

CUVÎNT ÎNAINTE

Cartea lui Francois Chamoux, *Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică* a apărut cu mai bine de două decenii în urma. De atunci a fost de mai multe ori tipărită, iar Academia Franceză a distins-o cu unul din premiile sale. Ea s-a impus ca o lucrare clasică în vastul domeniu al antichităților grecești, prin aceea că, într-o aleasă formă literară, face cu erudiție și inspirație, cu pondere și cu avânt, cu luciditate și căldură, portretul unei civilizații, al acelei civilizații căreia lumea de azi îi datorează deopotrivă categoriile gndirii și o bună parte a configurației spirituale.

Acum pîțiva ani, în 1981, Francois Chamoux n e-a dat și a doua parte a bogatei fresce a lumii elene: *Civilizația elenistică, istoria și realizările spiritului grec de la Alexandru cel Mare pînă la căderea Egiptului, ultimul regat elenistic, în stă-pînirea Romei.*

Editurii Meridiane este deci în măsură sa prezinte publicului românesc cele două lucrări ale distinsului savant francez, oferindu-i astfel o imagine completă asupra Greciei și elenizării lumii antice p î na cînd acest elenism va deveni, în totalitatea lui, parte integrantă și integratoare a stăpmirii romane. Așa cum Chamoux însuși precizează la începutul fiecăreia din cele două cărți ale sale, este imposibil ca un singur om să scrie sau să fie infor-5 mat în amănunțime asupra tuturor cunoștințelor

privitoare la Grecia miceniană, arhaică, clasică și elenistică. Pentru aceasta există enciclopedia, unele mai mult decît centenare, mereu aduse^ la zi, și vaste biblioteci de specialitate. Cercetătorul cel mai bine intenționat pierde însă deseori din vedere, în elanul specializării sale tot mai stricte, imaginea de ansamblu pentru precizarea căreia își rafinează neconținut eforturile. Este rostul unor astfel de cărți să-i aducă aminte căreia cauze slujește, în ce chip și cît de eficient. Publicului cultivat de oriunde, asemenea lucrări, niciodată destule, îi propun numeroase teme de meditație asupra comportamentului indivizilor și grupurilor sociale.

Perioada elenistică este una dintre cele mai complexe și hotărîtoare pentru destinul civilizației umane din bazinul mediteranean și zonele învecinate. Istoria ei fiind complicată, iar informația de care dispunem vastă, este firească și pluralitatea punctelor de vedere, a viziunilor de ansamblu.

Lucrările traduse acum în românește încununează opera de o viață a lui Fraațois Chamoux, născut în 1915, profesor la Facultatea de litere din Nancy (1952—1960) și apoi la cea din Paris, unde predă în prezent literatura greacă, în afara unor studii și materiale publicate, ca urmare a săpăturilor arheologice efectuate în Grecia și Libia, în mari periodice de specialitate cum sînt *Bulletin de correspondance hellenique*, *Revue de etitdes grecques* și *Revue*

archeologique, Francois Chamoux este cunoscut prin două monografii, prezentate anterior ca teze de doctorat: *Cyrene sous la monarchie des Battiades*, Paris, 1952, și *L'Attrige de Delphes*, lans 1955, precum și printr-un album comentat, intitulat *An grec*, Paris-Lausanne, 1966. Grație valoni scrierilor sale, Francois Chamoux a devenit de curînd membru al Institutului Franței.

Pentru lectura instructivă, atrăgătoare și edificatoare ce i se oferă, sîntem convinși că publicul romanesc va considera fericită inițiativa de a adaugă o amplă sinteză de referință la seria celor despre marile civilizații ale antichității.

MIHAI GRAMATOPOL

PREFAȚA EDIȚIEI FRANCEZE

Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică de Francois Chamoux este cel de al doilea volum al seriei „Mări civilizații”, Inaugurată în chip strălucit de editura Arthaud prin publicarea *Civilizației romane* a lui Pierre G rimai. Lucrările, facîndu-și reciproc pereche, îmbogățesc ambele cunoștințele noastre despre lumea antică. Se remarcă însă de îndată o deosebire în modul conceperii și tratării subiectelor. Destinul Romei și al lumii romane a fost cuprins în ansamblu, într-o singură carte; aici studiul și expunerea privesc, începînd cu Micene, Grecia vremurilor arhaice și clasice. Creta nu figurează, iar lumea elenistică va forma obiectul unui nou studiu, unei a doua lucrări. E nevoie de o lămurire.

Pînă acum se obișnuia a fi privite împreună civilizațiile așa-zise preelenice, cele ale Cretei și Micenei, care formează un fel de strălucită prefață a istoriei poporului grec. Ele se succed imediat în timp, iar Micene a primit în foarte mare măsură moștenirea lumii cretane. Iată însă că o descoperire capitală, neîndoielnic cea mai importantă din această jumătate de veac, a permis descifrarea scrierii miceniene, numită și linearul B, care ne-a dezvăluit faptul că micenienii vorbeau un dialect grecesc de tip arhaic și că ei cunoșteau și adorau marile divinități ale panteonului elenic. În consecință, civilizația miceniană intra în chip ne-tăgăduibil în cadrul lumii grecești. Singura Creta trebuie să ră'm'înă în afara lui căci, cu toate că silabarul ei e încă nedescifrat, nu ne putem îndoii ca el transcrie o limbă negrecescă, cretanii repre-zentînd o populație mediteraneană ce merita pe drept cuvînt numele de preelenica. Studiarea Cretei va figura deci în volumul acestei colecții care va fi consacrat protoistoriei Orientului Apropiat.

Cît privește tăietura de la începutul epocii elenistice, ea își afla explicația în natura evenimentelor și realităților. Civilizația Romei, în ciuda întinderii ei în timp și spațiu, păstrează un profund și faptic caracter unitar. Nu același lucru se în-tîmplă și cu civilizația greacă. Există în ea o tăietură foarte adîncă, cea care însoțește cuceririle lui Alexandru. Cu acel

prilej întreaga viață ele-nică se transformă sub ochii noștri. Micile cetăți cu teritorii restrânse ale Greciei propriu-zise se vor afla de atunci înaintea dominate de vaste state cu populații considerabile, cu mari bogății, preponderent orientale prin situarea și caracterul lor. Poziția, rolul individului, care fusese covârșitor, fundamental în cadrul cetății grecești, se diminuează, se șterge. Din cetățean devine supus al statelor monarhice în care suveranul concentrează în persoana sa toate puterile, toate drepturile, în același timp se răstoarnă și centrul de gravitate al religiei, cultul suveranului atrage mulțimile într-o devoțiune cu totul străină mentalității vechii Grecii. Istoria și-a schimbat deci cursul, iar lumea elenistică merita o cercetare aparte.

Lucrarea de față urmează planul obișnuit al cărților acestei colecții, cuprinzând un expozeu istoric, apoi o frescă a civilizației însăși, în fine un indice detaliat, un fel de dicționar lesnicios la consultare, precum și tabele cronologice. Indicele și tabelele au fost elaborate cu ajutorul d-rei Viviane Regnot, membră a Școlii franceze de la Atena. O bogată ilustrație însoțește expunerea.

Încă din primele pagini, François Chamoux ne dezvăluie intenția sa de a oferi cititorului un fel de meditație asupra principalelor aspecte ale elenismului arhaic și clasic, într-adevar, o lungă

intimitate cu țara și poporul grec, o adâncă simpatie pentru civilizația de care atâtea legături ne apropie capătă expresie de-a lungul expunerii ale cărei sobrietate și eleganță sînt pe deplin demne de lumea la care se referă. O vastă și sigură informație literară, epigrafică și arheologică, rezultat al cercetărilor și descoperirilor proprii, susține și alimentează întruna țesătura lucrării, conferindu-i un caracter bogat, precis și concret. Așa se explică ceea ce ne izbește cel mai mult aici: chipul în care, ca printr-un fel de firească necesitate, considerațiile și ideile generale iau naștere din cunoașterea directă a locurilor, a persoanelor, a obiectelor.

Din expunerea evenimentelor se degajă impresia că Grecia, țară extrem de fărîmîțată, a fost teatrul unor războaie și lupte neîncetate. Particularismul politic a produs dezordinea, slăbiciunea și în cele din urmă aservirea. Adevărul este că grecul a avut drept cadru fundamental de viață cadrul cetății; cetate cu populație și teritoriu restrîns, care-i domină însă întreaga existență. El. lupta pentru ea, acolo-și cinstește zeii pe care și-i simte aproape și cu care întreține un dialog zilnic, participînd direct la gospodărirea și conducerea ei. Astfel a știut grecul să definească limpede raporturile dintre stat și individ și să propună ca ideal al oricărei vieți politice armonia dintre cetățeni întru respectarea legilor.

Cu toate acestea, dincolo de frontierele cetăților, cu prea multă gelozie închise unele față de

altele, sentimentul solidarității a știut deseori să ridice întregul popor grec împotriva invadatorului. Atare sentiment se întemeia pe comunitatea de limbă și de credințe religioase. Dar, mai mult decât oricare altele, poporul grec, notează pe buna dreptate Francois Chamoux, a avut nevoie de propria literatură și artă pentru a deveni pe deplin conștient de sine. În aceste două domenii, înzestrări de excepție și neconținute reușite au afirmat de timpuriu unitatea lui spirituală. Extremei frumuseți a țării, clarității luminii ei le-a corespuns strălucirea creațiilor spiritului și a operelor de artă.

Astfel se întrecește sub ochii noștri tabloul viu pe care Francois Chamoux a știut să-l facă unuia dintre momentele istoriei umanității către care se îndreaptă cel mai des amintirile și atașamentul nostru.

Cartea lui îmi pare hărăzită duratei și aducerii unor mari servicii. Nu știm cum i-am putea mulțumi.

RAYMOND BLOCH

INTRODUCERE

Datoria lumii moderne față de poporul grec este imensă. Categoriile gândirii, care ne aparțin încă, au fost definite de el în cea mai înaltă măsură. Îi datorăm esențialul instrumentarului intelectual și deopotrivă principiile morale. Chiar învățătura creștină, care stă și astăzi la baza întregii civilizații occidentale, ni s-a transmis prin intermediul gândirii grecești care i-a elaborat și sistematizat datele fundamentale. Aceasta din urmă a făcut inteligibil pentru toți caracterul universal al creștinismului, devenind agentul său de propagare rapidă și eficientă: să nu uităm că limba greacă a fost limba începuturilor Bisericii. Aici, ca și în alte domenii, Roma a jucat mai întâi un rol secundar înainte de a prelua ștafeta și a deveni în cele din urmă, grație contribuției propriului ei geniu, stăpână și călăuză a Occidentului, Nimeni nu pune la îndoială că din moștenirea comună pe care gânditorii și artiștii noștri au sporit-o vreme de cincisprezece veacuri, cu felurite rezultate, partea elenismului este de prim ordin.

Astfel, curiozitatea contemporanilor noștri rămâne vie față de un popor și o civilizație cărora, simțim că le datorăm atât de mult. Atare curiozitate poate fi din belșug satisfăcută deoarece izvoarele noastre de cunoaștere a Greciei antice sînt excepțional de bogate și variate. Limba greacă este în reprezentată, fără întrerupere, de texte literare da-

tînd din sec. VIII î.e.n. pînă în zilele noastre. Recenta descifrare a tăblițelor miceniene ne permite chiar să coborîm în timp (adevărat că doar prin documente pur administrative și greu interpretabile) pînă cel puțin în sec. XV î.e.n. Nici o alta limbă omenească nu poate oferi studiului o literatură atât de bogată, întinsă pe o perioadă istorică așa de lungă, însumînd aproape trei mii cinci sute de ani. Alături de izvoarele scrise, arheologia ne pune la îndemînă,

în ce privește Grecia, o documentație deosebit de abundentă și, în mare, foarte bine clasată. Monumentele care formează obiectul studiului acesteia, după scoaterea lor din pământ, nu prezintă numai interesul de a ne informa asupra civilizației ale cărei mărturii sînt, ci păstrează, pe deasupra, adeseori, o valoare estetică față de care sîntem și astăzi sensibili, în ciuda mării distanțe în timp. În fine, și acesta nu este faptul cel mai lipsit de importanță, țara însăși în care grecii au trăit, în care și-au elaborat concepția despre lume și etica, nu este lesne accesibilă. Nimic mai ușor în zilele noastre decît să faci o călătorie în Grecia, avînd privilegiul, pentru cîtăva vreme încă, să descoperi fără multă osteneală pe solul grecesc, sub înfățișarea lor autentică, cruțate, cit privește esențialul, de uniformizarea vieții moderne, aceleași peisaje pe care le-au văzut Homer, Sofocle sau Platon.

Acestea sînt pentru omul de astăzi, preocupat să cunoască mai bine obiectele îndepărtate ale propriei sale gândiri, mijloacele pe care le află în îndemînă. Neîndoielnic că amploarea studiului uimește pe profan: ea poate pe drept cuvînt să-l facă să dea înapoi chiar pe elenistul de profesie, conștient de precaritatea științei lui și de puținătatea forțelor sale, evident disproporționate față de o sarcină atît de mare. Este oare acesta un motiv pentru a amina neconținut o încercare de sinteză a cărei dificultate e în afara oricărei îndoieli, dar a cărei urgentă necesitate apare limpede oricui presimte nevoia atîtor oameni ai veacului nostru de a adera în chip lucid la propria lor istorie? Împotriva pericolelor ce-i asaltează, trebuie să le sădăm încrederea în vigoarea și perenitatea, unei civilizații care ne-a făcut ceea ce sîntem și căreia prea adesea riscăm să-i nesocotim originalitatea și valoarea ei universală. Fie ca puternicul sentiment al unei astfel de necesități a vremii noastre să constituie pentru autorul acestei cărți scuza de care avea nevoie spre a trece la realizarea ei.

Se înțelege că scopul pe care și-l propune nu este și nu poate fi acela de a face suma, redusă la dimensiunile unui singur volum, tuturor cunoștințelor despre Grecia antică, dobîndite prin munca eleniștilor, arheologilor, filologilor și istoricilor. Pretenția ar fi ridicolă și autorul o respinge cu toată tăria. Truda unei vieți n-ar fi de ajuns și, cu toată grija acordată, o astfel de lucrare ar suferi în orice caz de vreo lacună importantă ori de un grav defect de proporție. Ar fi cazul mai degrabă să oferim cititorului, sub o formă accesibilă și antrenantă, un fel de meditație asupra principalelor aspecte ale elenismului arhaic și clasic, așa cum îi apar acestea astăzi unui om care de douăzeci de ani și-a făcut o meserie din studierea lor. Substanța acestor reflecții, extinderea și sensul ce-l vor lua depind în mare măsură de temele de cercetare oferite autorului de neprevăzutul carierei sale. Iată de ce anumite dezvoltări ar putea surprinde prin amploarea căpătată în detrimentul altor subiecte ce vor părea poate pe nedrept neglijate. Totuși e mai bine să acceptăm deschis acest risc decît să introducem în chip forțat un echi-

libru înșelător și livresc. Dacă orice realizare omenească este imperfectă, această carte se dorește a fi, prietene cititor, cel puțin o carte „de bună credință”.

Nu mai gândim astăzi, ca Taine, că totul sau aproape totul se explică prin influența cadrului natural și a climatului. Oamenii sînt cei ce făuresc istoria și ei profită de condițiile geografice pe măsura perseverenței și ingeniozității lor. Este adevărat însă că aceste condiții le ușurează mai mult sau mai puțin munca și că în chip indirect contri-

CiW ^ LesbosCgL^ene

Fig. 1. GRECIA ȘI INSULELE MARIIE EGEE

bule la modelarea caracterului popoarelor. Or, cine a vizitat Grecia și împrejurimile ei nu se mai poate îndoii că această regiune a Mediteranei n-a exercitat asupra străvechilor ei locuitori cea mai binefăcătoare înrîurire. Dacă pentru moderni, dotați cu atîtea mijloace diferite spre a se sustrage exigențelor solului sau capriciilor vremii, seducția lumii egeene rămîne atît de puternică, cum va fi fost ea într-o epocă în care dependența omului de condițiile naturale era mult mai accentuată decît azi? Să reamintim în linii mari cum se prezintă acest pămînt privilegiat.

Grecia propriu-zisă formează extremitatea sudică a peninsulei balcanice, întinderea ei este mică: nu sînt mai mult de 400 km între masivul Olimpu-lui din nordul Tesaliei și capul Tenaros (sau Ma-tapan) din extremul sud al Peloponesului. Dar mica țară este foarte compartimentată din pricina re-

liefului ei muntos și a coastelor adine fierăstruite. Astfel ea dă celui ce o parcurge astăzi impresia că ar fi cu mult mai mare decît ar lăsa să se creadă dimensiunile ei pe hartă. Felurimea peisajelor, în care aproape întotdeauna intervine elementul vertical al munților, foarte adesea îmbinat cu planul apei perspectivelor marine, întărește și mai mult sentimentul vastității și al spațiului care-l încîntă pe privitor.

Grecia continentală, prelungită dincolo de golful corintic de peninsula Peloponesului (sau Mo-rea), este într-adevăr aproape peste tot acoperită de munți care chiar dacă nu sînt foarte înalți (nici unul nu atinge 3 000 metri) sînt deosebit de abrupti. Singurele două cîmpii ceva mai însemnate sînt cea a Beoției, din care în antichitate lacul Copais, astăzi golit, ocupa o mare parte, și, ceva mai la nord, cîmpia Tesaliei, unica unde adesea se întîmplă să nu zărești la orizont bariera munților. Peste tot în altă parte nu descoperi între munți și coline decît mici bazine interioare sau terase lito-rale cu lungimea depășind rareori 20 kilometri. Intre atare bazine, jărîmițarea reliefului favorizează de obicei treceri înguste de-a lungul coastelor ori prin văile întortocheate și pieptișe. Din fericire, marea, ce se strecoară adine printre munți, oferă o cale de comunicație lesnicioasă: nici un punct al

Greciei propriu-zise nu se află la mai mult de 90 kilometri de ea.

Grecia insulară este complementul natural al celei continentale. Mai mult decât insulele ionice, puțin cam izolate la marginea întinderilor pustii ale Mediteranei centrale, insulele Mării Egee sînt cele care contează, închisă la sud de lungă, strimta și înaltă barieră a Cretei, ce atinge 2 500 m pe muntele Iela, iar la nord de coastele Macedoniei și Thraciei, această mare este în așa măsură presărată cu insule încît rareori un navigator pierde de sub ochi pămîntul. Din Eubeea pînă la Rodos, Cicladele și Sporadele meridionale (sau Dodecanesul) trasează între Grecia și Asia Mică un șirag continuu de pămînturi ridicate din ape. 15

Grație acestor insule muntoase, refugii ori adăposturi ale navigatorilor, bazinul egeean a devenit în întregime un fel de anexă a Greciei.

Majoritatea acestor insule au solul stîncos, lipsit de izvoare, puțin prielnic vegetației. Doar cele mai mari dintre Ciclade — Andros, Tinos, Naxos, Páros sau Milo — oferă condiții mai bune. Insula vulcanică Santorin (în antichitate Tera) datorează solului ei vulcanic o fertilitate ieșită din comun, dar absența unui port natural a dăunat dezvoltării acesteia. Mai bogate sînt insulele de pe coasta Asiei — Lesbos, Chios, Samos — abia separate de continent prin strimte brațe de mare: ele participă în mod firesc la viața litoralului anatolian. La sud, Rodos ocupă un loc aparte, puțin excentric. La nord, Sainotracc, Tasos și cele trei degete ale Calcidicei jormează punctele cele mai avansate ale Traciei și Macedoniei, între ele și Ciclade, Lemnos, Sciros și arhipelagul Sporadelor jalonează, ca repere utile, jumătatea nordică a Mării Egee.

Desigur, între regiunile unei țări atît de felurite există diferențe însemnate: în vreme ce vîrurile Pindului se acoperă de păduri alpine, Delos ori Citera nu sînt decît stînci goale, iar vara cîmpurile surîzătoare ale Elidei, cu orizontul mereu verde, jacă un contrast puternic cu cîmpia Tesaliei, prăfoasă și arsă de soare. Dar atare variații, cu excepția cazurilor extreme, se situează în lăuntru unui ansamblu căruia climatul mediteranean îi conferă o profundă unitate, încă din antichitate acest climat le părea grecilor ca deosebit de favorabil. „Grecia a avut parte, spune Herodot, de anotimpuri deosebit de temperate” (III, ÎQ6), Marea și muntele și mai ales acțiunea vînturilor eteziene* (cele numite în Ciclade meltem) jacă suportabilă arșița din timpul verii. Iarna, în general dulce, este anotimpul ploilor, fără a fi lipsită însă și de zile jrumoase, însorite. Gerul și chiciura nu sînt necunoscute și cîteodată cade și zăpadă, chiar în Attica: dar toate acestea nu durează mult, cum nu durează nici rarele furtuni, dealtminteri impresionante. Intr-un cuvînt este un climat tonic și sănătos, prielnic vieții în aer liber. Puritatea acestuia e pe drept cuvînt celebră: Euripide cîntă atmosfera Atticii, „cea mai luminoasă care există” (Medeea, 829—830). Dacă sînt rare rîurile puternice, ca Aheloul și Araktosul în Acarnania și în Epir, Peneul în Tesalia, Alfeul în Arcadia și Elida, cel puțin nu lipsesc izvoarele, cu

excepția Cicladelor unde s-a generalizat utilizarea cisternelor.

Solul e propice pentru diverse culturi: cereale (orz și grâu), vița de vie, măslini, smochini. Pentru animalele mari, pășuni sînt doar în munți ori în cîmpia Tesaliei, ai cărei cai erau renumiți, în schimb, oile, caprele și porcii pasc în voie prin mărăcinișuri. În antichitate mișuna vînatul: iepuri) pasări sălbatice, mistreți, cerbi și căprioare. Existau, de asemenea, și fiare: urși, lupi și chiar lei ce mai erau încă vînați în epoca clasică în munții din nord. Lacurile ofereau pescarilor însemnate resurse: astfel anghilele lacului Copais din Beoția erau exportate la Atena. Cit privește peștele de mare, acesta era pescuit intens, de la plevușcă an-șoaului și sardelelor pînă la exemplarele mari cum sînt tonii. Tot de timpuriu grecii au deprins îndeletnicirea creșterii albinelor. Solul și subsolul ofereau felurite resurse: foarte bune roci pentru clădit, ca piatra de construcție (sau poros-w/) de Siciona, calcarul gri-albăstrui al Parnasului ori marmurile de Ciclade, Tasos sau Attica; argila ce permite construcția în cărămizi nearse, favorizînd avîntul ceramicii, mai ales cînd atare argilă este, ca în Attica, de o calitate excepțională; metalele comune ori prețioase, în Eubeea există cupru; argint la Tasos, la Sifnos în Ciclade și mai ales în colinele de la Laurion, la marginea Atticii; aur la Tasos și pe continentul învecinat, în Trăda. Dacă minereul de fier e de calitate mediocră, el e cel puțin foarte răspîndit. Pînă și obsidiana, acea piatră neagră, dura și tăioasă ca sticla, deopotrivă rară și căutată în vremile neolitice, se găsește din belșug la Milo. Așadar Grecia oferă condiții favorabile vieții omului: acesta însă trebuie să se arate demn de ele și să se străduiască să profite. Căci, pe lângă avantajele naturale^ nu sînt de trecut cu vederea și anumite inconveniente. Amenințarea cutremurelor de pămînt nu e cîtusi de puțin o închipuire: Corintul, Santorinul, Cefalonia au fost cumplit afectate chiar în zilele noastre. Dacă pămînturile arabile sînt bune, ele nu acoperă decît 18% din teritoriu, iar cultivatorul trebuie necontenit cînd să le apere de eroziune, cînd să le irige împotriva secetei. Extrema compartimentare a solului, datorată naturii lui muntoase, favorizează apariția unităților politice pe măsura omului, dar e potrivnică închegării unui mare stat. Cu toate că marea pătrunde peste tot, ușurînd comunicațiile cu exteriorul, stabilirea de schimburi comerciale se face doar cu trudă și inventivitate: Grecia nu poate exporta decît produse elaborate prin tehnici complexe, vin, ulei, p ar fumuri, teracote, obiecte de metal, în vreme ce are nevoie de anumite materii prime și întîi de toate de cereale. Puținătatea producției cerealiere face să planeze asupra ei amenințarea continuă a foametei: oricît de puțin ar crește populația, se face îndată simțită „lipsa de pămînt”, acea stenohoria care a fost una din principalele cauze ale emigrării grecești în lume. Cu alte cuvinte, poporul grec e condamnat să fie activ, inteligent, expansiv dacă nit vrea să piară repede. Situație

neplăcută, dar incitantă, de care istoria ne arată că a știut să profite cu dezinvoltură.

Capitolul I

CIVILIZAȚIA MICENIANĂ

Anii din urmă au văzut producându-se un eveniment ale cărui consecințe pentru istoria greacă sînt considerabile: în 1953 englezii Ventris și Chadwick au descifrat o scriere, numită linearul B, rămasă pînă atunci acoperită de mister, iar progresele ulterioare au confirmat ceea ce respectivii savanți britanici întrevăzuseră încă de la început și anume că limba astfel transcrisă era greacă. Această descoperire este de o importanță capitală, mai puțin poate prin conținutul textelor devenite pentru noi inteligibile, cît mai ales prin noile perspective pe care le-a deschis asupra originilor civilizației grecești. Se știa, într-adevăr, pe calea tradițiilor legendare culese din poemele homerice, din istorici sau mitografi, că populații indoeuropene precedînd pe grecii vremurilor eroice și strîns înrudite cu ei au pătruns în peninsula în cursul mileniului II î.e.n. Aceștia au fost numiți, după Homer, aheeni și se credea că numele lor poate fi recunoscut în unele documente egiptene ori hitite. Li se atribuiseră un rol determinant în evoluția civilizației numite micenienă, descoperită prin săpături în Grecia continentală, cît și în numeroase alte așezări din bazinul mediteranean. Se puneau însă în mod explicit accentul asupra înrudirii acestei civilizații cu civilizația cretană, așa cum fusese ea scoasă la iveală, la începutul secolului, de către șir Arthur Evans în 19 de sub ruinele de la Cnosos, în Creta, iar lumea

era convinsă că între înflorirea culturii miceniene în secolele XIV—XIII și începuturile Greciei arhaice, într-al optulea veac, exista o profundă cezura. Perioada întunecată numită evul mediu elenic, cu răsturnări adine, întrevăzute dar rău știute, trecea drept despărțitoare a două lumi, lumea preelenică a mileniului II, dispărută în secolul XII în tulburările ce au urmat invaziei doriene, și lumea greacă propriu-zisă care începea cu Homer. Desigur, de două decenii, cercetările arheologilor, întemeiate pe numeroase vase descoperite mai ales în necropolele Atticii, au permis nuanțarea acestor opinii, îngăduind conturarea unei anumite continuități între arta miceniană și cea geometrică, din secolul XII pînă în secolul VIII: au fost creați pentru a desemna etapele acestei tranziții termenii de submicenian și protogeometric, iar o cronologie relativă a ceramicii a prins încetul cu încetul consistență. Se ! ezita însă în tragerea unor concluzii ferme pe plan istoric, micenienii fiind considerați în continuare ca preeleni.

x\tare părere, atît de larg admisă, va trebui să o părăsim de aici înainte. Citind pentru prima oară documentele în linearul B, Ventris și Chadwick au demonstrat că micenienii erau

greci, sau cel puțin vorbeau grecește, lucru esențial pentru noi, deoarece apartenența la elenism se manifestă mai ales prin limbă, în consecință, se impune să admitem că istoria și civilizația greacă nu mai încep în secolul VIII, ci în momentul când apar primele texte descifrabile, adică la mijlocul mileniului II, către sfârșitul secolului XV, dacă nu încă și mai devreme, întreaga civilizație miceniană face de acum parte din elenism, nu numai ca o prefață, ci ca întregul capitol al istoriei lui care începe cu cel puțin șase sute de ani mai timpuriu decât se credea. Limba greacă ne este în acest chip cunoscută prin texte care se întind din veacul XV î.e.n. până în zilele noastre, adică pe o durată de trei mii cinci sute de ani: este un fenomen unic și de excepțional interes pentru lingviști. Pe de altă parte, începuturile Greciei 2

arhaice apar acum nu ca obârșii ci ea prelungire sau renaștere, noua perspectivă permițând să se pună accentul nu pe ruptură, ca odinioară, ci pe continuitate. Epoca miceniană se desprinde de vre-mile preelenice spre a intra în istorie, iar eroii epopeii redevin pentru noi oameni.

Dar ce este linearul B, a cărui descifrare a avut atare consecințe? între 1900 și 1904 în cursul săpăturilor sale de la Cnosos, șir Arthur Evans a scos la lumină, printre alte obiecte surprinzătoare, tăblițe de argilă care purtau semnele unei scrieri evident nealfabetice. O primă clasificare a permis deosebirea a două sisteme de simboluri destul de apropiate, însă diferite, care au fost botezate linearul A și linearul B. Numărul documentelor de la Cnosos în linearul B atinge 3000. Cu puțin înaintea celui de al doilea război mondial, în 1939, americanul Carl Blegen, care săpa pe cuprinsul unui palat micenian de la Pylos, în Mesenia, a descoperit un lot de 600 tăblițe scrise în linearul B, cărora săpăturile reluate după război urmau să le adauge și altele, cifra lor ridicându-se astăzi la o mie. În fine, după 1950, arheologul englez A.J.B. Wace și colaboratorii săi, reluând cercetările de la Micene, au găsit în ruinele caselor din vecinătatea cetății cincizeci de noi documente. Acest material de studiu se îmbogățește an de an grație descoperirilor neîncetate.

De la început, savanții au depus un efort însemnat spre a interpreta respectivele documente. Le-au comparat și clasat cu grijă, fără să reușească a le înțelege, căci nu dispuneau de nici un document bilingv care să le servească drept ajutor, ca lui Champollion piatra de la Rozeta. Au rămas la tatonări până când tânărul arhitect britanic Michael Ventris, pornind de la ipoteza că limba scrisă în linearul B era greacă, a stabilit, ajutat de compatriotul său John Chadwick, echivalențe satisfăcătoare și un procedeu coerent de transcriere, într-un articol apărut în 1953 în *Journal of Hellenic Studies* (Revista de studii elenice) și care au avut un mare răsunet, cei doi

făceau cunoscute primele rezultate la care ajunseseră, propunând interpretarea a 65 din cele 90

de simboluri cunoscute pentru linearul B. De atunci, în ciuda morții într-un accident a lui Ventris, în 1956, descifrarea a continuat cu pasiune și perseverență confirmând datele fundamentale ale descoperirii tânărului savant prematur dispărut.

Linearul B este un sistem grafic ale cărui simboluri reprezintă cu precădere silabe. Semnelor cu valoare silabică li se adaugă anumite ideograme înfățișând cuvinte întregi (bărbat., femeie, grâu, car, cupa, bronz etc.); alte simboluri reprezintă unități de calcul sau de măsură și, în fine, cifre. Semnele erau gravate cu stilul pe tăblițe de calcar având fie forma unei plăci dreptunghiulare asemănătoare unei pagini de caiet pe care rîndurile scrierii merg de la stînga la dreapta, despărțite, de obicei, unele de altele prin linii orizontale, fie una îngustă și lunguiață pe care încăpeau abia unul ori două rînduri de scriere. Semnele sînt alcătuite din cîteva trăsături formînd o figură simplă. Doar ideogramele amintesc uneori cu destulă precizie o imagine concretă. Cifrele sînt în sistemul zecimal; există, de asemenea, semne speciale pentru fracții.

E destul de limpede că atare sistem de transcriere, pe care grecii l-au împrumutat de la cretani, nu fusese conceput pentru limba greacă, într-adevăr, se constată că valorile atribuite diferitelor semne ale silabarului cunosc un anumit joc grație căruia pot face față transcrierii coerente într-un dialect grecesc, fie el de factură foarte veche. Astfel majoritatea diftongilor nu sînt notați ca atare, nefăcîndu-se deosebirea între vocalele lungi și scurte, nici între consoanele surde, sonore și aspirate și nici între / și r. De pilda, același semn s-ar putea citi pe ori fe; altul s-ar citi, după caz, Io sau ro. Pe de altă parte, consoanele finale ale fiecărei silabe, în cazul cînd există, nu sînt îndeobște notate. Așadar, cuvîntul grecesc ele f antei, însemnînd în fildeș (la c'ativ), se scrie în linearul B e-re-pa-te, în vreme ce dou-los, adică sclav (la nominativ), se scrie do-e-ro. 22

Se înțelege din aceste exemplificări sumare ce dificultăți întîmpină citirea respectivelor texte: dar, cu excepția cîtorva semne încă nelămurite și a unor transcrieri nesigure, progresele realizate după 1953 au fost neîntrerupte, iar principiul descifrării descoperit de Ventris nu mai este pus în discuție; de acum, lingviști eminenti, pornind de la aceste texte, se consacră definirii trasaturilor originale ale „filologiei miceniene”. Vor fi necesari, desigur, ani de zile pentru a înțelege perfect totalitatea documentelor păstrate. Este însă încă de pe acum posibilă recurgerea la unele informații oferite de ele.

Tăblițele miceniene nu ne-au furnizat puia în prezent nici texte literare, nici contracte sau tratate între suverani. Posedăm doar piese de arhivă ale serviciilor de intendență de pe lîngă palatele din Cnosos, Pylos ori Micene. Pe care citim inventare de bunuri, de provizii, de șeptel, de obiecte mobile; liste de funcționari, de lucratori ori de soldați; registre de datorii

către suveran sau de ofrande pentru divinități. Evident, aceste documente nu erau făcute să dureze: ele răspundeau unui scop pur practic și au servit doar la ținerea socotelilor palatului. Tocmai de aceea ele ne introduc direct în viața zilnică a primei populații grecești întâlnite în istorie. Aflăm nu numai ce limbă vorbea aceasta, dar îi întrevădem și organizarea socială. Suveranul își administrează supușii și domeniul cu ajutorul funcționarilor însărcinați să-i țină registrele la zi. Contribuțiile în natură sporesc rezervele prințiarilor cu grâu, ulei, vin, miere, dar și cu plante aromatice și mirodenii, mentă, mărar, susan, coriandru, chimen. Sînt înșirate turmele aflate la păscut departe de palat. Meșteșugarii, oameni liberi sau sclavi, lucrează pentru stăpîn: făurarilor li se dă bronz în lingouri ca materie primă; olarii fac tot felul de vase; tîmplarii și rotarii execută mobile, care, roți. Două texte se referă la mișcări de trupe sau la operații navale. Altele pomenesc nume de divi-3 nițăți cărora le aduc ofrande.

Fig. 2. ORIENTUL APROPIAT LA FINELE MILENIULUI II

Prinde astfel viața sub ochii noștri, nu în detaliul evenimentelor politice, ci doar sub unele aspecte ale organizării ei religioase și sociale, prima civilizație ețenică din istorie. La vremea cînd o reperăm grație tăblițelor miceniene, ea era deja instalată de mai multe secole în bazinul Mării Egee. Se pare că pe la începutul mileniului II î.e.n. s-au stabilit în Grecia propriu-zisă primii eleni, începînd cu regiunile din nord, Macedonia și Tesalia, unde pătrunseseră mai de mult. Aici ei s-au amestecat cu o populație bine implantată, ale cărei meșteșuguri ne sînt cunoscute încă din timpurile neolitice (pînă către mijlocul mileniului III) și apoi în epoca numită a Bronzului timpuriu (de la 2500 la cea 1900). Acestor străvechi locuitori, noii veniți le-au impus limba, o limba indoeuropeană ce avea să devină greaca miceniană. Civilizația cunoscută sub numele de civilizația Bronzului mijlociu, cuprinsă între 1900 și | 1600, ia naștere din contopirea năvălitorilor cu băștinașii: în vreme ce se răspîndește noul tip de casa cu megaron, alături de ceramica tradițională cu „colorit mat”, apar vase lucrate la roată imitînd formele celor de metal, ceramica zisă „mi-niană”.

Odată cu începutul Bronzului tîrziu (1600— cea 1100), elenii de pe continent, care pînă atunci întreținuseră relații mai ales cu nord-estul Mării Egee și cu Cicladele, au început să aibă frecvente contacte cu Creta minoică. Atare contacte au avut o importanță hotărîtoare. Războinicii greci aveau să se afle de atunci înainte în legătura cu o civilizație străveche, strălucită și rafinată, în acea vreme Creta era un stat centralizat cu capitala la Cnosos*, populat de peste 50 000 locuitori, stat în care domnea un monarh bogat și puternic, înconjurat de o aristocrație iubitoare a vieții de curte, a palatelor

împodobite cu fresce, a vilelor confortabile, a petrecerilor și jocurilor. Grație unei marine prospere, comerțul creta'n înflorea, răspîndind în afară produsele unei arte originale și delicate. Grecii au fost repede influențați de vecinii din sud. Apoi au fost ispitiți a se duce să vadă de aproape țara de unde le soseau atîtea bogății: au prins gustul navigației și au devenit curînd neîntrecuți pe mări. Dacă ră-mîrieni la interpretarea dovezilor arheologice, interpretare devenită tradițională de la Evans încoace (dar care a fost de curînd pusă sub seninul întrebării), grecii au debarcat pe la 1450 pe marea insulă, ruinînd statul minoic și instalîn-du-se în locul său. Așa se face că de la mijlocul veacului cincisprezece pînă aproximativ în secolul doisprezece puterea grecilor micenieni a dominat bazinul Mării Egee, aceștia răspîndindu-și produsele atelierelor lor pe o arie foarte întinsă, din Siria și Egipt pînă în Italia de sud și Sici-lia. împrejurările istorice erau favorabile deoarece între cele două mari imperii, egiptean și 25 hitit, s-a stabilit un anumit echilibru, iar cetățile

din Palestina și Siria, care le separau și depindeau nominal de unul sau de altul, se bucurau de aceeași libertate deplină în relațiile lor economice. Grecii au profitat spre a-și dezvolta comerțul în aceste regiuni intermediare, în Cipru, unde trece drept sigur că se vor fi instalat încă de pe atunci, la Ugarit (Ras Şamra), pe coasta siriană, și în adîncul teritoriilor siropalestiniene. Războiul Troici, ce a avut într-adevăr loc către sfîrșitul secolului XIII, după cum au dovedit săpăturile americane de curînd publicate, este unul din ultimele episoade ale acestei expansiuni căreia avea să-i urmeze curînd, în cursul veacului XII, o profundă și lungă decadentă.

Așadar, în răstimpul perioadei privilegiate cuprinsă între sfîrșitul secolului XV și finele veacului XIII, se înscrie prima civilizație greaca aflată pe atunci la apogeul ei. își datorează numele de miceniană, sub care e îndeobște cunoscută, importanței așezării de la Micene*, în Argo-lida, pe care germanul Schliemann a explorat-o în 1876 cu excepționale rezultate, îndrăznețul cercetător era animat de dorința de a găsi mor-mîntul lui Agamemnon. Dacă soarta nu i-a prilejuit atare bucurie, ea i-a rezervat ceva mult mai important și anume întreaga civilizație ele-nică a mileniului II, pînă atunci în întregime uitată, care a apărut din pămîntul Micenei. O necropolă regala, cu stele împodobite cu sculpturi Cruste, și-a dezvăluit comorile gropilor ei mortuare în care rămășițele defuncțiilor erau însoțite de arme și podoabe somptuoase: diademe, coliere, inele, brățări, plăci de aur cusute pe veșminte, centuri și centiroane de aur, măști de aur așezate pe față, reproducînd trăsăturile celor dispăruți, cupe și vase de metal prețios, săbii și pumnale încrustate, cu tecile împodobite cu bumbi de aur, garnituri strălucitoare ce sînt astăzi adunate toate în marea sală miceniană a Muzeului

Național din Atena, atestând fastul dinastiei grecești care a domnit peste Argolida în sec. XVI î.e.n. Căci aceasta este, într-adevăr datarea necropolei, stabilită pe baza materialului arheologic (ceramică, obiecte de fildeș și -metal) pus la îndemîna cercetătorilor.

Urmașii respectivei dinastii s-au înmormîntat, în secolul următor, în morminte de formă total diferită, socotite printre cele mai extraordinare creații ale antichității. Ele sînt numite *tholos*, după numele dat de greci clădirilor cu plan circular. E vorba, într-adevăr, de rotonde săpate în pămînt și acoperite cu o cupolă conică realizată prin asize în retragere, lucrate din blocuri mari perfect îmbinate. La ele se ajungea printr-un șanț sau dromos, care ducea la o poartă monumentală, bogat decorată. Cel mai impresionant dintre mormintele amintite, construit în a doua jumătate a sec. XIV, este cel cunoscut sub denumirea tradițională de Tezaurul lui Atreu, săpat în coasta unei coline din fața acropolei Micenei. El și-a păstrat intactă bolta, cu toate că decorația arhitecturală de la intrare a dispărut. Dimensiunile considerabile ale spațiului interior (mai mult de 13 m. înălțime la un diametru de 14,5 m.), uimitoarele blocuri servind drept lintou deasupra porții (unul din ele cîntărește peste o sută de tone), în fine, calitatea îmbinării materialului în operă produc întotdeauna asupra vizitatorului un efect deosebit.

Aceleași calități de construcție pot fi admirate ceva mai departe, la fortificațiile incintei principale ce înconjoară acropola. Celebra Poartă a leilor, cu zidurile și bastionul ce o flanchează, datează de la mijlocul sec. XIV. Construită din blocuri enorme care au rezistat la cutremure și la acțiunea distrugătoare a oamenilor, ea mai prezintă încă o înfățișare impunătoare. Deasupra lintoului, un relief monolit din piatră de mari dimensiuni ocupă triunghiul de descărcare: el reprezintă un motiv „heraldic” și anume doi lei afrontați, ale căror labe din față se sprijină pe pedestalul unei coloane sacre. Atare temă plastică este împrumutată din tradiția figurativă cretană, 27 msă tehnica sculpturii monumentale nu~și are

pereche în Creta și aparține incontestabil exclusiv grecilor de pe continent.

Micene se află situată în plină regiune muntoasă, într-un loc sălbatic ce evocă celor moderni cumplitele tragedii pe care imaginația grecilor clasici le atribuisse familiei Atrizilor. În cîmpia Argo-lidei, la cincisprezece kilometri mai la sud și abia la doi kilometri de mare, o colină mică și stingheră poartă alte ruine ciclopice, cele ale palatului de la Tirint. Masivitatea incintei, dimensiunea giganticelor blocuri de piatră ce o alcătuiesc (au pînă la 3 m. lungime) sînt încă și mai formidabile decît la Micene. La Tirint, ca și la Micene, fortăreața adăpostea un palat al cărui plan s-a păstrat mai bine. Aici vedem apărînd pentru prima dată o formă

arhitectonică de care grecii aveau să rămână legați: propileele, adică o intrare monumentală unde deschiderea în zid e precedată de un portic cu coloane de fiecare parte a ei. Aceeași dispunere era folosită și la cele două curți succesive ale palatului, în fundul celei de a doua curți, înconjurată de portice pe trei laturi, se afla o deschidere și mai mare, străjuită de coloane, care dădea, prin intermediul unei anticamere, într-o sală vastă. Sala cea mare, sau megaron, de proporții echilibrate (cea 12 m. și cea 10 m.), cu patru coloane susținând acoperișul în jurul vetrei din mijloc, constituie locuința regală propriu-zisă, unde principele își are tronul, unde conduce adunările și stă în fruntea oștelor. Acest tip de construcție, cu porticul său cu coloane între extremitățile (sau ante) zidurilor longitudinale, cu anticamera lui și sala cea mare, prefigurează planul templului grec: casa regelui va deveni casa zeului.

Dintre toate palatele miceniene ale căror rămășițe au fost scoase la lumină, cel mai bine păstrat este acela de la Pylos în Mesenia, nu departe de celebra radă de la Navarino. El a fost săpat, începând din 1952, de către o misiune americană. Este atribuit dinastiei înțeleptului Nestor, nemurit de Homer în Iliada. Partea principală, unde baza zidurilor s-a păstrat bine, ocupă un 2

iprt» P dt)ong

Fig. 3 PLANUL TEZAUURULUI LUI ATREU DE LA MICENE (După A.J.B. Wace)

Această măreață construcție funerară denumită în mod arbitrar Tezaurul lui Atreu datează de pe la 1325 î.e.n. Camera funerară subterană este precedată de un coridor lung sub cerul liber, sau dromos, ale cărui flancuri sînt realizate în zidărie. Deasupra porții se află două enorme lintouri monolite pe care e așezat un triunghi de descărcare. Interiorul este boltit în formă de stup. O cameră laterală era scobită direct în stîncă.

1. Secțiunea A—B 2. Cameră laterală 3. Secțiunea C—D 4. Cameră laterală 5. Secțiunea E—F 6. Dromos 7. Plan

8. Scară

dreptunghi de 55 X 30 m., în centrul căruia regăsim megaron-ul cu patru coloane și vatră centrală, precedat de anticameră și de porticul ce dă spre o curte mică interioară, în jurul acestei desfășurări principale sînt dispuse un număr considerabil de săli mai mici: camere de culcare, săli de baie, birouri, tot felul de magazii în care chiupuri mari ce conțineau rezerve de bucate stau încă aliniate pe băncile de piatră prevăzute cu lăcașe de așezare, într-o încăpere din stînga intrării au fost descoperite arhivele în linearul B care au făcut vestite aceste ruine: tăblițele de argilă moale au fost arse în incendiul palatului și păstrate în mod surprinzător ca atare.

foni, pictați în frescă pe perete. Prin partea dreaptă a curții se pătrundea într-un apartament separat (rezervat principesei? sau oaspeților de seamă?), a cărui încăpere principală (4) este prevăzută cu o vatră centrală, încăperea de alături (5) era o sală de baie, a cărei cadă se află încă la locul ei. Celelalte camere ale palatului erau destinate diverselor întrebuințări gospodărești: dintre ele se remarcă în special magaziiile (6,7), unde se aflau chiupurile așezate în lăcașe practicate în banchete de ghips.

moștenită de meșteșugarii de pe continent. Astăzi se crede că olăria miceniană merită a fi studiată în sine atât pentru bogăția cât și pentru originalitatea ei. Specialiștii au stabilit repertoriul formelor și motivelor decorative, aceasta permițând clasarea cronologică a vaselor într-un fel destul de precis. Au existat numeroase centre de fabricație: în Argolida, în Rodos, în Cipru și, de asemenea, în Attica, unde finețea argilei și înde-mînarea olarilor locali confereau deja producției o calitate deosebită.

Cu mîna meșteră, olarii micenieni realizau vase avînd forme bine definite: recipiente înalte dotate cu trei torți pe umăr; vase cu mîner în „scara de șa”, numite astfel fiindcă cele două torți se uneau într-o falsă îmbrucare, în vreme ce aceea adevărată se implanta ceva mai jos în pîntecul vasului; urcioare de vin cu ciocul armonios alungit și toarta nervurată, imitînd clar modele de metal; vase pentru amestecarea vinului cu apă, sau cratere, cu pîntec mare, gura largă și picior elegant subțiat; cupe cu caliciu biansat, așezate pe picior înalt; un mare număr de vase mici, modele reduse ale precedentelor, dintre care cel mai caracteristic este cel cu „scară de șa” și pîntec globular. Decorația este aplicată în firnis negru sau roșu (diferența de culoare fiind în funcție de procedeul de ardere, reductoare ori oxidantă) pe o angobă lustruită de culoare bej. Foarte adesea decorul se limitează, în esență, la linii orizontale mai mult sau mai puțin groase, grupate în locurile cele mai indicate sublinierii formei vasului, vădînd un admirabil simț al ele- 32

ganței și ritmului. Pe umeri apar de asemenea motive simple: solzi, rețele, curbe concentrice, în ce privește vasele de dimensiuni mari, sînt folosite cu multa siguranță a gustului motivele preluate din ceramica cretană, stilizate însă într-atît încît uneori cu greu mai poate fi recunoscută obîrsia lor naturalistă. Cine ar ghici, de pildă, fără ajutorul modelelor cretane, că cele trei volute suple înscrise pe pîntecul unui urcior provin de fapt din reprezentarea unui nautil care-și ridică trei brațe deasupra cochiliei spre a le folosi ca o pînză? Așa l-a descris Pliniu cel Bătrîn, interesat de minunile naturii. Astfel l-a cîntat Călim ah într-o fermecătoare epigramă „ . . . Rătăceam odinioară pe undele mării desfășurîndu-mi pînză în suflul zefirilor ...” Pictorul micenian a transformat grațioasa reprezentare într-o schemă grafică pură ce aderă cu suverană eleganță la curbura

vasului.

Aceeași simplificare decorativă și în cazul motivului caracatiței și murexului sau al motivelor vegetale, toate deopotrivă moștenite ele la cretani și deopotrivă transformate de vigurosul geniu simplificator al grecilor micenieni. În plus, aceștia recurg la surse de inspirație neglijate de predecesorii lor din Creta: pasări și patrupede servesc drept teme ale decorării marilor vase, precum și figura omenească, rezervată pînă atunci doar frescei. Craterelor mai ales oferă suprafețe propice pentru atare scene în care vedem un taur ciugulit pe gît de o pasăre, ori un car cu doi cai purtînd doi pasageri, în aceste opere îndrăzneț novatoare desenul este deseori foarte stîngaci, dar înainte de toate ele ne fac să pătrundem direct în universul istoriei, ca celebrul vas al războinicilor de la Micene, sau în cel al legendei, precum craterul de la Enkomi, în Cipru, pe care unii insistă a recunoaște o scenă mitică al cărei ecou ar fi răzbătut pînă în I Hâda.

Altă categorie de documente prețioase pentru studiul civilizației miceniene sînt fildeşurile sculptate. Inventarele în linearul B menționează de mai 33 multe ori piese de mobilier împodobite cu re-

cu coarne lungi, descoperita de curînd la Enkomi, în Cipru, într-un sanctuar anexat unei mari locuințe. Ea reprezintă prototipul întregii statuarii grecești ulterioare.

Cum oare o astfel de civilizație așa de vie, acest popor atît de întreprinzător, atare societate aparent așa de solid așezată pe propriile-i baze s-au putut prăbuși cu repeziciune în cursul secolului al XII-lea? Nu de mult se mai invoca încă invazia doriană drept explicație a năruirii lumii miceniene și a decăderii atît de profunde ce a marcat, între secolele XII și X, perioada cunoscută sub numele de evul mediu elenic. Dorienii erau greci mai puțin evoluți care, pornind din regiunile muntoase din nord-vestul peninsulei, au ocupat încetul cu încetul Grecia centrală, cea mai mare parte a Peloponesului și în cele din urmă insulele din sudul Marii Egee, Creta însăși, în cursul unei lente pătrunderi ce s-a întins pe toată durata secolului XI și a unei părți a celui următor. Cum atare penetrație a fost însoțită de o importantă schimbare a modului de viață, ca urmare a răs-pîndirii metalurgiei fierului, în chip firesc cercetătorii au fost ispitiți să atribuie sosirii năvălitorilor nordici, mai neciopliți și mai bine înarmați, răsturnarea care a distrus civilizația miceniană. Aceste păreri, multă vreme considerate juste, sînt astăzi tot mai des puse în discuție. Studiarea amănunțită a așezărilor miceniene nu ne poate cîtuși de puțin produce dovada unei distrugerii masive și radicale, a totalei rupturi cu trecutul, așa cum se crezuse odinioară. Pare-se că decadența s-a instalat în etape și nesiguranța s-a înstăpînit încetul cu încetul, ducînd la abandonarea progresivă a regiunilor mai puțin bine apărate. Neîndoielnic anterioare sosirii triburilor doriene sînt apariția fierului și cea a noului rit funerar al

incinerării care tinde să înlocuiască înhumarea. Sîntem, aşadar, siliţi să diminuăm importanţa venirii dorienilor drept cauză directă a unui fenomen ce a început a se manifesta înaintea ei. O explicaţie de curînd propusă pare a împăca

destul de bine faptele, în cursul secolelor XIII şi XII, migraţii foarte complexe au afectat întregul Orient apropiat, de jur împrejurul Medi-teranei răsăritene. Ele ne sînt cunoscute din documentele egiptene care vorbesc de mai multe ori de atacuri întreprinse de Popoarele marii, coaliţie eterogenă la care au participat cu siguranţă şi contingente greceşti. Respectivul invazii, la început respinse, apoi în parte victorioase au afectat grav echilibrul politic din Orientul apropiat. Imperiul hitit s-a prăbuşit. Egiptul s-a restrîns în Deltă, abandonîndu-şi posesiunile din Asia. Condiţiile care favorizaseră comerţul în bazinul oriental al Mediteranei au dispărut ca urmare a extinderii pirateriei. Micenienii, direct interesaţi în astfel de schimburi, au avut mult de suferit de pe urma diminuării lor. Curînd au fost izolaţi de partenerii răsăriteni şi reduşi la resursele propriului pămînt. Acesta, niciodată îndeajuns de productiv, era departe de a îndestula o populaţie numeroasă, obişnuită să trăiască în opulenţă, împinse de nevoie, principatele miceniene s-au ridicat atunci unele împotriva altora într-o serie de lupte intensive care au dus treptat la distrugerea parţială şi apoi la căderea multora dintre ele. Din care pricină şi decăderea unei culturi sfîrşind prin a-şi uita sursele de inspiraţie şi bogăţiile anterioare, inclusiv folosirea scrierii în linearul B, şi care şi-a pierdut întreaga capacitate de înnoire, obligată fiind să repete formule devenite sterile. Răspîndindu-se asupra unei mari părţi a lumii greceşti, dorienii vor fi aflat nu o civilizaţie în plina strălucire, căreia să-i pună capăt cu brutalitate, ci una muribundă aparţinînd unei societăţi în declin. Sosirea lor va fi grăbit sărăcirea generală a Greciei, pricinuind migraţia către pămînturile mai bogate ale coastei anatoliene, unde elenismul avea să-şi regăsească forţa şi iradierea. Schimburile externe n-au putut fi reluate decît odată cu secolul IX, cînd Grecia propriu-zisă, iarăşi în situaţia de a sa îmbogăţi prin contactul cu Orientul, a început încetul cu încetul să trăiască din nou.

Capitolul U

CIVILIZAŢIA GEOMETRICĂ

SAU EPOCA LUI HOMER

în secolul al IX-lea, după o lungă perioadă obscură şi nefericită, lumea elenica îşi regăseşte vitalitatea, înfăţişîndu-ni-se sub o formă cu totul diferită de cea a epocii miceniene. Decăderea statelor aheene şi invazia triburilor doriene au pricinuit vreme de trei veacuri mişcări de populaţii care au modificat din temelii repartiţia poporului grec în bazinul Marii Egee. În vreme ce noii sosiţi ocupau progresiv cea mai mare parte a Greciei continentale şi a Peloponesului, ocupanţii anteriori, dacă voiau să scape de dominaţia doriană, îşi părăseau

locurile pentru a căuta aiurea un pământ mai primitiv. Sînt puțin cunoscute în detaliu aceste migrații ce s-au prelungit secole de-a rîndul și a căror amintire a rămas în memoria grecilor sub forma unor legende prin care este destul de greu să întrevezi cu limpezime substratul istoric. Sigur este că ele s-au îndreptat către est, spre Ciclade și spre coasta anatoliană, și că au dus la instalarea permanentă pe întreaga franjă occidentală a Asiei Mici a unei serii de colonii grecești populate și prospere. Fiindcă cele mai importante dintre respectivele colonii vorbeau dialectul ionic, fenomenul istoric ce a determinat întemeierea lor poartă de obicei numele de migrația ioni ana. Expresia se opune celei de invazie doriană și formează împreună un diptic satisfăcător din punct de vedere rațional. Dar migrația ioniană, ca și în-39 va/ia doriană, nu trebuie considerată drept un fenomen lipsit de complexitate. Cercetări recente au demonstrat, dimpotrivă, caracterul lui extrem de complicat.

Ar fi prematur să voim a schița în detaliu o mișcare etnică de atare structură. Cercetările arheologice mai mult decît examinarea critică a tradiției legendare vor permite să se precizeze data sosirii coloniștilor greci în diferitele puncte de pe coasta Asiei. Or, atare cercetări sînt încă la început, dar foarte promițătoare, așa cum s-a văzut la Smirna și la Focea. Se consideră acum că primele instalări elenice pe continentul anatolian sînt anterioare sfîrșitului epocii miceniene: la Milet* și la Claros pare-se că grecii ar fi sosit încă din secolul XIV, poate în urma cretanilor deja stabiliți la fața locului. Colonizarea s-a extins apoi în valuri succesive, de origine și importanță numerică foarte variată în funcție de retragerea populațiilor aheene ale Greciei propriu-zise, din calea invadatorilor doriani: fie că emigrații ocupau locuri noi, alungîndu-i pe indigeni, fie că veneau să întărească o colonie anterioară. Dorienii înșiși au urmat mișcarea, cucerind insulele din sud, Creta, Rodosul și diferite puncte de pe coasta Asiei Mici. În secolul IX, grosul acestor migrații a luat sfîrșit. Apariția în plin centrul Anato-liei a unei noi puteri, regatul lidian, a pus capăt expansiunii grecilor spre interior. De acum înainte repartiția populațiilor elenice în jurul Mării Egee, devenită un lac grecesc, este aproape definitivă, cu excepția coastei nordice care nu va fi ocupată decît ulterior.

Cei vechi îi cîiferențiau pe greci după principalele diviziuni lingvistice întemeiate pe dialecte, diferențe pe care le socoteau corespunzătoare unei împărțiri etnice. Dacă modernii nu mai consideră drept riguroasă atare echivalare, nu înseamnă că nu recunosc faptul că limba corespunde deseori instituțiilor fundamentale în conturarea elementului dominant într-o anumită regiune, în funcție de care, ocuparea lumii egeene la sfîrșitul marilor 40

Vp ° •=> S " Oîcsos *—^>X' '^,

W ^^v^SoniotroceO fx^J~""v_> S

.^e,,
 tC<:\b» ""^EUBtEA n ra, 7^1 Ş??^1^? S Chios&l^mirna, , f
 . f P 00eios <,- ^L-L-0"
 MESŤAi!4*s0artQ ^ o P^n o \ ^Talicornas
 ARIA
 {""• JDialectu! ionic

Dialectul eolic >
 Dialectul crecdian Dialectu! doric Dialecte nord-vestice

Fig. 3. DIALECTELE GRECEŞTI ÎN SECOLUL VIII Î.E.N.'

migrații, care au constituit evul mediu elenic, se prezintă după cum urmează:

Se vorbește despre dialecte eolice în ce privește partea de nord a fișiei litoralului anatolian colonizat de greci, de la cursul inferior al râului Hermos, la nord de Smirna, pînă în fața insulei Lesbos și în însăși aceasta insulă. Coloniștii eo-lieni au venit din Tesalia și Beoția, unde dialectul respectiv s-a colorat intens, după plecarea lor, cu influențe nord-vestice. Populații de limbă ionică s-au așezat în Attica și Eubeea, în Ciclade (exceptînd sudul acestora), pe litoralul anatolian de la Smirna pînă la nord de Halicarnas, precum și în marile insule Chios și Samos. Triburile do-riene au supus, impunîndu-și limba, Megara, Co-rintul, Argolida, Laconia, Cicladele de sud (în special Milo și Tera), Creta, Rodosul, Dodecane-sul și, în fine, pe coasta Asiei, Halicarnasul și Cndosul, în teritoriul carian. În regiunea nord-vestică a Greciei continentale, în Pelopones, în Ahaia și în Elida sînt vorbite dialectele numite nord-vestice, foarte apropiate de cel doric: aceste dialecte au exercitat o influența importantă asupra celor din Tesalia și Beoția. În fine, în regiuni foarte depărtate una de alta, în Arcadia și în insula Cipru, a dăinuit un dialect numit arcado-cipriot ce pare să fi păstrat cele mai strînse legături cu vechea greacă miceniană.

Amintita repartiție a fost de durată. Ea a avut urmări în ce privește istoria politică și deopotrivă civilizația. Comunitatea sau înrudirea dialectală a fost în lumea greacă, așa de lesnicioasă pradă sfîșierilor intestine, un factor de unitate ori cel puțin de solidaritate între state. Lucrul s-a văzut limpede în cursul războaielor din secolul V cînd Atena și Sparta au atras, cu mai mare sau mai mic succes, în respectivele lor tabere cetăți ioniene și cetăți doriene. S-a văzut încă și mai înainte cînd cetățile ioniene din Asia s-au unit în cadrul unei ligi, în secolele X și IX. Este adevărat că identitatea tradițiilor religioase care, atît în cazul ionieniilor cît și al dorienilor, se adăuga comunității de limbă, a contat mult în dănuirea sentimentului înrudirii ele obîrșie. La ionieni, corpul civic este în general împărțit în patru

triburi cu nume tradiționale și se ține sărbătoarea Apaturiiilor. La do-rieni găsim de obicei aceeași împărțire în trei triburi, precum și culte comune ca cel al lui Apolo Carneios. Desigur, atare analogii nu exclud mari deosebiri între un oraș și altul, iar uneori ostilități declarate în interiorul aceluiași grup: s-ar acorda pe nedrept deci osebiri între doriene și ionieni o exclusivă importanță în deslușirea istoriei grecești. Totuși, cât de puțin întemeiată ar fi fost •din punct de vedere etnic, datorită amestecului populațiilor, ea n-a jucat un mai mic rol psihologic, contribuind la opoziția dintre Sparta și Atena, care au găsit în apartenența la două fracțiuni di-

ferite ale poporului grec comoda justificare a rivalității lor.

Pe planul civilizației, diversitatea dialectală a rămas multă vreme o trăsătură esențială a elenismului. Grecii aveau profunde convingeri ca înrudirea lor se întemeia pe comunitatea de limbă: to-losirea limbii grecești era ceea ce îi deosebea de barbari, constituind pentru ei temeiul solidarității față de restul lumii. Or, dacă varietatea dialectelor favoriza în interiorul respectivului ansamblu particularismul politic, ea era în același timp un izvor de bogăție verbală din care scriitorii și poeții, ca artiști conștienți, au știut obține numeroase efecte. S-au constituit astfel de timpuriu mai multe limbi literare ce împrumutau din cutare sau cutare dialect ori din îmbinarea mai multora culoarea și rezonanța lor specifică, rămânând totodată accesibile oricărui grec cultivat. Exemplul cel mai ilustru și în același timp cel mai vechi este cel al limbii epice în care se îmbină, într-o sinteză pe cât de complexă pe atât de armonioasă, elemente ionice cu elemente colice, supuse exigențelor unei metrici rafinate. Atare limbaj artificial, strict rezervat recitării epice în hexametri și care n-a fost niciodată vorbit nicăieri, a avut o carieră extraordinară fiindcă n-a încetat să rămână în uz pură la sfârșitul antichității și chiar după aceea, în cercurile erudiților bizantini. Astfel, după hazardul creațiilor literare, după faptul că geniul unui scriitor și-a pus pecetea asupra unui gen sau altul, dialectul de care se folosea a fost socotit speciile compozițiilor de același stil, suscitând imitații, fără a fi neîngăduite transpuneri într-un dialect diferit. Au fost acceptate chiar amestecurile: cururile tragediilor attice sînt compuse nu în dialect attic, ca restul piesei, ci în doric, de altfel foarte arbitrar, considerat drept mai bine adaptat lirismului coral. Pe de altă parte, comedia lui An<-tofan a obținut efecte pitorești prin folosirea dialectelor în gura străinilor.

N-ar trebui uitat nici că cei vechi ei înșiși au

dat numele de doric* și ionic* celor două prinei-

43 pale „ordine” ale arhitecturii lor. În fapt, folosi-

rea unuia sau altuia, cu începere din secolul VI, CÎJKÎ apar perfect definite, predomină în

regiuni diferite ale lumii grecești: doricul în Grecia continentală, ionicul în Asia Mică elenizată. Aceste deosebiri n-au fost însă niciodată foarte riguroase și curmnd unii arhitecți au imaginat asocierea celor două ordine spre a obține efecte deosebite în aceleași ansambluri monumentale, cum ar fi Acropola Atenei, și chiar în cadrul acelorași monumente, ca de pildă Propileele lui Mnesicles. Aici, ca și în literatură, gusturile variate și feluritele tradiții ale diverselor ramuri ale poporului grec au contribuit la îmbogățirea unei culturi devenite bunul lor comun.

Secolele IX și VIII sînt desemnate în mod obișnuit cu denumirea de epoca geometrică, din pricina caracterului original al ceramicii aceluși timp. În-tr-adevăr, în așezările locuite pe atunci se găsesc vase ori cel puțin cioburi al căror decor e format în esența din linii drepte și motive geometrice simple. Multă vreme apariția acestui stil a fost pusă în legătură cu invazia doriană: se voia a se vedea în el influența unui spirit nou, adus de năvălitorii veniți din nord. Atare interpretare a faptelor nu mai e valabilă astăzi: continuile săpături arheologice au demonstrat că, departe de a ii datorat unei schimbări a gustului ca urmare a transformării bruște a mediului etnic, stilul geometric s-a desprins încet și treptat din tradiția îij'ceniană. Este cu atît mai important cu cît astfel de continuitate a fost depistată în Attica unde elementul dorian nu a pătruns niciodată și unde totuși ceramica geometrică atinge o perfecțiune fără egal. Dar aceeași evoluție lentă este atestată și în alte părți. Pentru a-i desemna mai lesnicios etapele, arheologii au creat termenii de submicenian și proto^eometric, care permit, în absența oricărei date istorice sigure, constituirea unei cronologii cei puțin relative a acelor secole întune-caie. S-a convenit că submicenianul se întinde, a-proximativ, ele la sfîrșitul secolului XII pînă la mijlocul celui următor (± 1100 —1050) și că pro-togeometricul e cuprins între mijlocul secolului XI 44

și începutul veacului IX (± 1050 —900). în cuprinsul stilului geometric propriu-zis ceramologii deosebesc un stil geometric pur sau geometric timpuriu, care durează de la circa 900 pînă cu puțin înainte de mijlocul secolului VIII; un sfii geometric elaborat (ori geometric matur], la mijlocul secolului VIII, ce produce magnifice capodopere în care figura umana, sub o formă stilizată, ocupă deja locul din centrul motivelor geometrice; în fine, un stil geometric tîrziu, corespun-zînd ultimei părți a secolului VIII, unde reprezentarea figurilor capătă tot mai mare importanță, ducînd astfel la destrămarea rapidă a geometricului propriu-zis.

Trebuie precizat că împărțirile dz mai sus se întemeiază în esență pe studiul ceramicii attice, care este de departe cea mai bine cunoscută, în alte părți ale lumii grecești se constată deseori mdrzieri prin raport cu Attica: greutățile de comunicare de-a lungul evului

mediu elenic au favorizat conservatorismul în regiunile cele mai retrase. Dar, în mare, evoluția este peste tot aceeași. Nu trebuie să ne surprindă importanța acordată ceramicii în stabilirea cronologiei acestei perioade a istoriei grecești. Evenimentele politice ale răstimpului „secolelor întunecate” ne scapă, iar cercetarea arheologică, singura capabilă a ne informa, trebuie să recurgă la documentele cele mai numeroase descoperite în săpături, adică la cioburile de argila arsă: într-adevăr, acestea au triplul avantaj de a proveni din obiecte de uz comun, deci pe-te tot raspândite, de a fi relativ ușor de clasat datorită decorației lor pictate, al cărei știi evoluează, și, în fine, de a fi de obicei în stare bună de conservare, căci, clacă vasele de lut pictate se sparg cu ușurință, fragmentele lor, cel puțin, rezistă, fără daune considerabile, cororunii secolelor. Iată pentru ce se poate spune, parodiind vorba poetului, că ciobul singur e nemuritor.

Ceramica geometrică este cunoscută în numeroase locuri ale lumii grecești: la Corint, Uigolos, în Beotia, în Ciclade, cu precădere la Tera, la Rodos, în Cipru și chiar în Italia, în Attica însă

și putem urmări cel mai bine evoluția, începând din perioada micenică, grație săpării necropolelor, ca cea de la Kerameikos, situată aproape de un cartier al Atenei ocupat ulterior de numeroși olari, de unde i se trage și numele, în afara orașului, aproape de poarta Dipylon*, se întindea un cimitir aflat încă în folosință la începutul epocii clasice. Descoperirile făcute în cele mai vechi din aceste morminte, în cursul lucrărilor întreprinse între cele două războaie mondiale, au lămurit structura specială a mormintelor de incinerare ce apar cu începere din submicenică, se generalizează în secolul X și rămân în folosință în cele următoare, cu toate că înhumarea, rit mai puțin costisitor decât incinerarea, reapăruse între timp. O simplă groapă săpată în pământ primește urna iunerară și câteva vase în chip de ofrande aduse mortului. Jumătate din atare groapă e umplută cu pământ, iar la suprafață se ridică o piatră de mormânt cu rol de stelă, deseori însoțită de un vas de dimensiuni mari destinat să primească libațiile care constituie elementul esențial al cultului itinerar. Se înțelege că acest cimitir, precum și necropolele asemănătoare, ca cea de la Ilcusi, au fost deosebit de bogate în ceramică.

Formele vaselor (amfore, cratere, urcioare, cupe, cu și fără picior, cutii cu capac numite pichid) evoluează într-o direcție anume: diversele părți ale vasului (de pildă, în ce privește amforele, pântecul și gâtul) sînt din ce în ce mai net separate, înlocuind tranzițiile prin curbe line preferate de ceramica micenică. Un simț arhitectonic tot mai exigent pare a se manifesta, ducînd la construirea vasului dintr-un ansamblu de eleni en te clar diferențiate, îndrăzneala olarilor crește în același timp cu virtuozitatea lor: ea îi va face să execute adevărate monumente în teracotă, cum sînt ambele și craterele funerare de la Dipylon, care ating

statura omenească, însemnând, totodată, extraordinare realizări tehnice.

Decorul în firnis negru este la început așternut pe argila de culoare deschisă, apoi, din proto-geometric, se încetățenește obiceiul de a acoperi 46

întregul vas cu firnis negru, păstrînd pe gît ori pe umăr un spațiu dreptunghiular pentru motivul decorativ geometric: cercuri sau semicercuri concentrice, linii ondulate, linii frînte, benzi de triunghiuri sau romburi, dreptunghiuri cadrilate. Frumusețea plastică a acestor vase, cu contrastul lor viu de culoare deschisă pe fond negru, și cu eleganța sobră a decorului, pare ochilor noștri ieșita din comun. Atunci apare și motivul meandrului, cunoscut deja în Egipt și în Creta, dar arta greacă își va face din el o emblemă, pricină pentru care se va și numi meandrul grec. Îmbogățindu-se mereu, repertoriul ornamental se orientează către lumea vie, inspirația rămînînd supusă însă unei puternice interpretări abstracte. Siluetele negre ale animalelor foarte schematizate alcătuiesc frize abia deosebite de cele ale motivelor pur geometrice: păsări și patrupede sînt mai mult semne decît forme animate, reproduse la nesfîrșit, aidoma modelului unei țesături. Lărgirea repertoriului îl îndeamnă pe olar să consacre mai mult spațiu decorului, care sfîrșește prin a umple întreaga suprafață a vasului.

Amforele și craterile uriașe de la Dipylon aparțin perioadelor geometricului matur și geometricului tîrziu. În fața acestor monumente ești copleșit de gustul rafinat în virtutea căruia s-a procedat la repartiția zonelor ornamentale: de fiecare dată motivul ales este perfect adaptat locului ce i-a fost hărăzit, iar înlăuntrul benzii decorative, stereotipă pînă în cel mai mic detaliu, sînt în chip subtil strecurate corespondențe sau reluări. În-vînd, cu consecințe dintre cele mai însemnate, olarul recurge în cele din urmă la figura umană, i ratată în același mod convențional ca și animalele. Ispita era totuși mare ca odată reprezentîndu-i pe oameni să nu-i introduci într-o scenă compusă anume. Ceea ce se și întîmplă pe marea amfora de la Dipylon, unde dreptunghiul amenajat între toarte primește imaginea jelierii defunctului, întins pe patul funebru (protosis) și înconjurat de asistența îndoliată stînd jos sau în picioare. Evident, atare personaje schematice sînt toate la fel; e' 47 nu se deosebesc nici ca veșminte, nici ca sc.

Dar gestul capului ținut în mîini exprima deja un sentiment: elementul uman pe care prezența lor îl introduce într-un ansamblu pur abstract va acționa ca un ferment dizolvant ce-i va modifica foarte repede caracterul. Dacă rapidă dezvoltare a scenelor cu personaje constituie o trăsătură proprie geometricului attic, ea subliniază în același timp darurile excepționale ale unui popor de artiști care întrecea cu mult în acest domeniu masa restului grecilor.

Preeminența Atenei în ce privește ceramica geometrică eclipsează celelalte manifestări ale civilizației materiale a vremii. Arhitectura nu ne este cunoscută decît prin cîteva planuri de

temple și de case reconstituite pe baza fundațiilor, singurele care au mai rămas. Un număr destul de mare de statuete de bronz, turnate masiv, aparțin secolului VIII: ele reprezintă animale și personaje stilizate, destul de asemănătoare siluetele pictate din ultima perioadă a stilului geometric. Unele fac corp comun cu o bază ce servea drept sigiliu. Altele au fost montate pe vase și pe mari trepiede de bronz, dintre acestea descoperindu-se mai multe exemplare deteriorate, în fine, altele erau depuse ca ofrande în sanctuare. Fibulele de bronz, accesorii indispensabile prinderii veșmintelor dorice drapate și nu cusute, comportă desene geometrice. Statuetele de teracotă reproduc aceleași modele schematice ca și cele de bronz, cu excepția ciudaților idoli beoțieni „în clopot” având picioarele pliate și corpul uneori pictat cu motive geometrice. Totuși, cele de mai sus sînt de mica importanță în comparație cu marile vase attice. Grecia geometrică a făcut însă pentru civilizație mult mai mult: i-a dăruit alfabetul și pe Homer.

Adoptarea de către greci a alfabetului fenician se situează cu probabilitate în secolul IX sau la începutul celui următor. Cele mai vechi inscripții alfabetice aparțin celei de a doua jumătăți a veacului VIII. Adaptînd pentru propriul folos ingenioasa notație fonetică imaginată de fenicieni, grecii au introdus o inovație capitală: notarea voca-

lelor pe care semiții nu o practicau. Poate că a-mintirea vechiului silabar micenian, care făcea deosebire netă între silabele cu vocalism diferit, a contribuit la respectiva îmbunătățire a sistemului alfabetic, urmînd să-i confere o valoare universală. Noua tehnică de scriere a luat repede avînt, răspîndindu-se, cu cîteva variante de aeta-liu, în întreaga lume elenică. Din ea avea să iasă mai tîrziu alfabetul latin ca și majoritatea alfabetelor moderne.

Neîndoindu-ne că nu întîmplător primele două opere literare de largă respirație, Iliada și Odiseea sînt datate astăzi de majoritatea savanților într-al nouălea ori mai degrabă într-al optulea veac, adică în momentul în care elenii au început a se folosi de scrierea alfabetică, în ciuda extremei complexități a problemei homerice, mulți din cititorii contemporani nouă își dau bine seama de rigoarea construcției pe care ambele poeme o vădesc celui ce le studiază fără prejudecăți. Deja cei vechi, a căror familiaritate cu textul homeric era infinit mai mare decît a noastră, nu se îndoiau de unitatea funciară a fiecăreia din cele două epopei; puțini dintre ei întrevedeau ipoteza că același autor n-ar fi compus deopotrivă Iliada și Odiseea, iar cel mai bun critic literar al antichității, Aristarh, atît de meșter în a descoperi interpolările tîrzii în textul tradițional, a combătut cu toată vigoarea pe separatiști sau horizontes, cum erau numiți, în ce mă privește, înclin să urmez atare opinie atît de autorizată, întărită de analizele unor savanți contemporani, care au scos în evidență, de la un cap la altul al Poemelor, corespondențe revelatoare cît privește arhitectura conștient structurată de același spirit creator.

Or, cât de exersata ar fi fost memoria unor poeți specializați în recitarea epică, nu ne putem închipui ca s-ar fi obținut efecte de acest gen fără ajutorul scrierii. Chiar dacă stilul epic, prin caracterul lui formularistic, păstrează încă trăsăturile stilului oral, trebuie să admitem ca autorul Iliada și Odiseei, cu toate că o legenda târzie ni-l înfățișează drept orb, și-a transcris încă de la în-

ceput marile sale compoziții. Cele mai vechi inscripții grecești pe care le posedam, ca cea care promite ca premiu celui mai bun dansator vasul attic pe care e pictată, sau cea descifrată de cu-rînd pe Cupa lui Nestor descoperită la Ischia (a-mîndouă coborînd pîna în a doua jumătate a secolului VIII), ne dovedesc ca limba și versificația epică erau încă din acea vreme folosite curent la Atena cât și în coloniile îndepărtate ale Medi-teranei occidentale.

Perfecțiunea însăși a celor două epeei ne arată că ele sînt rodul unei îndelungi tradiții, de care cei vechi erau conștienți, deoarece Aristotel scrie în Poetica sa: „Nu avem știre de nici un poem asemănător, compus de predecesorii lui Homer, dar totul indică existența mai multora”. Dispariția întregii literaturi anterioare se datorează neîndoielnic absenței unui procedeu adecvat de transcriere: silabarul micenian, chiar dac-ar fi rămas în uz (ceea ce nu-i cîtuși de puțin sigur) era cu totul nepotrivit perpetuării unei opere literare de largă respirație, în schimb, Homer va fi beneficiat de ajutorul alfabetului, iar opera lui a prăvălit în uitare pe toate cele ce au precedat-o.

Numeroase orașe își disputau cinstea de a fi fost locul nașterii sale. Fie că a văzut lumina zilei la Chios, la Smirna, la Colofon, la los ori la Kyme, este sigur ca poetul și-a compus poemele în lumea cetăților ioniene din Asia Mică. După greutățile începuturilor, acestea se aflau în secolul VIII în plină prosperitate. Grupate toate douăsprezece într-o ligă, unite prin afinități de limba și religie, ca de pildă cultul comun dedicat lui Poseidon în sanctuarul panionic de la capul Mi-cale, legate de Atena din motive sentimentale și prin amintiri istorice, ele posedau o organizare socială solidă, al cărei element esențial îl constituia aristocrația marilor proprietari de pămînt care deținea în realitate puterea, aristocrație aflată sau nu în jurul unui rege. În palatele acestor mari bogătași ai Ionici au fost recitate pentru înția oară Iliada și Odiseea. Una evoca, din perspectiva timpului, o vestită expediție a cărei amintire era 50

dragă elenilor așezați pe pămîntul Asiei: pe bună dreptate, aceștia vedeau în expediția aheană împotriva Troici prefigurarea colonizării ioniene în Anatolia, iar povestirea extraordinarelor fapte de arme plăcea nobililor ascultători, ei înșiși fervenți adepți ai vînătorii și exercițiilor militare. Cealaltă dădea aripi imaginației prin înșiruirea îndepărtatelor peripeții din marile apusului, așa cum marinarii din Eubeea și Grecia propriu-zisă, aflați pe urmele fenicienilor, începuseră ei înșiși să le trăiască. Cele două feluri de activitate, războiul și călătoriile,

constituiau un frumos material epic. Amintirea lumii aheene s-a păstrat de-a lungul secolelor întunecate grație compozițiilor poetice pe care opera lui Homer le presupune, dar pe care ulterior le-a eclipsat. Odată cu descoperirile arheologiei miceniene și mai ales după descifrarea linearului B, comentatorii moderni au insistat în a sublinia în poemele homerice tot ce se poate lega de tradiția miceniană, importanța acestei moșteniri lăsate de mileniul II fiind, de fapt, considerabilă. Am greși însă dacă am uita că Homer, care trăia în epoca geometrică, datorează tot atât de mult și vremii sale. Îi datorează în special un element esențial al poeziei lui: comparațiile, adesea, foarte dezvoltate, ale unui eveniment eroic cu un fapt din viața zilnică, procedeu care-i permite să facă lumea epică lesne de înțeles ascultătorilor, apelând la experiența lor comună, de zi cu zi. Îi datorează acea cunoaștere directă și personală a naturii și oamenilor, cunoaștere care în *Odissea*, ca și în *I Hâda*, ne îngăduie să ajungem lesne la sentimentele personajelor, reconstituindu-ne cu sobra eficiență cadrul natural al desfășurării aventurilor acestora. De aici impresia de adevăr simplu pe care o mai simțim încă, prin farmecul stilului, în fața textului *Poemelor* și care le conferă un fel de veșnică tinerețe.

Nu fără motiv s-a insistat de vreo câțiva ani și
în mai multe rânduri asupra afinităților artei lui
Homer cu arta celor mai frumoase vase geometrice.

Simț al compoziției în elaborarea marilor ansam-
bluri cu subtilă înlănțuire, concepție limpede asupra

Capitolul Iii

PERIOADA ARHAICĂ

(SECOLELE VIII-VI Î.E.N.)

Cele mai înainte expuse au luminat faptele de civilizație ce conferă epocii geometrice o importanță decisivă în istoria Europei mediteraneene. Se cuvine acum să amintim, în liniile lor mari, principalele evenimente care au marcat evoluția poporului grec între secolele VIII—VI, din momentul în care, după veacuri de întuneric, începem să ne dam seama de ea și pînă în vremea războaielor persane care au pus sub semnul întrebării destinul elenismului însuși. Pentru acest răstimp, documentele nu îngăduie decît rareori să conturăm în detaliu fenomenul istoric ce continuă să fie, mai ales la început, amestecat din abundență cu elemente legendare. Spre deosebire însă de evul mediu elenic, perioada arhaică nu dispare într-o beznă de nepătruns. Adoptarea scrierii alfabetică a făcut posibilă conservarea documentelor de arhivă: liste de magistrați, liste de învingători la Jocuri, răspunsuri ale oracolelor, mai tîrziu texta de legi, de decrete și de tratate. Lista învingătorilor la Jocurile olimpice, care mult mai tîrziu a servit drept cronologie universală, începea în 776 î.e.n. odată cu inaugurarea acestor sărbători

pan-elenice. O formă de istoriografie, de fapt încă ne-desprinsă cu totul de tradițiile epopeii, apare timid la sfârșitul secolului VIII grație poetului Eumelos* din Corint. Marii istorici ai veacului V, Herodot* și Tucidide*, au utilizat ambii astfel de izvoare în 5 măsura în care aveau nevoie pentru scrierile lor. Datorita acestor texte, cărora arheologia le aduce uneori completări sau confirmări, putem schița în Unii mari istoria acestei perioade complexe în decursul căreia elenismul clasic prinde încetul cu încetul forma.

Mai degrabă decât să încercăm a urmări detaliul, adesea nesigur și lacunar, în cadrul fiecărei cetăți în parte, e mai util să desprindem câteva vederi de ansamblu ce ne vor ajuta să pricepem, dincolo de problemele locale a căror complexitate descurajează analiza, sensul general al evoluției lumii grecești arhaice. Fenomenele esențiale sînt următoarele: o criză socială generală avînd ca obîrșie nedreapta repartiție a proprietății funciare provoacă emigrarea de mari proporții, roind coloniile grecești cu mult dincolo de hotarele lumii egeene, din Marea Neagră pîna în Spania; atare emigrare nefiind suficientă pentru rezolvarea problemei, evoluția internă a cetăților s-a accentuat, antrenînd adesea tulburări violente și instaurarea unor noi regimuri ca tirania; în fine, concomitent cu aceste evenimente politice, întreaga perioadă este marcată de un important fapt civilizator: reluarea strînselor contacte cu Orientul. Să examinăm pe rînd aceste fenomene diferite.

Criza sociala ne este semnalata prin efectele ei cît și prin mărturia lui Hesiod, valabila într-ade-văr pentru o singură regiune, Beoția, și doar pentru o perioadă, sfârșitul veacului VIII. în cadrul restrîns al cetății, așa cum s-a constituit ea de la un capăt la altul al lumii grecești, pe ambele țărmuri ale Marii Egee, în fiecare district trăiau cîteva mii de oameni care-și împărțeau resursele unui teritoriu de dimensiuni modeste. Fiecare din atare unități politice, fie ca va fi fost ea alcătuită din tîrgușoare împrăștiate, fie că un oraș important luase conducerea locului, a cunoscut o organizare monarhica, așa cum ne e aceasta înfățișată de poemele homerice; un principe ereditar, ajutat de șefii marilor famili, conducea destinele micului stat. Legături de sînge ori religioase, clanuri familiale sau gene, grupuri legate prin același cult sau fratril dădeau ansamblului o și mai mare coeziune, în cetate, puterea aparținea principalilor proprietari de pamînt, izvorul de bază al bogăției, singurii care posedau mijloacele necesare întreținerii cailor folosiți la carele de lupta și-și puteau procura costisitorul armament greu. Deseori aristocrația funciara îl reducea pe monarh la situația de primul între egali, funcția regală nemaifiind decît un titlu, o magistratură ca oricare alta, păstrîndu-și mai ales caracterul religios. Dar în același timp, printr-o neabătuta evoluție, se modificau și bazele economice ale ordinii sociale. Regimul succesoral pare să fi constat, în general, în împărțirea egala a bunurilor între moștenitorii

directi. Cînd posesorul unui lot de pamînt avea mai mult decît un fiu, patrimoniul sãu urma sã fie împãrtit la moartea-i în pãrți care la fiecare generație se tot micșorau: foarte repede condiția proprietarului micii bucãți de pamînt devenea mizerabila, iar sãrãcia îl con-strîngea fie sa se îndatoreze, fie sã intre în slujba unui bogãtaș care mai devreme sau mai tîrziu profita de ocazie spre a pune mîna pe peticul de pamînt. De unde tendința generalã a concentrãrii funciare în mîna cîtorva privilegiați, în vreme ce rmasa tot mai mare a populației trudea în condiții grele, riscînd sã-și piardã independența economicã și chiar libertatea, prin jocul datoriilor și al sclaviei pentru datorii. Acesta este, înfãțișat într-o formã extrem de schematicã, fenomenul pe care-l constatãm aproape peste tot în lumea greacã la începutul epocii arhaice și care, împreună cu creșterea constantã a populației, i-a determinat pe greci sã ia calea colonizãrii.

Cei vechi au numit, cam simplist, aceasta cauza fundamentalã a emigrãrii „lipsã de pãmînturi”, ori stenahoria, în practica, motivele care duceau la plecarea coloniștilor înspre tãrîmuri strãine erau destul de felurite: rivalitãți între șefii politici, pofta de aventurã, sentința de exilare a unei pãrți a corpului social, apoi spiritul întreprinzãtor stimulat de imperialismul po-

5
litic sau comercial. La bazã a stat însã întotdeauna nevoia de a rezolva printr-un mijloc ra dical o problemã de suprapopulare, ori o criza de pamînt cultivabil.

împrejurãrile în care au avut loc întemeierile coloniilor au lãsat cîmp liber imaginației contemporanilor, coloniștilor și urmașilor lor, astfel cã în acest domeniu mai mult poate decît în oricare altul legendele au putut prolifera în voie. Totuși, despre multe colonii, dispunem de narațiuni precise care ne permit sã ne reprezentãm destul de bine șirul obișnuit al întîmplãrilor, Sa luãm exemplul rnicii insule vulcanice Tera* (astãzi Santorin), în Ciclade, de unde a pornit, puțin dupã mijlocul secolului VII, o expediție înspre Africa. Peripețiile acesteia ne sînt povestite în amănunțime de Herodot (IV, 150 și urm.), ale cãrui afirmații sînt confirmate în chip curios, cît privește esențialul, de o inscripție din Cirene datînd abia din secolul IV, dar care reflectã o tradiție mai veche, în mod sigur alta decît textul lui Herodot. Concordanța celor douã izvoare este odatã mai mult semnificativa.

Din cele douã texte reiese cã spre mijlocul secolului VII insula Tera a cunoscut o perioadã de tulburãri ce a urmat unor recolte proaste. Consultat de cãtre regele ce domnea în insulã, oracolul de la Delfi l-a sfãtuit sã trimitã o expediție în Libia spre a întemeia acolo o colonie. Terenii s-au supus fãrã entuziasm: adunarea cetãtenilor convocatã de rege a hotãrît sã încredințeze comanda expediției unui oarecare Bãțos. Viitorii coloniști aveau sã fie cîte un fiu din fiecare familie. Cei desemnați erau obligați sã se îmbarce, sub pedeapsa cu moartea, și

să se stabilească în noua colonie. Nu le era îngăduit să se întoarcă în Tera decât, după cinci ani de eforturi îndârjite, acțiunea ar fi eșuat în întregime. Astfel constituit, respectivul contingent s-a îmbarcat pe două pen-tecontere (sau corăbii cu cincizeci de vîslași): cu alte cuvinte, el trebuia să aibă cel mult două sute de oameni. Cele două nave au poposit în Creta, 57 la Itanos, de unde au luat un pilot cretan, care i-a

I—^

o^

"-\

'n0^

OlbiQ

/^

nticapoiort

O

He^S"scopic!

040

V^ALIC/^

V ,,-TIC, ^ • T*- .

Eleea* Meîo!

Sibar!?Cre

i C U W l,

"x

on.t Co

R A C / £Me

PONTUL

Arhbrgcia *

Leucode;

:Aa »> WE

'«Eoîreo'w"

FRIGItNI

L" U X î N

"âSi-

D" 5-

|-_<• -^ | tropjie ș' colonie or C S" V
Frhcipai |

r^	eie n CALC'S			
	CORIN		^— -	Ba^-*^
	T	Reqion	^ *J	jC
	MEGA	Leucade	^J^7 \	ffuNespen
	RA •*	Heracleea	^***iw^',w	J ^-v^.
	MILET	Sinops	^x/ v	
	FOCEE	Marsil'Q	HB\I*	
	A			
	Alte metropole și colonii			

Nc3

^

/p.

dj

-^ >T

Fig. 6. COLONIILE GRECEȘTI

întemeieri corespunzătoare aceluiași necesități și care au cunoscut întâmplări de același fel.

La Cirene și în multe alte locuri, grecilor nu le-a fost dat, cel puțin dintru început, să se lăsească de ostilitatea indigenilor: aveau de-a face cu triburi nomade cărora puțin le păsa de așezarea > unor străini pe teritoriul lor. Atare colonizare pașnică n-a reușit însă peste tot. În unele părți, ca în Italia de sud, a fost nevoie de lungi și îndârjite lupte spre a înfrânge rezistența opusă de barbari. Exemplul cel mai elocvent este neîndoiește cel al Tarentului, așa cum ni l-a transmis călătorul grec Pausania, care scrie în secolul II e.n., dar care folosește izvoare vechi: „Lacedemonienii au colonizat Tarentul, iar întemeietorul orașului a fost spartanul Falantos. Desemnat spre a prelua comanda expediției de colonizare, Falantos a primit de la Delfi un oracol care glăsuia că va lua în stăpânire un teritoriu și un oraș atunci când va vedea plouând din cer senin. Pentru moment n-a cercetat personal înțelesul oracolului și a neglijat să i-l tălmăcească unul dintre cei de meserie, în fruntea vaselor, a ajuns la țărmlu Italiei. A raportat acolo mai multe victorii asupra indigenilor, fără să reușească însă să cucerească vreun oraș sau să pună stăpânire pe vreun teritoriu. Și-a amintit atunci de oracol, spunându-și că zeul i-a prezis un lucru imposibil, căci niciodată nu va ploua dintr-un cer senin, lipsit de nori. Simțindu-se descurajat, nevasta lui, care-l însoțise încerca să-i însuflească încrederea: i-a așezat capul pe genunchi și începu să-i caute păduchii în păr. În timp ce era astfel ocupată, gândindu-se la

situația lipsită de speranța a soțului și mișcată de dragostea pentru el, izbucni în lacrimi. Ele udară capul lui Falantos și iată că deodată acesta înțelese profeția căci numele femeii sale era Aitra, adică „cer senin”. Așadar în noaptea următoare a atacat Tarentul, cel mai mare și mai înfloritor dintre orașele de pe coastă, smulgându-l din mâinile barbarilor”.

În ciuda caracterului ei anecdotic și legendar, povestirea vădește limpede dificultățile întâmpinate de coloniștii greci pentru a se așeza în această re-

60 a Apuliei, unde mesapii le-au opus o puternică rezistență încă din epoca întemeierii, la sfârșitul secolului VIII, neîncetînd niciodată a-i hărțui în vremurile ce au urmat. Ea evidențiază, de asemenea, rolul esențial jucat în întemeierea oricărei colonii de către șeful desemnat spre a conduce operația, căpetenie care poartă titlul de întemeietor, oikistes, și care, aflat sub protecția divină, reușește să-i facă pe emigranți să treacă cu bine prin toate încercările. Este de la sine înțeles că atare oameni investiți cu excepțională răspundere au fost acoperiți și de onoruri la fel de mari: după moarte au fost considerați îndeobște eroi, iar mor-mîntul lor a devenit în consecință un loc de cult.

Am dori să urmărim în detaliu uimitoarea expansiune a poporului grec: documentele sigure lipsesc însă foarte adesea, cu precădere pentru vremurile timpurii, iar pe de altă parte întemeierile au fost prea numeroase spre a le înșira fără a face o selecție, în afară de aceasta, multe colonii, după ce s-au stabilit temeinic pe teritoriul lor, au proliferat la rîndu-le, trimițînd coloniști în regiunile învecinate, în fine, este greu de oșebit cu precizie fazele succesive ale unei mișcări ce s-a desfășurat timp de trei veacuri în direcții foarte diferite. Pe bună dreptate s-a putut afirma că la început, pînă către mijlocul secolului VII, coloniile au fost cu precădere așezări agricole, consecințe ale crizei sociale mai înainte evocate, în vreme ce preocupările comerciale au jucat un rol precumpănitor abia în perioada următoare: dar această evoluție, care este reală, n-are pretenția de a fi categorică și nu ne dă cîtuși de puțin dreptul de a stabili cadre cronologice valabile pentru ansamblul fenomenului colonizării. Să ne mulțumim deci a-

i evoca, precum se face de obicei, în funcție de marile diviziuni geografice. În zorii veacului VIII, bazinul oriental al Mediteranei oferea grecilor o zonă liberă doar înspre nord. Interiorul Anatoliei, muntos și cu acces di-

ncil, ispita prea puțin un popor căruia-i plăcea

61 să nu se îndepărteze de mare. Asirienii și fenicienii temut ce se abat asupra întinderii ei lipsite de insule, a cețurilor și curenților care fac navigația primejdioasă. Cu toate acestea nu s-au dat înlături să-i exploreze țărmurile, pornind de la Bosfor deopotrivă spre est, în direcția Oaucazului și Colhidei, țara legendara a Lînei de aur,

și spre nord, dincolo de gurile Dunării pînă în Crimeea. Ca și în Propontida, Miletul a jucat aici rolul principal, secundat fiind, ca și mai înainte, de Megara. Milesienii s-au stabilit definitiv la Sinope prin 630, așezare situată la mijlocul coastei de nord a Ana-toliei. Apoi, în secolul VI, au întemeiat Amisos, dincolo de Sinope. Sinope însăși a trimis coloniști și mai departe către est, la Trapezunt. Prosperitatea acestor cetăți grecești nu depindea numai de creșterea vitelor, de pescuit și agricultură: comerțul pe mare beneficia în porturile lor de debușee interesante, căci unele mărfuri circulau pe calea uscatului, traversînd înaltele platouri anatoliene, de la Sinope sau Amisos pînă în Gilicia, în fața insulei Cipru.

Navigînd de-a lungul coastei europene a Pontului Euxin, milesienii au ajuns foarte repede pînă la Dunăre: au întemeiat Histria, ceva mai la sud de gurile fluviului, încă la mijlocul secolului VII. Zece ani mai tîrziu s-au instalat la Olbia, la confluența Bugului cu Niprul, căruia-i spuneau Boristene. Înainte de sfîrșitul aceluiași veac au amenajat escale la Apolonia, pe coasta Tracici, iar apoi ceva mai la nord, la Odesos (Varna). În prima jumătate a veacului următor au atins Crimeea (sau Chersonesul Tauric), întemeind pe rînd Pan-ticapaion (Kerci) și Teodosia, înainte de a se aventura, la sfîrșitul veacului, pînă la capătul Mării de Azov spre a pune la gura de vărsare a Donului temelile orașului Tanais. Contoare modeste au fost implantate chiar pe țărmul Caucazului, ca de pildă Fasis ori Dioscurias. Mai puțin activi, megarieni au întemeiat către 560 între Bosfor și Sinope, Heraclea Pontică, apoi în 510 Mesembria, între Apolonia și Odesos. Abia în 422 coloniști din Heraclea Pontică s-au așezat la Chersones, în vîrful sudic al Crimeei.

Colonizarea megariană și mai ales milesiană din Marea Neagră a avut un caracter aparte: majoritatea cetăților diasporei în respectiva vastă zonă au fost înainte de toate așezări comerciale, foarte izolate în mijlocul populațiilor barbare cu care adesea trebuiau să ducă tratative, resemnîndu-se a le plăti tribut, însă resursele acestor ținuturi îndepărtate au permis un trafic fructuos al cărui beneficiar a fost Grecia propriu-zisă: fier, plumb și cupru din minele Traciei, lemn din Balcani, pește uscat ori afumat din pescăriile marilor estuare, sclavi traci sau sciți, în fine și mai ales grîul pă-mînturilor fertile ale Rusiei de sud — iată mărfurile căutate de corăbiile grecești în schelele Pontului Euxin. Ele aduceau în schimb produsele manufacturate de meșterii greci: podoabe și vase cizelate în metal prețios, ceramică, vinuri, uleiuri și parfumuri de care barbarii erau mari amatori. Mormintele indigene din Tracia sau din sudul Rusiei au furnizat nenumărate tezaure ce dovedesc importanța acestui comerț: o categorie de vase attice din secolul IV este atît de abundent reprezentată în inventarul funerar al mormintelor din Crimeea, încît a primit numele de stilul Kerci.

Cu totul altfel ne apare colonizarea în Italia și Sicilia: acolo nu sînt numai simple contoare comerciale, ci puternice colonii de populare a zonei care prosperă și duc o existență independentă, contribuind din plin la strălucirea civilizației grecești. Aventura elenismului occidental este o glorioasă pagină a istoriei antice.

Ea începe într-o epocă foarte timpurie, odată cu întemeierea Cumei, în Campania, în 757, după cronologia tradițională, ce pare temeinic confirmată de arheologie. Cu douăzeci de ani mai înainte, grecii din Eubee ocupaseră deja insula I schia (Pitecusai), înainte de a trece pe continent. Astfel, mea de la început, Ctime, colonie a Calcis-ului, este cel mai de nord dintre orașele grecești din Italia, situat la marginea bogatei cîmpii a Campaniei și în măsură să stabilească cu etruscii, care 6\$ dominau în nordul peninsulei, relații de schimb pe cale maritimă. Cam în același timp alți calci-dieni s-au instalat la Naxos, lângă Taormina, în Sicilia, de unde au roit aproape imediat > m^i la sud, înspre Catana și Leontini. Către 740—730, tot calcidienii au întemeiat Zânele (Mesina), apoi Re-gion, pe coasta Calabriei, pe partea cealaltă a strîmtorii: ca și megarienii în Bosfor, caicidienii controlau de acum înainte punctul de trecere obligatoriu înspre nord. Dealtfel pe megarieni îi găsim în Occident nu mai puțin activi decît în Pontul F.uxin: colonia lor Megara Hyblaea ia ființă în acel timp, la sud de Leontini. În fine, un corintian, Arhias, în 733, alege pentru întemeiere așezarea avantajoasă a Siracuzei*, de unde îi alungă pe si-culii indigeni; aceasta avea să devină în curînd cea mai prosperă dintre cetățile grecești din Sicilia. Siracuzanii își extind teritoriul către interior, unde au întemeiat Aera, ajungînd pînă în punctul cel mai sudic al insulei, înaintînd către vest de-a lungul acestei coaste, coloniză Camarina la începutul secolului VI.

Alți greci le-o luaseră însă înainte pe drumul c<itre Occident. O expediție comună a rodienilor și cretanilor a sosit și s-a așezat la Gela*, pe o dmpie fertilă, încă din primii ani ai veacului VII: un secol mai tîrziu, cei din Gela au trimis, pe la 580, coloniști la Agrigent. încă și mai departe, megarienii din Megara Hyblaea fundaseră deja Selinunt*, către mijlocul veacului VII. Pe coasta nordică, singurul oraș grecesc important a fost Himera*, colonie fondată de Zânele în aceeași vreme cu Selinunt. Totuși extremitatea vestică a insulei a rămas în mina băștinașilor elimi și a fenicienilor, care, după întemeierea Cartaginei, s-au instalat temeinic și acolo. Grecii s-au luptat de nenumărate ori cu ei fără să reușească a-i alunga, ba chiar pierzînd, la sfîrșitul secolului V, o poziție atît de înseninată ca Selinunt.

Paralel cu ocuparea Siciliei se desfășura și cea a Italiei meridionale. Către 720, coloniști veniți din Ahaia, în Pelopones, au debarcat la Sibaris, în colțul vestic al golfului Tarent, într-o cîmpie pe care au pus-o repede în valoare. Un drum de uscat, 66 traversînd munții Calabriei, făcea legătura cu Marea Tireniană și evita ocolul prin

Mesina. Mai la sud, alți aheeni au întemeiat Crotona, devenită rivală a Sibarisului, pe care în cele din urmă îi distruge, prin 511—510. Dar între timp sibiariții au instalat coloniști la Metaponte, în fundul golfului Tarent, și la Posidonia, în Lucania, pe coasta Mării Țireniene, colonie cunoscută sub numele latin de Paestum*. Însă cetatea cea mai puternică din regiune, Tarentul, a fost întemeiată de către lacede-monieni la sfârșitul secolului VIII, în condițiile mai sus evocate: un port excelent, un teritoriu rural fertil i-au înlesnit grabnica îmbogățire, în fine, în vârful cizmei italice, locrienii au fundat Locri Epizefiri în primul sfert al secolului VII Mărginită de orașe grecești populate și active, Italia de sud își merita pe drept cuvânt numele de Grecia Mare ce i se dădea în mod obișnuit.

Din vechea Eladă, drumul înspre ea trecea prin canalul Otranto, după ce înconjură coastele Acar-naniei și Epirului. Era firesc ca acest itinerar să fie și el jalonat de colonii grecești. Cea mai veche a fost Corciră (Corfu), ocupată mai întâi de Eretria la începutul secolului VIII, apoi cucerită prin 733 de corintieni, în vremea în care întemeiau Sira-cuza. Corintul și-a întărit mai târziu controlul debarcașelor în golful corintic, către vest și nord; așezând coloniști în Leucade, la Ambracia și Anac-torion, iar apoi și mai la nord, la Apolonia, în Iliria. Corcirenii le-o luaseră însă înainte întemeind Epîdamnul (Durazzo), pe coasta Adriaticii. Când la sfârșitul secolului VI corăbiile Atenei înaintau până la gurile Fadului spre a aduce frumoasele vase grecești, descoperite de curînd în necropola etruscă de la Spina, ele puteau ancora în porturi grecești pînă mult dincolo de canalul Otranto.

Ionienii au fost cei care s-au aventurat cel mai departe în extremul Occident. Herodot ne transmite povestea aceluia negustor din Samos, care în 639, în timp ce naviga spre Egipt, a plutit în de-n va întâi către coastele Cirenaicii, iar de acolo a

fost luat de furtuna și aruncat pînă la Coloanele lui Hercule (Strîmtoarea Gibraltar), pe care nava îi-a trecut înainte de a acosta în Spania la gura de vărsare a Guadalquivirului, în apropiere de Gadix, într-o regiune pînă atunci necunoscută, grecilor și căreia i-au dat numele de Tartesos. Încărcătura adusă înapoi de samian l-a îmbogățit și el a închinat drept mulțumire zeilor, în sanctuarul Herei de pe insula, un vas colosal de bronz, pe care Herodot l-a văzut și descris. Se pare că în Spania se putea găsi mai ales argint și cupru. Marinarii ionieni din Focea* și-au făcut o îndeletnicire din atare trafic, la care indigenii participau de bună voie de la finele secolului VII pînă la mijlocul celui următor, în ciuda concurenței navigatorilor cartaginezi, care băteau coastele Mediteranei apusene, posedînd contoare în Spania, în vestul Siciliei, în Sardinia și în Baleare, foceenii ajungeau în porturile hispanice pe drumurile mari-time nord-mediteraneene. Astfel pe la 600 s-au instalat la Masalia (Marsilia), unde unul dintre ei, Protis, a luat în căsătorie pe Giptis, fiica regelui aceluia loc. Mai mult decît o

colonie agricolă, orașul a fost un centru comercial al întregii zone continentale. Pe coasta Franței masaliții au întemeiat mai multe contoare: Agate (Agde), către vest, Olbia (Hyères), Antipolis (Antibes) și Nikaia (Nice), spre est. Alți foceeni au stabilit schele pe coasta Spaniei: Emporion (Ampurias), Hemeroscopion (în apropierea capului Nao) și chiar Mainake (Malaga). Când metropola Focea a fost cucerită de perși în 545, o parte din locuitorii ei s-au refugiat la Masalia, iar apoi s-au stabilit la Alalia, pe coasta răsăriteană a Corsicei.

Afluxul grecilor în Mediterana apuseană s-a lovit de dubla ostilitate a cartaginezilor și etrus-cilor. Flotele coalizate ale acestora s-au ciocnit în 540 cu cea a foceenilor din Alalia într-o mare bătălie navala în largul Sardiniei. Cu toate că victoria nu a revenit niciuneia din părți, grecii au pierdut atât de multe vase (două treimi din efectiv) încât au trebuit să abandoneze Corsica și să se replieze către Italia meridională, unde au între-

comerțul a înflorit din nou între lumea egeeană și Egipt. Instalarea contoarelor permanente nu a fost însă lăsată la libera inițiativă a grecilor. Cum e și firesc, soldații au fost așezați în tabere, ca cea de la Dafne, la marginea răsăriteană a Deltei, pe brațul pelusic al Nilului, în ce-i privește pe traficanți, lor li s-a fixat ca loc de activitate și depozitare a mărfurilor, Naucratis, în vestul Deltei, aproape de brațul canopic al fluviului. Documentele arheologice indică locuirea lui de către greci începând din ultimul sfert al secolului VII. Dar statutul Naucratis-ului a fost definitivat abia sub faraonul filelen Amasis (568—526). Grecii se bucurau acolo de autonomie administrativă și de libertatea de a-și celebra cultele. Douăsprezece cetăți își împărțeau răspunderile în acest contoar privilegiat: toate erau din Asia Mică, precum Miletul, Focea, Cnidosul ori Halicarnasul, sau mari insule ca Samos, Chios, Rodos, în atare conglomerat numai Egina reprezenta Grecia propriu-zisă. Așezarea a fost surprinzător de prosperă până la cucerirea Egiptului de către Cambise în 525: corăbiile grecești cărau acolo argintul scos din minele de la Sifnos sau din Tracia și încărcau cereale din Delta. Fiecare avea de câștigat dintr-un trafic atât de fructuos.

O încercare analoagă a fost făcută poate și la Poseidion (Al Mina), în Siria, aproape de gura de vărsare a Orontelui. Săpăturile recente au scos la iveală ceramica miceniană, dar și cioburi grecești arhaice care atestă importarea produselor grecești între mijlocul secolului VIII și sfârșitul celui următor. Nu știm însă dacă în acest loc a existat într-adevăr o așezare permanentă: fenicienii și asirienii par să fi îndepărtat sistematic pe greci de coastele Siriei și Palestinei, în Cipru*, grecii și semiții își împărțeau insula, primii deținând cea mai mare parte, unde se aflau cetățile Salamina, Soloi și Pafos, ceilalți ocupând regiunea de sud-est, cu orașele Amatos și Kition. Elenismul cipriot rămânea puternic, așa cum o dovedește epopeea Cintecelor cipriote compusă de poetul Stasinus pe linia tradiției homerice: mai mult însă decât

ori- 70

unde elenismul de aici era penetrat de influențe orientale, cărora sculpturile arhaice descoperite în insula le datorează o savoare cu totul aparte.

Ce se petrecea în Grecia propriu-zisă și în Ionia în vremea când poporul grec roia din Spania pînă în Caucaz? După cum s-a văzut, colonizarea a fost consecința unei crize sociale foarte răspîndite în lumea egeeană. Evoluția politică internă și conflictele dintre cetăți constituie alte aspecte ale aceleiași crize în răstimpul în care civilizația greacă se dezvoltă și se îmbogățește grație contactelor cu Orientul.

În secolele VIII și VII apare în lumea grecească acea creație politică originală reprezentată de cetate, adică un stat ale cărui dimensiuni sînt modeste și care are drept centru o aglomerație urbană, sediu al instituțiilor obștești și al cultelor civice. Oriunde se întemeia un oraș, adesea prin unificarea sau synoicismul* mai multor așezări rurale, ia naștere acea unitate politică pe măsura o-mului: ea a oferit cadrul dezvoltării civilizației clasice, înmulțirea cetăților grecești este un fenomen tot atît de surprinzător ca și difuziunea coloniilor lor: au existat sute, din care majoritatea sînt pentru noi cei de azi lipsite de istorie, dar care nu s-au dovedit mai puțin dotate cu îndelungă vitalitate. Fiecare dispunea de un teritoriu minim: în Focida, de pildă, pe o suprafață totală de 1 650 km², pot fi numărate douăzeci și două de cetăți independente. Creta, a cărei suprafață atinge 8 500 km², era împărțită într-o sută de mici state: deja Homer o numea „insula cu o sută de orașe”. Corintul, cu cei 880 km², ori Argos, cu 1 400 km², trec drept mari state. Cît privește Atena (2 500 km²) sau Sparta (8 400 km², socotind și Mesenia), ele sînt cetăți cu o întindere ieșită din comun. S-a văzut că chiar atunci cînd coloniile încercau să-și mărească teritoriul către interior, ele n-au depășit niciodată suprafețele abia amintite. Cirene și Siracuză, care erau dintre cele mai puternice, controlau un teritoriu mai mic decît 71 un departament francez. Nu putem înțelege isto-

ria grecilor fără a ține seama de farîmițarea politică extremă, pentru care formarea confederațiilor sau ligilor a constituit doar un paliativ limitat. Conștiința unității lor etnice, a cărei manifestare și simbol sînt deopotrivă Jocurile olimpice, înce- . pînd cu 776, nu împiedica nici rivalitățile, nici războaiele. Patriotismul local, slăvit de poeți, întreține și agravează conflictele. Cerințele luptei armate duc la creșterea numărului soldaților, pricinuind modificări ale armamentului și tacticii: drept urmare însuși echilibrul social este afectat. Crize interne și războaie între cetăți, iată imaginea acestei Grecii arhaice, simplificată și devenită rudimentară prin ceața atîtor veacuri trecute.

Din evoluția ei, extrem de complicată în detaliu, se desprind totuși cîteva trăsături principale: pe planul politicii interne multe cetăți suferă trans-iormări juridice și sociale care au drept

rezultat lărgirea corpului civic și acordarea unui rol mai însemnat cetățenilor săraci. Pe planul relațiilor interstatale unele cetăți dețin poziții de primă importanță: fie că strălucesc prin activitatea lor comercială, ca orașele Eubeei și mai ales Corintul, fie că se impun prin forța militară, ca Argosul și mai ales Sparta. Cu începere din secolul VI, însemnătatea crescândă a Atenei devine un fapt capital, în același timp, pe celălalt mal al Egeei, atât de prosperul elenism anatolian cunoaște mai în-tîi vasalitatea sub amenințarea Lidiei, iar apoi dependența totală, după cucerirea persană. O amenințare din afară își aruncă atunci umbra asupra Greciei: ea se concretizează în războaiele persane. Aceste aspecte diverse ale istoriei Greciei arhaice ne vor reține rînd pe rînd atenția.

Cetățile grecești din veacul VIII aveau în cea mai mare parte un regim aristocratic întemeiat pe predominanța marilor proprietari funciari. Chiar acolo unde mai exista regalitatea ereditară, aceștia dețineau în realitate puterea. Ei dețineau pământul, de unde și numele de „posesori ai gliei”, geomoroi la Samos, gamoroi la Siracuză. Ei aveau cai, trebuincios! la trasul carelor, după obiceiul 72

73

aheean rămas încă în repertoriul ilustrativ al vaselor de la Dipyion, pe care urcau războinicii cu armament greu, singuri în măsură să decidă soarta bătăliei: de aici și numele acestor proprietari de „crescători de cai”, hippobotai, nume ce și-l atribuie cu fală nobilimea din Calcis, în Eubeeea. Jocul moștenirilor, al împrumuturilor în natura și al sclavajului pentru datorii duc la concentrarea bogăției funciare și la sărăcirea țărănimii mici și mijlocii, care și arată nemulțumirea. Iată însă că acesteia i se oferă o neașteptată resursă. Tactica militară se modifică în favoarea ei: luptelor individuale între nobilii celor două tabere, aduși pe câmpul bătăliei de către carele lor, i se substituie inovația, importantă prin urmările ei, a manevrelor pedestre în batalion cu rîndurile strînse, sau falangă. Dotat cu scut mare rotund, cu cască, cu platoșă și pulpare, războinicul greu înarmat ori hoplitul, care mînuiește lancea și spada, formează, împreună cu tovarășii săi, o masă compactă și de temut împotriva căreia combatanții izolați transportați pe care nu mai au nici o putere. Orice armată va trebui în curînd să-și aibă corpul ei de luptă alcătuit din atare pedestrași bine echipați, pentru care e suficient să aibă nu un car, ci un scutier, care să-i ajute să-și ducă echipamentul. Hopliții se recrutează dintre proprietarii mici și mijlocii, îndeajuns de avuți ca să-și procure o armură și să întrețină o slugă, dar incapabili să-și cumpere un cal. Indispensabili în război, acești oameni vor ști în curînd să-și ceară partea cuvenită în treburile publice. Aici rezida obîrșia multor reforme ulterioare. Se va vedea dealtfel în cele ce urmează că aceleași cauze produc efecte asemănătoare, cînd dezvoltarea marinei de război va obliga la înrolarea pentru escadre a unui

mare număr de vîslași: aceștia, oameni nevoiași neavînd alta avere decît forța brațelor, vor voi și ei să joace un rol m cetate și prin aceasta vor grăbi evoluția politica a multor state maritime.

^ Lupta împotriva privilegiilor aristocrației — privilegii politice, juridice și funciare — a dus deseori la concentrarea puterilor în mîna unui sin-

gur om. Cînd e vorba de un arbitru desemnat de grupurile sociale în conflict, omul învestit cu putere extraordinară da cetății legi pe care pănii se angajează să le respecte, în Grecia, perioada arhaică este vîrsta de aur a legiuitorilor. Acesta poate fi un străin la care se apelează din pricina faimei sale de înțelept sau pentru că se speră că va ști să dea dovada de imparțialitate, nefiind amestecat prin naștere în conflictele locale. Astfel, pentru reformarea instituțiilor lor, cei din C'irene au adus la mijlocul veacului Vi în Libia pe un înțelept din Mantinea. Efesul a apelat la un atenian, Teba la un legislator din Corint. Intr-alie părți cetățenii acordă unuia dintre ai lor încrederea de a reinstaura ordinea și legea. %aleucos, din Locri Epizefirii, în prima jumătate a secolului Vil, este cel mai vechi dintre astfel de personaje, pe jumătate legendare. Dracon. la Atena, către 625— 620, aparținea nobilimii attice, ca și Solon* la începutul secolului VI. La Mitilene, în insula Les-bos, legiuitorul Pitacos a restabilit înțelegerea între cetățeni, exercitînd puterea supremă timp de zece ani: prin dîrzenia, dreptatea și moderația sa a meritat să fie trecut în rîndul celor șapte înțelepți, cu toate că l-a condamnat la exil pe poeții Alceu și Safo.

Majoritatea acestor legislatori se preocupau de aceleași probleme fundamentale. Ei trebuiau întii ele toate să codifice dreptul de proprietate, mai ales în ce privește pămîntul, căci posibilitatea de a face politică era legată de posesiunea unei anumite averi reprezentată, în esența, de o întindere ele pămînt; de unde și importanța ce o acordau dispozițiilor reglementînd moștenirile, spre a împiedica farîmișarea la infinit precum și concentrarea excesivă a bogățiilor. Acestei preocupări i se adăugau prevederile împotriva luxului, fie că era vorba de veșmintele femeilor sau de ceremoniile funebre, toate urmărind eliminarea unei importante cauze a epuizării patrimoniilor. A doua grijă a lor era stabilirea unor reguli mai echitabile în materie de justiție, înfrînînd abuzurile și „sentințele strîmbe" ale celor puternici, împotriva că-

74
rora se ridica Hesiod: întocmind coduri deseori foarte drastice, ca cel al lui Dracon, dar carejsrau obligatorii pentru toată lumea, ei s-au străduit sa satisfacă o revendicare fundamentală a celor de jos. în fine, au abordat problema omuciderii, înlocuind obiceiul răzbunării personale, care în caz de omor perpetua vendetta între familii și clanuri» cu o justiție de stat avînd și obiective religioase și care, în ciuda extremei ei severități, a eliberat în oarecare măsură individul de supunerea față de clanul familial sau genos.

Asemenea reforme nu par inspirate de o voință revoluționară, ci, dimpotrivă, autorii lor doreau să mențină echilibrul societății tradiționale pe care o socoteau o încarnare a virtuții. Tendințele conservatoare nu-i împiedicau însă a întrezări necesitatea de a accepta năzuințele îndreptățite ale mulțimii. Acolo unde eforturile lor au reușit, adică în marea majoritate a cetăților grecești, evoluția politică internă s-a desfășurat în mod pașnic, în cadrul unui regim aristocratic și cenzar, care, la nevoie, știa să-și lărgească rîndurile.

În schimb, cînd legiuitorul dădea greș sau nu se apela la serviciile lui, a trebuit să se recurgă la forță. Și în acest caz rolul jucat de indivizi a fost de primă importanță: în Grecia, epoca arhaică este deopotrivă și cea a întîilor tirani.

Termenul de tiran, tyranos, a cărui origine neîndoielnic străină rămîne încă în discuție, desemna la început orice persoana investită cu puterea supremă: la obîrșie nu există diferență între tiran și rege, basileits. Apoi denumirea a fost data exclusiv uzurpatorilor care au pus mîna pe putere și au păstrat-o cu forță. Cuvîntului i s-a adăugat deci o nuanță peiorativă, deja sensibilă la He-rodot, și care se accentuează la Platou și la filosofii secolului IV. Dar fenomenul tiraniei ne interesează mai puțin sub raportul considerațiilor morale stîrnite în rîndul scriitorilor și moraliștilor jecît în ce privește rolul jucat în cetatea greacă arahaică. Tucidide, cu obișnuita-i luciditate, și-a dat perfect seama de el atunci cînd scrie: 75 „In general tirania se instalează în cetate cînd ve-

niturile au crescut". Prin aceasta înțelege că în- „ bogățirea pe calea meșteșugurilor și comerțului, creînd o nouă cauză a dezechilibrului social în stat, favorizează răsturnările politice, în fața refuzului aristocrației funciare, opus revendicărilor lor, celelalte clase sociale sfîrșesc prin a acorda încredere unui om energic și fără scrupule, care prin violență sau viclesug pune mîna pe putere și sfarămă împotrivirea celor puternici. Adesea, atare om este de viță nobilă, avînd deja o funcție importantă în stat. Cipselos*, întîiul tiran al Corintului, aparținea familiei aflate la cîrma cetății, și atunci cînd a instaurat tirania exercita, poate, funcția de comandant militar. Arcesilaos al III-lea din Cirene este un monarh detronat care -și reia în stăpînire regatul prin aceleași procedee ca un tiran și continuă să acționeze apoi cu metode uranice. Alții sînt de obîrșie umilă: Ortagoras, primul tiran al Sicionei, este fiul unui măcelar. Toți însă folosesc cu dibăcie și hotărîre condițiile locale spre a-și atinge scopurile.

Ei se pun în fruntea nemulțumiților: fie a săracilor, ca Teagenes din Megara, care-și cucerește popularitatea poruncind să fie căsăpite turmele bogăților, fie a micilor proprietari rurali, precum Pisistrate* la Atena, fie a unei părți din populație, de altă origine etnică și care din această pricină se simte asuprită, așa cum a procedat Clisterse la Siciona,

care duce o politică ostilă dorieșilor, odinioară factorul de conducere al cetății. Tiranul își alcătuește ori își angajează o gardă personală, doriforii sau purtătorii de lance, care-i asigură securitatea și ascultarea. Deseori o recrutează dintre mercenarii care-și ofereau deja la acea vreme serviciile în lumea greacă, cui era dispus să-i plătească. El folosește atare forță spre a nimici aristocrația atunci când aceasta refuza să-i recunoască: astfel Pisistrate exilează familia Alcmeonizilor, Arcesilaos al III-lea confiscă domeniile nobililor cirenieni și împarte pământurile partizanilor săi, Trasibul din Milet îl sfătuiește pe Periandru din Corint (dacă nu cumva lucrurile stau tocmai invers, căci sînt atestate amîndouă versiunile anecdotei) să taie capetele ce întrec măsura, așa cum retează el cu nuiua spicelile cele mai crescute. Concomitent, tiranul dă unele satisfacții _ clasei mijlocii sau poporului de jos: la Atena, Pisistrate este acela care rezolvă de fapt problema datoriilor și a proprietății țărănești de care Solon se preocupase înaintea lui. El înmulțește marile lucrări publice atît în vederea sporirii prestigiului propriu cît și pentru a face mai ușoară viața materială a administrațiilor săi. Policrate*, la Samos, pune în lucru sub îndrumarea arhitectului Eupalinos din Megara un apeduct subteran, care un veac mai tîrziu va știrni admirația lui Herodot, precum și un dig de larg. El a reclădit colosalul templu al Herei, „cel mai mare din templele ce le-am văzut”, ne mai spune istoricul. Tot așa au procedat Pisistrate și fiii săi aducînd în centrul Atenei apele Himetului pînă la Fîntina cu noua guri, a cărei amplasare e încă discutată, și începînd construcția templului lui Zeus Olimpianul, pe care nu au avut răgazul să-l termine. Bășos IV, succesorul lui Arcesilaos III, rege-tiran ca și tatăl său, ridică la Cirene un templu lui Zeus, ce va rămîne cel mai mare templu grecesc din Africa.

Tiranii favorizează deopotrivă artele plastice și literatura din dorința de lux și pentru a impresiona imaginația publicului. Ei fac ofrande somptuoase în marile sanctuare panelenice, ca Cipselos care a construit la Delfi un tezaur și a consacrat în Heraion-ul de la Olimpia un magnific cu tar de fildeș, pe care Pausania, în secolul II e.n., se va ostentî încă să-l descrie cu minuție. Clistene din Sîciona pune să se ridice la Delfi un monument, ale cărui metope sculptate, regăsite din fericire în zilele noastre, ilustrează legende cu grijă alese de el în lumina politicii sale antidoriene. Periandru a primit și l-a cinstit la Corint pe poetul Arion salvat, spune legenda, de cruzimea piraților de către un delfin. Policrate i-a găzduit la curtea sa pe poezii Ibycos din Region și pe plăcutul Anacreon din Teos, în vreme ce Teodor* din Samos, cel mai vestit artist al timpului, îi grava celebrul inel. Lui Pisistrate și fiilor săi le revine meritul minunatei

Își

înfloriri a artei attice în a doua jumătate a secolului VI; ei i-au atras la Atena pe Simonide* din

Ceos, cât și pe Anacreon, după căderea lui Polistrate, și tot ei dispun îngrijirea primei ediții a poemelor homerice, în prima jumătate a secolului V, când în Grecia propriu-zisă tiraniile dispăruseră, tiranii din colonii, Gelon și Hieron la Siracuza, cheamă la ei pe poeții Simonide și Bachi-lide* din Ceos, precum și pe Pindar* însuși, care se va duce apoi la Arcesilaos IV, la Cirene.

În ce privește statele străine, fie ele grecești ori barbare, politica tiranilor nu poate fi cîtuși de puțin definită global. Unii se lasă ispitiți de expediții de jaf sau cucerire: Cipselos a sprijinit instalarea de colonii în Grecia de nord-vest, ca Leucade și Ambracia; Periandru a readus Corcira (sul) ascultarea Corintului și a întemeiat în Palene orașul Potidea, devenit repede cea mai importantă din coloniile grecești din Calcidica. Polistrate s-a războit cu Miletul și a intervenit în Ciclade, cucerind insula Rhenea, pentru a o subordona Delos-ului. Arcesilaos III a supus autorității sale celelalte orașe grecești din Cirenaica, Barce și Euesperides. În general însă, tiranii nu s-au prea lăsat ademeniți de aventuri în exterior. Preocupați să-și asigure puterea și, dacă va fi posibil, să-și perpetueze dinastia, ei și-au întărit armatele spre a se pune la adăpost de amenințările interne și externe și nu pentru a se lansa într-o politică imperialistă. La sfîrșitul secolului VI, Batoș IV de la Cirene s-a abținut să încurajeze pe spartanul Dories, care-i cerea ajutorul în vederea întemeierii unei colonii în zona de influență cartagineză, acolo unde mai tîrziu se va ridica Leptis Magna; refuzul tiranului din Cirene a dus la eșecul expediției. Pisistrate își limitează ambițiile externe la ocuparea orașului Sigeion, pe coasta Asiei Mici, aproape de Dardanale; în rest se arată abil și pașnic cu vecinii, legînd prietenie cu alți tirani ca Lygdamis din Naxos ori Polistrate. Cel din urmă, cu toate că de mai multe ori n-a rezistat ispitei unor aventuri militare, încearcă să menajeze pu-

terile monarhice orientale; încheie o alianță^ cu faraonul Amasis, iar apoi îi face rost de corăbia lui Cambise, când regele Persiei a atacat Egiptul: asta nu l-a împiedicat însă de a fi, curînd după aceea, asasinat într-o cursă pusă la cale de perși, în orașele Ioniei tiranii s-au acomodat cu stăpînirea persană și au acceptat să joace rolul de satrapi. Același a fost și în Cirenaica politica monarhilor Batiazi. În schimb, în Sicilia, la începutul secolului V, împrejurările au făcut din Gelon, iar apoi din Hieron campioni elenismului împotriva etruscilor și cartaginezilor.

Logica guvernării tiranice, fie ea mascată, ca la Cirene, de ficțiunea regalității ereditare, cerea ca cel în cauză să cadă sub loviturile dușmanilor personali, adică ale partizanilor aristocrației alungate de la putere, îndată ce vigoarea și luciditatea i-ar fi slăbit. Astfel, în ciuda dorinței fiecăruia de a-și întemeia o dinastie, prea puțini sînt aceia care au reușit și nici una din aceste dinastii n-a depășit a treia generație: la Corint, Cipselos și Periandru au reușit să-și mențină

puterea de la 657 la 586 (după cronologia tradițională, pe care unii din erudiții moderni o coboară cu circa treizeci și cinci de ani), dar urmașul lor a fost asasinat; la Atena, din fiii lui Pisistrat, Hiparh și Hippias, primul e înjunghiat de Tiranoctonii* Harmodios și Aristogeiton în 514, iar celălalt este a-lungat în 510; la Siracusa, Gelon și apoi fratele său Hieron au domnit de la 485 la 466, dar tirania este abolită în chiar anul morții lui Hieron; la Cirene, nepotul lui Arcesilaos III, Arcesilaos IV, al treilea și ultimul din tiranii regali Batiazi, este masacrat prin 440 la Euesperides, după ce o revoltă îl alungase din propria-i capitală. Deci dacă fenomenul tiraniei a fost atât de larg răspândit în lumea greacă între mijlocul secolului VII și mijlocul secolului V, el nu a durat nicicând foarte mult în fiecare cetate luată în parte. Trecătorul regim, chiar dacă de obicei lasă o amintire amară din pricina metodelor brutale folosite de tirani, i-a avut numai efecte nefericite, în unele cazuri 79 a marcat o etapă necesară pe drumul spre demo-

cratie: faptul e deosebit de evident la Atena, dar și la Corint, la Cirene și în orașele Siciliei, ca Siracusa și Gela, unde tiraniei i-a urmat regimul unei aristocrații moderate. Adesea tiranii au imprimat cetăților pe care le-au condus cel puțin un puternic impuls în domeniul economic și cultura], contribuind astfel la sfărâmarea sau mlădierea vechilor cadre ale societății, în fine, prin personalitatea lor ieșită din comun, cei mai iluștri dintre tiranii arhaici au suscitât o curiozitate scandalizată sau admirativă, ce răzbate puternic în Istoriile lui Herodot, atât de bogate în portrete de tirani. Blamînd la ei ambiția fără margini și lipsa de măsură, subtilul istoric din Halicarnas nu-și ascunde interesul uman ce-l poartă modelelor sale. Imaginația grecilor a brodat pînza amintirii oamenilor excepționali pe care darurile lor naturale, energia ori viciile i-au deosebit atât de evident de restul muritorilor. Ea n-a uitat niciodată demonstrația făcută de aceștia, că istoria e creată de oameni și că masele, cînd știi să le iei, se lasă lesne pradă prestigiului unuia singur.

Oare nu tocmai disprețului ei pentru individ. Sparta*, cea mai mare și cea mai puternică dintre cetățile arhaice ale Greciei propriu-zise, îi datorează faptul de a fi rămas „fără tiran”, atyranneutosy după expresia lui Tucicide? În tot cazul istoricul subliniază că politica spartana a fost ostilă tiraniei, Sparta intervenind împotriva lui Policrate și a Pisistratizilor. Ea l-a înlăturat pe Lygdamis, la Naxos; din Corint și Siciona nu și-a făcut aliante decît după căderea respectivilor tirani. Și aceasta din pricină că instituțiile ei politice și sociale, întemeiate pe o riguroasă ierarhie, se aflau în totală opoziție cu indispensabila demagogie de care aveau trebuință tiranii. Poate că, după unele păreri de curînd emise, însuși regimul spartan a apărut ca o „alternativă la tiranie”, pentru a face față prin alt fel de mijloace aceleiași crize interne de care Sparta suferea aidoma tuturor celorlalte cetăți grecești. Aceste, reforme, al căror conținut va fi expus

ulterior, erau atribuite 80

duși de Faiantos nu erau într-adevăr alții decât bastarzii născuți la Sparta în răstimpul îndelunge! absențe a hopliților lacedemomeni.

Posesiunea Meseniei făcea din statul spartan de departe cel mai important din Peiopones. Mese-nienii, tratați atât de brutal, nu se gîndeau decît să-și scuture lanțurile. Răscoala hiloților, survenita către mijlocul secolului VII, a adus Lacedemorux la doi pași ele pierzanie, obligînd-o la un al doilea război mesenian, din care n-a ieșit victorioasă decît după treizeci de ani de lupte (către 650— 620): elegiile marțiale ale poetului Tirteu au contribuit la crearea unui moral de învingători soldaților spartani. Cu acest prilej au pus la punct tactica falangei, iar disciplina lor în luptă i-a făcut să-i biruie pe răzvrățiți și pe aliații argieni și arcadieni ai acestora. Dar nevoia de a păstra Me-senia avea să apese greu asupra destinului Lace-demonei. Pentru a fi oricînd gata să facă față pericolelor care-i amenințau, spartanii și-au impus un mod de viață în întregime supus obligațiilor militare: ascultare, trai în comun, exerciții neîntrerupte, concentrarea comenzii în cîteva mîini. Atare sistem riguros trebuia să duca, printr-o implacabilă logică internă, la o austeritate din ce în ce mai mare: după o strălucită perioadă ce a urmat celui de al doilea război mesenian, civilizația spartană a intrat într-un declin rapid, începînd cu mijlocul secolului VI. Frumoasa ceramică, pe care o exporta la Samos, Cirene, Tarent sau în Etrurin și care făcea concurență celei corintice, dispare cîi desăvîrșire. Orașul încetează să se mai deschidă artiștilor ionieni, ca acel Batycles* din Magnesia, care a construit după mijlocul secolului VI vestitul „tron" al lui Apolo de la Amyclai. Poeții străini nu mai vin să-i înfrumusețeze ceremoniile, așa cum au făcut-o în secolul VII Alcman din Sardes orî Terpandru din Lesbos. Sparta apare neîndoielnic drept o putere de temut, al cărei loc de frunte în Grecia nu poate fi pus în discuție, întregul Peiopones, în afară de Argos și Ahaia, intră într-un sistem de alianțe în care ea joacă roiul de frunte, precum o dovedește limpede formula „la-

82
cedemonienii și aliații lor" întrebuințata în mod curent de aici înainte. Dar atare forță nu era pusă m slujba unei politici de anvergură. Sparta trăiește închisă în ea însăși, fără să mai aibă ambiția unor noi cuceriri, mulțumindu-se cu stăpînirea celor pe care le posedea deja și cu reputația de vitejie și austeră virtute în rîndul cetățitor grecești. Conflictete armate nu erau mai puțin frecvente nici în afara Peloponesului. Cele două orașe ale Eubeei, Calcis și Eretria, care deținuseră întî-ietatea colonizărilor la începuturile lor, s-au ridicat la sfîrșitul secolului VIII una împotriva celeilalte în lupta pentru stăpînirea cîmpiei Leian-tine ce se întindea între ele. Tucidide ne spune ca la acest război lelantin, în care Eretria și-a aflat sfîrșitul, au luat parte majoritatea cetățitor grecești. Nu știm nimic mai mult, dar remarca ne lasă a înțelege că

în microcosmosul elenic cel mai neînsemnat diferend risca să se agraveze. La începutul secolului VI alte lupte au făcut să se închezeze Megara și Atena pentru stăpânirea insulei Saronice: Solon, iar apoi Pisistrate, au asigurat victoria Atenei. O neînțelegere locală între două mici cetăți din Focida, Delfi și Crisa, a avut consecințe considerabile, căci Delfi era în același timp sediul oracolului lui Apollo și cel al Amficlioniei*, care reunea nouăsprezece state din Grecia de nord-est. Această ligă a intervenit decretând împotriva Crisei primul lăzhoi sacru (600—590): odată învinsă, Crisa a fost distrusă, iar teritoriul ei consacrat lui Apollo. Puțin după aceea s-au celebrat pentru prima oară, în 582, Jocurile Pitice. Delfi și-a sporit prestigiul, iar tesalienii, ce primiseră conducerea operațiunilor împotriva Crisei, au jucat vreme îndelungată rolul principal în sânul Amficlioniei.

Așadar, războiul izbucnea des în unele cetățile grecești arhaice: pentru acestea el reprezenta o preocupare de bază și constantă. Fără să împiedice totuși dezvoltarea economică atunci când împrejurările o favorizau. Exemplul Corintului* este deosebit de semnificativ: așezat pe istmul sau, cu cele două porturi, unul la vest, în apropierea orașului, și altul la est, pe golful Saronic, Corintul ocupa o situație privilegiată în calea mărfurilor transbordate între Marea Egee și Marea Ionică, HI a știut să profite, iar a început sub conducerea unei mari familii, a Bahiazilor, iar apoi sub cea a celor doi tirani ce s-au succedat, Cipselos și Periandru. Am văzut cum și-a înmulțit acțiunile coloniale pe mările și piețele Occidentului, ca și în Calcidica, prin întemeierea Potideei. Pe propriu-și teritoriu a încercat fără succes să străpungă istmul spre a face cele două mări să comunice; apoi a construit o pistă de piatră, acel Diolcos, pe care vasele erau trase de la un țărm la altul al istmului. Corintul nu era numai un loc de tranzit, ci și un important centru artizanal. Ceramica lui, care începe încă din epoca geometrică, este foarte abundentă și răspândită în toată lumea greacă, mai ales în Apus: evoluția bine precizată a stilului acesteia (protocorințic până la sfârșitul secolului VII; corințic până la sfârșitul secolului VI) servește arheologilor ca important mijloc de datare în sa paturile ce le întreprind. Bineînțeles că anumite categorii de vase, cum sînt flacoanele de parfum, nu călătoreau goale, ci serveau la exportul produselor preparate la Corint. Un alt izvor de profituri era metalurgia: din atelierele corintiene ieșeau, în număr mare, arme, oglinzi, vase de broier/. Pentru a-și apăra comerțul, și-a dezvoltat o puternică flotă de luptă: Tucidide atribuie corintienilor inovația trierelor, vase cu trei rînduri de vîslași, care întreceau penteconterele. Meșteșugarii, flota și negoțul făceau din Corint cea mai prosperă dintre cetățile Greciei propriu-zise în prima jumătate a secolului VI.

Lărgirea schimburilor comerciale devenise mat lesnicioasă prin inovația încă recentă a monedei de argint. Tradiția atribuie lidienilor inițiativa de a folosi drept monedă electrul, aliaj

natural de aur și argint ce se găsea în filoane în subsolul lor. În Grecia propriu-zisă singurul metal care putea juca atare rol era argintul: Fidon, regele Argosului, a fost acela care spre mijlocul secolului VII a bătut primele monede de argint, introducând în același 84

85

limp un întreg sistem de măsuri și greutate. De aici înainte grecii aveau la dispoziție un instrument de schimb mult mai comod decât vergelele de fier sau obeloi care jucau la început acest rol.

Principalele orașe și-au avut repede emisiuni proprii, diferențiate și garantate de către o emblema anume: „țestoasele” la Kgina, „mînji” la Corint, „bufnițele” la Atena. Sistemul metrologic al lui Fidon, numit și eginctic, a fost de altfel concurat de alte sisteme, în special de cel eubeic, adoptat de Corint, și căruia Atena i-a acordat preferința. De unde complicații pe care grecii n-au reușit niciodată să le rezolve în întregime. Cu toate acestea, circulația monetară a dat comerțului un remarcabil avînt.

Într-adevăr, abia din momentul în care se hotărăște să bată monedă, la începutul secolului VI, Atena intră în chip activ pe făgașul mișcării economice. Este ciudat ca Attica, pe care am văzut-o edificînd o strălucită civilizație în epocile miceniana și geometrică, cunoaște în secolul VII im fel de eclipsa. Și aceasta nu din pricină că posibilitățile creatoare ale locuitorilor ei ar fi diminuat deoarece astăzi este apreciată la justa ei valoare ceramica protoattică pe care aceasta epocă ne-a lasat-o: iradierea externă însă e limitată la regiunile strict învecinate, sigur indiciu al unei slăbiciuni interne pe care mărturiile istorice, cît de obscure ar fi ele, ni-1 confirmă cu certitudine. Atena suferea de aceeași criza politică și socială ca și celelalte cetăți grecești: puteri excesive concentrate în manile marilor familii sau gene, îndatorarea pîna peste cap a țărănimii, funcționarea defectuoasă a justiției, aflată în întregime în posesia aristocrației, înmulțirea răzburărilor personale. Cîteva prea timide încercări de reformă au eșuat, iar un tînăr ambițios pe nume Cilon* a vrut să introducă tirania. L-a împiedicat însă reacția nobilimii condusă de familia Alcmeonizilor și de șeful acesteia, Megacles: represiunea a fost pînă într-atît de necruțătoare mcît unii partizani ai lui Cilon, refugiați într-un

sanctuar, au fost uciși, violîndu-se dreptul de azil. Atare sacrilegiu a apăsat multa vreme asupra genos-ului Alcmeonizilor, care au fost exilați împreună cu șeful lor: două secole mai tîrziu i se va mai reproșa lui Pericle, care aparținea prin mamă acestei familii, pata ereditară a masacrului cilonienilor. Cretanul Epimenide* a venit să purifice cetatea (632).

După acest eșec, legiuitorul atenian Dracon a fost însărcinat să reformeze justiția: el a redactat codul foarte sever ce-i poartă numele. Fixînd pentru înția oară în legi

scrise dreptul attic, a înlocuit răzbunările personale cu o procedură legală, în fața tribunalelor de stat. În plus, o-sebind între omorul cu bună știință și cel involuntar, a precizat noțiunea de responsabilitate individuală. Arbitrarul și atotputernicia clanurilor familiale erau astfel serioși știrbite.

Criza socială nu-și găsisese numai cu atât rezolvarea. Atare sarcină î-a revenit lui Solon, poet, om politic și negustor deopotrivă, care a fost chemat în 594—593 la înalta magistratură a ar-hontatului, cu depline puteri de a legifera. A început prin abolirea tuturor datoriilor și prin suprimarea efectelor lor asupra persoanelor și bunurilor. A fost interzisă sclavia pentru datorii. Diverse măsuri juridice au slăbit forța tiranică a legăturilor de familie în interiorul genosului. Legi vizînd sobrietatea au împiedicat manifestarea luxului la funeralii, care dădea clanurilor prilejul să-și manifeste bogăția și puterea. O serie de măsuri economice de detaliu au avut drept scop încurajarea agriculturii și comerțului. Solon a reformat sistemul de măsuri și greutăți și a adoptat pentru monede etalonul eubeic; aceste măsuri au scos Atena de sub controlul economic pe care Egina era gata să-l extindă asupra-i, practicînd sistemul „fidonian”. Argintul minelor statului de la Laurion, în partea cea mai de sud a Atticii, a dat în curînd monedelor soloniene acea valoare recunoscută pe piețele străine.

Alte prevederi sînt de natură politică. Cetățenii erau împărțiți, pe de o parte, în cele patru 86 triburi ioniene tradiționale, în funcție de nașterea lor, iar, pe de alta, în patru clase censitare, după venitul funciar anual. Solon nu schimba dubla împărțire, ci stipulează participarea la sarcinile publice în funcție de venit, facîndu-le astfel accesibile oricui se îmbogățește. El instituie un consiliu anual de patru sute de membri, o sută de fiecare trib, cu sarcina de a pregăti lucrările Adunării, în fine, a creat un tribunal popular, Heliaia*, ai cărui membri provin din toate categoriile de cetățeni, și care ulterior va juca un rol esențial în cadrul democrației ateniene, căci, așa cum se exprima despre el Aristotel, „grație votului de care dispune în tribunal, poporul dispune în același timp de conducere”.

Reformele lui Solon au pus, în multe privințe, bazele a ceea ce mai tîrziu va fi regimul democratic al Atenei. Ele n-au instaurat totuși pacea între cetățeni, fiecare din cele două partide, nobilii ca și poporul, sperînd mai mult de la acest legiuitor lucid și moderat. Treizeci de ani mai tîrziu, în 561—560, un nobil din Brauron, Pisistrat, printr-o îndrăzneală lovitură de stat, a pus mina pe Acropole și a instaurat tirania. Alungat de două ori de la putere, a știut de fiecare dată să se instaleze din nou, transmițînd, la moarte, în 528—527, tirania fiilor săi Hiparh și Hipias, care au exercitat-o netulburați pînă în 514, anul în care „tiranoctonii” Harmodios și Aristogeiton l-au asasinat pe Hiparh din motive cu totul personale, ce nu aveau

nici o legătură cu politica. Hippias s-a menținut la putere pînă ce a fost alungat, în 510, de către o intervenție lacedemoniană solicitată de Alcmeonizi, adversarii tiranului, și recomandată de oracolul ele la Delii.

Tirania, atît de detestată ulterior în amintirea atemenilor, i-a adus totuși Atenei avantaje considerabile. Dușman al marilor familii, a căror bogăție o constituiau domeniile întinse, Pisistrate nutrea dimpotrivă simpatie pentru micii proprietari rurali: el a favorizat prin diverse mijloace formarea unei clase țărănești independente și stabile, puternic atașată de pămîntul pe care-l cultiva cu

mîinile ei. Problema funciară pe care Solon nu o putuse rezolva își aflase de aici înainte dezlegarea. Pe de altă parte, Pisistrate a sporit morietea-zarea argintului de la Laurion și a înlocuit pe monede diversele embleme ale marilor familii cu noile tipuri ale Atenei și bufniței, simboluri ale statului atenian. Atare monede se răspîndesc în afară: se găsesc din Egipt pînă în Calcidica, din Chios sau Cos pînă la Tarent. Începînd de pe la 550 ceramica attică cu „figuri negre” ia locul celei corintice pe toate piețele, în Etruria ca și în Egipt, la Cirene ca și în Marea Neagră. Prestigioasele construcții de pe cuprinsul Atenei, precum și încurajarea artelor, sînt tot atîtea dovezi de prosperitate pe care orașul o datora în bună măsură conducerii judicioase a tiranilor ei.

După căderea lui Hippias s-au format două partide, unul favorabil aristocrației și alianței cu Sparta, altul, condus de Alcmeonidul Glistene*, favorabil poporului. După eșuarea unei intervenții spartane, Clistene și-a învins adversarii, făcînd să fie adoptate noi și importante reforme politice: democrația ateniană se născuse. O coaliție etero-clită în care intraseră, împreună cu Sparta, Corintul, Calcis și beoțienii s-a destrămat fără a dobîndi vreo victorie; rămași singuri, beoțienii și calcidienii au fost complet zdrobiți în 506, atare izbînda aducîndu-i Atenei loturi de pămînt în Eubeea, unde pentru prima oară și-a instalat coloniști pe jumătate țărani, pe jumătate soldați, numiți cleruhi. Dotată de aici înainte cu o organizare politică nouă și cu o armată care tocmai își dovedise cu strălucire capacitatea militară, cetatea zeiței Palas era gata să joace un rol hotărîtor în evenimentele care vor duce la încleștarea dintre greșitate și imperiul asiatic al Ahemenizilor,

De la instalarea lor pe coasta apuseană a Asiei Mici, grecii au fost întotdeauna în legătură cu statele indigene din interior. Săpăturile în curs de desfășurare la Gordion*, capitala Frigiei, ne fac să cunoaștem treptat ceva mai bine civilizația regatului lui Midas, căruia legenda îi atribuia o

bogăție fabuloasă. Atunci cînd la începutul secolului VII acesta a fost distrus de cimerieni, principala putere din Anatolia a devenit Lidia, cu Sardes drept capitală, în prima jumătate a

secolului VII, Giges a întemeiat dinastia Mer-mnazilor, ai cărei suverani cei mai importanți au fost Aliates, la începutul secolului VI, iar apoi Cresus (560—546). Sub impulsul acestor monarhi întreprinzători, Lidia și-a extins relațiile cu cetățile Ionice până la a exercita asupra lor un adevărat protectorat. După o lungă perioadă de ostilități, Aliates a știut cum să ajungă la pace cu Miletul, semnând cu acesta un tratat de prietenie și deschizându-și posesiunile comerțului grecesc. Au fost fructuoase schimburile dintre porturile ioniene, care importau mărfuri provenind din Egipt ori din Marea Neagră, ca și din Grecia propriu-zisă sau din Extremul Orient, și piața de la Sardes, oraș renumit prin viața de lux și plăceri. Grecii s-au obișnuit destul de bine cu suzeranitatea prea puțin stâjnitoare a acestor prinți rafinați care vedeau considerație pentru elenism: Aliates s-a căsătorit cu o grecoaică, iar Cresus l-a primit pe Solon la curtea sa; și unul și celălalt au acoperit cu daruri magnifice sanctuarul de la Delii, iar în schimb delfienii i-au acordat lui Cresus dreptul de cetățenie. Grație acestor relații cordiale cu Lidia, orașele grecești din Ionia au cunoscut în prima jumătate a secolului VI o perioadă de mare prosperitate. Răspîndirea ceramicii ioniene comune, ambalaj obișnuit al produselor de export, ne-o dovedește din abundență: o întâlnim peste tot, în Etruria, în sudul Franței, în Spania, la Naucratis, sau în coloniile Mării Negre. Paralel cu dezvoltarea economică, Ionia cunoaște atunci și o strălucită înflorire culturală: în vreme ce la Efes* se ridică marele templu al Artemidei, comparabil ca dimensiuni doar cu //<?-raionul din Samos, milesieni ca Tales, care a prezis o eclipsă de soare în 585, ori Anaximandruv autor, către 546, ai primei lucrări grecești în proză despre care avem cunoștință, dau științei 89 ?i filosofiei prima lor formă rațională.

De mult timp însă influența gândirii, dar mai ales a artelor orientale, se exercita asupra întregii civilizații grecești. Secolul VII și prima jumătate a celui următor poartă în clasificările arheologice denumirea de perioada orientală. Negoțul cu piețele orientale, la început prin intermediul fenicienilor, apoi direct pe calea mării, ca și pe drumurile Anatóliei, a răspîndit în lumea grecească produsele artizanatului asiatic: piese de podoabă, țesături, fildeşuri sculptate, ustensile de bronz. Fenomenul constatat deja în epoca miceniană se produce din nou: influențele Asiei se manifestă puternic asupra moravurilor, a gândirii și artei. Modele orientale, ca cea a veșmintelor lungi și bogat împodobite, a bijuteriilor somptuoase, a parfumurilor, accesoriilor de preț, a moliciunii și luxului în viața cotidiană, pătrund în cetățile grecești din Ionia dar și în bogatele colonii din vest care fac comerț cu Orientul, precum și cu etruscii, ei înșiși puternic marcați de tradițiile lor anatóliene. Imitînd tradițiile orientale, prind forma credințe și mituri specifice: Artemis din Efes, Afrodita din Pafos, Apollo de la Didyma, în apropiere de Milet, care au multe trasaturi împrumutate de la divinitățile asiatice. Monștrii

adoptați de mitologie cu atîta ușurință, sfinx sau grifon, gorgona ori himeră, sirena sau pegas provin din folclorul asiatic sau se inspira din creațiile acestuia. Artele decorative, deopotrivă orfevrăria și ceramica, reproduc motive familiare artei orientale, așa cum în special țesăturile. I-au făcut cunoscute în întreaga Grecie: frizele cu animale repetate la infinit, imprimate parcă de unul din acei cilindri sigilări gravați de artiștii Orientului Apropiat, sînt un element esențial al decorației frumoaselor vase „orientale” ale ceramicii micene, ca și ale celei corintice. Chiar și în muzică, aportul anatolian este considerabil: grecii îi datorează două din modurile fundamentale, cel frigian și cel lidian.

Dar, precum în epoca miceniană — fața de imensitatea moștenirii cretane —, originalitatea proprie civilizației elenice n-a riscat nici de această dată să

să fie sufocată de influențele orientale. Chiar în Ionia arhitectura rămîne în esență greacă, iar în ceramica de Chios, ca și pe sarcofagele de la Clazomene sau pe hidriile ionice cretane, regăsim de fiecare dată pecetea limpedelui spirit ordonator al grecului, specificul lui simț al observației realiste, intervenția constantă a artistului care introduce ceva personal în operă îndată ce aceasta se ridică deasupra banalei producții utilitare. Arhaismul grec a aflat în contactele sale cu Orientul posibilitatea de a se îmbogăți, de care a profitat din plin; nu voia însă a se contopi cu acesta. Nicăieri atare fapt nu apare mai clar decît în Attica, în a doua jumătate a veacului VI, la grațiosul grup al kore-lor de pe Acropole, a căror eleganță și podoabe sînt adesea cu totul ionice, dar care-și păstrează în ținută, ca și în expresie, pudoarea corespunzătoare idealului femeii elene. Surîsul ce li se schițează pe fețele de marmură nu e desigur o simplă convenție: el traduce o viață interioară care face din statuie o persoană ce se deosebește astfel mult de simulacrele anonime ale Orientului.

Dar tocmai în momentul cînd această artă și civilizație profitau de pe urma aportului asiatic, fără a se lasă dominat de el, o amenințare de temut se conturează dinspre Orientul pînă atunci izvor de bogăție și profituri, preschimbat brusc în primejdie de moarte pentru elenism. O putere nouă se ridică la mijlocul secolului VI, puterea persană, întemeiată în inima Iranului de către Cyrus Ahemenidul. În puțini ani, acest cuceritor și om politic de geniu, pornind din regatul Mediei, al cărui stăpîn devenise, înlătură puterea lui Cresus (546), pune mîna pe întreaga Anatolie și trece sub stăpînirea sa orașele grecești de pe coastă, precum și mai multe insule din Marea Egee. Supune apoi Babilonul și toată Asia Antică, de la Mediterană pînă la Mesopotamia. După el Cambise cucerește Egiptul (525). Cu începerea din 522, un mare rege, Darius, domnește peste imperiul ahemenid, ale cărui margini se gîndește să le împingă și mai departe. De

tnaî

^T"^[Imperiul lui Cyrus [559-530]

Cuceririle lui Cambiset 530-522) ltfŞj Cuceririle lui Darius (522-^36 [i9i Datele cuceririlor
.....• Zona revoltei ic.-iiemlw

• _== Calea regală j-Ode Victorie persana

Fig. 7. IMPERIUL PERSAN ÎNAINTEA RĂZBOAIELOR MEDICE

multe ori acest imperiu s-a lovit în drum de grecii din Grecia propriu-zisă: Sparta îl susține pe Cresus împotriva lui Cyrus, păstrînd apoi o atitudine ostilă față de perși. Atena refuzase să accepte întoarcerea lui Hipias, susținut de imperiu, în 499 o expediție persană a încercat fără succes să supună insula Naxos din Ciclade. Acest eșec i-a încurajat pe ionieni la revoltă; de la Atena au obținut ca întăriri douăzeci de nave de Juptă și încă alte cinci din Eretria, apoi au trimis un corp expediționar în valea râului Hermos, unde au cucerit și ars Sardesul, fără a cruța sanctuarul Cibelei venerat de lidieni. întreaga greccitate a Asiei s-a răsculat atunci cînd ate-nienii se întorceau acasă. Darius a reacționat însă cu vigoare și eficacitate: cucerirea în 494 a Miletului a urmat victoriei navale de la Lade, unde flota ioniană a fost înfrîntă, punîndu-se 92

astfel capăt revoltei. Milesienii au fost deportați în masa, sanctuarul lui Apollo de la Didyma* a fost jefuit, iar ofrandele sacre duse ca pradă la Susa, unde una dintre ele a fost regăsită în zilele noastre. Curînd după aceea, în 492, o armată persană ^ comandată de Mardonios trecea Strîm-torile ^și reinstala autoritatea lui Darius asupra Tracicii și Macedoniei, supuse deja odată, ca și orașele grecești din regiune, înaintea revoltei ionemlor. Doi ani mai tîrziu, în 490, o expediție comandată de Datis și Artafernes părăsea Cilicia cu scopul expres de a pedepsi Atena și Eretria pentru ajutorul pe care ambele îl dăduseră ionemlor. Se avea însă în vedere un țel politic și mai ^ ambițios: era vorba de a aduce întreaga Grecie j>ub ascultarea Marelui Rege. în încleștarea războaielor persane era pus în cauză viitorul ^ civilizației grecești independente. Gloria Atenei consta m a fi înțeles acest lucru încă de la început și m faptul că a făcut față primejdiei pma la capăt.

Capitolul IV

EPOCA CLASICA

(DE LA RĂZBOAIELE PERSANE LA URCAREA PE TRON A LUI ALEXANDRU CEL MARE, 490-336)

Expediția comandată de Datis și Artafernes reunea importante forțe de infanterie și cavalerie (poate 25 000 de oameni) transportate pe mare sub protecția vaselor de război. Hipias, fostul

tiran al Atenei, fiul lui Pisistrate, le întovărășea cu scopul de a-și restabili autoritatea în Attica grație ajutorului persan. Conta pe sprijinul și complicitatea acelor ce-și aminteau de regimul pisistratizilor ca de o „vîrstă de aur”, în drum, flota a incendiat Naxosul, a supus Cicladele, a devastat teritoriul cetății Caristos din Eubeea, apoi a ajuns la Eretria care căzu prin trădare, după un asediu de șase zile. Acostînd după aceea în Attica, trupele de invazie au fost debarcate în golful de la Maraton, în fața Eubeei. În ope rațiile lor perșii erau sfătuiți de Hippias.

În fața pericolului iminent, Atena a trimis un alergător la Sparta pentru a cere ajutor. Lacedemonienii însă, reținuți de un scrupul religios, nu s-au pus în mișcare înainte de a fi lună nouă, șase zile mai tîrziu: cînd au ajuns, totul era terminat. Adunarea poporului atenian a hotărît să accepte lupta în cîmp deschis în loc să primească asaltul în spatele zidurilor cetății. Unul din cei zece strategii aleși, Miltiade", care mai avusese de a face cu perșii cu ocazia unei expediții coloniale în Chersonesul tracic, a făcut să fie luată atare hotărîre. El a jucat, de asemenea, 94

un rol hotărîtor și pe cîmptul de bătaie, determinîndu-l pe polemarhul Calimah*, șeful suprem al armatei, să încerce fără întîrziere soarta armelor. Ciocnirea a avut loc în zorii unei zile de septembrie 490. Ajutați de o mie de soldați veniți de la Plateea, aliată credincioasă a Atenei, hopliții au atacat în pas alergător infanteria persană, cel puțin de două ori mai numeroasă decît ei, și au adus-o în stare de derută după o grea luptă corp la corp. Flota dușmană i-a cules pe învinși și a ridicat ancora. Calimah și cel puțin 200 de atenieni au căzut în luptă fiind îngropați pe loc într-un tumul comun care domină încă și astăzi, din mijlocul măslinilor, cîmpia Htorală de la Maraton. Perșii au pierdut aproape 6 500 de oameni, în aceeași zi, Miltiade și strategii au readus armata la Atena, ajungînd la timp spre a preîntîmpina o încercare de debarcare la Faleron. Văzînd coasta apărată, Datis și Artafernes n-au mai insistat și s-au reîntors în Asia, ducînc! cu ei prada și prizonierii făcuți în Eubeea și Ciclade.

În ochii lui Darius operația putea trece drept pe jumătate izbutită. Desigur, Atena scăpase de răzbunarea Marelui Rege, dar Eretria, celalalt oraș vinovat de a fi ajutat pe ionienii răsculați, a fost aspru pedepsit. Eretrienii capturați au fost deportați la Arderika, la nord de Suza, în Luristan, regiune în care se afla deja în exploatare un puț petrolifer; cincizeci de ani mai tîrziu cînd i-a vizitat Herodot, ei își mai păstrau limba și datinele. Jefuirea orașelor Eubeei, a Naxosului, marele număr de prizonieri, toate aceste rezultate pozitive nu puteau face uitat eșecul debarcării în Attica. Aștepund, Atena n-avea nîlc de pierdut: se știa acum că pentru a aduce Grecia sub stăpînirea regelui era insuficientă o debarcare susținută de flotă. Darius a reluat pe scară mare proiectul de invazie, dar revolta Egiptului a mîrziat punerea lui în

aplicare, între timp regele a murit (486), iar urmașul său Xerxes a trebuit mai întâi să restabilească ordinea în Egipt 95 înainte de a plănuia o nouă expediție în Europa.

S-Amplosorea mormintului! (Sorcs) l ctenleniior cczuți In botâlie l

Fig. 8. BĂTĂLIA DE LA MARATON

(După N.G.L. Hammond)

Armata persană, aflată cu spatele la mare, era aprovizionată de flota care staționa în golf. Atenienii și plateenii coborau de pe pantele Pentelicului (munții Agriliki și Kotroni). Polemarhul Calimah (care a murit în timpul luptei) comanda aripa dreaptă, iar plateenii formau aripa stângă. Miltiade și-a desfășurat trupele la o bătaie de săgeată de perși și a început asaltul. La început, perșii progresau în partea centrală a frontului, dar în cele două aripi grecii au reușit să-i copleșească repede, întorcându-se apoi împotriva dușmanului învingător la centru și zdrobindu-l. Majoritatea trupelor persane s-au reîmbarcat în ciuda eforturilor depuse pentru a le împiedica. Atunci și-a pierdut mina, sub o lovitură de topor, fratele lui Eschil, Cinegiros, încercând să oprească, ținând-o de pupă, o corabie dușmană.

Ceea ce pentru perși nu părea decât un eșec lipsit de importanță, a fost în schimb pentru greci, și a rămas pe bună dreptate în amintirea oamenilor, drept o victorie cu urmări capitale. Temuta armata persană a fost pentru prima oară împrăștiată în câmp deschis de către hopliți, ea care pînă atunci păruse de neînvins.

Atare faptă a fost realizată de Atena doar prin forțele ei: cetatea lui Cecrops, mîndră de străvechile-i tradiții și de mai noua-i prosperitate, căpăta de aici înainte aureola unei glorii militare pe care nici măcar succesul de la Calcis, din 506, nu i-o putuse conferi. Față de Sparta, pînă atunci fără rival în domeniul armelor, își dobîndise un prestigiu ce-i va servi ambițiile pe cale de a se naște. Dar mai ales, mai mult decât oricînd înainte, expediția lui Darius împotriva Atenei i-a făcut pe greci să devină conștienți de ceea ce însemna elenismul în fața puternicului imperiu asiatic. Era vorba nu numai de viața și independența unui popor, ci de viitorul unei civilizații. Oricare vor fi fost mai înainte pentru Attica binefacerea regimului Pisistratralor, prezența lui Hippias în furgoanele armatei persane căpăta valoarea unui simbol. Prin intermediul tinerei democrații ateniene, care decisese să înfrunte bărbătește invazia străină, întregul popor grec își manifesta voința lui de a refuza pierderea drepturilor sale. Desigur, mulți greci cunoscuseră și vor mai cunoaște încă aservirea față de alți greci. De data aceasta nu era vorba de un conflict obișnuit, în care „războiul, mamă a tuturor lucrurilor,” după cum spunea Heraclit, făcea să se ciocnească oamenii și poftele lor: modesta expediție colonială a lui Datis și Artafernes apărea drept o încercare de a impune Greciei nu numai dominația străină, ci și o filosofie politică, cea a marilor state orientale, unde, sub autoritatea suveranului

de drept divin, trăiesc nu cetățeni, ci supuși, gloată fără nume, în care individul se sufocă. Acesta era destinul pe care luptătorii de la Maraton, maratonomahii, au refuzat să-l accepte pentru ei înșiși, pentru frații și urmașii lor. În fața unei Asii a cărei putere, bogăție și măreție știau foarte bine că se întemeiază pe supunerea maselor de oameni capriciilor unui monarh absolut, ei au apărat cu armele idealul juridic al cetății formate din oameni 97 liberi, Când în lumina proaspătă a unei dimineți

privinciile imensului imperiu și-au trimis contingentele lor, al căror aspect pitoresc și multicolor este descris în amănunțime de Herodot. Forțele navale erau alcătuite din escadre feniciene, egiptene, ciliciene și cipriote, dar și din 300 de corăbii grecești ale ionienilor și insularilor supuși ai regelui. Traversând Tracia, cu coloniile ei grecești aduse deja în stare de satrapie, și apoi Macedonia, aliată a monarhiei ahemenide, Xerxes a ajuns în regiunea Olimpului și a intrat în Tesalia: grecii și-au retras mai la sud linia lor de rezistență. Tesalienii și beoțienii (exceptând Plataea și Tespiai) au trecut de partea lui Xerxes.

Prima înclăștare pe uscat a avut loc la Termopile, punct de trecere obligatoriu între mare și bariera muntoasă a Calidromului, socotită imposibil de străbătut pentru o armată. La începutul lui august 480, perșii au forțat apărarea grecilor, o coloană inamică înconjurând-o printr-un drum de munte, înștiințate la timp, trupele grecești s-au repliat pe istmul de la Corint, lăsând la fața locului doar pe regele Leonida și cei trei sute de spartani ai săi, care, împreună cu câțiva beoțieni din Tespiai, și-au dat viața până la ultimul. Sacrificiul acestora a întărit voința de luptă a elenilor, el fiind cântat de poetul Simonide în epigramele săpate mai apoi pe mormântul lor comun: „Trecătorule, du-te și spune Spartei că am murit aici, supunându-ne legilor ei”.

În același timp, flota grecească strânsă la capul Artemision, la extremitatea nordică a Peloponezului, s-a lovit pentru prima oară cu escadrele Marelui Rege, care coborau de la Termopile, oraș ce se ridică în Macedonia pe locul viitorului Tesalonica. Deși zdrăvăn încercate într-un uragan, care a sfărâmat 400 de peninsula stîncoasă a Magnesian, corăbiile egiptene și asiatice au făcut față în mod onorabil vreme de două zile de lupte indecise. La vestea abandonării Termopilelor, flota grecească s-a retras către sud, aruncând ancora în apropierea Salaminei, de unde putea apăra flancul fortificațiilor de la Istm.

Primo Urile Q corăbiilor grecești Primele linii succesive ale corăbiilor persane (A,B,C) O 1
2 3 A 5 km

ZG O L FUL ELE U S I S =SHH

Fig. 10, BĂTĂLIA DE LA SALAMINA

(După N.G.L. Hammond)

Specialiștii discută despre identificarea insulei Psyttalia, pe care unii o amplasează acolo

unde pe planul de mai sus se află insulița Atalanta. Poziția celor două flote, ca și a tronului lui Xerxes, nu sînt nici ele cunoscute cu certitudine. După Hammond, flota greacă ocupa partea nordică a strîmtorii Salamina și ieșirea acesteia în golful Eleusis. În ziua premergătoare bătăliei, flota persană (A) a închis ieșirea sudică a strîmtorii, aproape de mica insulă Atalanta. A înaintat apoi în timpul nopții (B), iar dimineața (C) s-a aflat în fața flotei grecești, care ea însăși înainta în strîmtoare. Ciocnirea a avut loc în mijlocul strîmtorii care în unele părți nu are mai mult de 1 km. lățime. Trupele persane debarcate în insula Psythaliu au fost decimate cu lovituri de săgeată, iar apoi masacrate de hopliți, în vreme ce vasele grecești, mult mai manevrabile în acel spațiu strîmt, împungeau cu pintenele corăbiile Marelui Rege, care se stînjeneau reciproc.

Prin Focida, pe care au prădat-o și prin fieoția, care i-a primit ca aliați, perșii ajunseră în Attica. Conformîndu-se unui oracol, atenienii și-au abandonat orașul, refugiindu-se pe flota, care și-a evacuat la Salamina și la Troizen. Mica 1° garnizoana Lisată pe Acropole s-a aparat cu tot

patru sute de corăbii grecești au provocat o grea înfrîngere unei flote de trei ori superioare, slăbită de grelele pierderi, aceasta flota nu era totuși mai puțin de temut. Armata persană era intactă. Dar Xerxes văzuse destul, iar anotimpul era prea înaintat. A dat ordinul de retragere, trimițînd flota direct spre Helespont, în vreme ce el urma să se întoarcă pe uscat cu armata: i-au trebuit patruzeci și cinci de zile chinuitoare de marș ca să ajungă în Asia. Își lăsase însă în Tesalia pe unul din generali, Mardonios, împreună cu torțe considerabile, cu porunca de a ierna acolo spre a reîncepe în primăvară operațiile.

În 479, imediat după strîngerea recoltei, la începutul lui iulie, Mardonios a invadat Attica, pe care locuitorii ei au evacuat-o din nou, refugiindu-se la Salamina. Aflînd că armata confederației grecești părăsea Peloponesul, s-a retras în Beoția, lăsînd în urma-i un oraș în ruine și ogoare devastate. I-a așteptat pe greci la ieșirea din trecătoarea muntelui Citeron, în apropierea râului Asopos. Trupele lui erau numeroase și bine pregătite: infanteriei persane și asiatice i se adăugau contingente de hopliți beoțieni și foci-dieni; cavaleria era mai ales de temut căci era întărită de escadroane tesaliene, beoțiene și macedonene. Armata grecească de sub comanda spartanului Pausania*, nepotul regelui Leonida, avea un efectiv de aproape 40 000 de hopliți, dintre care 10 000 lacedemonieni și 8 000 atenieni, fără a mai pune la socoteală trupele ușoare. Ea a trecut Citeronul și a luat poziție la poalele muntelui, în fața liniilor persane, lângă orașul Plataea. Cei doi adversari s-au studiat, vreme de trei săptămîni, timp în care grecii au avut mult de suferit din pricina hărțuirilor cavaleriei inamice. O retragere ordonată de Pausania, dar greșit executată de subordonații săi, l-a îndemnat pe Mardonios să treacă cu

infanteria rîul Asopos pentru a ataca pe grecii în stare de dezordine. Cei din urmă au suportat însă șocul cu tărie: la-3 cedemonienii mai ales au dat 'dovadă de tracii-ținuseră podurile lui Xerxes. Atare trofee, închinare zeilor în marile sanctuare, contribuiau la gloria Atenei, care de aici înainte a luat m mîini inițiativa militară și politica în operațiile împotriva Asiei.

„De la războaiele persane pîna la cel pelopone-siac, ne spune Tucidide, lacedemonienii și ate-nienii, fie războindu-se unii cu alții, fie luptînd împotriva propriilor aliați ce încercau să iasă de sub autoritatea lor, fie încheind cîte un armistițiu, n-au încetat să-și îmbunătățească baza materiala a armatelor și să-și sporească experiența ele lupta cu prilejul respectivelor acțiuni militare". Aceasta perioada de cincizeci de ani, sau pentecontactia, îi apare în chip retrospectiv istoricului drept pregătirea conflictului la care în mod fatal avea să ajungă rivalitatea dintre cele două mari orașe grecești. Sparta, a cărei autoritate era pîna atunci necontestată, privea cu neliniște cum creștea puterea Atenei pîna la amenințarea propriei influențe chiar în treburile Peloponesului. Astfel de creștere este un fapt capital nu numai pentru istoria Greciei, ci și pentru întreaga noastră civilizație: căci doar ajungînd să joace primul rol pe scena politicii și a războiului a putut Atena să-și desfășoare întregul ei geniu în domeniul gîndirii, literaturii și artei. Jumătatea de veac scursă între 480 și 430 a rămas pe drept cuvînt în amintirea oamenilor sub numele de Secolul lui Perlele, răstimp în cursul căruia civilizația greacă a căpătat un avînt hotărîtor și o strălucire ce n-a încetat sa uimească.

Cu începere din iarna, 478—477, Atena a organizat împreună cu cetățile din Asia Mică și din insule o ligă destinată continuării războiului împotriva perșilor. Aceștia ramîneau de temui, iar reluarea ofensivei era oricînd posibilă. Orașele din Asia Mică, din Strîmtori și din Marea Egee care erau direct amenințate aveau nevoie de o protecție permanenta, întemeiată pe o putere 105 navala. Singură Atena era capabilă sa o ofere:

Fig. JI. GRECIA ÎN AJUNUL RĂZBOIULUI PELOPONESIAC

comunitatea de tradiții între Attica și Ionia a ușurat neîndoielnic această uniune, dar bineînțeleles ca interesul a fost cauza principala. Atena își punea flota la dispoziția ligii și își asuma comanda forțelor confederate. Cetățile ce nu puteau contribui cu un contingent naval la efortul comun se angajau să verse o contribuție anuală sau tribut*, a cărui mărime a fost calculată și repartizată cu multă echitate de către Aristide*. Tezaurul federal, administrat de trezoreri

atenieni, era plasat sub protecția lui Apolo, în sanctuarul de la Delos, în mijlocul Cicladelor, loc al venerației comune a ionienilor, veacuri de-a rândul. Sub conducerea generalilor atenieni, campanii succesive au dus la controlul asupra Strîmtorilor, la alungarea din Tracia a garnizoanelor persane, permit în d instalarea de colonii militare ateniene 106

K

la gura de vărsare a Strimonului și în insula Sciros, la reprimarea unei încercări de secesiune a insulei Naxos. în fine, pe la 467, Cimon*, fiul lui Miltiade, se afla la comanda unei escadre numeroase care a întâlnit flota persana pe coasta sudică a Asiei Mici; în Pamfilia, la gura de vărsare a râului Eurymedon, el a repurtat o dubla victorie, navala și terestră, reînnoind-o pe cea de la Mycale. Securitatea cetăților grecești din Marea Egee era de aici înainte asigurată.

între timp, protagoniștii celui de al doilea război persan au dispărut într-o atmosferă de scandal. Pausania, învingătorul de la Plateea, dovedise ambiții personale incompatibile cu tradițiile statului lacedemonian. îndepărtat de la comanda, a intrat în relații secrete cu Marele Rege: trădarea sa a fost descoperită și a fost lăsat să moară de foame în sanctuarul în care se refugiase. Temistocle, adevăratul învingător de la Salamina, a cunoscut și el dizgrația după ce adusese un nou serviciu patriei, îndemnînd-o, în pofida Spartei, să-și înalțe din nou zidurile d 3 apărare distruse de perși și să fortifice Pireul. Hazardul politicii i-a înstrăinat însă poporul Atenei și a făcut să fie ostracizat. Fusesse amestecat în negocierile lui Pausania cu Persia și urmărit din această pricină de emisarii Spartei și Atenei. De ei n-a putut scăpa decît punîndu-se sub protecția lui Artaxerxes, fiul lui Xerxes, care l-a primit bine, daruindu-i pământuri în Anatolia, unde a murit curînd după aceea, prin 460.

Dacă Atena, lipsită de Temistocle, găsise în Ci-rnon o căpetenie capabilă s-o facă a duce o politică întreprinzătoare, Sparta se afla confruntată cu mari dificultăți. A trebuit să facă față odată mai mult ostilității Argosului, vecinul și vechiul ei dușman. Apoi a izbucnit o revoltă a hîișoților care vreme de zece ani s-a prelungit într-al treilea război mesenian (469—460). Un puternic cutremur de pămînt a distrus orașul aproape în întregime în anul 464: a fost nevoie de întreaga energie a regelui ^ Arhidamos și de tradiționala disciplină >7 spartată ca statul să fie salvat de la dezastrul

total. Sparta n-a putut astfel profita de primele dificultăți pe care Atena le întâmpina în ce privește pretențiile ei de hegemonie: cînd insula Ta-sos, vecină coastelor Traciei, a vrut să părăsească în 465—464 alianța ateniană, ea a cerut zadarnic ajutor Lacedemonei, iar Cimon a readus la ascultare cetatea rebelă după doi ani de asediu. Mai mult încă, Sparta a trebuit sa solicite concursul atenienilor ca să lichideze definitiv rezistența mesenienilor. Cimon a fost trimis împreună cu un corp expediționar, dar n-a izbutit în încercarea de a cuceri fortăreața de

pe muntele Itome, în care se refugiaseră răsculații. Spartanii s-au dispensat repede de serviciile lui. Acesta a fost prilejuit rupturii fățișe între cele două sune: lupta armată avea să urmeze rivalității surde care le macină de două decenii.

Evoluția politică internă a Atenei alimenta dușmănia Spartei. Cimon nutrise dintotdeauna simpatii pentru tradițiile conservatoare ale Lacedemonei. Dar, în ciuda victoriilor lui, a fost ostracizat în 461: nu putuse împiedica partidul democratic, condus de Efialte și de tânărul fiu al lui Xantipos, Pericle, să adopte reformele care lăsau Areopagul* fără nici un fel de influență politică, sfat căruia, alcătuit fiind din arhonții ieșiți din funcție, urmau să-i revină atribuții judecătorești, limitate la cazurile de omucidere sau de sacrilegiu. Sfatul celor Cinci Sute și tribunalul Heliaei au moștenit celelalte puteri exercitate pînă atunci de Areopag. Cu toate că Efialte a fost aproape imediat asasinat, aceste ma-fiin au fost menținute, de unde și avertismentul lui Eschiîe în Orestia (458): „Respinge anarhia ca și despotismul!” (Eumenidele[^] 525—526). Atena deschidea concomitent operații ofensive împotriva perșilor și totodată a lacedemonienilor și aliaților lor. În vreme ce-și sporea mijloacele de apărare. Construind între oraș și Pireu fortificația continuă a Zidurilor Lungi, ea trimitea și o flotă în ajutorul unui șef libian care, în apropiere de Memfis, încerca să ridice Egiptul împotriva Marelui Rege. După succesele începutului, această 108

exi

txpediție s-a sfîrșit în 454 printr-un dezastru: aproape toate trupele angajate în lupta au pierit, în Grecia propriu-?,isa, Atena a obținut ajutorul Megarei, pînă atunci aliata Spartei, a luptat împotriva Corintului și a sfărîmat puterea Egeinei[^]457) asigurîndu-și astfel deplina libertate de manevră în golful Saronic. în Beoția, la Tana-gra (457), a fost înfrîntă de o armată lacedemoniană care, după victorie, s-a reîntors în Pelopones. Atenienii au profitat pentru a-și afirma autoritatea în Grecia centrală. Coastele Peloponesului au fost apoi hărțuite în cursul unor operații navale conduse, în parte, de Pericle. La Naupactos, în vestul Locridei, atenienii și-au instalat un solid punct de sprijin încredințat pazei mesenienilor exilați de către spartani: în acest fel puteau controla golful Corintic, așa cum controlau golful Saronic.

Deceniul 460—450 este capital pentru Atena: în acel timp principalul inspirator al politicii ateniene devine Pericle, născut prin 495 dintr-o familie nobilă înrudită cu genos-ul Alcmeonizilor. Frumos, fermecător, cultivat, excelent orator, militar competent, el se bucura de încrederea deplină a democraților care, conștienți de marile lui calități, îl considerau integru din punct de vedere politic și financiar, rămîndu-i credincioși pînă la capăt, în ciuda atacurilor poeților comici, favorabili adversarilor săi. Nutrea pentru patria lui ambiții mari și, ca politician experimentat, nu se încurca în scrupule excesive în ce privește mijloacele de a-și

atinge țelul. Convins, pe buna dreptate, ca poporul atenian posedă calități ieșite din comun, considera că ele îi dădeau dreptul la hegemonie, creîndu-i obligația de a-l exercita: în acest chip a ajuns la doctrina imperialismului cu care compatrioții lui s-au împăcat destul de bine. Poporul își avea partea lui, deoarece devenea elementul conducător nu numai al unei confederații, ci al unui imperiu, iar resursele financiare ale ligii aveau să-i furnizeze subsidii: instituirea^ unui salariu zilnic pentru judecătorii 109 Heliaei, înmulțirea funcționarilor în metropolă

ori în afara, soldele militare și indemnizații ie, toate acestea însemnau mijloace de trai pentru mai bine de douăzeci de mii de cetățeni, ne spune Aristotel. Adăugînd și prestigioasele construcții ale lui Pericle pe Acropole, care dădeau de lucru la sute de meșteșugari pe parcursul a mai mult de douăzeci de ani, e limpede în ce mod politica lui Pericle favoriza interesele materiale ale poporului, ca să nu mai vorbim de satisfacțiile adu.se de ea orgoliului național, în 454—453, tezaurul federal a fost transferat de la Delos la Atena, trecînd astfel de sub protecția lui Apoîo sub cea a Atenei: cu toate că măsura a fost justiii- cată de amenințările pe care flota persană Io făcea să plutească asupra Cicladelor, ca urmare a dezastrului atenian din Egipt, era în fond vorba de o operație politică ce traducea deplinul control al Atenei în ce privește treburile ligii. Cetățile aliate trecuseră de fapt la rangul de cetăți supuse, iar liga se transformase în imperiu, Pericle, ajutat de Cimon, rechemat din exil, acționa cu hotărîre și energie. Dezastrul din Egipt și tendințele imperialiste ale Atenei au determinat, cu complicitatea Persiei, mai multe cetăți să părăsească liga. Ca să aibă mâinile libere, atenienii au încheiat un armistițiu cu Sparta. S-au consacrat apoi readucerii dizidenților la ascultare. După ce și-au reimpus autoritatea, au reluat războiul împotriva perșilor: Cimon comanda escadra ce caută să angajeze o luptă în apele Ciprului, în timpul operațiilor, după ce a repurtat noi succese, a murit de boala acolo, în 449—448 au început negocierile care au dus la un tratat numit Pacea lui Calias*, după principalul negociator atenian. Se garanta autonomia cetăților grecești din Asia. Navele de război ale Marelui Rege nu mai trebuiau să se arate între Pamfalia și Bosfor, în ce-o privește, Atena avea să respecte teritoriile Marelui Rege. Reîntoarcerea la pace asigură securitatea ionienilor, ceea ce constituia țelul mărturisit al ligii de la Delos, iar comerțul pe mare redevenea liber. 1

Atena a profitat ca să-și afirme și mai mult dominația asupra „aliaților”: ea și-a înmulțit coloniile militare, sau clemhiile, așezate pe pământul acestora; în chip frecvent își exercita controlul asupra politicii interne a respectivelor state, situîndu-se de partea democrațiilor; a impus folosirea monedii attice precum și a sistemului attic de

masuri și greutate. Imperialismul economic mergea mână în mână cu cel politic. Sparta nu rămânea însă a'nactivă pe continent. Ea a declanșat împotriva focidienilor, aliați ai Atenei, al doilea Război Sacru, ca să apere autonomia sanctuarului. Atena a ripostat, dar s-a ciocnit de grave dificultăți în Grecia centrală, unde mai multe cetăți beoțiene i-au devenit ostile. Un detașament atenian a suferit în 446 o grea în-frîngere la Coronea, în urma căreia a trebuit părăsita întreaga Beoție. Megara s-a răsculat, ca și toată Eubeea. O armată lacedemoniană a înaintat pînă la Eleusis. Din fericire pentru Atena, comandantul acestei armate nu și-a continuat ofensiva, ci a bătut în retragere. Pericle a profitat pentru a pedepsi aspru pe răsculații eu-beeni. A încheiat atunci cu Sparta, în 446—445, o pace de treizeci de ani, ce stabilea un anumit echilibru de forțe între imperiul atenian, privat de majoritatea aliaților săi continentali (excep-tînd Plateea și Naupactos), dar stăpîn în continuare al Egeei, și blocul peloponesian condus de Sparta, întărit acum prin alăturarea Megarei și Beoției. Fiecare trebuia să se abțină de la acțiuni îndreptate împotriva aliaților celeilalte părți, dar putea proceda după plac în ce privește statele neutre. Se garanta libertatea comerțului pe mare atît în est cît și în vest.

În ciuda regresului influenței ei în Grecia pro-pnti-zisă, Atena se afla în culmea puterii economice și militare. La îndemnul lui Pericle, și-a investit o parte a fondurilor provenind din tribut în înălțarea de monumente și statui pe Acropole: între 447 și 438 se construiește Partenonul, platoul sacru fiind un vast șantier cu activitate neîntreruptă pînă în 432. Singură statuia Atenei Par-

tenos, de Fidias, a costat 700 talanți, aproape de doua ori valoarea totală a tributului anual al Aliatilor, în același timp Atena își întreținea flota, menținînd în stare de permanentă alarmă 60 de triere vreme de opt luni pe an. Atare forță i-a îngăduit să intervină în afară, în cele mai diverse zone. Atenienii sînt cei care în 443 instalează la Turioi*, în Italia de sud, lângă străvechea Sibaris, o colonie întemeiată de mai multe state grecești: istoricul Herodot din Halicarnas a fost unul din primii cetățeni ai acesteia. Pericle a înăbușit, nu fără dificultate, în 440—439, o revoltă la Samos și alta la Bizanț. Brutalitatea represaliilor la care au fost supuși samienii făcea limpede pentru toată lumea transformarea ligii într-un imperiu cu apucături tiranice. Cu autoritatea astfel întărită, Atena a putut trimite o expediție în Marea Neagră pînă la Sinope și Amisos, unde au fost instalate grupuri de coloniști alături de mai vechii ocupați, în 436 a întemeiat pe cursul inferior al Strimonului importanta colonie de la Amfipolis, menită să-i întărească influența în Tracia și Calcidica. În fine, către vest, a încheiat o alianță cu Acarnania. În aceste regiune, ca și în Calcidica, interesele Atenei se ciocneau de cele ale Corintului, membru al ligii peloponesiace. Încîndu-se un

conflict între Corint și mai vechea sa colonie din Corciră (Corfu), ultima a solicitat și obținut alianța Atenei: într-o lupta navala desfășurată în 433 în apele Corfului, corcirenii au putut respinge (escadra corintică grație sosirii întăririlor ateniene. Riscul unui conflict generalizat se contura tot mai mult, iar Pericle» care-și dădea seama de el, îl considera inevitabil. Astfel că și-a înmulțit provocările față de aliații Spartei, în 432, un decret de el propus interzicea negustorilor din Megara accesul în porturile și pe piețele Atticei și ale imperiului atenian: asta însemna să sortești Megara, vinovata de a primi sclavii, ce fugeau de la Atena, asfixierii economice, în același timp o expediție ateniana era trimisă împotriva Potideei, cel mai mare oraș al Calcidiceii, colonie a Corintului, care păstrase strânse relații cu metropola ei. Intervenția în 112

în timp de un necruțător război naval, se va dezintegra, în cele din urmă, iar Sparta, părăsita de aliați, își va recunoaște înfrângerea. Era deci vorba de un război de uzură în care atemenii trebuiau să dea dovadă de perseverență și forță morală, consimțind a-și lăsa pământurile devastate de invadator, dar păstrând încrederea în soarta ultimă a luptei. A fost nevoie de întreg prestigiul lui Pericle ca vederile sale să triumfe: jumătate din populația Atticei — toți țărani și orașenii proprietari ai unui domeniu rural — urma să-și sacrifice bunurile și modul lor de trai în vederea unei strategii de lungă durată.

Prima parte a războiului, care a durat zece ani (431—421), este deseori numită războiul lui Arhidamos, după numele regelui spartan ce a condus întregii operații și care, de altfel, a murit încă în 427. După un nereușit atac prin surprindere al tebanilor împotriva Plateei, aliata Atenei, armata lacedemoniană a intrat în Attica și a devastat regiunea în vreme ce flota ateniana executa raiduri pe coasta Peloponesului. Anta următor, în 430, spartanii au invadat din nou Attica. Un eveniment neașteptat a lovit atunci Atena: ciuma; concentrarea întregii populații în zona urbană, unde țărani se așezau pe terenurile virane în condiții de igienă cu totul nesatisfăcătoare, a favorizat epidemia care a durat mă', mult de un an și avea să apară din nou în 427. A pierit o treime din populație, în această cumplită încercare, despre care Tucidide ne-a lăsat un impresionant tablou, atenienii s-au detașat pentru un moment de Pericle, dar în primăvara iu: 429 i-au redat încrederea lor, reaîngându-l strateg. Epuizat, marele bărbat a murit în toamna Disparația lui a lipsit Atena de singurul om politic care ar fi putut duce războiul la bun sfârșit Nici un conducător după el nu s-a mai bucurat de o asemenea încredere și n-a mai dispus de atare luciditate.

Operațiile militare se desfășurau cu sorți diferiți, în Calcidica, atenienii au reușit să cucerească Potideea (429), după doi ani de costisitoare l'

eforturi, în aceeași an, strategul Formkm a obținut succese strălucitoare în apele de la Naupao-

tos împotriva unei escadre peloponesiace mult superioare ca număr: pentru a-i comemora victoria, atenienii au ridicat un portic în sanctuarul de la Delfi. Au avut însă a face față trădării Mitilenei, cea mai importanta cetate din insula Lesbos, ce a trebuit adusa la ascultare și pedepsită. La propunerea unei căpetenii democrate, Cleon, instigatorii revoltei au fost executați în număr mare. În același an (427), Plateea*, de doi ani asediată, a căzut, iar mica garnizoană de plateeni și atenieni a fost trecuta prin sabie. Războiul luase o forma crudă și necruțătoare.

Printr-o întorsătură fericită, Atena a fost în 425 la doi pași de victorie. Ea angajase unele trupe în Sicilia, destinate a lupta împotriva Siracuzei și a cetăților aliate ale Spartei. O escadră care transporta întăriri în vest, a făcut escală, din pricina timpului nefavorabil, în rada de la Pylos, pe coasta apuseană a Meseniei. Un general atenian ce se remarcase deja mai înainte în Acarnania, pe nume Demostene*, a hotărât să rămână la Pylos și să se fortifice acolo împreună cu câțiva soldați spre a amenința din acest cap de pod întreaga Mesenie, partea vulnerabilă a teritoriului lacedemonian. Ca să înlăture pericolul, spartanii au vrut să lichideze poziția ateniană, care a rezistat totuși asalturilor lor. Astfel au ocupat insula Sfacteria, situată lângă coastă și care închide rada de la Pylos. Între timp a sosit și o escadră ateniană, blocând în insulă pe cei 400 de spartani ce o ocupau. Numărul de spartani propriu-ziși de la Sparta era atât de mic în-cît blocada contra a 400 dintre ei a fost de ajuns ca să determine Lacedemona să ceară pace, oferind Atenei condiții foarte avantajoase. Dar Adunarea poporului atenian s-a arătat intransigentă, instigată fiind de Cleon*, demagog înclinat către măsuri extreme, și, după deliberări furtunoase, i-a încredințat acestuia sarcina de a-i supune pe asediații din Sfacteria. Trupele ateniene, mult superioare ca număr, conduse cu pricepere de Demostene au spart rezistența hopliților spartani: două-

zeci de zile după ce plecase, Cleon aducea la Atena 300 de prizonieri dintre care 120 lacedemonieni (425). Strălucita operație a întărit în majoritatea, poporului voința de a nu trata înaintea victorie! totale, în ciuda înflăcăratelor pledoarii ale Im Aristofan în favoarea păcii.

Norocul s-a schimbat însă. În 424 armata ateniană a trecut la invadarea Beoției. La Delion*, lângă Tanagra, s-a ciocnit cu beoțienii și a i os t. înfrîntă în câmp deschis: Atena greșise, îndeapar tîndu-se de la sfaturile date odinioară de Pericle Pe de altă parte, generalul spartan Brasidas, trimis în Grecia de nord, a pus mina pe Amfipolis, în ciuda eforturilor atenianului Tucidide, care comanda escadra staționată la Tasos; considerat răspunzător de pierderea Amfipolisului, Tucidide a fost condamnat la exil, răstimp în care și-a consacrat scrierii istoriei acestui război răgazul ce-i fusese impus. Brasidas își înmulțea totuși izbînzii în Galcidica, desprinzînd de Atena pe multe din aliatele ei. Cleon și-a asumat comanda unei

expediții însărcinate cu recucerirea Amfipolisului: în vara lui 422 a fost bătut de Brasidas sub zidurile orașului și a pierit împreună cu acesta în cursul luptei. Dispariția simultană a celui mai bun general spartan și a comandantului atenian adept al războiului până la zdrobirea dușmanului a îngăduit celor două state să înceapă tratative, care au dus, în 421, la pacea zisă a lui Nicias*, după numele politicianului atenian ce a negociat-o. Această pace, datorată epuizării și încheiată cu prețul unor concesiuni reciproce, nu rezolva disputa dintre Sparta și Atena privitoare la înfruntare. Ea nu putea dura mult timp.

Încă ele la început, clauzele tratatului se dovediseră litera moartă: Atena, nereușind să recapete controlul Amfipolisului și al Calcidicii, a păstrat Pylosul și Chera, de unde amenința Sparta. Un complicat joc diplomatic începu să se desfășoare între Sparta și Teba, Atena și Argos, joc căruia i s-a alăturat Elis și cetățile arcadiene. Politica ateniană era împărțită între Nicias, partizan al păcii prin înțelegerea cu Lacedemona, Hyperbolos, ur-
aventuroasa în vest. Ocazia se ivise datorită cererii de ajutor a Segestei, aliata Atenei, aflată în război cu Selinunt, aliata Siracuzei. Mereu prudent, Nicias îndemna la neangajare. Alcibiade era partizanul ei cel mai înflăcărat. A obținut cvștig de cauză în fața poporului care se aștepta la avantaje materiale, solda și prada. Comanda fu încredințată deopotrivă lui Alcibiade și Nicias, iar expediția, dotată cu mijloace însemnate, porni la sfârșitul primăverii lui 415.

Cu câteva zile înaintea plecării, un sacrilegiu a stârnit indignarea atenienilor: pilaștrii cu capete de Hermes*, înmulțiți de pioșenia oamenilor simpli pe străzi și în Agora de la Pisistratizi încoace, au fost mutilați în timpul nopții de către necunoscuți. S-a deschis o anchetă în care s-a cerut să fie implicat și Alcibiade, bănuit de a fi participat la o parodiare a Misterelor de la Eleusis. O navă a venit după el în Sicilia, dar a scăpat, re- fugiindu-se la Sparta. Acolo zugrăvi în culorile cele mai îngrijorătoare ambițiile pe care le nutrea patria lui în occidentul Mediteranei. Urmărindu-i sfaturile, lacedemonienii au trimis la Siraorza pe spartanul Gylipos ca să conducă rezistența împotriva invaziei și au hotărât să redeschidă ostilitățile în Grecia propriu-zisă. Aceste măsuri au fost încununuate de succes: după doi ani de operații lipsite de rezultat și cu toate întăririle aduse de cel mai bun general atenian, Demostene, corpul expediționar a eșuat în încercările sale de cucerire a Siracuzei, iar apoi a suferit, la rîndu-i, atacurile siracuzanilor conduși cu pricepere de Gylipos, atacuri sub care în cele din urmă și-a găsit sfârșitul, în vara lui 413. Nicias și Demostene au fost executați de învingători. Supraviețuitorii, făcuți prizonieri, au avut de îndurat o grea captivitate în carierele sau latomiile* Siracuzei, înainte de a fi vînduți ca sclavi.

Între timp războiul reîncepea în Grecia propriu-zisă. Chiar în 413, lacedemonienii, urmînd

sfatul lui Alcibiade, au invadat Attica și au întărit orașelul Deceleia de la poalele Parnesului, de unde dominau regiunea Atenei. Atare post, men-

Războiul se desfășoară mai ales pe mare, unda e mai sîngeros și mai costisitor totodată. Atena caută cu disperare să-și păstreze imperiul, care se revoltă peste tot, și liniile de comunicație indispensabile aprovizionării. Izolată de Egipt, unul din cei doi principali furnizori de cereale, din pricina trădării Rodosului, ea se va lupta pîna la capăt spre a păstra deschise Strîmtorile, ca să-i poată sosi convoaiele cu grîu provenit din sudul Rusiei. Revoltele se înmulțesc în Ionia: doar insula Samos, în care atenienii au instaurat un regim democratic, oferă flotei acestora un punct sigur de sprijin. Dar marinarii și soldații staționând la Samos privesc cu mînie la revoluția oligarhică ce izbucnise la Atena în absența lor, sub dubla influența a hetairiilor aristocratice, incitate de oratorul Antifon, și a partidului moderat condus de Teramene. În 411, timp de cîteva luni, democrația a fost suspendată și înlocuită cu regimul oligarhic zis și al celor Patru-Sute. Cei din urmă n-au reușit însă a-și mai păstra sprijinul lui Teramene, care a restabilit provizoriu regimul anterior, după ce căzuse de acord cu flota de la Samos, comandată de Trasibul. Alcibiade, care se certase cu Sparta, reintră în grațiile compatrioților lui și cîștigă în 410 o mare victorie navală în fața Ci-zicului, avînd sub comanda sa forțele reunite ale lui Trasibul și Teramene. Sparta ceru pace, dar Adunarea ateniană dădu dovadă de imprudența respingîndu-i oferta. Flota ateniană a raportat pînă în 408 numeroase noi succese în Tracia și Strîmtori, dar numirea lui Lysandros ca amiral al flotei peloponesiace precum și ajutorul financiar primit de la Cyrus cel Tânăr schimbă situația. Lysandros corupse vîslașii trierelor ateniene, oferindu-le o soldă superioară, și-și asigură astfel a-vantajul în prima bătălie. Alcibiade, socotit vinovat, trebui să-i cedeze comanda lui Conon și să se refugieze în Chersones. În 406, Atena făcu un nou efort: flota ei, considerabil sporită, a bătut escadra peloponesiacă la insulele Arginuse, pe coasta asiatică, în fața Lesbosului. A fost ultimul surîs al soartei. Însă poporul atenian n-a

știut să profite: mai mult încă, într-un moment de oarbă mînie a pedepsit cu moartea pe strategii învingători, cărora le reproșa că ar fi neglijat salvarea echipajelor vaselor scufundate în cursul luptei. Printre generalii căzuți victimă acestei proceduri ilegale se număra și un fiu al lui Pericle. În anul următor, printr-un abil vicleșug tactic, Lysandros a surprins flota ateniană ancorată pe coasta Chersonesului, aproape de gura de vărsare a lui Aigospotamos, și a distrus-o în întregime, capturînd corăbii și echipaje, cu excepția unui mic detașament, aflat sub comanda lui Conon, care a reușit să scape, înfrîngerea era hotărîtoare. Din noiembrie 405 Pireul era blocat, iar populația asediată în oraș suferea de foame. A rezistat vreme de patru

luni și s-a predat în aprilie 404, acceptând condițiile învingătorului: distrugerea Zidurilor Lungi, predarea ultimelor vase de război, supunerea față de ordinele Spartei în ce privește politica externă. Și încă lacedemonienii s-au dovedit generoși, respingând cererea aliaților lor, Teba și Corintul, care voiau să i se aplice Atenei sîngerosul tratament pe care ea însăși îl practicasese la Milo, la Mitilene și în alte orașe. Zidurile Lungi au fost dărîmate pe dată în sunetul flautului: părea că întreaga Grecie intrase într-o eră de libertate.

Dacă prăbușirea imperiului atenian putea da naștere la atare speranță, ea n-a durat însă mult timp. Sparta, căpetenia necontestată a coaliției victorioase, se dovedi repede incapabilă de a juca rolul conducător ce-i revenea în reorganizarea lumii elene: legată de politica ei tradițională de hegemonie continentală, stînjinită de alianța cu Persia, ale cărei subsidii îi erau necesare pentru flotă, slăbită de evoluția internă — consecință a propriului sistem politic și social — care reducea continuu numărul spartanilor propriu-ziși în raport cu clasele inferioare și cu hiloții, statul lacedemonian nu avea nici destui oameni, nici vederi politice suficiente de cuprinzătoare spre a impune tetăților grecești, mînc*"? de autonomia lor, o au-

toritate capabila de a le coordona eforturile și de a le potoli certurile. Prestigiul personal al lui Ly-sandros, căruia grecii îi conferiră după victorie onoruri excepționale, i-a îngăduit, desigur, să domine o vreme pe vechii aliați ai Atenei, instalînd la putere, peste tot, partidele oligarhice sprijinite de garnizoane lacedemoniene aflate sub ordinele unui guvernator spartan sau har? nostes. Dar chiar de la sfîrșitul lui 403, Sparta, mereu bănuitoare față de personalitățile de excepție, i-a retras acestui «rege neîncoronat" întreaga putere, revenind ea însăși la vechile-i preocupări hegemonice în Pelopones și reprimind veleitățile de independență manifestate de eleeni.

După înfrîngere, Atena a cunoscut vreme de cîteva luni o violentă reacție antidemocratică. Conducerea cetății fusese încredințată unei comisii de treizeci de cetățeni, printre care se numărau Teramene și Critias, un aristocrat inteligent, ambițios și cinic, discipol al lui Socrate și unchi al lui Platon. Bizuindu-se pe prezența garnizoanei lacedemoniene instalate de Lysandros, cei Treizeci au instaurat un regim de teroare, dînd călăului mai mult de 1 500 cetățeni și numeroși meteci, confiscînd pentru ei bunurile condamnaților și ale celor ce și-au aflat salvarea în exil. Teramene, tot timpul moderat, s-a străduit zadarnic a se opune acestor violențe: Critias l-a executat prin fanaticii săi, fără ca Sfatul celor Cinci Sute, terorizat, să îndrăznească a-l împiedica. Dar emigrații, regrupați de Trasibul, ce se refugiase în Beoția, au intrat în Attica, au ocupat fortăreața Fyle și apoi au pus mîna pe Pireu. După o luptă fratricidă între cei din oraș și cei din Pireu, în cursul căreia Critias însuși și-a aflat moartea, cei Treizeci au rost alungați, pentru ca mai tîrziu, sub amenințarea armatei spartane revenită în Attica, să

intervină o reconciliere între cele două partide, în 403—402, sub arhontatul lui Euclid*, s-a ajuns la o amnistie generală, de la care singurii excluși erau cei Treizeci și câțiva magistrați, iar demo-crația tradițională a reintrat în vigoare.

Poporul a respectat riguros pactul încheiat și a luat asupra-și restituirea datoriilor pe care cei din oraș le contractaseră față de lacedemonieni pentru a lupta împotriva celor din Pireu. Totuși amintirea exceselor comise de oligarhi nu s-a șters decât cu greu, iar urile stârnite de ei și-au avut rolul lor în procesul lui Socrate*: acuzându-l de crima de impietate și de coruperea tineretului, Meletos, sprijinit de democratul Anytos, trezea în judecători ideea confuză că filosoful era în parte vinovat nu numai de speculații îndrăznețe și de critici distructive care clătinau fundamentele morale ale statului, ci și de comportamentul scandalos al discipolilor săi, aristocrați insolenți și sceptici ca Alcibiade, Harmides și mai ales Critias. Uimitor nu este faptul că Socrate a fost condamnat, ci mica majoritate prin care s-a obținut condamnarea. Resemnarea-i eroică în fața morții, respectul dovedit față de legile cetății, refuzând să fugă spre a scăpa de pedeapsă, au făcut asupra prietenilor săi o imensă impresie pe care Platon și Xenofon au transmis-o contemporanilor. Dra-maticu-i sfârșit a contribuit astfel la răspîndirea învățaturii lui.

Ocupată așadar cu refacerea internă, Atena a lăsat de bunăvoie Spartei inițiativa în relațiile cu Persia. Aceasta tocmai trecuse printr-o gravă criza în care se aflau implicați și niște greci. La moartea regelui Darius al II-lea, fiul său mai mic, Cyrus cel Tânăr, ce jucase un rol important în ultimii ani ai războiului peloponesiac, s-a ridicat împotriva fratelui mai mare, devenit rege sub numele de Artaxerxes II. Ca să-și întărească armata de care dispunea în Anatolia, a recrutat un corp de mercenari greci și a mășăluit spre Babilon. În toamna lui 401 s-a ciocnit cu armata regală la Cunaxa, în Mesopotamia, și a fost ucis în luptă. Cei aproximativ 13000 de mercenari greci lăsați de capul lor s-au retras atunci către nord, de-a lungul Tigrului, apoi au străbătut Armenia și au sosit în primăvara următoare la Trebizonda, pe coasta Mării Negre, de unde s-au întors în Europa. Epopeea celor Zece Mii*, cum au fost numiți 124

sub comanda lui Trasibul. Sparta a ripostat prin interceptarea în Strîmtori a convoaielor de aprovizionare cu destinația Atena, precum și efectuând, din Egina, atacuri prin surprindere asupra Pireu-lui. Oboseala a intervenit în rîndul adversarilor Lacedemonei. Spartanul Antalcidas a negociat cu perșii, iar Artaxerxes și-a făcut cunoscute condițiile pe care le oferea statelor grecești. După lungi ezitări acestea au sfârșit prin a subscrie Pacea Regelui (386). Ele recunoșteau monarhului ahemenid stăpînirea orașelor din Asia și a Ciprului. Celelalte cetăți grecești, mici sau mari, aveau să rămînă autonome. Atena păstra Lemnos, Imbros și Scyros unde și-a reinstalat cleruhii. Regele era garantul acestor înțelegeri: el era deopotrivă și be-

neficiarul, întrucât prelua din nou controlul asupra grecilor din Anatolia, iar Grecia europeană, în virtutea principiului autonomiei cetăților, trebuia să rămână o puzderie de state incapabile de a pune la cale o acțiune de mari proporții. Era de fapt revanșa războaielor persane.

Elenismul trebuise să înfrunte în Occident o ofensivă de temut a Cartaginei, ce profitase de neînțelegerile dintre statele grecești ca să-și reia ofensiva în Sicilia, întreruptă de pe vremea victoriei lui Gelon de la Himera, în 480. Trupele punice au luat cu asalt în 408 Selinuntul și Himera, au cucerit Agrigertul, ștergându-l de pe fața pământului, au ocupat Gela, amenințând Siracuza. În cursul operațiilor militare, cea din urmă s-a supus unui tânăr ofițer energic care, ales strateg unic, a instaurat propria-i tiranie și și-a masacrat adversarii. Ciurma ce se cuibărise în tabăra punică i-a determinat să înceapă tratative: Dionis a acceptat recunoașterea stăpînirii cartagineze asupra celei mai mari părți a Siciliei (404). S-a consacrat apoi refacerii forțelor: a extins fortificațiile Siracuzei încît aceasta ajunsese cel mai mare oraș al lumii grecești; a adunat numeroase trupe de mercenari greci și barbari; și-a format un parc de mașini de luptă și și-a construit o flotă de 300 de vase, nu numai triere, ci și corăbii cu patru și cinci rînduri de vîsle. Cu atare armament puternic

Posesiunile lui Dionis

- Teritorii ocupate de Cartagina în 387

Cetăți italice aliate cu Dionis după 379

Contoare instalate de Dionis

IAPIGI Populații aliate cu Dionis

13. SIRACUZA ÎN VREMEA LUI DIONIS I

În anul 397 Cartagina și după un război năvălitor, în care a cunoscut strălucite victorii, a avut reversuri pe măsură, a încheiat în 392 un nou tratat ce reducea simțitor zona de influență punică. Dionis s-a consacrat atunci altor acțiuni în Italia de sud, unde, sprijinindu-se pe populațiile naigene din Lucania, a cucerit întregul Bruttium și orașele grecești Locri, Crotona și, în fine, Rhegion, a cărui stăpînire îi asigura controlul celui alt don, s'ntorii (387). În același timp flota lui Dionis, în Marea Ionică, facilitînd negustorilor și patrunderea pînă în fundul Adriaticii:

aceștia și-au instalat contoare la Lisos în Iliria, la Hadria, în delta Fadului, și la Ancona, excelent port pe coasta Italiei. Un raid naval pe teritoriul orașului etrusc Agylla (Caere) a instaurat asupra Mării Tireniene amenințarea corăbiilor siracuzane. Totuși, în ciuda a două noi războaie împotriva Cartaginei, Dionis nu a reușit să-i alunge pe punici din Sicilia: în cele din urmă adversarii s-au înțeleș să considere ca hotare ale teritoriilor lor cursul ele apă al cetății

Himera, la nord, și noul Halycos la sud. Cartaginezilor le rămânea astfel treimea apuseană a insulei, cu Selinunt și Segesta. Restul aparținea grecilor, sub controlul Siracuzei.

Atare acțiuni și succese i-au adus lui Dionis cel Bătrân (numit astfel spre a-l deosebi de fiu! și urmașul sau Dionis cel Tânăr) un prestigiu considerabil: când a murit în 367 era neîndoiește cel mai ilustru dintre grecii vremii sale. Puterea lui se baza pe forță, adică, în esență, pe mercenari bine plătiți și înarmați, și pe o completă lipsă de scrupule. A avut cel dintâi ideea originală de a organiza un mare stat în care greci de orice obârșie, siculi ori italici barbari, soldați de meserie și negustori veniți de peste tot trăiau laolaltă sub autoritatea-i personală, în condiția mai degrabă a supușilor decât a cetățenilor. Desigur, nu a reușit să topească elementele disparate în-tr-o adevărată unitate politică, dar a zguduit din temelii vechile cadre ale cetății. Totodată, a dat un puternic impuls vieții economice, făcând din Siracuză cea mai mare piață a Occidentului. Strălucirea curții sale, interesul pe care-l purta literelor (se mândrea că scrie tragedii), atracția personalității lui excepționale au stîrnit interesul filosofilor. Platon și Aristip au venit să-l viziteze: nici unul nici celălalt n-au avut de ce să se felicite. Isocrate, care visa la unirea grecilor împotriva primejdiei persane, s-a gândit o clipă că Dionis ar putea să-și ia asupra-i această sarcină măreață, în fine, atenienii, cu puțin înainte de moartea tiranului Siracuzei, i-au conferit dreptul de cetățenie și i-au decernat premiul întâi la concursul dramatic al Dionisiilor anului 367. Astfel, pre-

țuirea tragediilor îi va fi flatat vanitatea mai mult decât toate victoriile-i militare, însă exemplul guvernării autocratice dat de el în Sicilia n-avea să fie uitat: mulți îl vor urma după aceea.

În tot acest timp Grecia propriu-zisă se zbătea în anarhia instaurată prin Pacea Regelui, în înțelegere cu Sparta. Cea din urmă se străduia să sfa-rîme veleitățile de independență ale aliaților ei, intervenind rînd pe rînd la Mantinea, în Arcadia, apoi la Flius, în Corintia, ca să instaleze în fiecare cîrmuire favorabile vederilor ei. La cererea a două cetăți din Calcicica ce refuzau să intre în-tr-o confederație organizată de Olint*, orașul cel mai însemnat din zonă, o armată lacedemoniană a intervenit spre a distruge atare ligă, făcînd să fie respectată „autonomia” stipulată de Pacea Regelui, în cursul acestei expediții în Grecia de nord, un detașament spartan în trecere prin Teba a fost solicitat de una din cele două partide ce își disputau puterea și la cererea acesteia a ocupat citadela Tebei, Cadmeea. Ocupația a durat mai mulți ani: dar într-o noapte din iarna anului 379 cîțiva patrioți tebani conduși de Pelopida* au masacrat pe magistrații favorabili Spartei și au eliberat orașul, obligînd garnizoana lacedemoniană să se retragă. Armatele trimise ulterior de Sparta în Beoția au fost incapabile să-i facă pe tebani să cada la învoială.

În ciuda neîncrederii mai vechi nutrite pentru vecina ei din nord, Atena a făcut repede cauza

comună cu aceasta împotriva Spartei: oamenii noi ce se aflau la conducerea treburilor oraşului, oratorul Calistrat*, generalii Habrias*, înfricate şi Timoteos*, fiul lui Conon, erau hotărâţi să profite de împrejurări pentru a reface prestigiul patriei lor. Eforturile acestora au dus în 377 la constituirea celei de a doua Confederaţii maritime care, exact la un secol după prima, grupa în jurul Atenei majoritatea cetăţilor insulare ale Marii Egee şi a oraşelor greceşti de pe coasta Tracici. O serie de tratate bilaterale, încheiate cu începere din 384—383, au pregătit noua organizaţie care reu-

nea pe picior de egalitate Atena şi totalitatea aliaţilor ei. Cele din urmă se reuneau într-un Consiliu (Synedrion) la care Atena nu lua parte. Hotărârile acestui Consiliu erau luate cu majoritate de voturi, fiecare cetate dispunând de un vot. În ceea ce priveşte, statul atenian lua propriile lui hotărâri. Dacă acestea corespundeau cu cele ale Synedrion-ului aliaţilor, atunci, şi numai în cazul acesta, Confederaţia acţiona ca atare, Atenei revenindu-i dreptul de a conduce operaţiile comune. Pentru a face faţă cheltuielilor federale, alţii vărsau contribuţii fixate de Synedrion şi nu un tribut. Dinspre partea-i, Atena îşi asuma sarcina întreţinerii propriilor forţe militare. Efortul ei considerabil în acest sens i-a permis să repurteze pe mare mai multe succese împotriva navelor peloponesiene nu numai în Ciclade, ci şi în Marea Ionică, unde Timoteos a condus o escadră contra Corcirei şi Acarnaniei. Preocupată de reducerea cheltuielilor şi îngrijorată de avântul ce-l luase Teba, Atena a încheiat în 374 pace cu Sparta pe baza situaţiei existente: ea îşi recâştigase superioritatea pe mare, între timp Teba şi-a refăcut în propriu-i avantaj liga cetăţilor beoţiene, în vreme ce în Tesalia un conducător energic, Iason, tiranul din Ferai,unea sub autoritatea lui întreaga regiune. Acest elev al sofistului Gorgias a strâns o puternică armată de mercenari, sprijinită de excelenta cavalerie tesaliană: existenţa lui însemna un nou element în Grecia centrală. De aici şi noi motive de îngrijorare pentru Atena, care-au determinat-o să se apropie de Sparta, în ciuda recentelor neînţelegeri în ceea ce priveşte Corciră, în 371 se reuneşte la Sparta o conferinţă de pace, unde sînt reprezentate principalele state greceşti, inclusiv Dionis din Siracuză şi un delegat al Marelui Rege. S-a hotărît reafirmarea principiilor Păcii Regelui. Un conflict a izbucnit însă asupra chestiunii Beoţiei: plenipotenţiarul Tebei, Epaminonda*, voia să semneze tratatul în numele tuturor beoţienilor şi nu numai al Tebei. Regele spartan Agesilau s-a împotrivit categoric, iar Epaminonda a părăsit Sparta fără să fi semnat tratatul.

130

Sparta a ordonat imediat armatei lacedemo-niene staţionată în Focida să măşăluiască împotriva tebanilor, care refuzau să recunoască autonomia celorlalte cetăţi beoţiene. Ciocnirea a avut loc în 371, la câţiva kilometri sud-vest de Teba, în apropierea tîrgului Leuctra.

Epaminonda, aflat în fruntea trupelor tebane, s-a folosit de o inovație tactică de mare viitor: contrar practicii tradiționale, și-a concentrat cele mai bune unități în aripa stînga, le-a dispus în adîncime și a zdrobit într-un atac puternic aripa dreaptă a lacedsmo-nienilor: regele Cleombrotos și 400 de spartani au rămas pe cîmpul de bătaie. Această victorie a pus capăt superiorității militare spartane în cîmp deschis, făcînd din Teba un nou pretendent la hege-monie în Grecia propriu-zisă. Succesul teban era strîns legat de acțiunea personală a lui Epaminonda. Integritatea, patriotismul și mai ales geniul său militar vor duce patria lui în primele rînduri.

Asasinarea în 370 a lui Iason din Ferai a făcut să dispară un vecin periculos: Teba a profitat ca să-și extindă influența în Tesalia. Dar în același timp, Epaminonda pornea către Pelopones, chemat de arcadienii răsculați împotriva Spartei, în 370—369 a invadat Laconia, pînă atunci necălcată de vreun dușman, iar bătrînul Agesilau abia a putut apăra Sparta, trebuind să-i lase pe tebani să-i devasteze teritoriul. Mesenia, din nou răsculată, a ieșit definitiv de sub jugul lacedemonian, centrul ei devenind noul oraș Me-sena*, așezat pe pantele muntelui Itome, unde stau încă în picioare puternicele ziduri. Statul spartan pierdea astfel principalele lui resurse: decăderea sa era de aici înainte inevitabilă. Cetățile arcadiene s-au unit într-o confederație avînd drept capitală un oraș nou întemeiat, de dimensiuni excepționale, Megalopolis*: prezența lui ia frontierele Laconici urma să stăvilească drumul oricărei tentative lacedemoniene de mai tîrziu. Hegemonia Spartei în Pelopones fusese nimicită. Strălucitele succese ale Tebei au avut ca ur-131 mare încheierea unei alianțe între Sparta și Ațe-

-----Frontiera vesHcc a Impsriij'ui <i

Fig. 14. GRECIA ÎN 362 î.e.n.

na, care s-au străduit să-și asigure sprijinul perșilor: dar Pelopida, trimisul tebanilor la Susa, a știut să cîștige bunăvoința Marelui Rege, care a recunoscut independența Meseniei, cerînd totodată dezarmarea flotei ateniene (367). Războiul a reiz-bucnit din toate părțile, în vreme ce Teba instala o garnizoană la Oropos, chiar la frontiera Atticei, atenienii, grație lui Timoteos, au ocupat Samosul de unde i-au alungat pe perși, așezîndu-și în acei loc cleruhi. Același lucru l-au făcut și la Potideea, în Calcidica, supunînd multe alte orașe în regiunea respectivă. Dar Teba nu stătea cu brațele încrucișate: ea și-a construit o flotă cu baza în-tr-un port din Locrida, pe strîmtoarea Eubeei, iar Epaminonda s-a dus să ridice împotriva Atenei Bizanțul și Strîmtorile. Prestigiul militar al Atenei era puternic zguduit.

132

Situația ramînea totuși confuză în Pelopones, unde eîeenii și arcadienii se aflau în conflict. Au

izbucnit apoi disensiuni în sinul confederației ar-cadiene, între Mantinea și Tegeea. Sparta, Atena și Elis susțineau Mantinea. Teba sprijinea Tegeea și i-a trimis pe Epaminonda în ajutor, în 362. O armată lacedemoniană, întărită cu contingente ateniene și mantineene, aștepta atacul tebanilor în împrejurimile Mantineei. Ca și la Leuctra, Epaminonda și-a dispus aripa stângă „în formă de proră” și a sfărâmat rezistența spartanilor. Dar a căzut în bătălie în fruntea hopliților săi: cu acest om de geniu dispărea șansa avută de Teba într-a-și asuma conducerea treburilor grecești. Lipsită de comandantul ei, armata tebană n-a putut profita de victorie. Haosul domnea ca niciodată în Grecia.

Situația nu era mai strălucită nici în Occident, unde moartea lui Dionis cel Bătrân îl adusese la putere pe fiul acestuia, Dionis cel Tânăr (367—357), care nu avea calitățile părintelui său. Pentru a-l sfătui pe tânărul suveran, un cumnat al tatălui, Dion, l-a chemat din nou pe Platon, dar cea de-a doua călătorie a filosofului în Sicilia nu a fost mai fericită decât prima. Dionis s-a certat repede cu Dion, care a fost exilat, retrăgându-se la Corint. Cîteva ani mai târziu, cel alungat reîntra victorios la Siracuză, sprijinit de cartaginezi. Dionis a fugit la Locri, lăsându-l pe Dion* să-și exercite tirania cu prețul unor violențe datorită cărora a fost asasinat în 354. Era începutul unei perioade de tulburări în timpul căreia imperiul siracuzan, trecînd din mîină în mîină, s-a destrămat. Dionis însuși, revenit în 347 la putere, nu a putut în stare să-l refacă: în fiecare oraș al Siciliei, la Catana, ca și la Taormina, la Mesina și la Leontini, își făcuse apariția cîte un tiran local. Siracuzanii și-au îndreptat privirea către metropola lor, Corintul, care le-a trimis în 344 un mediator, pe Timoleon*. Primit favorabil de tiranul din Taormina, Timoleon a obținut ca Dionis cel Tânăr să renunțe la tiranie. Cum ad-

versarii acestuia apelaseră la cartaginezi, a trebuit mai întîi să fie înlăturată această amenințare, învingător în 341 pe râul Crimisos, Timoleon a încheiat doi ani mai târziu pacea, după ce recucerise teritoriile grecești din Sicilia pînă pe frontiera acceptată deja de către Dionis cel Bătrîn, adică pe cursul de apă al Himerei și pe râul Halycos. A restabilit apoi ordinea internă, abolind toate tiraniile cu excepția celei a lui Andromachos din Taormina, care l-a ajutat de la început: cetățile grecești au fost grupate într-o confederație a cărei conducere a preluat-o Siracuză. Chiar la Siracuză, a pus în aplicare un regim mixt în care, pe lîngă adunarea poporului, rolul conducător îl juca un sfat de 600 membri, îndeplîindu-și astfel sarcina. Timoleon a desființat în 337 magistratura supermă ce-i fusese conferită împreună cu titlul de strateg deținător al deplinei puteri și și-a sfîrșit zilele în pace la Siracuză ca simplu particular, dînd un rar exemplu de moderație și civism într-o epocă atît de tulbură.

în Grecia propriu-zisă, instaurarea unei noi ordini pe care cetățile au fost incapabile să și-o

impună ele însele, a fost realizată prin intervenția străină, cea a regatului Macedoniei. Se mai discută și astăzi dacă macedonenii erau greci din punct de vedere etnic. Sigur este cel puțin faptul că acel neam de țărani necioplîți și de munteni, așezat în jurul golfului Termaic și în munții învecinați, între lanțul Pindului și cursul inferior al Strimonului, a rămas multă vreme la marginea lumii elenice, în schimb, suveranii săi ereditari, dinastia Argeazilor, au luat încă de la începutul veacului V parte activă la viața grecească. La sfârșitul aceluiași veac, regele Arhelau, interesat de cultură, a primit la curtea lui din Pela pe poezii Euripide și Agaton, pe muzicianul Timoteos din Milet, pe pictorul Zeuxis. Macedonia juca un rol în treburile interstatale și a intrat de mai multe ori în alianță cu cetățile grecești. Dispunea de resurse apreciate, mai ales de lemn de construcție, indispensabil lucrărilor navale. Regele, sprijinit de nobili care purtau cu mândrie titlul de „tova-

și" ai regelui, hetairii, se putea bizui de asernea și pe o țărânie credincioasă, care-i dădea excelenți pedestrași, pezetairii. Această monarhie militară, întemeiată pe solida sentimente de simpatie personală față de suveran, putea deveni un remarcabil instrument politic în manile unui rege energic și ambițios. A fost cazul lui Filip, fiul lui

Amyntas.

De la moartea în 370 a lui Amyntas III, regatul Macedoniei a fost încercat de nenumărate certuri dinastice. Filip, fiul cel mic al defunctului rege, era încă foarte tânăr și și-a petrecut mai mulți ani la Teba ca ostatec: acolo i-a cunoscut pe Epaminonda și Pelopida și s-a familiarizat cu politica grecească. Avea douăzeci și doi de ani în 359, când a fost ales ca regent al regatului la moartea fratelui său Perdicas III, al cărui fiu era minor, în scurtă vreme tânărul regent a restabilit o situație ce părea aproape total compromisă: s-a debarasat de ceilalți pretendenți la titlul regal, s-a înțeles cu Atena, promițându-i că-i va înlesni recucerirea Amfipolisului, de unde a retras garnizoana macedoneană instalată acolo de Perdicas, i-a bătut pe iliri în vest și i-a supus pe peonii din nordul Macedoniei. Cu falanga pezetairilor și cavaleria grea condusă de hetairi a organizat o puternică armată care, drept recunoaștere a succeselor sale, l-a ales rege.

Primul său obiectiv a fost să-i asigure Macedoniei liberă ieșire la mare. Cele mai bune porturi de pe coastele ei, Pidna, Metone, erau colonii grecești aliate ale Atenei. Dar Atena se zbătea de ani de zile în dificultăți diplomatice și financiare încercînd să-și păstreze controlul Strîmtorilor și coeziunea Confederației sale maritime. Aceasta din urmă a fost serios zguduită atunci când în 357, Chios, Rodos și Bizanțul, susținute de dinastul canan Mausolos*, care guverna Halicarnasul în numele Marelui Rege, au format o alianță separată, independentă de Confederație. A urmat un război în cursul căruia Atena a eșuat în eforturile

GV, ^6 ^~* rea^uce ^a ascultare pe rebeli. Pacea încheiată în 355 consfințe destrămarea Confedera-

Ef-IV S^nos^C-

£\$,#&£;

•fi^r ,^f *ra °vi":

"W ^-f. ffäs-^

\$

TA"

.-^

Rodos ^V

Fig. 15. EXPANSIUNEA MACEDONIEI SUB FILIP II

ției: partidul moderat atenian condus de Eubul*, abil om politic și de finanțe, și-a impus punctele de vedere, iar poporul nu mai voia nici să plătească, nici să slujească. Filip a profitat de situație: a pus rînd pe rînd stăpînire pe Amfipolis, pe care Atena încercase zadarnic să cucerească cb mai mulți ani, apoi pe Pidna și, în sfîrșit, pe Me-tone, în fața căreia și-a pierdut un ochi (354). Ieșirile Macedoniei la mare erau de aici înainte asigurate, între timp a cucerit Potideea, în Palene, dar a cedat-o Confederației calcidice, după ce i-a alungat pe cleruhii atenieni. Trecînd Strimonui dincolo de Amfipolis, a pus stăpînire pe o colonie 136

Tasosului, Crenides, în cîmpia de la poalele muntelui Pangeu: din această cetate a făcut un oraș nou căruia i-a dat numele de Filipi, prim exemplu al unui obicei ce avea să devină foarte frecvent în epoca elenistică. Minele de aur ale pangeului îi dădeau posibilitatea să plătească mercenarii și să cumpere conștiințele. Monedele lui Filip aveau să joace ulterior în lumea greacă rolul pe care aurul persan îl jucase vreme de un veac.

Dar în 356 o gravă criză interstatală izbucnise în Grecia centrală, oferind astfel un pretext comod intervențiilor Macedoneanului. Sanctuarul de la Delfi era din nou pricina unui război sacru, cel de al treilea. Ca și cu un veac mai înainte, focidienii au fost acuzați de sacrilegiu: printre membrii Amficționiei, Teba se vădea cea mai pornită contra acestor vecini față de care nutrea o veche invidie. Focidienii însă, sprijiniți de Atena și Sparta, și-au pus în frunte un om energic, Filo-melos, și au devenit stăpîni ai sanctuarului: tezaurul sacru a constituit resursa grație căreia au putut recruta o armată de mercenari cu care Fiio-melos, iar după moartea lui urmașul acestuia, Onomarhos, au reușit să obțină succese. Onomarhos a pătruns chiar în Tesalia, unde tiranii din Ferai și Cranon îi erau favorabili. Celelalte orașe ale Tesaliei au apelat atunci la Filip. După un mare eșec m 353, Macedoneanul a revenit în anul următor m Tesalia, zdrobind trupele lui Onomarhos, care a pierit în luptă. Faptul n-a pus capăt războiului sacru,

căci Filip n-a putut trece de Termopile, aflate în mina aliaților focidienilor, ca să intre în Grecia centrală, dar măcar devenise aliatul și protectorul Tesaliei. S-a îndreptat atunci către Tracia, unde a impus regilor indigeni alianța cu el, ducându-și armatele pînă la Propontida. Atena, care pusese din nou piciorul la Sestos, în Cherso-neș, s-a văzut din nou amenințată. Curînd a avut motive de îngrijorare, atunci cînd Filip s-a hotărît să supună orașele din Calcidica, cucerin-

137 1 U-UI după altul < C. el mai important > Olin-tul» a căzut în 348. În ciuda apelurilor arzătoare

ale oratorului Demostene*, care vedea cum crește primejdia, Atena n-a fost în stare să ajute în timp util Olin-tul. Orașul a fost ras și întreaga Calcidică încorporată regatului Macedoniei. Intrigile lui Filip au scos concomitent Eubee din Confederația maritimă ateniană.

A temenii se hotărîra atunci să trateze: o ambasadă trimisă la Pela, capitala regatului macedonean, a pregătit în 346 pacea zisă a lui Filo-erate, după numele principalului plenipotențiar atenian, care era însoțit de Demostene și de oratorul Eschine*: cel din urmă s-a lăsat îmbrobodit de Filip și avea să devină un partizan convins al politicii acestuia. Conform termenilor tratatului, fiecare își păstra posesiunile din acel moment, dar Filip a refuzat să-i menționeze pe focidieni drept aliați ai Atenei, beneficiind de respectivele convenții: soarta lor a decis-o el însuși imediat, ocu-pîndu-le chiar în anul 346 țara. Amfichionia a impus focidienilor o grea amendă anuală ca despăgubire pentru jafurile comise în sanctuarul de la Delfi. Cele două voturi de care dispuneau în Consiliul amfichionic au fost atribuite lui Filipp, căruia i-a fost conferită și președenția Jocurilor pitice din anul în curs. Regele Macedoniei era de aici înainte admis oficial în comunitatea statelor grecești.

Mulți s-au bucurat: era în special cazul acelor care, alături de bătrînul retor Isocrate, vedeau deja în suveranul macedonean pe șeful de care Grecia avea nevoie ca să-i potolească certurile și să-i unească forțele într-o acțiune comună îndreptată împotriva Persiei ahemenide. Alții însă, în fruntea cărora se afla Demostene, considerau pacea lui Filo-erate ca un armistițiu provizoriu, tocmai potrivit pregătirii luptei decisive pe care o socoteau inevitabilă. Lucrurile au ieșit la lumină în 343, cînd Demostene l-a acuzat pe Eschine că și-ar fi trădat patria cu ocazia ambasadei din 346: Eschine a fost achitat, dar politica lui Filip și a adepților săi a fost violent atacată în cursul procesului, iar pasiunile mulțimii în legătură cu aceasta temă se aprinseseră din nou.

18

în ce-l privește, Filip folosea cel mai bine răgazul de care dispunea. O nouă campanie împotriva ilirilor, iar apoi o intervenție în Epir, i-au asigurat spatele, în Tesalia a reorganizat admi-

nistrația locală, creînd patru provincii, ai căror șefi, sau tetrarhi, îi erau devotați. S-a îndreptat apoi către Tracia pe care a supus-o pînă dincolo de Nestos și ulterior pînă la Marea Neagră și la Propontida: întreaga țară a devenit domeniu regal guvernat de un strateg numit de Filip. Orașele grecești de pe litoral, ca Bizanțul și Perintul, precum și pozițiile Atenei în Chersones, erau direct amenințate. Temîndu-se din nou cît privește drumul griului, vital pentru aprovizionarea ei, Atena se pregătea iarăși de război, după cum o sfătuia Demostene. Astfel cînd în 340 trupele macedonene au asediat Perintul și ulterior Bizanțul, flota ateniană a intervenit cu toată puterea. Filip, care eșuase în fața Perintului, a trebuit să ridice asediul Bizanțului, orașul fiind ajutat de strategul atenian Focion. Acest eșec l-a convins pe regful ca în cazul Atenei rezultatul trebuie obținut prin-tr-o intervenție în Grecia propriu-zisă.

Evenimentele de la Delfi aveau să-i ofere în curînd acest prilej. Ca să abată atenția de la o plîngere împotriva Atenei prezentată Consiliului amfictionic, reprezentantul Atenei, Eschine, i-a acuzat pe locrienii din Amfisa că au cultivat, contrar datinei, jpmînturile închinat lui Apolo. Pentru a ispăși sacrilegiul s-a hotărît un război sacru împotriva locrienilor, iar conducerea lui a fost încredințată lui Filip (339). Acționînd cu mare iuțeală, acesta și-a trecut trupele în Focida, cu consimțămîntul focidienilor, cărora le-a promis o micșorare a amenzii cu care fuseseră pedepsiți. Grație acestei stratageme, a putut înconjura prin vest poziția cheie a Termopilelor, ocupată de beoțieni, ieșind la Elateea, în Grecia centrală. Atare veste a zguduit Atena: a fost „surpriza de la Elateea”, iar Demostene a muncit din greu ca să ridice moralul compatrioților lui. Deplin conștienți de primejdie, atenienii s-au aliat cu Teba pentru a organiza apărarea comună. O

p 500 1000 ISOOm ^ Echldistența curbelor de nivel este de 50 m Â

Fig. 16. BĂTĂLIA DE LA CHERONEEA

(După N.G.L. Hammond)

Forțele grecești, atenienii în aripa stîngă, iar beoțienii în cea dreaptă, se sprijineau pe mlaștinele Ce-fisuîui la dreapta și pe contraforții montani din vecinătatea Gheroneei, la stînga. Filip a început lupta cu aripa sa dreaptă, la comanda căreia se afla (poziția I), apoi s-a repliat înainte ca aripa lui stînga să fi luat contact cu inamicul. Atenienii, crezînd că-l biruiesc, s-au luat în chip imprudent după el, dezorganizînd astfel liniile grecești. S-a deschis astfel un gol între centru și Batalionul sacru. Acolo au șarjat Alexandru și cavaleria macedoneană, în vreme ce întreaga falangă și-a reluat mersul înainte împotriva unui inamic în dezordine. Batalionul sacru a fost zdrobit, iar grecii au intrat în debandadă, supraviețuitorii fugind spre Lebadeea prin defileul Kerata. Leul comemorativ ridicat după bătălie deasupra mormîntului comun al celor ce făceau parte din Batalionul sacru a fost reșezat pe locul sau original, la poalele

înălțimilor, aproape de mijlocul terenului ocupat, în planul de mai sus, de trupele ușoare macedonene.

*

armata, reunind forțele celor două state, s-a adunat în Beoția, în vreme ce Filip era ocupat cu pedepsirea Amfisei, conform misiunii cu care fusese însărcinat de amficioni. În vara lui 338, în fruntea trupelor sale, Filip revine din partea apuseană a Locridei către cursul superior al Cefisu-lui beoțian, unde armata dușmană îl aștepta în apropierea Cheroneei. Aripa stângă macedoneană, comandată de tânărul fiu al lui Filip, Alexandru, a sfărâmat rezistența hopliților beoțieni care-i stăteau împotriva: „batalionul sacru” al tebanilor și-a dat viața până la ultimul om. Contingentul atenian a suferit pierderi grele și s-a destrămat (2 august 338).

Victoria de la Cheronea a fost decisivă. Orice împotrivire față de voința lui Filip a luat sfârșit. Teba a fost aspru tratată, a primit o garnizoană macedoneană în Cadmea și și-a pierdut poziția de frunte în Beoția. Atena a scăpat cu pierderi minime: și-a abandonat doar pozițiile din Chersonesul tracic și a acceptat dizolvarea Confederației maritime; și-a păstrat posesiunile externe. Lemnos, Imbros, Scyros și Samos, redevenind chiar stăpână pe Oropos, la frontiera Beoției, pe care-l pierduse odinioară; în fine, a intrat în alianța lui Filip. Poporul atenian a rămas totuși demn în înfrângerea suferită, încredințându-i lui Demostene sarcina de a pronunța elogiul funebru al soldaților morți la Cheronea.

Victoria lui Filip a însemnat o cotitură hotărâtoare în istoria elenismului. Un stat monarhic și centralizat și-a dovedit în chip strălucit superioritatea sa față de alianțele efemere care legau între ele cetățile autonome. Viitorul aparținea marilor regate și nu micilor republici mărginite la teritoriul unui singur oraș. Concepția clasică a polis-ului era de aici înainte depășită. Aceasta s-a văzut limpede în 337, când Filip a reunit la Corint o adunare generală a grecilor. Toate cetățile, cu excepția Spartei, și-au trimis reprezentanți. Ei au întemeiat Liga de la Corint, care dădea pentru prima oară o formă federală unui fel de stat ** panelenic. Se instaura pacea generală între cetăți

și tulburarea ei era interzisă sub pedeapsa sancțiunilor militare. Se proclama respectarea constituțiilor interne ale fiecărui stat, ca și autonomia sa. Pirateria și jaful erau interzise. Un Consiliu federal (Synedrion) în care fiecare stat avea un număr de delegați proporțional cu importanța lui, avea să se reunească în fiecare an într-unul din marile sanctuare. Hotărârile acestuia, luate cu majoritate de voturi, deveneau obligatorii pentru toți membrii Ligii.

Macedonia nu făcea parte din Liga de la Corint, dar ea încheia cu aceasta o alianță ofensivă și defensivă, iar Filip era desemnat ca șef al armatei federale, încă din 337, el propunea Ligii pornirea unui război împotriva regelui persan. Monarhia ahemenida trecea atunci printr-o criză gravă de succesiune, care făcea potrivit momentul unui atac. Lui Filip nu-i era însă dat

să treacă la lupta, căci în vara lui 336, în timpul serbărilor date cu ocazia căsătoriei fiicei sale cu regele Epi-rului, a fost asasinat de un oarecare Pausania, din motive de ură personală. Cu fiul său Alexandru, aclamat pe loc de popor ca rege al Macedoniei., începe o eră nouă pe care o numim epoca elenistică.

Capitolul V POLEMOS

„Polemos, spune Heraclit, a zămislit lumea, Polemos domnește asupra ei". Filosoful din Efes, care scrie la începutul veacului V, înțelege prin aceasta că universul este teatrul unei lupte fără sfârșit între elemente potrivnice, luptă din care decurge o neconținută schimbare: Polemos, războiul, îi apărea deci ca legea fundamentală a cosmosului. Atare cugetare sumbră i-a putut fi sugerată foarte bine lui Heraclit de către spectacolul vremii sale, căci pentru grecii epocilor arhaică și clasică războiul însemna un neconținut prilej de îngrijorare. Nu întâmplător au fost relatate în expunerea istorică precedentă atâtea operațiuni militare: s-a calculat că în răstimpul unui veac și jumătate, cuprins între războaiele persane și bătălia de la Cheroneea, Atena s-a aflat, în medie, în stare de război mai mult de doi ani din trei, fără să se fi bucurat niciodată de pace zece ani la rând. Alte cetăți, ale căror răspunderi și pretenții erau mai mici, n-au avut parte, desigur, de un destin atât de belicos. Nici una însă, dacă voia să supraviețuiască, nu se putea ține întru totul deoparte: războiul era într-adevăr legea de bronz a lumii grecești.

Existau, neîndoielnic, în toate acestea cauze de ordin economic. Deoarece în Grecia pământurile roditoare sînt puțin numeroase, ele puteau suscita invidia vecinilor avizi sau suprapopulați. Atena s-a folosit de forța armelor spre a instala

în afara Atticii colonii cu caracter militar, cleruhile. Sparta a fost constrînsă a cuceri Mesenia de logica internă a sistemului ei politic și social. Mai tîrziu, nevoia de a menține deschisă o cale comercială vitală a putut duce la război: vreme de un secol, Atena și-a tot repetat acțiunile ei militare ca să controleze zona Strîmtorilor prin care treceau convoaiele de grîu venind din sudul Rusiei. Pe de altă parte s-a văzut ce rol a jucat în izbucnirea războiului peloponesiac vestitul „decret megarian", prin care Pericle institua blocada economică a Megarei. În fine, poftele stîrnite de minele din Tracia au dus la multe conflicte în regiunea Tasos și a muntelui Pangeu.

Rivalitățile economice nu constituie însă esențialul. Dacă grecii au consacrat războiului atîta timp și eforturi, aceasta se datorește în primul rînd unor motive psihologice care țin de concepția greacă despre cetate. Pentru membrii ce o alcătuiesc, ea reprezintă autoritatea supremă. Legea ei este independența absolută: dacă intră într-o alianță, o face în principiu pe picior de egalitate, fără sa-și înstrăineze autonomia de care e mîndra. În lipsa unui arbitru acceptat de ambele părți, care să rezolve diferendele, orice ciocnire de interese degenează

lesne în conflict armat. Dragostea de libertate, care a inspirat oratorilor și poezilor atâtea chemări înflăcărâte, presupune acceptarea războiului și chiar ducerea lui cu entuziasm: merită să rămână liberă doar cetatea ce știe să se bată pentru libertatea ei. Astfel înfiul obiectiv al organizării civice este de a-i pregăti pe cetățeni pentru eventualitatea ineluctabilă a luptei. Lucru pe care Platon l-a înțeles foarte bine atunci când îl pune pe cretanul Clinias în Legile (625 e) să spună: „corpul cetățenilor își trăiește viața spre a duce un război fără sfârșit împotriva tuturor celorlalte cetăți”, în cetatea greacă din epoca arhaică și clasică cetățeanul este în primul rând un soldat, după cum politicianul trebuie deseori să se transforme în comandant militar. Totul depinde de soarta armelor: viitorul personal al fiecăruia, cel al statului și în ultimă instanță al ele- 144

nismului în întregime. Decăderea Atenei s-a vădit iremediabilă când aceasta n-a mai vrut drept conducători decât financiar și avocați și când ate-nienii, surzi la implorările lui Demostene, au refuzat să lupte ei înșiși, lăsând apărarea patriei pe seama mercenarilor.

După cum s-a văzut, armata greacă avea ca element esențial un corp de infanterie grea, hopliții. Hoplitul dispunea de un echipament complet de arme ofensive și defensive, ilustrat în detaliu de documentele figurative, sculpturi sau vase pictate. Trebuie totuși să deosebim în ce privește reprezentările de războinici pe cele care reproduc fidel realitatea contemporană și acelea, mult mai numeroase, care o interpretează transpunând-o în lumea mitului: luptătorii complet goi de pe friza Mausoleului din Halicarnas nu le-au înfruntat decât pe amazoane, în schimb celebrul bronz miniatural de la Dodona, păstrat la Berlin, stela lui Aristion sculptată de Aristocles* sau vasul lui Ahile de la Vatican sînt documente demne de încredere. Hoplitul apare în aceste cazuri, îmbrăcat cu o tunică foarte scurtă, care lasă picioarele în întregime libere. O manta putea completa vestimentația. Labele sînt goale sau încălțate cu ghete ori sandale. Unele mărturii lasă să se înțeleagă că soldații greci se simțeau uneori mai bine desculți pe teren neprielnic.

Pieptul era apărat de a platoșă fie de metal, fie de piele ori de pînză de in, ultimele întărite cu plăci metalice, în epoca arhaică se folosea platoșa^ rigidă, în formă de „clopot”, alcătuită din două plăci de bronz, una pentru față, alta pentru spate, îmbinate pe umeri și la subțiori cu cheutori. De curînd a fost descoperit la Argos un exemplar splendid. Ulterior, modelele suple au devenit la modă: spre deosebire de platoșa clopot care cobora pînă pe talie, acestea se prelungeau de obicei sub centură prin benzi de piele atîrnînde, wmbre chinuri, care apărau partea de jos a pînte-f ță uî' ^e caP> hoplitul purta o cască metalică dublata cu piele sau fetru, adeseori prevăzută cu

una sau mai multe creste cu panașe. Ofițerii se deosebeau prin mărimea și bogăția panașelor

de care Aristofan nu pierde prilejul a-și bate joc. Forma coifurilor era de tipuri diferite, în general bine definite, cărora tradiția le dă nume destul de arbitrare. Coiful corintic cu obrăzare și apărătoare de nas fixe se purta ridicat pe frunte înainte sau după luptă, în schimb casca attică era fără apărătoare de nas și cu obrăzare mobile ce puteau fi ridicate după voie. Coifului beoțian, în formă de bonetă conică, îi lipseau toate acestea, inclusiv apărătoarea de ceafă. Mai existau și alte tipuri, dar cele de mai sus sînt cele mai răs'pîndite pe monumentele figurative. Săpăturile au scos la iveală multe coifuri de bronz, mai ales la Olimpia, unde de curînd au apărut unele foarte frumoase. Cîteva poartă dedicații ce ne îngăduie să le datăm.

Același lucru se întîmplă și cu scuturile de bronz, consacrate deseori ca ofrande în sanctuare. Forma lor a variat de-a lungul veacurilor de la scutul în opt, de tradiție creto-miceniană, pîna la cel rotund al epocii clasice, trecînd prin scutul „geometric”, cu două mari scobituri laterale, și prin acela beoțian, derivat din precedentul, dar cu scobituri mai reduse. Diametrul scutului rotund în secolele V—IV este de aproape doi coți (90 cm). Este destul de mult bombat în afară. Pe fața exterioară, carcasa de lemn e acoperită cu piele tabaj cită sau crudă ori chiar cu foi de bronz pe toată suprafața ei. În centru iese deseori în relief un motiv metalic: de obicei e un cap de Gorgonă, al cărei aspect oribil trebuie, dacă nu să înspăimînte adversarul, măcar să îndepărteze soarta cea rea. Diferite embleme, gravate sau pictate, după cum figurează pe metal sau piele, pot împodobi fața exterioară a scutului așa cum se vede pe vasele pictate și precum rezultă din descrierile, în mare parte fanteziste, pe care poeții Eschil, în Cei șapte contra Tebei, și Euripide, în Fenicienele, le-au făcut armurilor comandanților argieni care atacau Teba. Cît privește scutul lui Ahile, descris pe larg de Homer în cîntul XVIII al Iliadei, el ține ele

tul. Ca și scutul, ea era ținută într-o husă protectoare în răstimpul în care nu era folosită. Lancea „dorica” a fost socotită de poeți drept armă greacă prin excelență. Eschil a făcut din ea simbolul capacității militare a grecilor prin contrast cu arcul perșilor. Atena, zeiță războinică, preferă lancea spadei.

Spada, arma luptei corp la corp, servește ca ultimă soluție războinicului lipsit de lancea lui. În epoca clasică, ea are o lamă de fier, de lungime redusă, nedepășind un cot (45 cm). Aceasta lamă e cu dublu tăiș. Minerul este prevăzut cu o gardă îngustă și cu un pomou. Teaca e atîrnată de o diagonală scurtă, ce trece peste umărul drept. Teaca este situată atît de sus încît pomoul spadei ajunge aproape la nivelul subsoarei stîngi: ca să scoți lama trebuie să tragi spada înainte și să strîngi teaca sub brațul stîng. Spada putea fi trasă fără să fie lăsat din mînă scutul, ceea ce n-ar fi fost posibil cu o diagonală mai lungă. Se ataca deopotrivă cu vîrfurile și cu tăișul, în vreme ce mînuirea lancei, a arcului și a săgeților făcea obiectul unei instrucții bine

puse la punct, nu pare ca grecii clasici să se fi preocupat prea mult de scrimă. Se știa de altfel că hoplitul, îngreunat de scut și platoșă, n-ar fi tras mare folos de pe urma unui meșteșug excelând prin figuri și fente.

Alături de corpul de atac format din hopliți, armatele grecești dispuneau de trupe ușoare și de cavalerie. Trupele ușoare ne sînt mult mai puțin cunoscute decît hopliții, ceea ce se explica lesne prin originea lor socială, în vreme ce infanteria grea, unde fiecare trebuia să-și procure pe contul său costisitorul armament, era formată din cei aparținînd clasei înstărite, arcașii, praș-tiașii, aruncătorii de sulițe se recrutau din rînduî cetățenilor săraci. Aceștia nu aveau nevoie de arme defensive, căci rolul lor nu era de a caută sau aștepta lovitura, ci de a hărțui de departe pe dușman. Armele de aruncare sînt puțin costi-

148
itoare: ele sînt aceleași cu cele de vînatore. Arcul cu dublă curbură este cea mai perfecționată: cu toate că poezii vedeau în el arma persană" prin excelență, în lumea elenică el se bucura de o străveche tradiție ilustrată de legenda arcului lui Ulise în Odiseea, fără a mai vorbi de mitul lui Herakles și al lui Filoctet. Cretanii treceau drept cei mai buni arcași. Eficacitatea tirului era mare sînd săgețile erau concentrate asupra unei trupe în formație strînsă. Chiar în cursul luptelor navale, amenințarea săgeților era atît de temută încît navele de război erau prevăzute cu paravane protectoare din pînză groasă, întinse de-a lungul bordului înaintea fiecărei ciocniri.

Sulițele, folosite în mod obișnuit la vînatore, serveau de asemenea și la război, întrebuințarea lor era curentă în cadrul infanteriei grele încă din vremurile homerice: în Iliada, lupta a doi războinici începe îndeobște printr-un tir de sulițe, care rareori greșesc ținta. Pe corpul vaselor Dipylon șirurile de războinici înarmați din cap pîna în picioare țin de cele mai multe ori în mîna două sulițe în locul unei lănci. Atare tradiție eroică explică pentru ce în epoca clasică se continua antrenamentul tuturor tinerilor în aruncarea suliței, deși această armă dispăruse din dotarea hopliților. Cavaleria n-a renunțat însă a se folosi de ea. Sensibil mai scurtă decît lancea, sulița are o lungime de trei-patru coți (135— 180 cm). Putea fi prevăzută, ca și lancea, cu un vîrf la fiecare capăt. Bătaia ei era mărită atunci cînd era aruncată ținînd-o nu cu toată palma, ci folosind o curea fixată la mijloc și care juca rol de propulsor.

Praștia reprezintă cea mai simplă armă de aruncare: două legături sau coarde, lungi de aproximativ două picioare (circa 60 cm), sînt prinse de un fel de buzunar de piele. Cealaltă extremitate e ținută în mîna de prăștiaș care așează proiectilul în buzunarul de piele, învîr-9 tînd apoi totul cu repeziciune. Cînd dă drumul

uneia din corzi, proiectilul, propulsat de forța centrifugă, pornetșe cu mare viteză. Un prăștiaș

îndemînatic ajungea la o deosebită precizie, iar tirul său avea, ne spune un autor antic, lungimea unui stadiu (600 picioare sau circa 180 m.). Cu praștia se aruncau pietre, dar și proiectile, special fabricate în acest scop, de lut sau de metal, mai ales de plumb. Atare proiectile de forma elipsoidață permiteau un tir mai lung și mai precis. Acestea s-au găsit în mare număr la Olint, provenind de la asedierea orașului de către Filip în 348. Multe din aceste proiectile poartă inscripții: e vorba de nume de populații (sau etnicoane], scrise în întregime sau prescurtat, ori de nume de oameni. Printre ele întâlnești frecvent pe cele de olintian sau calcidian, pe cel al lui Filip însuși și poate pe cele ale principalilor săi ofițeri. Numele lui Filip apare de asemenea și pe vîrfurile de săgeți.

Să nu uităm că pe lîngă atare arme ușoare grecii vechi n-au încetat niciodată de-a lungul întinsei lor istorii să se bată și cu armele naturale cele mai simple pe care li le punea la dispoziție pămîntul natal, adică cu pietre și bîte. De nenumărate ori vedem cum în epopee eroii cumpănesc cîte un bolovan cu care sa-și zdrobească adversarul. Chiar în epoca clasică atenienii i-au nimicit pe perșii debarcați în mica insulă Psi-talia de lîngă Salamina, după bătălia navală, sub o ploaie de săgeți și o grindină de pietre aruncate cu mîna. Aceași tactică și atunci cînd Demostene pune stăpînire în 424 pe Sfacteria apărută de spartani. La sfîrșitul veacului, în 403, cu ocazia luptei de la Munihia, cartier al Pire-ului, dintre susținătorii Celor Treizeci și partizanii democrației, Xenofon consemnează în mod expres prezența în rîndurile democraților a aruncătorilor de pietre. Mai multe texte menționează folosirea bîtelor ca arme de luptă: în fond cei trei sute de oameni din garda personală, înarmați cu ciomege, datorită cărora Pisistrate a putut lua, după Herodot (I, 59), puterea la Atena nu erau mai puțin soldați decît purtătorii

i lance sau doritorii ce alcătuiau de obicei garda Dersonală a tiranilor greci.^

Daca infanteria ușoara a jucat un rol redus *n marile conflicte din epoca arhaică și din secolul V, ea avea sa capete în veacul următor mai multă importanță. Deja în timpul războiului peloponesiac unele încercări s-au vădit pline de învățăminte. Astfel generalul atenian Demostene, înainte de a se distinge în acțiunea din insula Sfacteria, a suferit o grea înfrîngere în defileurile Etoliei, din partea muntenilor din zonă: aceștia, neavînd infanterie grea, au surprins corpul expediționar atenian într-un teren dificil, i-au cauzat pierderi grele cu lovituri de săgeți și sulițe și l-au obligat să se retragă în grabă. Atare lecții n-au fost zadarnice. La începutul veacului IV, strategul atenian Ificrate a organizat un corp de mercenari ușor înarmați, peltaș-tii, numiți astfel deoarece foloseau în locul greului scut rotund un scut de răchită foarte ușor în formă de corn lunar, acea pelte asemănătoare cu scutul pe care tradiția legendară îl atribuia amazoanelor. Peltastul nu avea platoșă metalică. Armele sale ofensive

erau o suliță lungă ce putea servi de lance și o spadă scurtă pentru lupta corp la corp. Astfel de trupe au făcut de mai multe ori minuni chiar în fața hopliților lace-demonieni.

Precum s-a văzut, cavaleria a apărut la început m arta militară a grecilor sub forma carelor de luptă. Folosirea calului înhămat a precedat pe cea a calului înșeuat. Deja în epoca miceniană, cum se poate constata pe vasele cipriote, carul cu doi cai sau biga era utilizat în mod obișnuit. El _este deopotrivă și mașina de război comună Cr° . .homerici: în această privință mărturia ceramicii geometrice o confirmă în întregime pe cea a epopeii. Războinicul de obârșie nobilă se j eP*asează în car pînă la locul bătăliei, iar apoi *upta pe jos ca un hoplit. El dispune de un vizi-151 vU CarC C0lidue atelajul și are grijă de car în reme ce stăpînul său se află prins în luptă, în

:

(l

timpul deplasărilor, războinicul, care doar el posedă scut, stă la stînga vizitiului. Carul homeric are două roți; un sașiu ușor e fixat direct ne osie. Cei doi cai sînt plasați de o parte și de alta a oiștii de care sînt legați prin intermediul jugului ce li se sprijină pe greabăn. Se întînipla ca un al treilea cal să însoțească atelajul, menit să servească de întărire. Neîndoielnic că acestui obicei se datorește apariția atelajelor cu trei cai sau frige, remarcată pe un număr mic de documente figurative la sfîrșitul epocii geometrice și pe unele mărturii etrusce din epoca arhaică. Dar, odată cu secolul VII începe să se răspîndească moda carelor cu patru cai sau cvadriga, concomitent cu dispariția treptată a utilizării carului ca vehicul de luptă, datorită progreselor infanteriei grele, după cum s-a amintit mai sus. Cva-driga avea să rămînă după aceea un vehicul de paradă, așa cum poate fi văzut pe friza Parte-nonului, și un obiect de întrecere sportivă, ju-cînd un rol de prim plan în marile competiții panelenice. În armatele grecești nu avem a mai găsi care de luptă decît în cetățile mărginașe ca Salamina, din Cipru, unde menținerea acestei tradiții poate fi explicată prin influențe venite din Asia, sau la Cirene, unde escadroanele de cva-drige au fost păstrate pînă în epoca elenistică spre a izgoni repede bandele de jefuitori venite să prade așezările agricole ale platoului cirenaic. În vreme ce carul de luptă dispărea, cavaleria propriu-zisă îi lua locul. Poemele homerice nu pomenesc niciodată participarea călăreților la lupta, făcînd foarte rare aluzii la călărie. Dar începînd cu secolul VII reprezentările călăreților înarmați apar pe vase, pe basoreliefuri, ca celebra friză de la Prinias, în Creta, printre statuetele de lut ars și bronzuri. Totuși, rolul cavaleriei în război, în epocile arhaică și clasică, a fost rareori decisiv, întîi de toate Grecia pro-priu-zisă nu era cîtuși de puțin propice creștem cailor, din lipsa pășunilor

corespunzătoare, cu excepția unor regiuni privilegiate ca Tesalia sau, în mai mică măsură, Beoția ori Eubeea. Iată mo-
arme de împuns. Rareori s-au folosit de arc, lasând această armă pe seama călăreților barbari sciți sau perși. Armamentul lor ofensiv era completat de o spadă. Adeseori nu dispuneau de nici o armă defensivă, bizuindu-se doar pe viteză și agilitate spre a se sustrage loviturilor dușmanului. Totuși uneori vedem că au în mână un scut rotund, mai mic decât al hopliților. Veș-mîntul lor obișnuit este hlamida, manta scurta fixată cu o fibulă pe umărul drept. Pe cap au fie pălăria cu boruri largi, sau petasos, fie o boneta de piele, fie un coif. În picioare purtau sandale sau cizme moi cu marginile întoarse. Așa se înfățișează pe friza Partenonului tinerii ate-nieni reuniți într-o strălucitoare cavalcadă.

Astfel echipată, cavaleria grecească nu constituie o armă de șoc: ea forma avangarda grosului trupelor, contribuia în cursul bătăliei la apărarea flancurilor armatei și urmărea după victorie adversarul aflat în debandada. Se pare că doar tesalienii au folosit în mod sistematic escadroanele lor, ai căror oameni purtau platoșă, în scopul unei acțiuni decisive în cazul unei ciocniri. Numai după ce și-a asigurat concursul acestora, Filip a organizat, sub comanda fiului său Alexandru, o cavalerie grea a cărei șarjă masivă a contribuit în chip strălucit la victoria de la Cheroneea.

Cetatea nu pune la dispoziția cavaleristului, cum de altfel n-o făcea nici pentru hoplit, echipamentul necesar, primul trebuind să-și procure în plus și calul. De unde și caracterul aristocratic al cavaleriei grecești, aidoma celui de odinioară al războinicilor cu care. Creșterea cailor sau hipotrofia este privilegiul familiilor nobiile care sînt în același timp și familiile bogate: a se interesa de cai e o dovadă de aristocrație oji cel puțin o formă de snobism, ca în cazul tînarului Feidipides (cel ce-și menajează calul), fiul țaranului Strepsiade din Norii lui Aristofan. La Atena cavaleriștii sînt recrutați din cele două clase censitare cu cele mai mari venituri; cea &

doua se numește tocmai clasa Calarimii. Aceștia sînt aduși de Aristofan pe scenă în comedia cu același nume, din 424: el îi înfățișează legați de tradițiile ancestrale și preocupați de discreditarea demagogului Cleon. Xenofon, el însuși interesat de cai, exprimă cel mai bine preocupările și interesele „cavaleriștilor” eleni din prima treime a secolului IV.

Organizarea forțelor armate variază de la stat la stat și de la epocă la epocă, în vremea clasică, ea ne este aproximativ cunoscută în ce privește Sparta și Atena. Dar numele date diferitelor unități nu corespund întotdeauna unor realități comparabile: de pildă cuvîntul lohos desemnează în infanteria spartană un corp numeros, corespunzînd unui mare batalion, în timp ce același cuvînt e folosit la Atena pentru o unitate mult mai mică, de ordinul unei companii,

îndatoririle ofițerului comandant al unui lohos, denumit lohagos, sînt deci deosebite, în cele două armate. Oricum, principiile de organizare sînt aceleași peste tot: soldatul e încadrat în unități de importanță crescîndă, asemănătoare cu plutoanele, companiile și batalioanele noastre, ale căror efective sînt un multiplu de 10. De obicei, numele ofițerilor care le comandă derivă din termenul ce desemnează unitatea: astfel, la Sparta, enomotarhul comandă un pluton sau eno-motie; lohagosul se află în fruntea unui lohos; la Cirene trictatiarhul este comandantul unei companii de 300 oameni; taxiarhul, la Atena, e Șeful unui batalion sau tâxîs.

Marile unități, capabile să ducă o campanie și compuse din părți aparținătoare diferitelor arme, sînt încredințate generalilor, al căror titlu va-naza: la Atena ei se numesc strategi, ajutați de doi hiparhi care comandă cavaleria; la Sparta comanda operațiunilor și-o asumă unul din cei doi reși secundat de comandanții de unități, pole-155 în Termenul de strateg este cel mai răspîndit ca desemnînd un ofițer cu grad de general.

la optsprezece la douăzeci de ani, mai ales pentru cei aparținînd claselor censitare din care proveneau cavaleriștii și hopliții. Respectivii tineri, grupați pe triburi, sub comanda șefilor aleși de popor, erau supuși unui antrenament fizic și unei pregătiri militare sub conducerea instructorilor specializați. Ei își luau mesele în comun, pe cheltuiala statului, în timpul celui de al doilea an de serviciu, erau trimiși în afara Atenei, în garnizoanele fortărețelor de frontieră, ca Eleu-terai, Fyle ori Ramnus, făcînd manevre în cîmp deschis. La sfîrșitul celui de al doilea an își recăpatau libertatea, fiind apoi socotiți cetățeni cu drepturi depline. Iar după aceea, de la douăzeci la șaizeci de ani, erau mobilizabili: fiecare contingent, desemnat cu numele arhontelui eponim al anului înscrierii pe lista efebilor, putea fi chemat în întregime sau în parte, după hotărîrea strategilor. Oricum, ultimele zece contingente, compuse din cetățeni între cincizeci și șaizeci de ani, nu puteau fi chemate sub arme decît pentru apărarea teritoriului, ei neparticipînd la expedițiile din afara Atticii.

Așadar, atenianul era supus obligațiilor militare vreme de patruzeci și doi de ani: doi ani de efebie, treizeci de ani de disponibilitate pentru armata activă și zece ani în rezerva teritorială. Resursele umane ale mării cetăți îi permiteau să strîngă sub arme la începutul războiului pelopo-nesiac, după spusa lui Tucidide, 13 000 de hopliți de primă mîna și 1 200 de călăreți, fără a mai pune la socoteală trupele ușoare și veteranii însărcinați cu apărarea localităților, în 369, cînd Atena a mobilizat, pentru a veni în ajutorul Spartei amenințate de Epaminonda, corpul expediționar încredințat lui Ificrate se urca la cifra de 12 000 hopliți. Cam în același timp armata beoțiană dispunea de aproximativ 13 000

hopliți și în 59? călăreți. Niciodată Sparta nu a putut pune la bătaie forțe așa de considerabile: la Plateea în 49/5 infanteria ei avea numărul într-adevăr 15? .^e oameni> dintre care doar jumătate erau

spartani propriu-ziși, dar ulterior n-a mai putut

atinge atare efective și a trebuit să conteze pe valoarea excepțională a soldaților, spre a compensa slăbiciunea numerică tot mai evidentă odată cu scurgerea timpului. Cifrele corespund operațiilor celor mai importante, dar cel mai adesea trupele angajate în luptă erau simțitor mai mici, de câteva mii, iar uneori de câteva sute de oameni. E lesne de închipuit că prin comparație cu atare efective limitate, grecii au dat marilor armate ale lui Darius și Xerxes, alcătuite din contingente adunate de pe cuprinsul unui imens imperiu, o importanță exagerată în raport cu realitatea.

Tactica folosită de armatele grecești e de obicei foarte simplă. Ea urmărea provocarea unui șoc frontal între adversarii aflați pe câmpul de luptă. Armatele dușmane luau poziție de luptă într-o ordine tradițională, bine determinată: în centru, corpul de luptă, iar în flancuri trupele ușoare și cavaleria, când exista, în corpul de luptă, căruia îi revenea un rol hotărâtor în cursul ciocnirii, hopliții erau aliniați strâns, dispuși în adâncime pe opt până la douăsprezece rânduri. Conform unei tradiții neschimbate, cele mai bune trupe erau plasate în aripa dreaptă a formației de luptă. Atare obicei se explică neîndoielnic prin faptul că, scutul fiind purtat pe brațul stâng, flancul drept e cel mai vulnerabil atât în cazul luptătorului izolat cât și al unei unități constituite: era recomandabil deci încredințarea poziției celei mai expuse unor combatanți de elită. Ofițerii se aflau în primul rând și deseori generalul însuși lua parte la luptă: sînt nenumărați comandanții vestiți căzuți la datorie.

Înainte începerii operațiilor, se cereau împlinite anumite rituri religioase.. La război, ca și în toate cele, grecii știau că zeii și destinul hotărăsc rezultatul: e ceea ce gîndea deja Homer și în această privință, ca în multe altele, Grecia arhaică și clasică a rămas credincioasă învățăturii extrase din Iliada. Fiecare șef militar e însoțit de ghicitori și interpreți, care-i consultă pîrîndurile și să iei locul celor căzuți, trebuiau reflexe sigure dobîndite de o unitate bine antrenată, ca urmare a obișnuinței ca manevrele în comun, dar și un neabătut curaj bazat pe spiritul de sacrificiu. Atare înalte virtuți războinice au făcut timp îndelungat vestiți pe ostașii Lacedemonei, care aveau mereu în minte, de la jumătatea secolului VII, elegiile marțiale ale poetului Tirteu:

„Să luptăm cu bărbăție, netemîndu-ne de moarte

Cot la cot, în rînduri strînse, s-așteptăm,

flăcăi, dușmanul și nu vă gîndiți la fugă, nici vă lăsați prada

spaimei,

Ci-ntăriți-vă curajul și sporiți-vă vîrtutea; Nici nu fiți prea scumpi cu viața cînd dați ochii cu dușmanul.

Cu picioarele amîndouă-nfapte în pămînt sa steie

Tot ostașul dîrz la posturi, încleștîndu-și dinții-n buze"1.

Spre a pune capăt superiorității recunoscute a hoplițiilor spartani, a trebuit să se producă o revoluție în tactica de lupta datorată geniului militar al lui Epaminonda. La Leuctra, în 371, iar apoi la Mantîneea, în 362, Tebanul a introdus o inovație hotărîtoare: în loc de a-și plasa, conform datinei, propria-i falangă în aripa dreaptă, el a înlocuit formația în linie cu cea în triunghi, ferindu-și dreapta și înaintînd cu stîngă. În vîrfurile dispozitivului, hopliții erau așezați pe cincizeci de rînduri în adîncime. Atare masa compactă, „asemănătoare prorei unei triere”, a zdrobit falanga lacedemoniană ce-i stătea dimpotrivă și care era dispusă, după obicei, pe o adîncime de douăzeci de rînduri. Sfîrșimînd ast-

1 Antologia liricilor greci, 1927, traducere de Ște-fân Bezdechi.
1&

fel de prima dată principala forță a dușmanului /avem deja de a face cu principiul fundamental al lui Clausewitz) printr-o lovitură chibzuită dată în locul potrivit, a putut lesne învinge restul armatei adverse ce beneficia totuși de o netă superioritate numerică. Introducerea „falangei oblice”, căreia Epaminonda i-a adăugat la Man-tineea și cavaleria ca armă de șoc, a răsturnat obiceiurile încetățenite din veacul VII, demonstrînd resursele pe care un comandant experimentat le putea afla în manevrele de teren. De importanța manevrelor în luptele navale atenienii și-au dat de multă vreme seama, dar, pe uscat, spiritul conservator al spartanilor, precum și respectul purtat calităților lor războinice au împiedicat pînă atunci perfecționarea artei militare: utili-zînd lecția lui Epaminonda, Filip al Macedoniei avea s-o îmbunătățească la rîndu-i.

Cînd unul dintre adversari o lua la fugă, cavaleria învingătorului îl urmărea, dar rareri o făcea pînă la capăt. Mulțumită că-și făcuse dușmanul să-i recunoască superioritatea, armata victorioasă ridica un trofeu, manechin acoperit cu arme, care era simbolul concret al izbînzii, și cînta peanul victoriei. Se îngropau morții și se restituiau prizonierii dușmanului care, solici-tînd în acest scop un armistițiu, își recunoștea implicit înfrîngerea. Urma să se profite de succes, impunînd învinsului condițiile unei păci avantajoase, și să se aducă mulțumiri zeilor, consacrîndu-le o parte din pradă drept ofrande depuse în sanctuarele cetății sau, uneori, în cele pelenice.

Astfel conceput, războiul putea părea un fel «e joc sîngeros, cu legile lui bine precizate și care

^ oferea diferendelor dintre cetățile rivale o soluționare de necontestat. Conflictele armate erau însă departe de a fi îmbrăcat întotdeauna atare caracter. De fapt, luptele decisive au con-Știunt o excepție în istoria grecilor, iar războaiele s-au prelungit deseori, cu cortegiul lor de 161 Anenumărate nenorociri, an de an luate de la început. Cauza a fost mai ales remarcabila nepu-țintă a armatelor grecești de a lua cu asalt orașele fortificate, în această privință, între războiul troian și epoca clasică nu se înregistrează nici un progres notabil: așa cum ostile lui Agamemnon au bătut zece ani pasul pe loc în fața Ilionului, pe care l-au cucerit doar prin vicleșug, hopliții lacedemonieni, cât de încrezători vor fi fost ei în superioritatea lor în câmp deschis, n-au reușit niciodată să forțeze meterezele Atenei și ale Pireului în tot timpul războiului pelopone-siac, venind de hac rezistenței ateniene numai prin blocada și înfometare, în lipsa unor mașini de asediu adecvate, un zid apărat vitejește era practic imposibil de cucerit cu forța.

Dionis cel Bătrîn din Siracuză a construit cele dintâi mașini aruncătoare și a dezvoltat materialul de asediu pe la începutul secolului IV, imitându-J, poate, pe cartaginezi. Mai înainte nu este menționată decât întrebuințarea unor mașini de asediu de către Pericle, la asediul Samosului, în 440, a unor berbeci, ici și colo, în cursul războiului pelopone-siac, și a unui aruncător de flăcări cu care, în 424, beoțienii au incendiat fortificațiile de lemn ale orașului Delion. Trebuie să așteptăm revoluționarea artei militare în secolul IV și pe Filip al Macedoniei pentru ca, urmînd exemplul dat de Dionis în Sicilia, arta asediilor sau poliorcetica să se dezvolte și în Grecia propriu-zisă.

Pîna atunci tehnica de apărare progresase mai repede decît cea de atac, așa cum stă mărturie redactarea, prin 360, a Tratatului despre apărarea obiectivelor datorat unui ofițer arcadian, Enea Tacticianul. Preceptele, sfaturile, stratagemele ce formează materia acestei lucrări ne fac să pricepem din ce pricină, înainte de mijlocul secolului IV, armatele grecești eșuau atît de des în fața orașelor întărite. Acestea s-au înmulțit în Grecia propriu-zisă fața de vremea războaielor persane. Tradiția miceniană a incintelor puternice se pierduse de mult, cetățile arhaice muițumindu-se cu refugiul pe care-l oferea populației acropola lor, singura apărată de ziduri. Totuși, în secolul VI, orașele Ionici, 162

frumoase exemple de fortificații clasice, avînd cortine drepte din care se detașează turnuri pătrate de două ori mai înalte decît zidurile. Apareiajul zidurilor este magnific, cu frumoase asize din blocuri regulate și boselate. Curtinele aveau în partea superioară merloane și creneluri sau un parapet continuu prevăzut cu orificii de tragere. Adesea turnurile erau acoperite. Ele jalonau zidul la o depărtare de 20 ori 30 m., astfel încît să-l acopere eficient cu tirul arcurilor sau sulițelor. Mai tîrziu, cînd s-a generalizat folosirea catapulței, in-

ventată de inginerii lui Dionis cel Bătrîn, grație bătăii considerabile a acestei mașini aruncătoare, curtinele s-au lungit și chiar turnurile au fost înlocuite prin simple bastioane cuprinse în ziduri, ele însele avînd un traseu zimțat: dar atare inovații s-au răspîndit mai ales începînd cu vremea lui Filip al Macedoniei.

în afara orașelor întărite, Grecii știau să construiască fortărețe spre a controla punctele obligatorii de trecere și pentru paza frontierelor. Astfel Attica era apărată împotriva invaziilor vecinilor de un număr de fortificații: Eleuterai, Fyle, Ramnus, ale căror vestigii sînt încă în picioare, în special Eleuterai, dominînd trecătoarea Citerocnului, prin care se ajunge la Plateea și Teba, își înalță și astăzi în vîrfurile unui colț de stîncă turnurile și zidurile-i în stare destul de bună, cu frumosul lor apareiaj isodom datînd din secolul IV. Unele dintre aceste forturi, ca Fyle și Deceleia, au jucat un rol important în istoria politică și militară a Atenei, în secolul V, majoritatea fortificațiilor de acest gen erau mai puțin perfecționate: meterezele ridicate de atenieni la Delion, în 424, utilizau mai ales lemnul, ceea ce a permis beoțienilor să le incendieze, în fine, în toate regiunile Greciei pot n găsite întărituri izolate, de obicei simple turnuri pătrate, solid construite în piatra de talie și care se ridica în mijlocul unui teren agricol sau al unei pășuni, fără să se caute amplasarea lor în vreo poziție strategică specială. Data acestor construcții, întîlnite deopotrivă la munte ca și în insule, e deseori greu de determinat, dar unele dintre ele, jude-

165

cînd după apareiajul zidurilor, coboară cel puțin nîna fa veacul IV. Este foarte probabil vorba de refugii sau turnuri de paza "ridicate în regiunile de granița sau în cele izolate, expuse raidurilor de jaf ale celor veniți pe uscat ori pe mare: țărani și păstorii din vecinătate puteau ține de acolo la respect un dușman apărut în chip neașteptat.

întreg acest dispozitiv de apărare îngreuna acțiunea năvălitorilor cîtă vreme tehnica asediilor nu cunoscuse noi progrese. O campanie de uscat obișnuită, în secolul V și în prima jumătate a celui următor, se desfășura astfel: după declarația de război făcută prin intermediul unui crainic, agresorul își concentra trupele, se alătura contingentelor aliate și pătrundea pe teritoriul inamicului, înainte de începerea războiului consultase, bineînțeles, pe zei fie trimițînd delegații la oracole vestite, fie ca se lăsase în seama celor locale și a riturilor respective. Anotimpurile favorabile erau primăvara și vara. Erau evitate campaniile de iarnă, cînd armata se afla supusa intemperiilor: Aristofan în Acarnienii ni-1 înfățișează pe taxiarchul Lamahos care, însărcinat în plină iarnă să respingă o incursiune de frontieră a beoțienilor, blestemă zăpada și timpul potrivnic. Imediat ce se afla pe teritoriul dușman, armata distruge și jefuiește sistematic: arde fermele, își însușește șeptelul, distruge recoltele aflate pe cîmp, taie

pomii fructiferi și viile, neuitînd să scoată din pămînt, cu bățul, chiar căței de usturoi, spre a fi sigură că a devastat totul. ^ în fața invaziei, țărani își află scăparea în fugă: orașele întărite sînt gata să-i primească, dezvoltarea incintelor, care adesea cuprind în afara zonelor urbane și vaste teritorii neconstruite, dovedind tocmai că ele jucau atare rol de refugiu. Astfel, în timpul războiului peloponesiac, țărani din Attica se înghesuiau claie peste grămadă pe terenurile libere și în sanctuarele din Atena și Pireu, cît și între Zidurile Lungi: afluxul brusc al populației alungate din satele ei și locuind în deplorabile condiții de igienă a dus la cumplita ciumă a primilor ani de război. Daeă armata invadatoare ni l a dat peste trupele adverse pentru o întîlnire

AQ corăbiile cu treizeci de vîslași, sau triecontere, Ae, tip analog, dar redus, ele au format osatura escadrelor grecești arhaice și au permis expansiunea comercială în mările îndepărtate. Pe două pencecontere, £Q pildă, au trecut Bățos și tovarășii săi din Tera în Libia spre a întemeia Cirene.

Dimensiunile penceconterei (3C la 35 m lungime) reprezintă aproape maximul pentru o nava obișnuită de lemn: îndată ce e depășită această lungime, se risca ruptura chilei în cursul eforturilor impuse de navigația în largul mării. Pentru a mari și mai mult viteza, trebuia sporit numărul vîslașilor. Cum se putea realiza aceasta fără a se lungi și mai mult nava? Soluția era suprapunerea vîslașilor: de unde și tipurile de vase cu două și cu trei rînduri de rame, diere și triere, ce aveau să cunoască, cele din urmă mai ales, o excepțională răspîndire în epoca clasică. Odată cu triera*, construcția grecească de nave a atins, într-adevăr, apogeul: această corabie ușor manevrabilă a constituit elementul esențial al flotei ateniene în vremea celei mai mari puteri a ei și merită din atare pricină o atenție specială.

Coca, lungă de 35 la 38 m., era strimta: 4—• 5 m în punctul median, la nivelul liniei de plutire. Pescajul nu atingea 1 m, iar deplasarea era de ordinul a 80 tone după gabaritul internațional. Coca, întărită cu scînduri late, era prevăzută cu un pinten. Dispunerea vîslașilor, multă vreme discutată, se poate deduce destul de limpede din documentele figurative. Textele ne informează că cele trei rînduri de vîslași purtau de sus în jos numele de tra-n*ți, zeugiți și talamiți. Cei care corespundeau vîslașilor tradiționali ai penceconterei și ai vaselor arhaice erau rămașii din rîndul intermediar, așezați, ca odinioară, direct pe grinzile navei, numite zeugoi („juguri" ori „traverse"), de unde și denumirea de zeugiți. Vîslele lor treceau, ca și la penceconteră, prin orificii practicate în pereții laterali ai navei. Traniții erau plasați cu două picioare (cca 0,60 m) mai sus, iar scaunul lor era fixat chiar 169 *a ?artea suPerioară a

bordajului, la mijlocul intervalelor dintre băncile zeugiților. Prin raport cu aceștia din urmă, traniții erau deci decalați deopotrivă în înălțime, lungime și lățime, ei aflându-se mai departe de axa navei cu cea o lățime de umeri. Pentru a compensa această poziție exterioară s-a recurs la dotarea trierei cu o galerie, largă de cea 2 picioare (0,60 m), care ieșea în afara, la nivelul superior al bordajului, sprijinindu-se, prin suporturi oblice, în întărirea de scîndură a acestuia. Marginea respectivei galerii avea deasupra un parapet din zăbrele, în care erau fixați pivoții pentru vîslele traniților. Aceștia, cu toate că erau situați chiar pe marginea navei, dispuneau totuși în atare fel de un braț de pîrghie suficient spre a manevra lunga lor vîslă fără a depune un efort excesiv, în ce-i privește pe talamiți, ei erau așezați în cală (talamoi), exact în planul traniților, dar mai aproape de axa corăbiei, cu o lățime de umeri față de zeugiți și mai jos decît aceștia cu circa 3 picioare (0,90 m.). Vîslele lor, ca și ale zeugiților, treceau prin deschizături practice în peretele navei și situate pe verticala pivoților traniților corespunzători. Dispunerea, în aparență complicată, era în realitate foarte simplă: ea consta în cît mai buna folosire a spațiului disponibil, deca-lînd cele trei rînduri de vîslași, atît pe înălțime cît și pe lățime, și aranjîndu-le în pătrat în sensul lungimii corăbiei. Fiecare căpăta astfel spațiul necesar mînuirii vîslei, fără a fi stînjenit de un vecin prea apropiat, avantaj deosebit de însemnat în executarea manevrelor, -esențiale pentru securitatea ambarcației, și care constau în retragerea rapidă a vîslelor la comandă, cînd un vas inamic se apropia cu intenția de a le rupe, și scoaterea lor grabnică, odată primejdia trecută. Deschizăturile pentru ramele talamiților erau doar la 0,50 m-de suprafața apei, iar cele ale zeugiților, la cea 0,90 m.: pentru a evita ca ambarcația să ia apă, vîslele erau prevăzute cu garnituri de piele fixate, pe de o parte, de cocă, iar, pe de alta, bine strînse pe brațele ramelor, lasîndu-le totuși libertatea de mișcare. Traniții stăteau în aer liber, la 1,40 sau 1,50 m. deasupra apei. în secolul V, deasupra lor se așternea de regulă o punte superioară destinată deopotrivă să-i apere de suliițele dușmane și să primească pe soldații ambarcați. în plus, pe laturile fiecărei corăbii se întindeau, înaintea fiecărei lupte, paravane din pînza groasă împotriva săgeților.

Triera ateniană avea un număr de 170 vîslași, 60 traniți, 54 zeugiți și 54 talamiți. Deoarece traniții, plasați cel mai sus, aveau și cele mai lungi vîsle, erau considerați ca cei cu munca cea mai grea: de unde și expresia „gloata traniților”, folosită de Aristofan spre a desemna lumea măruntă a Atenei din rîndul căreia proveneau aceștia. La bord se aflau și cîțiva mateloți, mai puțin de zece, pentru manevrarea velei, a ancorei și a parîmelor. Din acest punct de vedere triera nu reprezenta un progres în raport cu navele de război anterioare: ea nu are decît un unic

mare catarg, o singură velă pătrată și uneori o alta mica la proră, pătrată și ea. Statul major cuprindea pe căpitan sau trierarh, ofițerul pilot, un ofițer secund, numit și ofițerul de proră, care veghea asupra părții dinainte a corăbiei, șeful echipajului care ritma vîslitul, ajutat de un fluieraș, ce ținea cadența, și probabil mai mulți supraveghetori de sectoare. Echipajul era completat de cîțiva hopliți ori arcași, epihații, totalul său obișnuit fiind de 200 persoane.

Cu un echipaj bine instruit, triera putea înainta cu 5 sau 6 noduri (9 la 11 km pe oră). Instruirea vîslașilor nu era de altfel un lucru neglijabil: efortul fizic era mare și putea dura ore în șir fără întreruperi. Coeziunea perfectă a acestora în cursul manevrelor delicate se obținea doar cu prețul exer-cițiilor neîncetate. Așa cum afirma Pericle în discursul său către atenieni, dinaintea începerii războiului peloponesiac, : „dacă o meserie necesită vreo pregătire tehnică, aceea este cea de marinar. Ea nu admite să fie practică la întâmplare, ca o acie-vrtate complementară, ci dimpotrivă, nici o activitate complementară nu e compatibilă cu ea”. Vi totuși echipajele ateniene erau recrutate din popor-, clasa teților, cea a cetățenilor fără avere, li dădea pe vîslași. Uneori erau înrolați și metecii Ofi chiar sclavii. Acești marinari primeau o soldă

zilnică, a cărei mărime varia, în funcție de împrejurări și de disponibilitățile tezaurului public, de la 2 oboli la o drahmă (6 oboli). În ultima parte a războiului peloponesiac, amiralii spartani și punînd de subsidii persane practicau supralicitata în ce privește solda și provocau astfel dezertarea a numeroși vîslași aflați în serviciul Atenei.

Comandantul trierei sau trierarhul nu era în atenieni un marinar de meserie. Era un cetățean bogat, desemnat de strategii pentru această cinste care în același timp era și o grea sarcină financiară. Trierarhia dura un an: ea consta în preluarea comenzii corăbiei, în pregătirea ei pentru ieșirea în larg și în întreținerea ei. Coca, catargul, vela și principalele dispozitive erau puse la dispoziție de stat. Trierarhul trebuia să completeze echipajul, să efectueze reparațiile, să sporească zelul echipajului prin daruri sau prime ce se adăugau la solda vărsată de visterie. Cheltuiala era atît de mare încît a trebuit, din 411, să li se permită cetățenilor să se asocieze pentru a-i face față, iar apoi, în 357—356, să se organizeze sistemul complicat al symoriilor, ce urma să repartizeze sarcina între un număr destul de mare de contribuabili. Atunci însă a fost părăsit principiul de bază al angajării fizice și individuale în slujba cetății: cetățeanul nu mai plătea cu persoana sa, ci doar cu banii săi, iar atitudinea lui mentală față de război s-a modificat profund. Se înțelege de la sine că în vremea în care trierarhii se îmbarcau ei înșiși pe corăbiile ce le cădeau în sarcină, ei nu aveau întotdeauna calitățile și experiența unui ofițer de marina: de unde importanța ofițerului pilot, care era un om de meserie și al cărui rol era de a-l sfătui pe trierarh în chip eficace. Așa stînd lucrurile, cel din urmă nu era cîtuși de puțin

exonerat de întreaga răspundere în ce privește nava încredințată. Realitatea a ieșit limpede la iveală în legătură cu bătălia de la insulele Argînuse când trierarhii s-au opus vehement strategilor în fața Adunam poporului tocmai fiindcă se simțeau ei înșiși răspunzători de executarea ordinelor primite.

În epoca măreției ei, puterea Atenei se baza în esența pe escadrele ce le avea. În vremea celui de al doilea război persan ea putea alinia aproape 300 triere, în 431 avea cel puțin tot atâtea, fără a mai pune la socoteală pe cele ale aliaților ce-și păstrasera o flotă independentă, ca Lesbos, Chios și Corciră. De mai multe ori a fost în stare să-și construiască zeci de altele noi și să le armeze. Aristofan ne-a păstrat în *Acar-nienii* evocarea pitorească a uneia din acele mobilizări navale: „în tot orașul e un tumult războinic: trierarhilor li se pun întrebări, se distribuie solda, se auresc statuile Atenei. Porticul vuieste de glasuri atunci când rațiile sînt împărțite. Peste tot vezi burdufuri, curele, oameni ce cumpără oale, funii de usturoi, măsline și cepe, coroane, sardele, fete deochete, ochi învinețiți. La arsenal aceeași vînzoleală: vîslele sînt trase la rindea, pivoții sînt bătuți cu zgomot mare, se prind la cocă garniturile de rame. Cîntece din fluier peste tot, strigăte de șefi de echipaje, fluierături, țignale”.

Între perioadele de folosire, coca trierei este adăpostită în hangare special amenajate în acest scop: docuri acoperite, cu plan înclinat și ieșire directă în bazinul portului. Pe ele, triera este trasă pe bile, cu pupa înainte, după ce a fost debarasată de întreaga armătură. Acolo, fiind la uscat^ coca putea fi curățită de alge și cochilii și călăfăuită. Atare lăcașe pentru corăbii au fost depistate în mai multe locuri ale lumii antice. Lungimea de cea 40 de m. a acestora confirmă calculele privitoare la lungimea medie a unei triere ca fiind de 35—38 m. De obicei, astfel de hangare erau proiectate pentru o singură corabie. Totuși Dionis cel Bătrîn a pus să se construiască^ la Siracuză unele pentru două nave. Da |acașele_ în care feacienii, marinari cu experiență, *Și adăposteau corăbiile, pomenise mai înainte Homer. Hesiod, mai puțin priceput într-ale mării, nu vorbește decît de instalații similare sub cerul 173 La- Cor*nt> ^a Samos, în vremea lui Poli-

crate, existau hangare acoperite încă din epoca

Fig. 17 ATENA ȘI PIREUL

(După R. -E. Wycherley)

Așezată la poalele Acropolei și apărată de zidurile ei, cetatea Atenei este în plus legată de Pireu și de portul comercial de la Faleron prin Zidurile Lungi construite la îndemnul lui Temistocle și apoi al lui Pericle. Uriașa zonă fortificată astfel creată a sfidat asalturile dușmane atîta vreme cît flota ateniană a deținut supremația mărilor. Cele trei porturi ale Pireului, porturile militare de la Zea și Munihia, ca și portul comercial Cantaros, erau apărate

astfel de ziduri. Colina Munihia constituia cheia apărării Pireului, după cum Acropola și colina Museion erau cheile Atenei.

arhaică. Strabon relatează că portul Cizicului avea 200. Dar, bineînțeles, Atena era cea mai bogată în amenajări de acest fel, cu cele trei porturi ale Pireului*: Cantarosul, portul comercial dinspre vest, și cele două rade de la Zea și Munihia, rezervate marinei militare: la mijlocul secolului IV puteau fi numărate acolo 300 de adăposturi pentru corăbii.

Catargul, ramele și cîrma (formată din două vîsle lungi montate la pupa) trierei dezarmate erau puse la adăpost în hangarul în care se afla

și coca. Velele, pînzele și parîmele, categorie desemnată în documentele oficiale drept „material de atîrnat”, erau adunate într-o clădire specială, arsenalul sau skeuoteca. În 347—346, atenienii au început construirea unei noi skeuoteci în apropierea portului Zea, după planurile arhitectului Filon din Eleusis: posedam devizul construcției, păstrat grație unei inscripții, și care este un document capital pentru arhitectura greacă. E vorba de o clădire deosebit de îngrijită, lungă de 130 m. și largă de 18 m. în interior se aflau 134 de dulapuri mari, menite să adăpostească vecele, dulapuri dispuse în colateralele unei galerii mediane, străjuită pe ambele părți de coloane înalte. Parîmele erau așezate pe etajere, deasupra dulapurilor. Au fost luate măsuri de precauție pentru evitarea incendiilor: astfel, ferestrele aveau cercevele metalice și nu de lemn.

Construcția trierelor era încredințată specialiștilor, geniștii navali, considerați drept arhitecți ai mării, în documentele oficiale, numele navei este urmat de cel al constructorului, a cărui răspundere este astfel implicată. Metodele de lucru permiteau să se procedeze repede cînd necesitățile o cereau: sînt citate cazuri cînd o flotă întregă a fost realizată în cîteva luni. Marea problema o constituia procurarea lemnului necesar acestor lucrări navale. Attica era săracă în păduri: lemnul trebuia adus din Calcidica ori din Macedonia. Regii Macedoniei au știut să profite de atare importanta resursă a domeniilor lor și să facă a fi scump plătită prietenia pe care Atena avea mare interes să o cultive.

Ca și în marina modernă, fiecare trieră purta un nume, mereu feminin. Nume de divinități ori de eroine: Amfitrita, Tetis, Hebe, Galateea, Pandora; nume de virtuți sau de noțiuni abstracte: Justiția, Forța, Virtutea, Libertatea, Pacea; epitete laudative: Iubita, Rapida, Aurita, Norocoasa; adjective geografice: Nemeana, Deliana, Delfiana, Salarniniana. Cea din urmă, precum și o altă tri-era numită Paraliana, avea misiunea specială de a Purta corespondența oficială a statului. Firește că atenienii erau puternic legați de o marină de care depindea soarta lor. Aristofan dă cu umor expresie acestui sentiment cînd își imaginează, în Cavalerii, un sobor al trierelor personificate, întrucît spre a respinge un proiect de expediție

care nu le convenea cîtuși de puțin. Cea mai vîrstnică ia cuvîin-tul: „Domnițelor, nu știți în oraș ce se petrece? Se spune ca un orator, un cetățean de nimica, pe-c sută dintre noi ne cere, Cartagina sa-atace . . .” Iar trierele protestează aratînd ca nu se vor preta la acest funest plan, măcar de-ar cere azil, ca cei urmăriți, în vreun sanctuar inviolabil! . . . Dar și ce mîndrie în inimile atenienilor cînd coborau la Pireu sa asiste la plecarea escadrei într-o expediție îndepărtată sau la întoarcerea flotei victorioase după cîte un succes răsunător! Tucidide ne-a relatat în cuvinte de neuitat plecarea expediției din Sici-lia, la mijlocul anului 415: „Cînd toată lumea era la bord și întregul material destinat expediției se afla la locul sau, trompeta a sunat și o mare liniște s-a așternut. S-au spus apoi rugăciunile tradiționale dinaintea ieșirii în larg, nu pe fiecare vas în parte, ci pentru toate împreună prin vocea unui crainic, în toată escadra se scotea din cratere vinul pregătit, iar marinarii și ofițerii făceau libații cu cupe de aur și argint. La aceste rugăciuni lua parte și mulțimea cetățenilor de pe mal, precum și toți privitorii care înălțau făgăduieli pentru reușita expediției. După ce s-a cîntat peanul și s-au terminat libațiile, corăbiile au ieșit în larg, navigînd la început în linie, iar apoi luîndu-se la întrecere între ele pînă în dreptul insulei Egina”.

Istoricii ne-au lăsat un mare număr de descoen de bătălii grație cărora putem aprecia progresele tacticii navale. Operațiile aveau loc doar în anotimpul frumos: furtunile de iarna ar fi fost fatale acestor corăbii înguste, lungi și fără punte. Așadar, flotele treceau iarna în cîte o bază navala și rm ieșeau în larg decît primăvara, în larg, în adevăratul înțeles al cuvîntului, nu se avîntau decît jn caz de absolută nevoie (pentru marile traversări spre Africa ori Italia meridională, de pilda), căci viața la bord, din lipsă de loc, devenea incomoda îndată ce navigația se prelungea. Se evita navigația

pe timp de noapte și se obișnuia tragerea la țarm chiar pentru prînzuri. Așa se explică de ce relatările grecești de război nu pomenesc de întîlniri în mijlocul mării, ci de bătălii în apropierea coastelor, deseori fntr-o strîmtoare, unde corăbiile căutau cu predilecție uscatul și unde forțele terestre inter-veneau frecvent. Totuși o anumită evoluție se face remarcată în conducerea operațiilor, în epoca arhaică, în ciuda existențe; unui pinten la prora navelor de război, tendința era ca lupta navala să semene tot mai mult cu cea de uscat. Fiecare vas caută să abordeze unul inamic, lupta dîndu-se între hopliții celor două: singura tactică era deci cea a abordajului, iar bătălia se fragmenta într-o serie de încleștări separate, corabie contra corabie, fără vreun plan de ansamblu. Picturile vaselor arhaice reprezintă de multe ori atare manieră de a lupta, precum vestitul crater al lui Aristonotos, datînd din secolul VII.

Mai tîrziu, cu precădere în cursul veacului V, tactica navală s-a modificat, îm mare parte ca urmare a influenței amiralilor a temeni, care au știut sa tragă un deosebit folos de pe urma

echipajelor bine antrenate, încă la Salamina corăbiile grecești au folosit din plin calitățile lor de manevrabilitate pentru a sparge cu pintenul corăbiile dușmane, care se stînjeneau reciproc într-un spațiu prea strîmt. Ulterior, au fost puse la punct manevre complexe care permiteau unei escadre bine conduse să iasă biruitoare, la mare deschisă, asupra unor forțe cu mult superioare. Manevra numită diekplus consta în traversarea în linie, una după alta, a vaselor dușmane care făceau front: se urmărea ca m trecere să fie rupte vîslele cîtorva adversari, dărâmai ales ca escadra inamică să fie obligată, dacă voia să evite a fi lovită pe la spate, să execute o întoarcere creatoare de confuzii și favorabila atacării cu pintenul. Manevra numită periplus, cea și mai delicată, prevedea rotirea cu mare viteză, tot în șir, în jurul flotei dușmane: riscul de a fi atacat în flanc era real, dar fiecare corabie PJKea^{fi} apărată dacă cea din spate era mereu gata să-și înfigă pintenul în dușmanul atacator al celei din față. Dacă formația era menținută și viteza constantă, manevra sfîrșea prin a obliga pe inamic să-și strînga dispozitivul în așa fel încît navele sale să ajungă a se stînji reciproc sau să rupă ordinea de bătaie, oferind astfel un prilej adversarului de a trece la atac. Un strălucit exemplu de folosire a periplus-ului a fost dat de atenianul Formion în bătălia navală din golful Patras, în 429: cu cele 20 de triere ale lui, a înconjurat pe cele 47 ale unei escadre peloponesiace, le-a obligat să se apropie unele de altele, iar atunci cînd briza de dimineață a învolburat, precum prevăzuse, apele golfului, sporind astfel dezordinea în rîndurile inamicului, Formion a atacat, stîrnind deruta printre peloponesieni și capturîndu-le 12 triere, fără ca el să piardă vreuna.

Alte bătălii căpătau caracterul unei operații combinate, cu debarcarea și participarea la acțiune a unei infanterii coborîte pe plajă. Așa s-a în-tîmplat de pildă în bătălia de la Aigospotamos, din 405, cînd Lysandros a distrus flota ateniană: refuzînd lupta mai multe zile la rînd, amiralul spartan a inspirat adversarului o încredere lipsită de temeii. Aflînd, printr-o corabie de cercetare, că atenienii, după demonstrația pe care o făceau zilnic în mijlocul strîmtorii, s-au întors pe coasta Chersonesului pentru masa de seară, Lysandros a ieșit în larg imediat, a surprins trierele dușmane ancorate, echipajele pe uscat, le-a capturat sau le-a distrus aproape pe toate, asi-gurînd astfel victoria definitivă a Spartei în lunga luptă începută cu douăzeci și șase de ani mai înainte.

Disponînd de atare forțe terestre și navafeje cetățile se războiau fără încetare și deseori fără cruțare. Căci grecii au considerat totdeauna ca dreptul învingătorului asupra persoanei și bunurilor învinsului nu avea, în principiu, nici ^> 11" mită. Învingătorul putea, fără să contravină teje gilor războiului, să masacreze populația sau să o transforme în sclavi, să pună stăpînire pe PaJ mînturi ori să distrugă recoltele, să-și însușească 1'

ții* cu care îi plăcea să se laude, se vedea necruțator când se ivea prilejul: în 446 a expulzat din patria lor pe unii locuitori ai Eubeei, în 430 pe egeieți și pe locuitorii din Potideea, în 422 pe de-lieni. În 427 a pronunțat o sentință de moarte împotriva tuturor locuitorilor din Mitilene care se revoltase, dar a doua zi a revenit la sentimente mai bune și triera Paraliană, grație efortului vîs-lașilor, a reușit să transmită la timp strategului Pahes, însărcinat cu execuția, contraordinul. Alai tîrziu, în 422, Cleon, care propusese masacrarea mitiîenienilor, i-a vîndut ca sclavi pe locuitorii din Torone, în Calcidica. În anul următor, alt oraș din Calcidica, Scione, avea să aibă o soartă și mai crudă: atenienii au ucis pe toți bărbații valizi și au luat în sclavie pe femeii și copiii, în fine, în același chip nemilos i-au tratat în 416—415 pe locuitorii insulei Milo, în Ciclade, care refuzaseră să iasă din neutralitate. Mercenari traci aflați în solda Atenei au distrus din temelii în 415 orașul beo-țian Mycaësos și au masacrat întreaga populație, inclusiv femeile și copiii, astfel că așezarea a fost definitiv abandonată, după cum avea să constate și Pausania, în veacul II e.n. La rîndul lor, spartanii nu se purtau cu mai mică cruzime: i-au executat pe prizonierii de la Plateea, în 427, și au făcut la fel cu cei de la Hysiai, orașel din Argolida, în 417—416. Este de presupus că Atena, când a capitulat în fața lui Lysandros, în 404, se temea să nu îndure aceeași soartă. Ceea ce de altfel cereau unii aliați ai Spartei, ca Teba ori Corintul, pentru vechea lor dușmană, în fine, pusă la pa-mînt. Xenofon, în *Ileienicele*, ne relatează cît de mult se temeau compatrioții săi, conștienți de duritatea cu care ei înșiși și-au tratat adversarii, să nu le fie aplicată legea talionului. „Dar, adaugă el, lacedemonienii au refuzat să aducă în stare de sclavie un oraș grecesc care făcuse Greciei mîn

cea mai mare primejdie

servicii în timpurile d prin care aceasta trecuse

Se pare deci că unele considerente morale puteau uneori interveni întru îndulcirea obiceiurilor
180

violente permise de altminteri, conform tradiției. Elenismului îi revine cînsă de a fi exprimat, prin gura cîtorva dintre gînditorii, scriitorii sau oamenii săi politici scrupule umanitare vizînd să facă încetul cu încetul mai puțin nemiloase legile războiului, întîi de toate au intervenit influențele religioase și în special cea a sanctuarului de la Deifi: textul unui jurămint amficionic citat de oratorul Eschine în discursul sau *Despre ambasada* conține angajamentul de a nu „depopula” prin război nici una din cetățile ce participă la amficionia pyleo-delfică. Și, într-adevăr, atare jurămint pare să fi • fost respectat în tot cursul secolului VI, perioadă

J în care oracolul de la Delfi s-a bucurat de cel mai

mare prestigiu moral. Textul „Jurăm în tula de la Plateea”, așa cum ne-a fost el păstrat de o inscripție din veacul IV, este neîndoiebnic apocrif, dar reflectă preocupările contemporane datei la care a fost gravat: el reia vechiul angajament delfic, aplicându-l de această dată nu cetățitorilor amficio-nice, ci Atenei, Spartei și Plateei, precum și membrilor alianței defensive încheiata împotriva lui Xerxes. Aici, scrupulul care a dictat formularea restricției în ce privește dreptul învingătorului este mai puțin de natură religioasă cît morală: el își are izvorul în sentimentul solidarității elenice, a comunității de sînge și de limbă, idee exprimată cu predilecție de oratori și scriitori și care, fără a fi reușit vreodată să facă să dispară susceptibilul particularism al cetățitorilor, a izbutit totuși uneori să '   înfrîneze într-o oarecare măsură manifestările sale

violente. Platon se face ecoul acestor preocupări în Menexen (242 d), cînd atribuie respectului pentru solidaritatea elenică hotărîrea prin care atenienii i-au cruțat pe hopliții spartani luați prizonieri în a Sfacteria: „Ei socoteau că față de un popor frate era deajuns să lupti pînă la victorie și că pentru satisfacerea resentimentelor proprii ale unei cetăți nu trebuia primejduită comunitatea elenică”.

Violența în sine a sfîrșit prin a suscita reprobarea și indignarea acelor spirite mai puțin dispuse decit altele a se supune obiceiurilor tradiționale.

Este cazul lui Euripide, care nu se sfiește ca într-o piesă ca Troienele, jucată în 415, să condamne principiul războiului de cucerire din pricina nenorocirilor și suferințelor nemeritate pe care acesta le provoacă. Atare condamnare o pune în gura unui zeu, a lui Poseidon, încă de la începutul piesei în întregime consacrată zugrăvirii sorții nefericite a captivelor frigiene Hecuba, Andromaca, Casandra, imediat după cucerirea Troici: „Nebun e muritorul ce distruge orașe, pustiind templele zeilor și cimitirele, pămîntul sacru al celor dispăruți, căci în curînd el însuși va să piară!”. Mai departe poetul ne spune prin intermediul Casandrei: „Orice om înțelept trebuie să evite războiul, dar dacă totuși se ajunge pînă acolo, e o glorioasă cinste să cazi vitejește pentru patrie.” Astfel se conturează încetul cu încetul noua idee asupra războiului just, în cazul căruia gloria nu este legată numai de exercitarea însușirilor militare, ci și de legitimitatea cauzei întru apărarea căreia se recurge la aceste însușiri. Dacă se admite posibilitatea sacrificiului suprem, el trebuie să aibă loc în favoarea unei idei nobile. De unde insistența cu care, în epitafe sau cuvîntările funebre pentru ostașii căzuți, accentul se pune nu numai pe supunerea față de legile patriei (doar spartanii n-au nevoie de alte motive), ci și faptul că ei și-au dat viața pentru libertate. Pentru ca cetatea lor să fie liberă, au consimțit ei să moară. Atare atitudine apare deja în unele epigrame funerare compuse cu ocazia războaielor persane, ca în cea care urmează, atribuită lui Simonide, unde e formulat în termeni foarte

generali un simțămînt deosebit de răspîndit:

Mindria cea mai mare e ca erou să mori: Soarta ne-a hărăzit-o mai mult decît oricui. Aici dormim în giulgiul nemuritoarei gloriei Cei care libertatea Heladei dăruirăm.

Această concepție idealista asupra datoriei militare este general admisă în epoca clasica, cel puțin în teorie, indiferent de realitatea pe care ea o a- 18

ducînd în chip fatal la profunda lui transformare? Ar fi temerar să se facă atare afirmație: dar chiar dacă îi scăpa procesul acestei degradări, cel puțin îi apăreau clare simptomele lui și, în ce-1 privește, a făcut totul spre a lupta împotriva lor.

Or, tocmai criza socială a cărei iminență Aristofan o presimțise și care avea războiul drept cauză imediată, trebuia să aibă importante consecințe pentru tradițiile militare grecești: reparația mercenarilor încă de la sfîrșitul războiului peloponesiac, transformînd simțitor metodele și condițiile de luptă în secolul IV, înainte de a le schimba radical în epoca elenistică. Așa cum s-a demonstrat de cu-rînd, mercenariatul este simptomul unui profund dezechilibru social: pentru că un mare număr de oameni să accepte o viață lipsită de confort și să înfrunte moartea, fără a mai fi constrînși de obii-gații cetățenești, ci pur și simplu spre a-și servi patronul care-i plătește, oricare ar fi el, înseamnă că societatea căreia îi aparțin nu le oferă altceva de ales. Fenomenul este cu atît mai demn de atenție cu cit solda mercenarilor, departe de a fi substanțiala, pare mai degrabă, în secolul IV, de cele mai multe ori inferioară cîștigului unui muncitor calificat. Și totuși numărul soldaților de profesie aflați în serviciul armatelor grecești ale vremii este considerabil: la începutul secolului, cel puțin 40 000, după calculele mai noi, dintre care aproape jumătate în Sicilia, în slujba lui Dionis cel Bătrîn; în 366, în momentul în care Teba se află la apogeul puterii ei, cînd Atena reia prin Timoteos politica imperialistă și cînd Dionis cel Tînăr, urmîndu-i părintelui său, trimite trupe în Grecia, în ajutorul Spartei, s-a socotit că cea 20 000 mercenari se aflau pe diversele teatre de operații; la mijlocul secolului, au fost cel puțin tot atîția, dintre care un număr în serviciul focidienilor care, angajați într-al treilea război sacru, au folosit tezaurile de la Del f î spre a recruta mercenari și au reușit astfel ca vreme de 10 ani să țină piept dușmanilor lor. Există deci un fenomen nou care în secolul IV

intervine destul de frecvent în organizarea armatelor grecești.

Desigur, mercenariatul apăruse deja în epoca arhaica, în cadrul unei pătrunzătoare analize, A. Aymard a pus în lumină legăturile dintre merce-nariat, colonizare și tiranie: e vorba de trei simptome diferite, dar aproximativ concomitente, ale crizei sociale ce bîntuia în lumea greacă a veacurilor VII și VI. încă din acea vreme, mercenari greci se aflau în armatele faraonilor sași, de la Psameticos I la Amasis și la fiul acestuia, Psame-ticos III, pe care

devotamentul soldaților săi străini n-a reușit să-l salveze de la înfrîngerea lui de către Cambise. În afara menționărilor acestor mercenari în opera lui Herodot, prezența lor este atestată de Bacele graf f iți pe care unii dintre ei le-au gravat în 591, pe picioarele coloșilor sculptați la intrarea marelui templu de la Abu-Simbel, în Nu-bia. Printre străinii sau alogloșii care au lăsat astfel de urme ale trecerii lor, se numără semiți, ca-rieni și greci originari din Ionia și din Rodos. Monarhii asiatici, atât Nabucodonosor, regele Babilonului, cetași dinastia lidiană a Mermnazilor au apelat uneori la războinicii greci, în fine, tiranii însșiși își recrutau cu predilecție garda personală printre soldații de profesie veniți din alte regiuni ale lumii elenice. Dinastia Batiazilor de la Cirene, ai cărei ultimi trei regi s-au comportat ca niște tirani, constituie un bun exemplu al acestui procedeu: Arcesilau III, alungat de la Cirene de o revoluție, către 530 s-a refugiat la Samos, la Policrate, re-cruțându-și acolo un corp de mercenari cu care și-a recucerit regatul. Nepotul său, Arcesilau IV a însărcinat în 462 pe propriul cumnat Carotos să recruteze mercenari cu ocazia unei călătorii în Grecia pentru a participa în numele lui Arcesilau la cursa de care de la Jocurile pitice. j Totuși, cel puțin în urma studierii documentelor de care dispunem, mercenariatul nu pare să fi cunoscut în epoca arhaică o dezvoltare comparabilă cu cea pe care a luat-o în veacul IV. Neîn-oielnic că supapa colonizării era suficientă pentru sărmani și deșărădăcinați. Cel puțin în secolul V, cu excepția cazului lui Arcesilau IV, mai înainte semnalat, recrutarea mercenarilor pare să fi dispărut. Abia în timpul războiului peloponesiac ea se manifesta din nou: Atena apelează astfel la auxiliari traci pentru expediția în Sicilia, iar un contingent de atare mercenari, sosit prea tîrziu. după plecarea flotei spre Siracuza, pe care Diitre-fes a fost însărcinat să-l conducă înapoi în Tracia, a devastat în drum orașul beoțian Mycalesos. Deoarece ostilitățile se prelungeau, numărul soldaților de meserie care și închiriau serviciile cetățitor grecești era în creștere: din această pricina, la sfîrșitul războiului, un număr atît de mare dintre ei au rămas fără angajament și au putut deci să se pună sub ordinele lui Cyrus cel Tînr cînd acesta a încercat să-și răstoarne fratele Artaxerxes, Retragerea celor Zece Mii, în 401—399, după bătălia de la Cunaxa, vădește deopotrivă marele număr și calitățile de combatanți ale acestor mercenari.

Ulterior, indiferent de cauze, rolul jucat de soldații de meserie în armatele grecești avea să crească în detrimentul soldaților cetățeni. Calitatea tehnicii lor de luptă va crește prin exercițiile la care aveau să-i supună generali de seamă, precum atenienii Conon, Ificrate și Timoteos, spartanul Agesilau ori acei ofițeri de mai mică anvergură, adevărați șefi de bande, al căror tip este Menelau Pelagonianul, un macedonean intrat în 363 în serviciul Atenei, distins cu mai multe onoruri, printre care și dreptul de cetățenie. Modificările introduse în

tactica militară, cele ce au fost mai sus descrise, se datoresc în mare măsură folosirii mercenarilor: așa stau lucrurile în ce-i privește pe peițaștii lui Ificrate, și se va remarca fără surprindere că macedoneanul Menețau se află ca hiparh în fruntea escadroanelor sale, ilustrând astfel importanța crescîndă a cavaleriei în armatele din secolul IV.

Se arătau acești soldați de meserie mai nemiloși cu populația civilă decît trupele tradiționale?

Adevărul e că și unii și alții practicauf jaful, considerat ca un drept al învingătorului. Cert este

ȘES* i s.'r* -luț;;>

tională niac^donean! Dar cînd eenL,Tata ^ dant avea să dispară, se va vela de n^ C?ma"

dezvoltarea trupelor de mercenari\ f" MUm

Capitolul Vi RITURI ȘI ZEI

Pentru majoritatea contemporanilor noștri, religia greacă este în fond un ansamblu de legenda din care poeții și artiștii moderni, începînd din Renaștere, s-au insiprat adesea, imitîndu-i pe predecesorii lor greci și latini. Acestor amintiri mitologice li se adaugă imaginile cîtorva locuri mărețe, Delfi, Acropole a Atenei, capul Sunion, unde frumoase ori patetice ruine se ridică și astăzi din mijlocul cîte unui sanctuar părăsit. De la Leconte de Lisle și poeții parnasieni, numele autentice ale zeilor greci, mai mult sau mai puțin corect transcrise, s-au substituit celor ale zeilor latini corespunzători, cu care au fost multă vreme confundați. Dar vorbind de Zeus și nu de Jupiter, de Afrodita în loc de Venus, de Hermes pentru Mercur, continuăm de obicei a-i privi cu ochii cititorului Metamorfozelor lui Ovidiu mai degrabă decît cu cei ai atenianului veacului V. Atare concepție se explică printr-o lungă tradiție școlara a cărei autoritate este greu de zdruncinat. Dar ea nu redă cîtuși de puțin realitatea sentimentului religios al grecilor epocii clasice: or tocmai acest adevăr dorim să-l atingem. Ne va fi oare el accesibil, și pe ce cale? Textele literare rămîn sursa cea mai bogată, «ar și cea mai capabilă de a ne induce în eroare. Într-adevăr, imaginația grecilor nu a conținut 83 se ocupe cu predilecție de legendele referitoare

la zei, și asta fără cel mai mic scrupul față de tradiție. Grecii n-au avut niciodată o dogma imuabila în domeniul mitologic: mulțimea lăcașelor de cult, dispersarea populației și particularismul cetăților grecești au favorizat proliferarea legendelor și extrema lor ciiveristate. Conștient? de atare variații, care nu le stînjeneau cîtuși de puțin sentimentul divinului, poeții n-au ezitat ia rîndu-le să inventeze cînd se ivea prilejul. Un spirit profund religios ca Pindar nu șovăie în a se îndepărta de o tradiție . bine stabilită: în Olimpica î critica drastic povestea după care Tantal l-ar fi omorît pe fiul său Pelops* ca să-i ofere trupul drept

mîncare la masa zeilor: „Omul are datoria să nu atribuie zeilor decît fapte demne. . . îmi este cu neputință să numesc canibal pe vreunul dintre Preafericiți: refuz aceasta!" Astfel, modifică de mai multe ori o legendă spre a o face să corespundă exigențelor sale morale. Tragicii nu procedează altfel: nu se jenează cîtuși de puțin să aranjeze tradiția după bunul plac al fanteziei, conținutul vechilor mituri devenind sub pana lor de o surprinzătoare plasticitate. Mai tîrziu. În epoca elenistică, erudiți, mitografii, scoliaștii și compilatorii s-au dedicat, la rîndu-le, într-un spirit de extremă libertate, elaborării unei mitologii deja pline și mișunînd de incoerențe acceptate, în acea vreme alte cauze au condiționat transformările ori îmbogățirea tezaurului de legende al elenismului: trebuia introdusă o coeziune relativă între tradițiile contradictorii spre a satisface exigențele raționaliste trezite de către filosofi, sau condimentate cu invențiuni pitorești povestirile îndelung repetate pentru ca ele să mai prezinte oarecare prospețime și interes în ochii unui public blazat. Or tocmai de la acești autori tîrzii, mai mult decît de la Homer și de la tragici, au împrumutat scriitorii latini informațiile lor înainte de a ni le transmite. E limpede deci cît de greu de interpretat sînt ele pentru istoricul religiilor, în locul sentimentului religios comun al grecilor clasici, acestea ne transmit mai degrabă produsul unei elaborări savante, în care este foarte dificil « adesea imposibil să deosebești mărturiile autentice, provenind din surse demne de încredere, de ceea ce nu-i decît pură fantezie. ^

Desigur, există în bogăția și în însăși ductilitatea tradiției mitologice o trăsătură originală, revelatoare asupra naturii profunde a religiei grecești. De ea se cade însă a ne folosi cu mari precauții. Singurele utilizabile, fără prea multă rezervă critică, sînt acele texte ce ne relatează cu buna credință și obiectivitate tradiții legate de rituri. Căci mai mult decît legendele, realitățile cultice ne introduc în intimitatea grecilor de odinioară, făcîndu-ne să le sesizăm direct comportamentul religios. Practica corectă, iată singura referință valabilă în materie, fie că ne este ea cunoscută prin intermediul unui autor, al unei inscripții sau al unui document arheologic. Avem astfel de a face cu realitățile sociale, cu credințe ce se manifestă prin acte și nu cu pure speculații intelectuale. Studiul religiei grecești constă deci în inventarierea, descrierea și, pe cît posibil, interpretarea practicilor culturale, întotdeauna locale, mai degrabă decît în adunarea într-o sinteză precară a mărturiilor mitologice, adesea artificiale și rareori coerente. Legenda devine document util numai dacă este legată de un fapt de cult pe care îl ilustrează ori îl explică, în lipsa acestei confirmări pozitive, ea pare un simplu exercițiu literar ce ne informează cu precădere asupra autorului ei.

Faptele de cult ne sînt cunoscute grație diverselor izvoare, a căror interpretare necesită metode foarte diferite, întîi de toate sînt mărturiile textelor literare care menționează rituri uneori m treacăt, alteori cu lux de detalii deosebit de prețioase pentru noi. Astfel, poemele homerice

cuprind numeroase scene de rugăciune ori de sacrificiu, tragediile attice descriu anumite rituri funerare, Aristofan aduce pe scenă cu vervă și precizie celebrarea Dionisiilor rurale. Apoi avem indicațiile istoricilor și ale poligrafilor: Herodot, m secolul V î.e.n., și Plutarh, la începutul celui

de al doilea al erei noastre, sînt plini de informații despre viața religioasă a grecilor, față de care ambii nutresc un interes deosebit de viu. Există, în fine, compilatorii de epocă târzie, a căror operă ne-a parvenit fragmentar prin intermediul lexicografilor bizantini din evul mediu, ca de pildă autorul anonim (numit adesea Suidast ca urmare a unei vechi erori) al culegerii cunoscute sub titlul de Suda. Atare citări sau scurte note, deseori alterate de transcrierea manuscrisă, îmbogățesc totuși în chip apreciabil cunoașterea noastră despre vechea religia greacă. Dar tezaurul de neînlocuit pentru noi este Pausania. Acest retor din secolul II e.n., care a compus o descriere sau Periegeză a Greciei propriu-zise (Attica, Peloponesul, Beoția și Focida), acorda cel mai viu interes faptelor și tradițiilor religioase. Cum drumurile sale prin fiecare regiune îl fac să parcurgă cătunele cele mai neînsemnate, el nu omite să noteze cu admirabilă conștiinciozitate legendele pe care le întâlnește în cale, precum și faptele de cult pe care le observă. Fără mărturia lui afit de variată, de abundentă și deopotrivă corectă, n-am fi avut, în multe privințe, decît o imagine sumară și mutilată despre religia grecilor. Respectînd tainele anumitor aspecte culturale, rezervate cunoașterii celor inițiați, el se ferește să destăinuie aceste practici secrete, dar ne încunoș-tințează de existența lor, pe care de obicei nu o bănuiam, în ce privește riturile obștești, le enumera cu plăcere, uneori cu mare lux de amănunte, mai ales dacă e vorba de uzanțe stranii ori surprinzătoare: despre ele oferă explicațiile ce i s-au dat la fața locului sau pe care le-a putut culege din propriile lecturi. De adăugat că marea precizie topografică a itinerariilor sale a permis identificarea pe teren a numeroase monumente sacre, ale căror ruine mai există și astăzi: fără ei am fi fost puși la grea încercare cît privește numele majorității clădirilor și ofrandelor din marile sanctuare de la Del fi sau de la Olimpia. Fără descrierile sale, desigur lipsite de pitoresc și ^e orice talent al evocării, dar în general exacte și l

cîteodată detaliate, am fi ignorat cu totul aspectul interior al marilor temple. Se vede deci cît de însemnata este datoria istoricilor religiei grecești față de Pausania.

Alături de textele literare, documentele arheologice și epigrafice reprezintă o altă sursă de informație, foarte bogată și variată. Inscripțiile referitoare la instituțiile religioase sînt extrem de numeroase: legi sacre, dedicații, inventare de ofrande și de tezaure sacre, relatări de vindecări miraculoase, oracole, decrete referitoare la sărbătorile religioase, calendare sacre, epigrame funerare. Toate aceste texte gravate pe piatră sau metal, descoperite fie în săpături, fie în mod

întîmplător, ne dezvăluie aspecte ale religiei grecești despre care autorii, cu excepția lui Pausania, rămîn adesea muți ori sînt, în cel mai fericit caz, puțin expliciți. Interesul acestor inscripții crește în ochii noștri prin aceea că ele sînt documente brute, redactate spre a răspunde unor preocupări practice imediate și care de obicei n-au fost supuse unei elaborări interpretative sau inevitabilelor alterări ale tradiției manuscrise. De unde și valoarea de excepție a informațiilor ce le cuprind.

Cît privește documentele arheologice propriu-zise care interesează istoria religiei, ele sînt de două categorii: monumentele arhitectonice și cele figurative. Ruinele, mai mult sau mai puțin inteligibile după gradul de distrugere în care au ajuns pînă la noi, permit mai buna cunoaștere a planului sanctuarelor și a dispunerii edificiilor sacre: temple, tezaure, altare, clădiri speciale destinate ceremoniilor misterice, porticuri, izvoare vindecătoare, în cele mai fericite cazuri ele-vația^ poate fi reconstituită, mai mult ori mai pu-^o ip^otetic. Reconstrucțiunile parțiale, desemnate astăzi cu multă ușurință prin termenul puțin cam pedant de anastiloze, ne dau o idee despre proporțiile complexelor, ajutîndu-ne să recreăm în minte _ procesiunile desfășurate acolo. Monumen-193 w %urative contribuie la precizarea acestei evocări: statuile găsite, fie că e vorba de ofrande

ori de copii tîrzii după opere celebre, ne redau imaginea divină; reliefurile votive sau funerare ne arată pe credincios în prezența zeului ori pe supraviețuitori în jurul celui dispărut, căruia moartea i-a deschis lumea liniștii veșnice; decorațiunile sculptate ale edificiilor religioase, frontoane, metope, frize ionice continue, acrotere sau arhitrave împodobite cu grupuri de personaje, desfășoară în fața ochilor reprezentări alese nu la întîm-plare, ci comportînd întotdeauna, cel puțin în mod parțial, un mesaj instructiv pentru privitor; picturile de pe vase, cu înfinita lor varietate, înfățișează scene rituale de mare interes, dar și nenumărate reprezentări mitologice, care îmbogățesc substanțial indicațiile textelor. Multe din atare documente pun încă specialiștilor probleme nerezolvate. Totuși, încetul cu încetul studiul lor progresează, imaginile căpătîndu-și astfel semnificația, în vreme ce informațiile furnizate de texte prind viață prin apropierea lor de documentele arheologice. Metoda ce constă în confruntarea unora cu altele în vederea lămuririi reciproce, această metodă bazată pe sinteza și care cere învățatului multiple competențe și cunoștințe foarte întinse, se vedește neîndoielnic fecunda în toate domeniile studiului antichității, dar nicăieri nu se impune ea cu mai multă forță decît în istoria religiei: admirabilul Manual al savantului suedez M. P. Nilsson constituie o strălucită dovadă. Orice lucrare de ansamblu privind religia greacă trebuie să țină seama de diverșii factori amintiți spre a le combina informațiile.

Din toate aceste mărturii, religia greaca clasică ne apare strâns legată de grupul social. Evident, faptul se datorește într-o măsură caracterului documentelor ce ne stau la dispoziție, texte reglementând ceremonii colective, monumente publice ridicate zeilor cetății, opere de artă ilustre credințe comune. El constituie însă și o trăsătură fundamentală a omului grec clasic. Acesta nu se consideră un individ izolat, a cărui izbăvire personală poate fi dobândită independent

de grupurile sociale cărora le aparține: el este o ființă eminent sociabilă, sau, pentru a relua expresia lui Aristotel, un „animal politic” care are la relațiile cu ceilalți și care e conștient că nu-și împlinește cu adevărat destinul decât prin atare comunicare cu semenii. Acest lucru l-am constatat analizând problema războiului, îl vom întâlni și atunci când vom studia organizarea cetății. Or, religia, este elementul psihologic esențial care asigură coeziunea grupurilor și dăinuirea lor. Iată din ce pricină manifestările, chiar individuale, ale grecului, capătă de obicei un caracter social mai mult ori mai puțin accentuat: dacă ele se referă la divinitate, presupun de asemenea un public care să fie martor și la care autorul actului pios s-a gândit săvârșindu-l.

Aceasta nu înseamnă că susținem inexistența la greci a sentimentului religios elementar, sub forma lui individuală și spontană. Dimpotrivă, ei aveau un cuvânt, împrumutat poate din vocabularul unei limbi preelenece, care exprima amestecul de respect și teamă încercat de om în fața a tot ce îi părea că vedește o putere tainică și supranaturală, mișcată de o voință ce se făcea simțită, fără însă a-i putea pătrunde întotdeauna intențiile. Atare sentiment este acel *tambos*: pare-se că grecii l-au încercat cu o deosebită intensitate și frecvență, în special în fața naturii și a spectacolelor exaltante pe care aceasta le oferă omului privilegiat al țării lor. E vorba de aprehensiunea directă a prezenței divine, stârnită în chip neașteptat de câte un peisaj grandios sau de vreun loc ascuns, de o lumină ori de o umbră, de o tăcere sau sunet, de zborul unei păsări, de trecerea unei jivine, de maiestatea unui arbore fal-yuc, de forma unei sfînci, de prospețimea unui izvor, de cursul viguros al unui râu, de freacă a trestiiilor, mîngîierea vîntului, de tunet, de raza lumii, de căldura amiezii, de neostoitul murmur al Balurilor. Spiritul atent și mobil al grecilor recepționează astfel impresii ale naturii.

19S ^ .e*> ee aveau gustul unei delicioase tulburări ce-i smulgea din ei înșiși, părăindu-li-se a fi

fapta de netăgăduit a unui zeu. Omniprezența divinității, resimțită cu o neobișnuită intensitate, a constituit primul și cel mai trainic element al religiei grecești. Zeii sînt numeroși, fiindcă ei se găsesc peste tot: politeismul are ca obârșie sentimentul puternic ca întreaga natură e pătrunsă de divin. Acest popor profund religios era

în același timp — una n-o exclude pe cealaltă — îndrăgostit la cel mai înalt mod de raționamentul logic: înclinația sa către viața socială și comunicare îi deschideau atare perspective. Tot astfel era înclinat în chip natural să fragmenteze prezența divină, atât de frecventă și de polimorfa, în individualități multiple, concepute pe măsura sa. De unde marele număr al locurilor de cult: altare rustice, grămezi de pietre, copaci sacri, grote ale lui Pan, ofrande ale Nimfelor, eroi anonimi, dar și proliferarea sanctualelor în care divinitățile importante sînt venerate sub aspectul specific local, materializînd un epitet anume.

Dacă era încercat de tambos, grecul deducea că avea de a face cu o personalitate divină. El împărtășea de îndată aceasta comunității al cărei membru era — ori, cel mai adesea, identifica divinitatea, a cărei putere o resimțise, cu una din cele deja adorate de colectivitate. Astfel își păstrau cultele tradiționale vigoarea și prestigiul; uneori li se adăuga cîte unul nou. Intervenția grupului social, care transforma reacția individuală în rit, dădea valoare concretă și durabilă la ceea ce nu fusese la început decît un sentiment trecător, în mod reciproc, complicitatea în sînul aceleiași credințe, convingerea de a fi supus autorității aceluiasi zeu, conferea grupului permanența și omogenitate. Ca majoritatea religiilor, religia greacă are deci un aspect subiectiv și unul social. Unul n-ar fi însemnat nimic fără celălalt. Dacă elementul social devine predominant, acesta este efectul tendinței instinctive ce-l împinge pe grec să trăiască în cadrul cetății. Ceea ce nu diminuează valoarea personală a credinței lui, ci dimpotrivă. •

?6

Puțin cam abstracta analiza de mai sus ni s-a părut necesară spre a face să se înțeleagă că religia greacă, chiar dacă în esență se manifesta prin acte de cult, nu se rezumă doar la atare ceremonii, după cum nu se rezumă la strălucitoarea podoabă a legendelor mitologice. Dacă nu s_ar fi adresat din plin sufletului, ea n-ar fi sfîrșit vreme de secole fervoarea indivizilor și a mulțimilor. Dincolo de venerația cetății față de zeii ei, dincolo de banalul schimb de servicii între adorator și divinitate, în care ofranda are menirea de a obține grația divină, a existat familiaritatea zilnică a grecului cu sacrul. Pe cît o putem defini cu ajutorul documentelor ce o pun în evidența, această familiaritate nu a îmbrăcat niciodată caracterul unei efuziuni mistice: e vorba mai degrabă de conștiința existenței zeilor, de faptul că ei ne sînt apropiați atât prin simțămintele cît și prin chipurile lor și că puterea care o au participă la soarta muritorilor. Astfel relațiile dintre greci și divinitate capătă lesne o coloratură personală. Zeul ca și adoratorul este o individualitate: i se solicita protecția cu încredere și simpatie, nu numai cu respect și teamă. Legăturile stabilite între unul și celălalt amintesc uneori de un fel de

complicitate. Aceasta este în Iliada atitudinea Atenei față de Diomedea, sau, în Odiseea, față de Ulise. Ajutorul ce li-l da capătă o nuanță de afecțiune, sfaturile ei se umanizează printr-un surâs. Orice s-ar fi spus, măreția divină nu pierde nimic din contactul atât de direct cu oamenii: muritorul ce se simte obiectul unei atare favori nu riscă să se hazardeze fără a se expune pedepselor celor mai rele. El știe că zeii aparțin altei spețe și că sînt mult mai puternici decît noi. Dar nu se miră dacă-i întîlnește lîngă el.

Ia atare perspectivă se cuvine să reaşezăm legendele privitoare la relațiile amoroase dintre zei și muritori, care scandalizau atît de mult pe Pă-Bisericii. Chiar în perioada clasică riturile 'gamiei, sau ale nuntirii divine, sînt împlinite cu fervoare, iar credințele populare le con-tereau o valoare reală: celebrul atlet Teogenes

din Tasos, la începutul secolului V, trecea drept conceput în cursul unei ceremonii de acest gen în care tatăl său, preot al lui Herakles tasian' deținuse față de propria-i soție rolul zeului, numele însuși al personajului amintind de obîrșla lui divină (Teogenes înseamnă „născut dintr-un zeu”), în fiecare an, la Atena se celebra un rit de același fel, cînd „regina”, soția arhontelui-rege, magistrat respectat de toți, se unea cu Dionysos, reprezentat, pare-se, în acea ocazie de soțul acesteia. Tot așa și cu legendele despre muritorii primiți la masa zeilor, sau teoxenii, cunoscute mai ales în cultul Dioscurilor. Suflet sincer religios, Vergiliu nu desmințea deci tradiția greacă atunci cînd scria la sfîrșitul Bucolicii a IV-a: Qui non risere parenti, nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est. („Cei care, copii, murelor nu le-au zîmbit, la masa nici unui zeu nu-s primiți, nici în patul vreunei zeițe”).

Așa a luat naștere antropomorfismul, trăsătură fundamentală a religiei grecești. El s-a ivit din contopirea celor trei caracteristici care defineau sufletul acestui popor: sentimentul sacrului, raționalismul practic, imaginația creatoare. Spre a-și reprezenta în chip concret divinitatea a cărei existență o simțeau direct, grecii au conceput-o în termeni ușor de asimilat pentru colectivitatea în care trăiau, adică sub formă umană, atribuindu-i un rang superior în ierarhia socială. Capacitatea lor de a traduce ideile în imagini materiale ori verbale, înclinația naturală către artă și poezie i-au ajutat substanțial să fixeze atare concept într-un fel transmisibil și durabil, să-l organizeze și să-l îmbogățească. Ei însuși au fost conștienți de acest efort fructuos. Herodot a subliniat puternic, nu fără oarecare exces, importanța lui Homer și Hesiod în domeniul religios: „Lor li se datorează relatarea poetică a teogoniei (sau genealogia zeilor); ei au dat zeilor denumirile lor rituale; ei au lămurit detaliile cultelor, precum și atribuțiile lor respective; ei le-au făcut cunoscute chipurile”. Mai bine informați 1-

astăzi, în special grație documentelor miceniene, ctim că politeismul grec exista deja cu multe
S 1.11** X^ B 1 i- T T"1 A w l w
w

veacuri înainte de Homer. hste inasa adevărat ca poemele homerice și cele ale lui Hesiod au servit de catehism unui întreg popor care, obișnuit să le citească din coplărie, a extras din ele noțiunile de bază în materie de religie. Puteau fi găsite acolo nu numai evocarea plină de viață a Nemuritorilor, ci și principiile morale garantate de autoritatea lui Zeus, divinitatea supremă, precum și preceptele rituale, a căror enumerare minuțioasă ocupă atîta loc în Munci și zile.

Nu mai puțin decît elaborarea întreprinsă de cei doi poeți, intervenția artiștilor și în special a sculptorilor a fost decisivă pentru religia greacă. Cu această ocazie ea s-a umanizat mai mult decît prin operele literare. Creația poetică păstrează, într-adevar, o anumită mobilitate, lă-sînd cîrnp liber imaginației publicului, în schimb, creația plastică, imuabilă și ponderoasă, este plină de prezență concretă în tridimensionalitate. Foarte de timpuriu, ideea de divinitate a fost strîns asociată statuii de cult. În aceasta își afla ea baza sodilă de care avea nevoie. Nici o religie n-a depins atît de strict de simulacru, pe care grecii l-au denumit în limbajul obișnuit, chiar dacă nu în mod constant, printr-un cuvînt anume, agalma. Prin acesta ei înțelegeau imaginea divină, în opoziție cu reprezentarea unui muritor, eikon. Datorită unei foarte tîrzii translații de sens, icoana a sfîrșit prin a însemna, în greaca bizantina, o imagine sacră, cu sensul contrar dat de obicei de limba clasică acestui cuvînt. Agalma este deopotrivă reprezentarea zeului și semnul prezenței sale: statuia este zeul, fără ca totuși acesta să se confunde pe deplin cu ea. Neîndoielnic că natura divină depășește cu mult simulacrul: adoratorul acceptă fără dificultate pluralitatea imaginilor aceluiași zeu. Dar el socotește ca toate^ participă la esența divinității, care se Manifestă deplin în fiecare dintre ele. 199 Aceste imagini mai trebuiau să fie și ușor de recunoscut. S-a văzut că în cazul bronzului ci-priot al lui Apolo Alasiotas (dacă identificarea propusa este corectă) artiștii micenieni erau ca-pabili să traducă eficient ideea unui zeu antropomorf. Urmașii lor din vremea arhaismului timpuriu s-au dovedit la început mai puțin abili: țepenele efigii divine de la Dreros, în Creta lucrate din lemn învelit cu foi de bronz, ciocănite și prinse în cuie, ori Apolo filiform, turnat masiv, dedicat de beoțianul Manticlos, sînt exemple elocvente ale meșteșugului acestora. Evoluția care ulterior va antrena arta greacă pe calea naturalismului, pînă la apogeul culturii clasice, nu va face decît să întărească tendința antropomor-fica a religiei. Ea o va ajuta sa se desprindă deopotrivă de vestigiile aniconismului primitiv, care vedea cîte un zeu în obiecte lipsite de forma omenească, fie că era vorba de pietre brute, de bucăți de lemn, de arbori chiar, cît și de sechelele teriomorfismului, care adora divinități animale ori monștri. Desigur, din

aceste aplecări ancestrale, pe care poporul grec le-a avut ca și alte popoare, vor rămîne mereu unele urme: pioșenia este prin natura ei conservatoare, iar Pausania menționează în secolul II al erei noastre nenumărate culte dedicate pietrelor sacre, sern-nalînd totodată în Arcadia o Demetră cu cap de cal. Alături de statuile zeilor realizate de mari maeștri ai artei clasice erau păstrate cu sfințenie în sanctuare imagini sumare din piatra sau lemn, moștenire a arhaismului, cărora li se dădea numele de xoana, rămînînd obiectul unei devoțiuni foarte puternice: astfel pe Acropola Atenei, statuia cea mai venerată a zeiței Atena nu era colosul de aur și fildeș ridicat de Fidias în Partenon, ci străvechiul xoanon de lemn de măsline, păstrat în Erehteion, care trecea drept căzut din cer și căruia cetatea îi aducea în chip solemn, la fiecare patru ani, ofranda peplos-ului, cu ocazia Marilor Panatenee. Sa nu nesocotim deci atare vestigii ce și-au avut durata lorj constatăm însă că ele reprezintă prea puțin fața de panteonul zeilor umanizați pe care inteligența

5
 • vj .i • w i • • ,
 20*'

exigența a grecilor, ajutată de virtuozitatea ar-

Di

. -jor a știut să-l organizeze într-o societate •erarhizată, activă, accesibilă,^ deschisă preocupărilor morale și civice și dotată cu anumită formă de spiritualitate.

Acestor zei, care în majoritatea lor purtau -deja nume definitive încă din epoca miceniană, grecul le închină un cult, după obiceiurile tradiționale bine stabilite încă în poemele homerice. Prescripțiile rituale sînt, în detaliu, de o complexitate extremă: ele variază după locuri și divinități. Pot fi deosebite totuși principalele acte de cult care, cu toată diversitatea impusă de împrejurări, au în comun cîteva caracteristici bine definite: acestea sînt ruga, ofranda, sacrificiul, sărbătorile publice, jocurile. Le vom studia pe rînd. Se cuvine, cu toate acestea, să lămurim în prealabil noțiunea de puritate rituală, care în toate manifestările amintite intervine ca o condiție preliminară indispensabilă. Atare noțiune este legată de cea a sacrului și profanului. Dacă anumite locuri ori anumite acte sînt considerate sacre, se înțelege că pentru a le frecventa sau pentru a le îndeplini, trebuie să te supui unor exigențe prin care să-ți manifesti respectul ce li-l porți: cerințe de curățenie, de decență vestimentară, de comportare. Cel ce nesocotește aceste prescripții este impur: el nu a îndepărtat impuritatea incompatibilă cu faptul apropierii de zei. Este vorba, în principiu, de o impuritate materială: ideea impurității morale, cînd aceasta intervine, nu se manifestă decît după săvîrșire. Astfel, înaintea oricărui gest pios trebuie luate măsuri^ de curățenie. Cînd Ahiife în cîntul XVI din Iliada, n adresează o rugă lui Zeus, alege o cupa^ de mare preț, o purifică cu pucioasă, o spală cu apă din belșug, apoi își

spală el însuși roșniile înainte de a face libația și de a-și formula ruga. Tot astfel procedează și Telemac, în cântul II al Odiseei, când îi adresează o rugăciune Atenei: deoarece atunci se afla pe plajă, mâinile și * sPa^ *n aPa mării înainte să se roage. Când în cântul III al Iliadei șefii aheeni urmează să

rostească jurăminte însoțite de rugăciuni și sacrificii, crainicii care-i ajuta le varsă mai întâi apa pe mâini. Ceea ce Homer ne înfățișează în practică, Hesiod în Munci și zile transpune în precept: „Niciodată în zori nici lui Zeus, nici altor zei să nu le aduci libații de vin negru fără să-ți speli mâinile, căci ei nu te-ascultă atunci și-ți resping cu dezgust rugăciunea”. Obiceiul acestor abluțiuni rituale se păstrează de-a lungul întregii epoci clasice: de aici existența la porțile sanctualelor a bazinelor de apă lustrală puse la dispoziția vizitatorilor, în apropierea Acropolei de la Atena, Pausania semnalează o statuie de bronz datorată lui Lykios, fiul lui Miron, care înfățișa un băiat purtând un bazin destinat acestui scop (periranteriori): ea data din a doua jumătate a secolului V.

Dintre toate petele, una din cele mai grave se datora vărsării de sânge: mamei sale Hecuba, care-1 îndeamnă să facă o libație lui Zeus, Hector, tocmai ieșit o clipă din luptă, îi răspunde că nu va face nici libație, nici rugă, fiindcă e stropit de sânge (ÎHada, VI, 264—268). Tot așa Ulise, după masacrarea Pretendenților, se grăbește să-și purifice palatul, arzând sulf (Odiseea, XXII, 493—494). De aceeași străveche prejudecata se leagă și prescripțiile referitoare la purificarea unui ucigaș, așa cum ne sînt ele cunoscute din mai multe texte. Nu este vorba de a-1 spăla de o greșală, deoarece ucigașul fără voie este supus aceluiași cerințe rituale ca și asasinul: în joc este faptul vărsării sîngelui care a pricinuit mînjirea, chiar dacă actul avea motive legitime ori scuze. Atare mînjire trebuie spălată spre a evita răspîndirea ei prin contactul cu cel afectat. Ucigașul este astfel alungat din cetate pîna cînd se va fi purificat. Picturile de pe vase înfățișează purificarea lui Oreste, ucigașul mamei sale, prin stropirea cu sîngele unui purcel. Acest rit destul de răspîndit îl intriga pe filosoful Heraclit, care spunea: „E zadarnic să purifici cu sânge pe oamenii mînjiți de omor: cine a călcat în noroi se spală oare cu noroi?” Legile sacre de la Ci-

ne al căror text ne-a fost păstrat de o inscrip-
f^ din veacul IV, stipulează în detaliu atitudi-
ea ce urmează a fi luată față de un suplicant
vinovat de omor și care solicita primirea în
cetate: sînt de remarcat precauțiile riguroase spre
evita orice contact între cetățeni și străinul
încă impur. — . . u .

Ca și sîngele, moartea este și ea pricina de impuritate. Pamania ne informează că în Me-senia, în Pelopones, exista o regulă precisă potrivit căreia clacă unui preot ori preotese îi murea un copil, ei trebuiau să se demită din funcțiile sacerdotale: atare doliu de familie atît de apropiat antrena o impuritate care-i făcea improprii pentru serviciul divin, în general era interzisă îngroparea morților în lăuntru terenurilor sacre (excepție făcînd, bineînțeles, eroii), în 426—425, atenienii care administrau sanctuarul lui Apolo de la Delos au primit de la un oracol sfatul de a purifica întreaga insulă: deja cu un veac mai înainte Pisistrate purificase toată zona vizibilă din sanctuar. Spre a se conforma ordinului divin, ei au distrus toate mormintele care se mai aflau la Delos și au transportat materialul funerar recuperat (în general, vase de argilă) în insula vecină Renea, unde săpătorii moderni l-au regăsit într-o groapă comună. De atunci înainte a fost interzis a se muri în insula sfîntă: muribunzii erau transportați la Renea spre a-și da ultima suflare.

Aceeași lege era aplicată și femeilor aflate în durerile facerii: ele se duceau să nască la Renea. Nașterea, neîndoielnic din pricina sîngelui, provoca și ea impuritatea. Legile de la Cirene precizează că existența unei noi născute face impură întreaga casă și deopotrivă pe bărbatul ce se afla sub același acoperiș. Un alt paragraf prevede cazul unui avort: cînd fătul are deja formă umană, impuritatea este asemănătoare cu cea provocată de un deces, în cazul contrar avortul e asimilat unei nașteri propriu-zise. Chiar relațiile sexuale puteau în anumite cazuri să facă pe cineva ritualmente impur: faptul merită să

fie remarcat fiindcă niciodată morala greacă, cum avea să-o facă mai tîrziu cea creștină, nu a legat noțiunea de păcat de dragostea fizică privită ca atare. Ea însă poate fi pricina unei impurități în ordinea materială, după cum arată suficient de clar un pasaj hesiodic din *Munci și zile*, versurile 733—734, ale cărui cuvinte foarte pe șleau sînt revelatoare. Era interzis a se face dragoste în sanctuare. Herodot, care atribuie egiptenilor inițiativa acestei reguli, precizează că acest popor și cel grec sînt singurele care o respectă dimpreună cu obligația spălării după actul sexual, înainte de a pătrunde pe un teren sacru. Remarca istoricului este confirmată de legile de la Cirene, care precizează că acuplarea nocturnă nu antrenează nici o impuritate, în schimb dacă are loc ziua, trebuie să fie urmată de abluțiuni. Legenda Atalantei și a soțului ei Hipomene ilustrează atare interdicție rituală relativă la sanctuare: cedînd dorinței lor reciproce în incinta unui loc sacru, cei doi soți au fost pedepsiți de mînia divină, care i-a transformat în lei. Ovidiu a consemnat această poveste în cartea a X-a a *Metamorfozelor* sale.

Așadar, pentru a participa la ceremoniile religioase, omul trebuie să se supună unor condiții precise: trebuie să fie curat de orice contact cu misterele neliniștitoare ale nașterii și morții. Eu-ripide o spune foarte clar prin gura Ifigeniei, preteasă a Artemidei, în Taurida: „Bărbatul ce a luat parte la un omor, cel ce și-a pus rminile pe o nou născută sau pe un cadavru este îndepărtat de zeiță de la altarele sale fiindcă în ochii ei el este stigmatizat de impuritate". Ritualurile purificatoare, pe cât de precise pe atât de variate, aflate în vigoare în cetățile grecești, permiteau ridicarea acestor interdicții temporare îndată ce se redobâdea puritatea cerută, în același timp, printr-un fel de elan fatal, ele făceau ca spiritele luminate, preocupate în chip firesc de problemele binelui și răului, să pună sub semnul întrebării valoarea purității rituale, fiind tentate să o extindă și asupra domeniului moral. De aici 2

'''

s-a născut în religia greacă, cel nimV *

cepută de mințile cele mai a efe ^''' F* -^

între etic și sacru, care ni s, da •fa.mblSuît?te

dată, complet Iată pentru ce ±^[7''°''

mani zei purificatori, au fost si ce. ° s ?-eus'

atribuia totodată - o °ra]l Se

prea modest - rolul

moralei. Apelurile lui

rolul lui Appolo în E

zabila atare alunecare r<◇ rL VSCJ*We fac sesi-

profunde. Dar p^S ^''^ J''''?

măsura sa o satisfacă în întregime ' ,

Rugăciunea este actul religios P|,n care credinciosul intră în comun cal ^V''TM un zeu, fie

că dă curs aCTf.i • î , specula cu înlănntrul său, fie că de S '''''' "I*mn S''MW Căci în

ambele cazuri e t-SS ^°Sul «n dialog Zeul răspunde sa" n,, f -°rb,a de a»,

dar .cel puțin a ^^ ^*»P» „P^cul lat răspicat. Asadir ,•,,," • " a iormu-

orală /rosdă cT^c "S^ în eSe^ă n-a cunoscut ruga mută t; Anuchlta^a greacă

5?apta: .indiciu revelator ," ^ ^ Spusă în -! J.^portamS ^ CQf Arului sc, Neindoielmc că

trebuie v-i^m * celtaîeanului.

tămînt foarte ^^ aceast^ și ecoul

'un fel de

.n •

acestea magia, fără , fi K ma^lca: C11 toate

<

"

la nominativ (caz utilizat pentru exclamare și interpelare), care apare deseori pe stele, în capul decretelor, reprezintă el singur o rugăciune.

În afară de invocare, rugăciunea este de obicei expresia unei cereri adresate zeului, a cărei protecție este solicitată; pentru a-i capta și mai bine bunăvoința, i se amintește câteodată și de binefacerile deja acordate până atunci și care-l angajează, fie gesturile pioase săvârșite de rugător față de el: în fine, puteau fi adăugate promisiuni de noi acte cucernice. Iată, de pildă, ruga Pene-lopei adresată Atenei în cântul IV al Odiseei:

„Ascultă-mă, tu, fiică neînvingătoare a zeului ce poartă vijelia! De ți-a jertfit vrodată buturi grase
De boi și de berbeci Ulise-acasă, Mai adu-ți tu aminte-actm și scapă Pe fiul meu iubit și
ocrotește-l De pețitorii cei haini și-obraznici”.

Rugăciunea este pronunțată în picioare, în fața statuii sau sanctuarului, cu mâna dreaptă ori cu ambele mâini ridicate și palmele întoarse către zeu. Prosternarea e practică doar în anumite culte funerare sau ale divinităților pământului: în care caz, pământul e lovit cu mâinile în timpul rugii, îngenunchiatul nu intervine decât în riturile magice: Teofrast, în Caractere, face din acesta trăsătura distinctivă a superstițiosului.

Deseori rugăciunea este însoțită de ofrandă. Nu este firesc să-ți atragi bunăvoința unei ființe puternice aducându-i câte un dar? Nu trebuie să interpretăm întotdeauna atare gest ca un tîrg, conform concepției pur juridice exprimată & adagiul latin *do ut des*, „dau ca să dai hi rîn” du-ți”. Desigur, respectivul simțămînt nu lipsește din multe ofrande, după cum arată limpede dedicația unei statui făcute de un atenian din secolul VI, care-i spune zeiței simplu: „Facă-se sa-rni dai atît, încît să-ți mai închin și alta”. De obi-cei e vorba de exprimarea în chip palpabil a res”

Î07

pectuîui ori a recunoștinței încercate față de divinitate. Ofrandă poate fi întâmplătoare, ca modestele daruri depuse de credincioși în sanctuarele rustice: un fruct, o mină de spice, câteva flori, prăjituri, pielea unui vînat. Atare dovezi de pietate populară i-au inspirat mai tîrziu pe poeții elenistici, care compuneau pe întrecute epigrame pentru acest gen de ofrande, în chip de exercițiu literar: „Primește în chip de recunoștință, o, Lafria (porecla a Artemidei), din partea lui Leonida vagabondul, sărmanul, nernin-catul, aceste bucăți de turtă cu ulei, această măslină (o

comoara!}, aceasta smochină verde, proaspăt culeasă; ia și astea cinci boabe de strugure desprinse dintr-un minunat ciorchine, stupina, iar ca libație ce-a mai rămas pe fundul câinii mele! Tu m-ai scăpat de boala: scapă-mă și-acum de sărăcia care nu-mi dă pace si-ți voi sacrifica un ied!" Ceea ce, în secolul III, pentru Leonida din Tarent nu mai era decât un joc de literat alexandrin, a fost vreme de veacuri pentru țăranul grec un gest de naivă și sinceră devoțiune. :

În afara ofrandei întîmplătoare, există și cele prevăzute ele datini: este cazul, de pildă, al libațiilor ce se cuvine să le faci, după sfaturile lui Hesiod, în fiecare dimineața și seară, vărsînd pe pămînt cîtiva stropi de vin. Același gest era împlinit la mese, înainte de a bea: zeul primea astfel partea cea mai bună a băuturii, menită să înveselească inima omului. Alte ofrande cores-p/undeau tradițiilor locale, cărora poporul le-a rămas multa vreme credincios: Pausania ne semnaleză ca încă în vremea sa „oamenii din Lilsa (oraș din Focida-) aruncau în anumite zile în JZvoarele Cefisului (nu curgînd prin Focida și tte.oția) prăjituri ce se fac prin partea locului și alte oirande tradiționale". Ei povesteau, spune i eriegetul, ca aceste prăjituri, după un drum Misterios, reapăreau la Del f i în fîntîna Castaliei. In alte cazuri, divinității îi -"râu oferite nu

au-rrien-te, ci obiecte de preț. Darurile vestimentare sini- fv,____.-

reevente: oare statuile se cuveau

n im-

pe vase de lut foarte simple, o mina deseori neîn-demînică gravează pe firnis numele divinității în sanctuarul zeului medic Asklepios se consacra imaginea în relief a membrului sau organului bolnav, vindecat de zeu. Alteori este reprezentată în-tr-un tablou sau pe piatră intervenția salvatoare a lui Asklepios însuși: cu începere din secolul IV atare ofrande se înmulțesc odată cu dezvoltarea cultului de la Epidaur. Alte ex-voto-mi amintesc de fapte atletice ori războinice. Marile sanctuare de la Olimpia și Delfi erau pline de statui de atleți învingători, pe care Pausania îi enumăra cu plăcere: unele din inscripțiile de pe soclurile acestora, copiate de el, ați reapărut în săpături, confir-mînd astfel conștiinciozitatea și veracitatea Perie-getului.

Se obișnuia să se ofere divinității dijmă din orice profit ce întrecea măsura, vînat sau pescuit, negoț ori pradă de război. Herodot citează numeroase consacări de acest fel, ca de pildă cea a sărmanului Colaios, negustor din secolul VII care s-a îmbogățit în Spania, țara cositorului, și care la întoarcere a închinat în Heraionul orașului natal un crater colosal de bronz, împodobit cu capete de grifon în relief, tip de vas binecunoscut astăzi grație descoperirilor arheologice.

Mai târziu, la sfârșitul veacului VI, inginerul Mandrocles, și el originar din Samos, a primit de la Darius daruri magnifice drept recompensă pentru priceperea cu tare a întins peste Bosfor un pod de vase ca să poată trece armata Marelui Rege ce pleca în expediție împotriva sciților: Mandrocles a pus atunci să fie pictat un tablou reprezentându-l pe Darius, care-și privea armata trecând podul și l-a consacrat ni Heraionul din Samos împreună cu o inscripție metrică, al cărei text Herodot l-a consemnat. Așadar, astfel de ofrande nu sînt numai un gest de pietate: ele satisfac deopotrivă orgoliul donatorului, care amintește posterității marile sale fapte.

Atare sentimente nu erau mai puțin vii în ca-2ul colectivităților decît al indivizilor. Pausania semnalează la Delfi o ofrandă a corcirienilor, care data din prima jumătate a secolului V și care este

foarte caracteristică în ce privește comportamentul religios al unei cetăți grecești din acea vreme: „La intrarea sanctuarului se află un taur de bronz, opera a lui Teopropos din Egina, consacrat de cor-cirieni. În legătură cu acesta, se povestește că un taur din Corciră, îndepărtîndu-se de turmă, a cn~ borît de pe pășune ca să mugească pe malul mării. Cum faptul se repeta zilnic, văcarul a coborît iu mare și a observat un banc imens de toni. A tine de știre corcirienilor din oraș, care s-au străduit zadarnic să prindă tonii. Aceștia au consultat atunci oracolul de la Delfi, l-au sacrificat pe taur lui Poseidon și îndată jertfa terminată au prins peștii. Din dijma acestui pescuit au închinat o ofrandă la Olimpia și una la Delfi'c.

Nimeni nu va fi surprins, cunoscînd importanța războiului în lumea grecească, că printre ex-voto-urile cetăților, cele mai multe se referă la fapte de arme. Nu numai că fiecare stat grec își sărbătorea victoriile prin daruri către sanctuarele naționale, încă și mai mult, el ținea să le imortaHze/e în ofrande făcute lăcașelor sacre paneienice, unde puteau fi văzute de întreaga Grecie. Aici orgoliul omenesc juca cel mai mare rol, cu toate că în principiu faptul însenina un gest de grațitudine față de divinitate. Consacrările prilejuite de războaiele medice sînt nenumărate. Atena a oferit lui Apolo de la Delfi prăzile luate de la perșii în vinși la Maraton, aliniate pe un soclu adosat :."-cluiui dr sud al tezaurului acesteia: dedicația prea puțin explicită a respectivului ex-voto a fost atribuita de Pausarsia tezaurului însuși, care era probabil mai vechi cu cîțiva ani. Tot la Deîfi, în ^--mintirea mffîngerii persane de la Maraton, ?f mai ridicau: un al doilea ex-voto atenian (chifla intrarea sanctuarului), mărturii consacrate ci-Caristos, oraș din Eubeea, și de Platsea, un catarg împodobit cu stele de aur și două -ofranoe consacrate în comun ele către cetățile aliate: un Apolo ținînd o proră, în amintirea victoriei cîe ia Salamina, și un trepied susținut de o coloana c~ bronz, spre a comemox'a pe cea de la Piatcca, A-

al expediției din Sicilia: nu întâmplător și-au ales ca Ioc al ridicării acestui tezaur imediata vecinătate a celui atenian, mai vechi cu aproape un secol! Atare manifestări de pietate față de Apolo erau tot atâtea ocazii de exaltare a gloriei cetăților învingătoare și de umilire a învinșilor.

În dialogul său intitulat Eutyfron, Platon aduce în scenă un ghicitor cu acest nume, bine cunoscut în Atena sfârșitului veacului V pentru erudiția lui în materie de religie. Dând expresie opiniei comune, Eutyfron dă următoarea definiție pietății: „Pietatea constă în a ști să te rogi și să aduci un sacrificiu, spunând și făcând ceea ce este plăcut zeilor: ea asigură mântuirea familiilor și a statelor” (14 b). Rugăciunea și sacrificiul, acestea erau deci în ochii grecilor cele două acte esențiale ale comportamentului religios. De prima ne-am ocupat, împreună cu ofranda care adesea o însoțește. Ca să fim drepecți, sacrificiul poate fi socotit o formă specială de ofrandă: răspunzându-i lui Eutyfron, nu declară oare Socrate (14 c): „A sacrifica înseamnă a face un dar zeilor”? În fapt însă sacrificiul, și mai ales sacrificiul public, ocupă un loc atât de mare în viața religioasă a grecilor încât merită un studiu special, el urmînd să ne rețină atenția în paginile de mai jos.

Ceea ce deosebește sacrificiul de simpla ofranda este importanța rolului jucat de prescripțiile rituale. Orice sacrificiu, public sau privat, este o operație complexă supusă unor reguli fixate de o îndelungă tradiție. FJ constă în a oferi în chip solemn divinității, conform riturilor, bunuri consumabile: grăunțe, plante, băuturi ori victime animale, în acest sens, libațiile de lapte și vin sau daniile de prăjituri sînt deja sacrificii, cu condiția ca ele să fie făcute după riturile cerute de natura, timpul și procedura acestor ofrande. Dar dacă sacrificiile fără vărsare de sînge există în anumite culte, cele sîngeroase, cu tăierea gîtului (sau uneori chiar cu sfișierea) unei victime animale sînt cu mult mai numeroase și mai importante: în accep-țiunea curentă doar cele din urmă sînt avute în

•adere, un sacrificiu fără victima fiind de neconceput. 'Erudiții antici, de la sfârșitul epocii elenistice au crezut că pot stabili o succesiune cronologică între formele nesîngeroase ale sacrificiului, care ar fi fost primitive, și formele sîngeroase, introduse ulterior: astfel este, de pildă, teoria expusă pe larg de Ovidiu în cartea I a Fastelor (versurile 335 la 456). Avem însă de a face cu o pură speculație raționalistă, căreia doar tradiția pitagoreică, ce respingea sacrificiile sîngeroase, îi dădea oarecare aparență de veridicitate, în fapt, documentele cele mai vechi de care dispunem, poemele homerice, dau deja descrieri de sacrificii sîngeroase: astfel, spre exemplu, în primul cînt al Iliadei, cînd Ulise, trimis de greci, restituie pe Hryseis tatălui ei, el debarcă în același timp și victimele al căror sacrificiu imediat va sfîrși prin a potoli mînia lui Apolo,

Principalele momente ale ceremoniei sînt limpede osebite chiar de la această primă menționare, în jurul altarului sînt așezate în ordine animalele ce urmează a fi sacrificate: ele formează o hecatomba, compusă, etimologic, din o sută de boi; cuvîntul a căpătat de foarte timpuriu, încă de la Homer, un sens mai puțin precis, desemnînd doar numeroase victime, fie că e vorba de bovine ori de animale mici. Ca să se purifice, asistența își spală mîinile, în care ține apoi grăunțe de orz. Preotul lui Apollo rostește o primă rugă, se împărăștie grăunțele de orz, care sînt înfîia ofrandă, apoi victimelor le e tăiată beregata, ridicîndu-li-se botul, în așa fel încît sîngele să țîșnească spre altar. Apoi sînt ciopîrțite animalele moarte. Pulpele sînt puse deoparte, înfășurate în grăsime și arse în focul aprins pe altar, în vreme ce preotul face libații cu vin. Odată terminate acestea, restul car-nu este împărțit, pus la frigare și fript pe loc: după care, întreaga asistență ia parte la ospăț, consumînd împreună acele cărnuri, în majoritatea sacrificiilor sîngeroase se regăsesc următoarele caracteristici esențiale: un aspect solemn, acte de purificare, o rugăciune, uciderea victimelor în fața Altarului, arderea unei părți a animalului, libații, în fine, consumarea imediată de către asistență a restului de carne.

Dacă atare procedură e foarte frecventă, ea nu este întotdeauna riguros respectată: varietatea riturilor este extremă, în unele culte, de pilda, consumarea cărnii victimelor este interzisă, animalul fiind în întregime ars (ceea se numește ardere de tot ori holocaust): este, de obicei, cazul sacrificiilor care însoțesc un jurămînt, al anumitor ritualuri de ispășire, al cultelor divinităților pa-mîntului și zeilor infernali, al majorității cultelor eroice și funerare. Am mai întîlnit, în legătură cu rugăciunea, deosebiri analoage. Unii savanți moderni au interpretat aceste diferențe ca un indiciu al faptului că divinitățile politeismului elenic s-ar împărți în două mari categorii principale: divinități cerești sau „uraniene” și divinități infernale ori „htoniene”. Cele dintîi ar fi binevoitoare, ultimele de temut. Ritualul folosit pentru primele ar fi deci un ritual de pioșenie plină de încredere și de participare, acela descris mai sus. Dimpotrivă, ritualul htonian ar fi un ritual al „aversiunii”, menit să îndepărteze amenințarea unei puteri răufăcătoare sau ostile. De aici importanța banchetului sacrificial în primul caz, cînd credincioșii împărțeau cu zeul carnea victimei, în vreme ce în cel de al doilea victima era lăsată în întregime divinității.

Că atare dualism există, nu mai încapă nici o îndoială. Aceasta nu înseamnă că el îmbracă tot timpul aspectul riguros despre care s-a vorbit. Linele divinității au în unele locuri caracteristici ura-niene, iar în altele htoniene. Zeus, zeul ceresc prin excelență, apare ca zeu al pămîntului cînd este m-vocat sub numele de Zeus Meilios, avînd forma de șarpe: de la Xenofon, care vorbește despre el în Anaba'za (VII, 8, 1), știm că i se ofereau hoio-causte. Herakles avea la

Tasos un cult dublu, unui conform ritualului divin (adică, după împrejurare, uranian), altul conform celui eroic și htonian. Pau-sania, mereu atent la curiozitățile cultelor, ne semnalează că într-un sat din Focida, numit Tro.nis, se sacrifică eroului local, lasînd sîngele victimei să se prelingă printr-o deschizătura în interiorul mor-niîntului eroului, ceea ce este caracteristic ritualului funerar și htonian, în schimb însă se mînceau cărnurile animalului, fapt propriu ritului uranian. Ani ^reși deci dacă am construi o interpretare prea sistematică a religiei grecești pe o deosebire care nu este riguros respectată în practică. Chiar clacă, și lucrul e posibil, cele două mari categorii de divinități au fost foarte net separate la obîrșie, motivele acestei departajări ne scapă, trebuind să ne mulțumim cu constatarea remanentelor ei în detaliile rituale, fără a le putea înțelege în esență.

Și în această privință trebuie relevat caracterul esențialmente local al cultelor, în cadrul schemei generale trasate mai înainte, referitoare la sacrificiile sîngeroase de tipul cel mai comun, prescripțiile variază sensibil de la un sanctuar la altul și chiar după aspectele diferite ale aceluiași zeu. Natura victimelor poate fi precizată fie negativ, fie pozitiv. Mai multe reglementări culturale tasiene din veacul V interzic sacrificarea pentru unele divinități a porcilor sau a caprelor. Aceeași interdicție o regăsim la Delos. În schimb, la Cirene, se recomandă sacrificarea lui Apolo Apotropaios a unui ied roșcat. La Lampsacos, în Helespont, se sacrificau măgari zeului local Priap, în vreme ce la Sparta zeul războiului Knyalios primea cîini drept jertfe. Porcul este de obicei preferat pentru ceremoniile de purificare sau de ispășire. Ultima dorință a lui Socrate înainte de moarte, relatată de Platon în Fedon, este să se aducă jertfă lui Asklepios un cocoș. Din aceste cîteva exemple se poate vedea extrema diversitate a riturilor: a le nesocoti, oferind o victimă neconformă cu tradiția, însemna a comite un sacrilegiu pentru care erau prevăzute sancțiuni pecuniare și religioase. Aceeași varietate sî se vede și în ce privește libațiile: vinul, atît de des folosit la acest scop, era interzis în unele culte. O prevedere tasiene oprește cîntarea peanului ce întovărășea în alte părți ceremonia. Descriind sărbătoarea anuală pe care locuitorii Sicionei o celebră în sanctuarul campestru al Eumenidelor, Pausania s notează că aceștia sacrificau oi grase, că făceau libații cu hidromel și că în loc de a se încununa pentru sărbătoare (ceea ce constituia un obicei foarte răspîndit), se mulțumeau să aducă flori: iată tot atîtea particularități rituale pe care Periegetul n ținut să le consemneze (II, 11, 4).

Complexitatea însăși a acestor practici conferă actului sacrificiaî un caracter tehnic foarte pronunțat. Se înțelege ca, spre a evita greșeli socotite sacrilegii, s-a recurs la serviciile „specialiștilor”. Nu întîmplător în grecește verbul care înseamnă a sacrifica, hieruein, este strîns înrudit cu numele preotului, hierous. Preotul, ori preoteasa, în general persoana

unica aflată pe lingă sanctuar în această calitate, veghează la împlinirea ritualului. Desemnat prin alegere sau tragere la sorți dintre cele mai bune familii ale cetății, el își exercită funcțiunile aaloage cu cele ale unui magistrat. Se bucură de prestigiu, care se traduce prin locuri de cinste, acordate la ceremoniile publice, și beneficiază de unele avantaje materiale, ca atribuirea unei părți mai mari din carnea victimelor, perceperea unei taxe în bani pe sacrificii ori scutirea de impozite, în rest, preoții sînt cetățeni ca oricare alții și nu formează o casta sacerdotală. Sacerdoțiul lor este o funcție conferită îndeobște pe termen limitat și numai rareori pe viața. Ea îi obligă, desigur, la păstrarea unor reguli de bună-cuviință și de demnitate ce uneori pot antrena, de pilda, obligația de a purta veșminte albe și de a rămîne căști (caz destul de frecvent în ce privește preote-sele). Dar, în mare, preoția poate fi asimilată unei magistraturi de competență tehnică. Societatea greacă n-a cunoscut niciodată o separație riguroasă între civil și sacru.

Atare fapte pun odată mai mult în lumină caracterul fundamental social al religiei grecești: importanța capitală atribuită ritualului, moștenirea unei tradiții elaborate de străbuni și rolul jucat de preot în menținerea ei ne dovedesc că aceasta religie, prin ceea ce cunoaștem despre ea mai bine. recte prin cult, este în esența o chestiune privind colectivitatea. Grupul familial are cultele lui pro- 216

217

prii: cultul vetrei, în fața căreia Alcesta lui Eurî-pide, înainte de a muri, înalță o ultimă ruga Hes-tiei; cultul lui Apolo Patroos și al lui Zeus Her-keios, la care, după Aristotel, familiile viitorilor arhonți ai Atenei trebuiau să-și dovedească participarea; cultul lui Agat os Dalrnon, „bunul demon al casei”, reprezentat sub formă de șarpe și căruia i se făcea o libație cu vin pur la sfîrșitul mesei zilnice; cultul lui Hermes ori al lui Hekate Protyraia, la ușa de intrare a casei. Grupul mai mare, numit fratrie, este organizat în jurul cultelor comune, cu sărbători anume, ca cele ale Apaturiiilor din orașele ioniene: apartenența la această subdiviziune a cetății și, în consecință, participarea la viața ei religioasă sînt, în multe state grecești (e adevărat, într-un grad mai mic la Atena), una din condițiile formale pentru a te bucura de calitatea de cetățean. Triburile, principala diviziune a corpului civic, își trag la Atena numele din cel al eroului local, numit din această pricină erou „eponim”, și-i aduc cinstiri religioase. Chiar dernele attice, care nu sînt decît unități administrative pe baza teritorială ce au fost instituite tîrziu, își aveau sanctuarele și cultele lor, asemenea tuturor așezărilor celorlalte state grecești, ramase credincioase tradițiilor străvechi.

Cît privește cetatea însăși, ea este, precum s-a spus, „cadrul prin excelență” al vieții religioase. Sanctuarele și cultele ei soliciță interesul cetățeanului, care nu se simte membru al corpului

civic decît în măsura în care participă la credințele comune ale acestuia. Pentru el, patria este înainte de toate religia transmisă de strămoși. Jurămîntul efebilor atenieni, așa cum ne-a fost păstrat de o inscripție din secolul IV, o arată limpede: „Voi lupta pentru a apăra sanctuarele cetății.. . Voi venera cultele strămoșești”. Chiar femeile sînt antrenate, încă din copilărie, în astfel de obligații religioase în serviciul statului. Corul atenienelor adus de Aristofan pe scenă în a sa *Lisistrata* (verșurile 638—647) reamintește etapele biografiei ide-a*e pentru o tînară fiică a Atticii: „Abia atinsesem vîrsta de șapte ani, că am fost numită arefora*. La zece ani am pregătit prăjiturile sacre pentru zeița Arhegetă. Apoi am îmbrăcat tunica șofran, ca ursoaica la Brauronii.-în fine, ca fata, am dus coșurile cu ofrande și colierul de smochine”. Desigur nu toate fetele Atenei îndeplineau aceste funcții, rezervate unui număr mic de alese. Enumerarea poetului nu are din această pricină mai mică, valoare de simbol: toate și toți se simțeau membrii unuia și aceluiași corp social, căruia religia îi asigura coerența. Iată motivul pentru care grecii dădeau atîta importanță marilor ceremonii sacre, în care sacrificiul public este elementul esențial. Numai atunci aveau sentimentul că participă într-un fel activ și complet la viața cetății, în ce avea ea mai fundamental și mai de preț. Desigur, participarea era întovărășită de avantaje concrete, deloc neglijabile: din pricina rarității în Grecia a cornutelor mari, mulți oameni nu mînceau carne de măcelărie decît cu ocazia sacrificiilor publice, iar ospățul sacru, dacă era copios, avea și avantajul de a fi gratuit. Mai intervenea însă și altceva. Solemnitatea și fastul sărbătorilor veseleau un public ale cărui distracții erau rare, iar viața zilnică austeră: poporul admira cu această ocazie demnitatea magistraților, prestața cavalerilor pe caii lor tropăitori, frumusețea purtătoarelor de ofrande sau canefore și aspectul promițător al victimelor destinate sacrificiului.

Orice sărbătoare începea printr-o procesiune ce putea avea valoarea unui act menit să o facă prielnică, dar care, mai ales, oferea spectatorilor un tablou strălucitor și bine orînduit. Departe de a asista pasiv la defilare, gură-cască nu se sfiau să comenteze, cu verva lor mediteraneană, amănuntele, schimbînd la nevoie glume cu membrii cortegiului, în unele cazuri atare împunsături făceau parte chiar din ritual, ca la procesiunea de la Eleu-sis, unde spectatorii adunați în jurul unui pod n acopereau pe pelerini cu obscenități tradiționale, numite *gefyrisme* sau „glumele podului”. „Zeflemelele carelor”, proferate de la înălțimea atelajelor 2'

cu ocazia Antesteriilor și Leneenelor, sărbători at-tice ale lui Dionysos, și-au avut rolul lor în apariția comediei. Dirijate în desfășurarea lor de către maștrii de ceremonii, personaje oficiale ce pot fi remarcate pe friza Partenonului, pentru că sînt întoarse în sensul invers al direcției de înaintare, aceste procesiuni parcurgeau străzile și piețele spre a ajunge la sanctuar, pe esplanada din jurul altarului. Geniul lui Fidias, inspirator al unei echipe omogene de

sculptori, a știut să traducă de minune, în toată bogata ei complexitate, animația unui astfel de cortegiu al sărbătorii attice a Marilor Panatenee. Oameni și animale, călăreți și care, tinere fete și purtători de ofrande, nimic nu lipsește pe lungă friză cu 360 de personaje, plasată în partea de sus a zidurilor și porticelor interioare ale Partenonului: și, neîndoielnic, conform cu ferovitatea reală a poporului Atenei, sentimentul religios care dă viață operei este atât de puternic și de sincer încât ți se pare într-un tot firesc ca muritorii să ajungă, deasupra intrării templului, în fața zeilor strânși laolaltă.

După procesiune, urma sacrificiul care avea loc în apropierea altarului. Altarul era destinat focului în care va arde victima întreagă sau în parte. El putea fi pur și simplu un loc anume, o acțiune-tură săpată în pământ ori o movilită de lut hemisferică, fără nici o podoabă arhitectonică. Este numit atunci îndeobște cu același cuvânt ce desemnează vatra, *eshara*: forma obișnuită de altar pentru divinitățile htoniene, pentru eroi și răposați. Atare tip primitiv de altar îl regăsim însă și în alte culte: astfel, la Olimpia, marele altar al lui Zeus, care n-a lăsat nici o urmă arheologică, era o ridicătură formată exclusiv din cenușa sacrificiilor. Pausania îl descrie cu precizie drept un trunchi de con cu circumferința de 37 m (125 picioare) la bază, și de 9,5 m (32 picioare) la vîrf. Înălțimea lui era de 6,5 m (22 picioare). O scară tăiată direct în grămada de cenușă permitea accesul la platforma superioară și transportarea acolo a cenusărilor și carniurilor victimelor ce urmau să fie arse în vîrf. În acest sanctuar panețenic. care

era în același timp și sanctuarul național al elenilor, se făceau sacrificii zilnic, chiar în afara perioadei sărbătorilor. O dată pe an, într-o anumită zi, prezicătorii (căci pe lângă altar exista și un oracol) adăugau altarului cenușa strînșă în timpul anului, după ce o amestecau cu apă scoasă din Aî-feu, râul Olimpiei. Movila creștea astfel încetul cu încetul ca urmare a pietății credincioșilor, în sanctuarul său de la Didyma, lângă Milet, Apolo avea și el un altar de cenușă, a cărui ridicare era atribuită lui Herakles. Altarul lui Apolo de la Delos era încă și mai ciudat: era numit altarul coarnelor, Keraton, pentru că era în întregime format din coarne de capră. Legenda pe care Calimah o relatează în al său Imn către Apolo pretinde că zeul însuși l-ar fi construit din coarnele caprelor sălbatice ucise cu săgeți de sora sa Artemis, care vîna pe cuprinsul insulei.

Majoritatea altarelor erau însă ele piatră, monolite sau construite. Ele aveau forma unei mese, cilindrice sau rectangulare, a cărei față superioară primea focul sacrificial. Pe lângă altarele modeste, simple cuburi de piatră purtînd uneori numele divinității înscris pe una din fețele laterale, în sanctuarele importante existau altare monumentale. Acestea sînt construcții de mari dimensiuni, compuse dintr-un masiv dreptunghiular oblong, deseori supraînălțat pe un

soclu cu mai multe trepte. Părțile laterale ale mesei puteau fi dezvoltate în margini înalte, masive, drept apărătoare de vânt, ori spre a împiedica cenușa să cadă de pe altar. Un placaj de marmură, muluri, basoreliefuli îmbogățeau uneori atare arhitectură. Vestitul Tron Ludovisi, fală a Muzeului Termelor de la Roma, este neîndoiește decorația fațadei laterale a unui altar, sculptată de un artist ionian în al doilea sfert al secolului V î.e.n. Dimensiunile acestor alj tare monumentale puteau fi considerabile, încă din epoca arhaică, ele atinseseră în plan mărimi între 20 și 30 m lungime și 6 la 13 m lățime: cazul altarelor „Bazilicii” (templul Herei) de la Poseidonia-Paestum, al templului D de la Selinunt, al templului lui Apolo din Cirene, al templului 22

Afaiei de la Egina. în vremurile clasice aceleași dimensiuni le regăsim la templul Herei de la Agri-gent și la cel al Atenei Alea de la Tegeea. Altarul Olimpieionului din Agrigent, la fel de colossal ca și templul, avea 56 m pe 12. Epoca elenistică a sporit și mai mult aceste dimensiuni, căci Hieron II, regele Siracuzei, la mijlocul secolului III, a ordonat construirea în capitala sa a unui altar lung de un stadiu olimpic, adică de 192 m. Fără să atingă însă colosalul, altarul ridicat de orașul Chios în fața templului lui Apolo de la Delfi, în primul sfert al veacului V, este deja un monument important (8,5X2,2 m). A fost parțial reconstruit, cu corpul lui de calcar închis, cu baza și masa de marmură albă. Dominînd ultima cotitură a Căii Sacre, el îi înlesnește vizitatorului modern să-și imagineze ceremoniile de odinioară.

Cum se vede, altarul era amplasat de obicei sub cerul liber. Aceasta din doua motive: întâi de toate, fumul sacrificiilor ar fi făcut repede irespirabil aerul într-un spațiu închis, iar pe de altă parte în jurul altarului trebuia să existe un spațiu necesar pentru mulțimea asistenților. Altarele interioare (cu excepția micilor altare ale locuințelor) sînt deci rare, ele corespunzînd unor forme de cult ieșite din comun, în schimb, nu există nici un raport riguros între altar și templu: contrar părerii foarte răspîndite, cel mai important din cele două nu este templul, ci altarul. Un templu fără altar nu e de conceput, dar grecii au avut sanctuare fără templu, unde ritualul consta din-tr-un sacrificiu pe un altar, sub cerul liber. Astfel a fost cultul lui Zeus la Olimpia, pe toată durata epocii arhaice pînă la construcția templului de către arhitectul elean Libon, în al doilea sfert al secolului V. Aceeași fusese situația și la Dodona. Dacă de obicei altarul se află plasat în fața templului, cînd acesta există, faptul nu constituie o regulă absolută, ci o simplă conveniență arhitectonică: pe Acropola Atenei, altarul zeiței Atena PU era amplasat nici în fața Partenonului, nici înaintea celei dinspre răsărit a Erehteionului, ci în i<! iată locului ocupat odinioară de templul arhaic al

Atenei, acolo continuînd a se aduce sacrificii la sfîrșitul păgînismului.

De obicei, în jurul altarului era amenajată o esplanadă suficient de mare spre a găzdui pe mi-

nistranții sacrificiului și publicul spectator, în fața mesei altarului, se fixa fie în pământ, fie chiar în lespedea (numită protysis] pe care stătea preotul sacnificator, un inel de fier ce servea la legarea victimelor în momentul loviturii de grație. Se în-tîmpîă ca arheologul să găsească la locul lui acest inel, simplu detaliu ce vorbește imaginației cu o deosebită forță. El contribuie la evocarea prezenței în jurul altarului, pe care ardea focul sacru, a animalelor hecatombei, a grupului format din preot, magistrați și ministranți, în fine, a mulțimii adunate în cerc. Spectacol deosebit de pitoresc, deopotrivă solemn și viu: flăcările și fumul urcau cîi-tre cerul albastru, iar mirosul de tămîie se amesteca cu cel al carnurilor sfîrîinde, în vreme ce cîn-tecul din fluier și imnurile corului însoțeau desfășurarea ceremoniei. Uneori murmurul mulțimii înceta pentru o clipă de tăcere, sfîșiata doar de mugetul victimei. Alteori întreaga asistența repeta într-un singur glas cîte un strigat ritual. Fațada vreunui templu cu frontoanele multicolore, colonadele unui portic, ofrandele și statuile de bronz ce scînteiau în soare, frunzișul cîte unui crîng sacru, pantele unui munte apropiat, ori vastul orizont al mării serveau de cadru acestor sărbători în aer liber, pe care încrederea credincioșilor în zeii lor și perspectiva petrecerii ce avea să urmeze le făceau să se desfășoare într-o atmosferă de veselie. Respectarea prescripțiilor tradiționale dădea uneori anumitor episoade ale ceremoniei caracterul unui fel de joc sacru, ai cărui actori se conformau scenariului desprins din străvechi credințe uitate. Era cazul, de pildă, al Dipoliilor de la Atena, sărbătoare în cinstea lui Zeus Polieus, protector al cetății, al cărui cult era celebrat pe Acropole într-un perimetru sub cerul liber, unde nu se ridica nici un templu. Deja în 423, Aristofan, în Norii, socotea această sărbătoare ca tipic arhaica (versurile 984—985). Ea era celebrată la mijlocul Iu- 2' nii Skiroforion (corespunzătoare lui mai-iunie) și consta într-un sacrificiu numit Bufonii, sau „uciderea bouului”. Iata cum o descrie Pausania: „în ce-1 privește pe Zeus Polieus, voi relata obiceiurile conform cărora i se aduce un sacrificiu, f ara sa dau și explicația acestora. Se așează pe altar grăunțe de orz amestecate cu boabe de gnu și se lasă nesupravegheate. Boul pregătit pentru sacrificiu se apropie de altar și mănîncă boabele consacrate. Atunci unul din preoți, ce a primit numele de Omorîtor al bouului, îl ucide cu o lovitură de secure și imediat, lăsînd securea acolo (este una din prescripțiile rituale), o ia la fugă și dispare. Ceilalți, făcîndu-se ca nu știu cine a ucis boul, aduc securea la judecată în fața unui tribunal”. Este păcat că și de această dată scrupulosul Pausania a respectat consemnul tăcerii în ce privește interpretarea secreta pe care preoții o dădeau acestui rit ciudat: cei moderni au făcut numeroase speculații referitoare la rosturile acestei farse sacre, în ea ei au văzut supraviețuirea unei străvechi credințe țărănești, după care sacrificarea bouului de muncă, auxiliar al agriculturii, chiar într-un scop religios, rămîne o faptă condamabilă, o adevărată

crimă și ca atare trebuie să aibă loc o satisfacție judiciară. Oricare ar fi explicația, desprindem de aici că ceremoniile culturale adoptau lesne o anumită formă elementară de ficțiune dramatică. Mai dezvoltată o găsim în ritualul de la Delfi: la fiecare opt ani se desfășura acolo, pe arie, spațiu liber de la mijlocul pantei Căii Sacre, un adevărat „mister”, numit Stepterion, comemorând vechea legendă delfică a uciderii șerpului Piton de către Apollo. Acțiunea ce cuprindea arderea „colibei lui Piton”, construită pentru această ocazie, era întovărășită de cântec din fluier, Plutarh consemnând efectele imitative ale acestuia, care aminteau de Șuierăturile șarpelui. La Sparta, cu ocazia sărbătorilor Carneene, se juca, de asemenea, un fel de dramă pe o temă războinică, așa cum ședea bine acestei cetăți de soldați: se ridicau nouă barăci asemănătoare celor ale unei tabere, ocupate fiecare de nouă oameni aflați sub ordinele unui șef, care le-

indica detaliile rolului lor. Atenaios, compilator din secolul III al erei noastre, consideră acest episod al Carneenelor drept „reprezentarea unei expediții militare”, în alte cazuri sacrificiul era însoțit de dansuri mai mult sau mai puțin încărcate de o semnificație simbolică.

Dar nici un cult nu a acordat mai mare importanță reprezentațiilor rituale decât cel al lui Dionysos. Acest zeu al vegetației, și mai ales al viței și vinului, a trecut multă vreme drept o divinitate străină, introdusă târziu în Grecia, din Tracia sau din Orient. Mare a fost surpriza că numele lui a apărut într-un document micenian, de aici înainte trebuie socotit drept unul din elementele străvechi ale panteonului grecesc. Totuși, abia la sfârșitul arhaismului au apărut în cultul sau reprezentările dramatice propriu-zise. Ritualul dionisiac cuprindea, ca de altfel multe alte rituri, coruri ce cântau și dansau totodată, precum și procesiuni. Corurile executau în cinstea zeului un imn de un gen aparte, numit ditiramb*. Deosebit de veselele și zgomotoasele procesiuni plimbau imaginea sexului bărbătesc, falosul, simbol al fecundității și al reînnoirii universale. Mai mult decât ceilalți zei, Dionysos își incita credincioșii la extazul mistic, cu contorsiuni violente, la entuziasmul neînfrinat: vinul își avea desigur rolul lui, ca și tradiția rurală, foarte la locul ei în atare cult agrar, tradiție a sărbătorilor licențioase, care urmau asprelor munci ale verii și toamnei. Participanții la cortegiul (sau ălasos) dionisiac se asimilau bucuros legendarilor tovarăși ai zeului, Satirii ori faunii cu picioare de capră, adoptându-le costumația: masca bărboasă și cîrnă, piele de capră în jurul șoldurilor, de care atârna o coadă și un fâlos. După mărturia lui Aristotel (Poetica, IV, 1449 a), tragedia a apărut din ditiramb, al cărui nume (care înseamnă cântecul țapului) evocă țapul, tragos, animal care era închinat lui Dionysos. Poetului attic Tespis*, originar din satul Icaria, la poalele muntelui Pentelic, i se atribuia, inițiativa de a pune sa dialogheze un actor cu corul și cu conducătorul acestuia, introducând astfel în imnul liric al diti-

rambului un element dramatic ce s-a dezvoltat rapid. Marmura din Păros da ca dată anul 534 pentru întâia reprezentare dramatică la Atena: acesta nu-i cel mai neînsemnat motiv de fală al guvernării lui Pisistrate. Teatrul, așa cum îl concepem noi ca gen literar, se născuse.

Ulterior, principalele sărbători dionisiace de la Atena, Marile Dionisii sau Dionisiile urbane, de la sfârșitul lui martie, și Leneencle, de la linele lui decembrie, ca și Dionisiile rurale, ținute în satele Atticii la sfârșitul lui noiembrie, cuprindeau reprezentații teatrale, organizate de magistrații responsabili cu atare sărbători, la care aveau loc și concursuri. Natura religioasă a acestor ceremonii a riarnas marcată precis pînă la sfârșitul epocii elenistice: amenajamentele necesitate de spectacol, la început de lemn, apoi de piatră, sînt amplasate iară excepție într-un sanctuar al lui Dionysos; spațiul circular rezervat evoluțiilor corului are la mijloc un altar al zeului; preotul lui Dionysos beneficiază ele un loc de onoare. Reprezentațiile au loc doar cu ocazia sărbătorilor religioase și sînt precedate de alte rituri, procesiuni, sacrificii, purificări. Din discursul lui Demostene împotriva lui Midias, unul din dușmanii săi care l-a lovit în vreme ce oratorul își asumase obligațiile de horeg, se vede limpede cum la mijlocul secolului IV, concursurile dramatice păstrau încă în ochii poporului un caracter sacru.

În ce privește comedia attică, care și-a avut mai tîrziu locul ei alături de tragedie și de străvechiul ditiramb, ea a apărut, după cum ne spune Aristotel, din procesiunile falice, din cântecele și glumele ce le însoțeau. Corurile de satiri, care încă de la începutul veacului VI alcătuiau cortegiul lui Dionysos pe vasele attice, au contribuit și ele la nașterea deopotrivă a comediei, ce se potrivea cu caracterul licențios și lasciv al acestora, ca și la cea a tragediei, între cele două războaie persane, probabil în 486, dacă acceptăm mărturia Sudei, a avut loc primul concurs de comedie la Marile Dionisii, aproape o jumătate de secol după întâiul concurs de tragedie. Ca și tragedia,

comedia a rămas un element important al sărbătorilor dionisiace din Attica. Folosindu-se cu multă libertate de îngăduința acordată de tradiție spre a stîrni rîsul prin toate mijloacele, chiar cele mai îndrăznețe, poeții nu au ezitat să-l ia cîte-odată în derîdere pe însuși zeul ce le patrona arta. În 405, Aristofan, în Broaștele, face din Dionysos un personaj ridicol: deghizat în Herakles, zeul vrea să coboare în Infern, dar spre deosebire de eroul a cărui costumație o folosea, se vedește fricos și laș, ceea ce-l face să treacă prin întîmplări neplăcute și să încaseze chiar lovituri de bîtă: Herakles însuși, cît era el de fiu al lui Zeus, e deseori înfățișat drept bețiv și mîncău: sub atare lumină apare în Alcesta lui Euripide, care nu-i o tragedie propriu-zisă, ci echivalentul unei drame satirice, adică o piesă în care elementul burlesc își are locul lui.

Ne vine greu să admitem că felul acesta de a aduce zeii pe scenă e compatibil cu o credință

sinceră și totuși nu trebuie să ne îndoim de existența ei. Ființa un gen de familiaritate populară cu divinitatea antropomorfă, care nu-i deranja cîtuși de puțin pe cei vechi, cu excepția cîtorva spirite deosebit de exigente ori delicate. Mulțimea accepta fără dificultate că natura divină, luînd formă omenească, își asuma totodată și unele slăbiciuni omenești. Puterea de temut a Nemuritorilor nu era din această pricină mai puțin venerată: tocmai pentru că se avea încredere în ei, puteau fi satirizați cu bunăvoință la propriile lor sărbători, dacă tradiția o îngăduia, în schimb, cînd se ivea prilejul, poetul comic știa să găsească accente nobile spre a-i invoca pe zeii cetății: „Stăpîna a orașului nostru, o, Palas, o, tu, protectoarea acestui sacru pămînt ce le întrece pe toate prin puterea armelor, prin poezia și măreția lui, vino la noi și adu cu tine Victoria, care tovarăș ne-a fost în expediții armate și-n lupte"! Astfel vorbesc Cavalerii lui Aristofan (versurile 581—589). Într-alu parte, același poet ini-1 înfățișează pe bravul țaran Diceopolis celebrînd sărbătoarea Dionisiilor rurale (Acarnienn, versurile 241—279): scena este de 226

mare interes, căci ea surprinde pe viu felul în care se exprima pietatea populară în atare rituri rustice, din care a apărut comedia attică. Ca șef al familiei, Diceopolis conduce ceremonia la care participa toți ai casei: el se află în fruntea unei mici procesiuni, urmat de fiica sa care, ducînd coșul cu ofrande, joacă rolul de cană f ora, și de cei doi sclavi, ce au datoriat să agite cît mai sus un mare fălos, simbol dionisiac. Diceopolis aduce zeului un sacrificiu modest și nesîngeros: o prăjitură stropită cu terci de legume. Apoi rostește o rugăciune: wStă-pîne Dionysos, fie-ți pe plac procesiunea asta pe care o conduc și sacrificiul ce ți-1 ofer cu întreaga familie! Facă-se sa prăznuiesc fericit Dionisiile țărănești!" Și procesiunea se pune în mișcare în vreme ce Diceopolis intonează imnurile, iar soția lui îl privește de pe terasa casei lor.

Concursurile dramatice, a căror importanță a fost atît de mare pentru dezvoltarea literaturii europene, nu constituie decît un aspect particular al concursurilor grecești: cele din urmă reprezintă un foarte răspîndit element al sărbătorilor religioase și rolul lor a fost esențial în viața socială și morală a elenilor. Atare concursuri sînt în primul rînd, și la origine, niște întreceri atletice: întrecerile muzicale, de pildă, n-au apărut decît mai tîrziu. Primele jocuri pe care le cunoaștem sînt cele organizate de Ahile cu ocazia funeraliilor lui Patrocle, în cîntul XXIII al Iliadei. Alte întreceri funerare apar în legendele epice: astfel jocurile în cinstea lui Pelias, regele din Iolcos, în Tesalia, la care au luat parte numeroși eroi vestiți, erau reprezentate pe celebrul cufăr al lui Cipselos, pe care tiranul Corintului l-a consacrat la Olimpia, în a doua jumătate a secolului VII. Motiv pentru care unii dintre moderni consideră competițiile atletice grecești ca fiind la obîrșie un obicei funerar. Trebuie totuși să amintim ca în cîntul VII al Odiseei, regele Alcinous al feacienilor propune supușilor săi întreceri sportive

ca să-și distreze oaspetele, pe Ulise: aceste exerciții n-au

MX?

în. context nici un caracter funerar, nici măcar religios. Este o realitate însă ca, de obicei, concursurile grecești să fie organizate în cadrul unor ceremonii sacre.

Peste tot existau jocuri în lumea elenă, legate de cultele cele mai diverse. Astfel, Pindar, laudând meritele unui alergător din Cirene, în Pitica u JX-a, menționează printre jocurile celebrate la Cirene concursurile în cinstea Atenei, altele pentru Zeus Olimpianul, altele pentru Pământul hrănitor și această enumerare nu este completă. Aceste jocuri locale dădeau prilejul tinerilor să se întrecă în diverse probe, individuale sau pe echipe. Uneori proba păstrează evident caracterul unui rit religios: este cazul, de pildă, a curselor cu torțe, sau lampadodromi, bine cunoscute la Atena, ori chiar al cursei cu ciorchinele de strugure, sau stafilodromie, ce făcea parte din marea sărbătoare a Carneenelor spartane, în cinstea lui Apolo Carneios, divinitate agrară. Cel mai adesea e vorba însă de simple întreceri atletice cu care tinerimea cinstea divinitatea prin calitatea vigoriei și îndemnării ei. Cum se vede limpede încă în Homer, în ochii grecilor, victoria la jocuri ca și în război depinde în esență de grația divină. Omul face tot ce poate, dar Destinul și voința zeilor hotărăsc. De la Pausania știm că la Olimpia, în apropierea liniei de plecare în cursa de care, au fost ridicate mai multe altare închinare diversilor zei și în special Moirelor, divinități ale Destinului, și Moirageiului. „E clar, adaugă Periegetul, că acesta este un epitet al lui Zeus, care cunoaște destinele oamenilor, ceea ce le este dat de Moire și ce nu" (V, 15, 5). Faptul este revelator cât privește o stare de spirit foarte răspândită în Grecia: omul are conștiința propriilor merite, el știind că în tot ce întreprinde intră în joc o parte de hazard care riscă să fie decisivă. Acest element neprevăzut îi micșorează superbia, dezvăluind suverana intervenție a unei puteri supranaturale în treburile omenești, în competiția athletică, cel puțin în vremurile de demult, înainte ca ea să se degradeze prin participarea atleților profesioniști, se vedea

recunoașterea implicită a voinței divine care-i conferea noblețe și măreție: este de înțeles că poezia lui Pindar găsea aici motivele celor mai inspirate avânturi.

Învingătorul la jocuri era considerat deci drept favorit al zeilor și deopotrivă un individ dotat cu călirăți fizice excepționale: de aici obiceiul de a consacra după victorie o ofrandă în sanctuarul zeului care patrona concursul. Printre mulțimea de jocuri ce stârneau ambiția atleților, existau unele al căror renume depășea cu mult frontierele unui stat spre a cuprinde lumea grecească în întregime. Patru dintre ele atrăgeau cu precădere mulțimile: cele de la Olimpia, de la Delfi, de la Istm și de la Nemea. Prin strălucirea sărbătorilor, prin calitatea concurenților ce se înfruntau, prin numărul și varietatea spectatorilor, acestea își meritau într-

adevar numele de jocuri panelenice, cu care erau de obicei desemnate. Pentru învingătorii acestor competiții glorioase a compus Pindar odele triumfale sau epinikii, ce au rămas unicele mărturii complete ale geniului sau poetic și pe care editorii antici ie-au împărțit deja, în funcție de diferitele concursuri, în Olimpice, Pitice, Istmice și Nemeene. Lăsând deoparte aspectul tehnic și sportiv al jocurilor, vom evoca, pentru moment, doar importanța lor religioasă.

Jocurile olimpice, în cinstea lui Zeus de la Olimpia, erau cele mai celebre. Din 776, după cronologia tradițională adoptată de istoricul Ti-maios din Taormina, care a răspândit obiceiul de a socoti în olimpiade, atare jocuri erau celebrate la fiecare patrii ani în plină vară (iulie-august), în epoca clasică sărbătorile durau șapte zile. Din 572 ele au fost patronate de eleeni, care dominau regiunea și care desemnau dintre ei colegiul hela-nodiciilor, sau „judecători ai grecilor”, însărcinat cu organizarea jocurilor. Așadar, chiar o ceremonie panelenică, adică deschisă tuturor grecilor, rămânea subordonată responsabilității unui singur popor, conform concepției politice și religioase ce puneau totul sub autoritatea cetății. Cîteva vreme înainte deschiderii jocurilor, erau trimiși soli, ori

spondofori, în toate cetățile grecești ca să anunțe evenimentul, în cinstea lui Zeus, se păstra atunci un armistițiu sacru, prin care luptele intestinale erau suspendate pe durata sărbătorilor olimpice. Atleți și curioși luau drumul Elidei, unde se făcuseră pregătiri materiale pentru a-i primi: un oraș de corturi și barăci se înalță pentru cîteva săptămîni în jurul sanctuarului.

Prima etapă a jocurilor era rezervată sacrificiilor și prestării jurămîntului olimpic de către concurenți. Aceștia trebuiau să fie greci, liberi prin naștere și să nu fi suferit inieci o condamnare. Mai mult decît niște cerințe morale și politice, ele erau, în acest caz, de natură religioasă: jocurile fac parte din cult, iar la el nu se putea participa pe deplin decît dacă individul aparținea unei comunități cetățenești și era lipsit de orice pată. Iată pentru ce barbarii, sclavii și cei condamnați nu erau admiși. Tot o ordonanță religioasă interzicea femeilor intrarea în sanctuar și participarea ca spectatoare la întreceri: se făcea o singură excepție, în cazul preotesei Demetrei Hamine, lucru care dovedește caracterul sacru al opreliștii. Depunerea jurămîntului era deosebit de solemnă. Ea avea loc pe altarul lui Zeus Horkios, protector al juramentelor, a cărui statuie se afla în Buleuterion (sediul Sfatului local) și ținea un fulger în fiecare mîna pentru a-i trăzni pe sperjuri. Pe sferturile unui purcel sacrificat în acest scop, atleții, părinții și frații lor, uniți de străvechea solidaritate a clanului familia!, jurau să respecte regulile concursului. Pausania, căruia îi datorăm atare informații, adaugă o remarcă simptomatică: „Nu mi-a trecut prin minte să întreb ce se făcea cu purcelul după jurămîntul atleților: e o datină rămasă din timpuri imemorabile ca victima asupra căreia s-a rostit un jura-

rnînt sa nu servească drept hrană oamenilor" (V, 24, 10). La picioarele statuii lui Zeus Horkios putea fi citit, pe o placă de bronz, un poem în distihuri elegiace, care reamintea pedeapsa cuvenită sperjurilor, în caz de înșelăciune, helanodicii condamnau pe vinovat la o amendă mare și îl excludeau pentru totdeauna de la Jocuri. Cu contravaloarea amenzii, ei ridicau lui Zeus o statuie de bronz. Astfel de Zei, Zanes în dialectul doric local, erau aliniați în sanctuar, aproape de terasa tezaurelor. Și astăzi mai pot fi văzute la locul lor unele baze ale acestor statui.

După sfârșitul întrecerilor, care durau cinci zile, ultima zi era consacrată împărțirii recompenselor, în prezența unei mulțimi imense care-i aclama, învingătorii, numiți olimpionici, ieșeau din rînduri cînd își auzeau strigat numele, ca să-și primească premiul: o simplă cunună de măslin sălbatic, împletită din frunzele copacului sacru adus, după cum ne spune Pindar, de Herakles din țara hiperboreenilor spre a-1 sădi la Olimpia. Cununele erau așezate pe o somptuoasă masa de ofrande, încrustată cu fildeș și aur, operă a lui Colotes*, discipol și colaborator al lui Fidias. Masa figurează pe reversul monedelor comemorative bătute de eeleni în 133 era noastră, sub împăratul Hadrian. Nu exista cinstire mai mare în ochii grecilor decît cununa olimpică, cîștigată în văzul întregii Grecii adunate în sanctuarul regelui zeilor. Ceea ce lasă să se înțeleagă și celebra anecdota, consemnată de Cicero în Tusculane (I, 46, 111) > despre Diagoras și spartan. Vestitul pugilist Diagoras din Rodos a fost învingător la Olimpia, iar izbînda sa a fost cîntată de Pindar în Olimpica a VII-a. La bătrînețe a avut bucuria să-și vadă pe cei doi fii ieșind învingători la rîndu-le, arîndoi în aceeași zi. „Un spartan s-a apropiat de moșneag și felicitîndu-l i-a spus: / «mori acum, Diagoras, căci nu vei mai cunoaște asemenea bucurie divină! , ..» Cel ce rostise aceste cuvinte socotea că pentru o familie era o cinste ieșită din comun aceea de a fi dat trei olimpionici și că în chip inutil s-ar mai expune Diagoras loviturilor sorții dacă ar mai continua să trăiască".

Așadar, pofta de glorie, dorința de laude, orgoliul național și pietatea sinceră față de zeu stîrneau deopotrivă avîntul concurenților. Spectatorii erau mînișcați de curiozitatea de a vedea de aproape oameni celebri, căci atleților li se adăugau scriitori, filozofi, retori sau artiști, dornici de a profita de

oportunitatea pentru oamenii de rînd, nici pentru cei aleși*, în prezența grecilor strînși laolaltă, unii dau curs darurilor lor naturale, iar ceilalți se desfată privind atare întreceri. Nici o primejdie ca vreunul din ei să se plictisească! Toți au cu ce-și satisface propria vanitate: spectatorii cînd îi văd pe atleți dînd tot ce pot mai bun spre a le fi pe plac, atleții cînd se gîndesc că toată aceasta mulțime a venit să-i admire".

Și celelalte jocuri panelenice ofereau prilejul unor panegirii de același fel. Jocurile pitice de la

Delfi au fost instituite în cinstea lui Apolo după primul război sacru, în 582. Încetul cu încetul, ele s-au îmbogățit aproape cu aceleași probe atletice ca la Olimpia. Originalitatea acestora consta însă în aceea ca puneau accentul pe întrecerile muzicale, a căror tradiție era foarte veche la Delfi: se povestea că Homer și Hesiod au vrut amândoi să participe la concurs și că alături unul și celălalt au fost respinși fiindcă primul era orb și nu putea cânta din citară, iar al doilea, deși era poet bun, nu era destul de bun citared. Anecdota, relatată de Pausanias, este evident apocrifă, dar arată limpede că Apolo, zeu al artelor, acorda tot atâta interes compozițiilor muzicale ca și întrecerilor atletice.

Sărbătorile aveau loc la fiecare patru ani, într-al treilea an al olimpiadei, deci la doi ani după Jocurile olimpice, către sfârșitul verii (august-sep-tembrie). Cu câțiva timp înainte, delfienii trimiteau delegații, teorii (ori teorii, cum se spunea la Delfi), din diverse părți ale lumii grecești ca să anunțe oficial apropiata deschidere a piticelor, în timpul ambasadei lor sacre, acești teorii erau primiți și găzduiți în fiecare cetate suverană de persoane ofi-

* I A w . 1 .. .
c iaie însărcinate a le ușura misiunea și care erau numite teorodochi. Lista acestor teorodochi a fost gravată în sanctuar în mai multe rânduri, păstrându-se astfel un fragment de la sfârșitul veacului V, un text foarte întins de la sfârșitul secolului I și alte fragmente de la mijlocul celui următor. Iată documente sînt deosebit de instructive pentru geografia istorică și pentru onomastică. Ca și la Olimpia, premiul pentru fiecare întrecere era o cunună de frunze. Ea era împletită din laur, copacul favorit al lui Apolo, și tăiată în condiții speciale, corespunzătoare cerințelor cultului: un copil, avînd ambii părinți în viață, trebuia să se ducă să caute ramurile în valea Tempe din Tesalia. Prestigiul lui Apolo și renumele oracolului acestuia se adăugau atracției Jocurilor, aducînd la Delfi mulțimi comparabile cu cele ce se scurgeau către Olimpia.

Jocurile istmice și Jocurile iemeene aveau loc la doi ani, alternînd cu cele de la Olimpia și Delfi, ținîndu-se deci în al doilea și al patrulea an al fiecărei olimpiade. Primele erau celebrate în cinstea lui Poseidon, în sanctuarul acestuia de pe istmul corintic, ale cărui rămășițe au fost de curînd parțial cercetate. Organizatori erau corintienii, iar printre vizitatori atenienii dețineau un loc aparte. Perioada jocurilor era primăvara (aprilie-mai). Erau anunțate oficial și cu această ocazie se instaura un armistițiu sacru, respectat chiar în plin război peloponesiac: Tucidide face în chip specială această precizare, în ce privește jocurile anului 413. Premiul decernat învingătorilor a fost la început o coroană de pin, curînd înlocuită, încă din vremea de dinaintea lui Pindar, de o cunună de țe-lină sălbatică. Din aceeași planta era și cununa Jocurilor iemeene, ținute în sanctuarul lui Zeus din Nemea, în Argolida. Pînă în timpul lui

Pin-dar, organizarea celor din urmă depindea de locuitorii din Cleoneea, mică cetate învecinată, dar ar-gienii, a căror influență se întindea asupra acestei întregi regiuni din Pelopones, au sfârșit prin a-i înlocui. Cu toate că amintirea vestitului leu ucis de Herakles rămăsese legata de mica câmpie a Ne-meei, Zeus era cel adorat acolo, într-un mic crng de chiparoși. Concursurile se asemănau cu cele ale la Olimpia și, ca și la Olimpia, arbitrii acestora purtau numele de helanodici. Recunoscuta drept panegiric a tuturor grecilor, sărbătoarea prilejuim și ea un armistițiu sacru.

Admirația stîrnita de victoriile la Marile Tocuri era deosebit de puternică cînd același atlet cîștiga cîte o coroană în ciclul celor patru sărbători succesive: el purta atunci titlul de perio-doniks, sau „învingător în ciclu”. Renumele acestor campioni străbătea veacurile și putea, în împrejurări favorabile, să-1 situeze pe atlet în rîndul zeilor. Exemplul lui Teogenes din Tasos 0 dovedește limpede. Fiu al unui preot al lui Herakles, acestuia i se atribuia drept tată adevărat zeul însuși, legendă explicabilă, precum s-a văzut, prin ritualul hierogamiei. Boxer de neînvins timp de douăzeci și doi de ani, a repurtat următoarele victorii: de nouă ori biruitor ia Nemeea, tot de atîtea ori la Istm (plus o victorie la pan-crațiu, la aceeași sărbătoare), de trei ori încununat la Jocurile pitice (o data fără ca alt concurent să fi îndrăznit să-1 înfrunte), a cunoscut apogeul carierei triumfînd ca boxer la Olimpia, în 480, iar în 476 ca luptător și boxer (pancrațiu).

1 s-au ridicat statui la Olimpia, la Delfi și în insula Tasos, patria sa. Bazele acestor statui au fost regăsite, mai mult ori mai puțin grav distruse: cea de la Delfi ne îngăduie încă să citim, alături de lista completă a victoriilor lui Teogenes, o epigrama de douăsprezece versuri care lauda meritele într-adevăr excepționale ale unui campion ce se mîndrea a fi ieșit biruitor în 130C de întîlniri! Amintirea i-a fost durabilă: în secolul III î.e.n., epigramistul Posidipos din Pela menționează pofta de mîncare extraordinară a boxerului, capabil, după cum pretinde cel citat, să devoreze singur un taur întreg. .. în veacul II al erei noastre, retorul Dion Hrysostomul, filosoful Plutarh, iar apoi călătorul Pausania se opresc îndelung asupra lui Teogenes, a firii im irascibile, a faptelor sale.

Dar cea mai interesantă nu este extraordinara serie a triumfurilor lui sportive, ci promovarea religioasă de care a beneficiat după moarte, m împrejurări relatate detaliat de către Pausania: „Cînd Teogenes n-a mai fost printre cei vii, 235 unul din dușmanii săi își luase obiceiul să vină în fiecare noapte și să bată cu vergile statuia lui ale bronz, închipuindu-și că astfel îl pedepsea pe Teogenes în persoană. Statuia puse capăt acestor violențe, strivindu-1 ipe acela, iar copiii lui

au adus-o în fața judecății acuzînd-o de omor. Ta-sienii au aruncat-o în mare, aplicînd legea lui Dracon care, în codul penal ce-l întocmise pentru atenieni, pedepsește cu exilul chiar obiectele neînsuflețite, dacă din întîmplare unul din acestea strivește vreun om. Ca urmare, pămîntul insulei Tasos a fost lovit de sterilitate. Tasiinii au trimis delegați la Delfi, să consulte oracolul, care le-a poruncit să primească înapoi pe cei ce i-au alungat. Dar reîntoarcerea exilaților, decisă în urma acestui ordin, nu a pus capăt sterilității solului. Tasiinii au consultat-o din nou pe Pitia, plîngîndu-se că mînia divină continuă să apese asupra lor, cu toate că au îndeplinit recomandările oracolului. Atunci Pitia le-a răspuns: „Ați nesocotit amintirea, marelui Teogenes". Erau foarte încurcați, neștiind în ce fel să redobîndească statuia lui Teogenes, cînd, se spune, niște pescari ce plecaseră să pescuiască în larg au prins în năvoadele lor statuia și au adus-o la țarm. Tasiinii au repus-o pe locul ei dintîi și au păstrat obiceiul de a-i oferi sacrificii ca unui zeu". Interpretate în lumina textelor literare, diverse documente epigrafice au confirmat atare mărturie. Cultul lui Teogenes va fi fost inaugurat la Tasos la sfîrșitul secolului V ori la începutul celui următor, cu ocazia restaurării statuii. Mai tîrziu, după cum arată o inscripție din veacul I î.e.n., urmarea relatării lui Pausanias și un pasaj din Lucian, Teogenes a fost socotit mai ales un erou tămăduitor, capabil în special să aperse împotriva malariei, iar cultul sau s-a extins și în afara Tasosului.

Surprindem aici, pe viu, în cazul unui vestit atlet, cum gloria dobîndita la jocuri, semn de netăgăduit al grației divine, putea, în împrejurări ieșite din comun, înalță pe om în rîndul zeilor: hiperbola prin care poeții își flatau clienții în odele lor triumfale devenea astfel realitate. Totuși, atare ridicare în rang nu avea loc decît după 236

moarte, dovada ca grecii nutreau fața de cei dispăruți un respect deosebit. Alături de religia Olimpienilor, cultul morților îmbracă la ei o importanță aparte. Se cuvine deci să-l studiem.

În aristocratica societate miceniană, cultul morților nu ne este cunoscut decît prin intermediul mormintelor și al inventarului acestora. Arhitectura monumentală a mormintelor cu cupola, bogăția obiectelor din mormintele cu gropniță, precum și anumite indicii despre existența unui cult funerar, dovedesc cîtă grija aveau micenienii pentru cinstirea celor trecuți din viață. Nu știm însă ce credeau despre soarta lor în lumea de dincolo. La Homer riturile funerare sînt îndelung descrise cu prilejul funeraliilor lui Patrocle: arderea cadavrului pe rug, sacrificarea prizonierilor troieni și a animalelor preferate, cai și cîini, ridicarea unui mormînt, toate sînt în detaliu relatate de cîntul XXIII al Iliadei. Atare onoruri ar fi de neconceput fără o anumită credință în viața de apoi. De fapt, Homer crede într-o formă de supraviețuire: la el apare pentru prima dată clar exprimată în civilizația noastră noțiunea de suflet (psyche). Diferit de trup, acesta se desprinde de el în clipa din

urmă, ca să-și ia zborul către lăcașul morților, Ia Hades. Sufletul este imaginea (eidolon) a ceea ce fusese omul viu, o imagine însă fără consistență, nici greutate, capabilă totuși să sufere și să regrete viața. Poetul face ca ea să apară uneori în vis, precum cea a lui Patrocle lui Ahile, scăpând însă îmbrățișării zadarnice a prietenului. O singură operație ținând de domeniul magiei, pe care Ulise o întreprinde în cântul XI al Odiseei, poate stârni apariția morților, acea Nekyia, pe care marele Polignot avea să o reprezinte mai târziu în pavilionul (leshe) cnidie-nilor de la Delfi: bînd sîngele victimelor adunat într-o groapă, sufletele își recapătă pentru o clipă un fel de existență omenească. Dar nu-i decît o falsă aparență și, dacă Ulise poate schimba astfel cîteva vorbe cu sufletul marnei sale, zadar-nic îi întinde brațele:

„De trei ori mă saltai spre-a o cuprinde, De trei ori însă ea-mi zbură din brațe Ca umbra sau ca visul.”

Aceste umbre rătăcesc pe o pajiște cu ghiocei, undeva sub pămînt, dincolo de porțile tînmului morților, Hades-ul, unde domnește zeul cu același nume. Cinstirile funerare și mai ales incinerarea sînt o condiție necesară pentru ca sufletul să ajungă în acel loc și să se bucure acolo de o posomorită odihnă. Această credință despre viața de dincolo de mormînt nu aduce nici un fel de mîngîiere muritorilor. Eroii lui Homer iubesc viața și se întristează la gîndul că o vor pierde; dar sentimentul inevitabilului le inspiră un anumit pesimism resemnat. Umbra lui Ahile, care a fost cel mai frumos și mai viteaz dintre oameni, rostește cuvinte amare:

„Mai bine-aș vrea să fiu argat la țară, La un sărac cu prea puțină stare Decît aici în iaci să fiu mai mare!”

Indiferent din ce motiv, fie pentru a aduce în-trucîtva o ușurare sufletelor acestora dezolate» fie din conștiința obscură că morții, în strania lor supraviețuire, dispun de o putere supranaturală, de pe urma căreia cei vii ar avea de suferit, fapt este că necropolele geometrice și cele ale arhaismului timpuriu păstrează urma unui cult funerar: în cimitirele attice, aproape de mormînt se găsește cenușa sacrificiilor, iar marele vas de deasupra lui servise pentru libații. Pe lingă acestea, o piatră mare înfiptă în groapă sau în apropierea ei, servește drept semn, sema. Printr-o evoluție proprie lumii elenice, ea va deveni stela funerară. La început numele mortului era înscris pe blocul abia eboșat, cum se poate constata în necropolele de la Tera (Santorin). Apoi, către sfîrșitul secolului VII, Attica a devenit mai exigentă în materie: stela bine tăiată, înaltă și îngustă, ușor piramidală, a început să fie înfiptă într-o bază mai largă, încă mai înainte, către mijlocul vea-

cului, se ivise în Creta ideea împodobirii stelelor, ca în epoca miceniană, cu o reprezentare, mai întîi lucrata în adîncime: o iemeie cu fusul, un războinic înarmat. Zeu

sau muritor? Era vorba probabil de idealizarea morților, cărora cei vii le aduceau cinstire. Ulterior atare reprezentări se înmulțesc și sensul lor nu mai poate fi pus la îndoială, în secolul VI cele mai luxoase morminte din Attica erau împodobite cu basoreliefuri cu chipul mortului, ca de pilda stela hoplitului Ariston, de la sfârșitul veacului, ori chiar cu statui în ronde bosse, ce constituie frumosul șir de kuroi (băieți tineri) funerari. Idealizarea este în acest caz evidentă, cu toate că inscripțiile indică limpede că este vorba de un portret. Atare portret nu vizează cîtuși de puțin asemănarea fizică, la care grecii nici nu se gîndeau în acea vreme: el îl reprezintă pe defunct idealizat, în plină forță și frumusețe, ca și cum moartea l-ar fi dăruit cu o eternă tinerețe. Unele stele din Laconia, ca reliefurile de la Hrysafa, datînd de la mijlocul secolului VI, ne îngăduie să întrezărim mai limpede sensul acestor reprezentări funerare: o pereche decedată tronează pe un jilț impunător, în spatele căruia se ridică șarpsle asociat cu divinitățile pămîntului. Bărbatul ține un cantaros, iar femeia o rodie. Acestei perechi divine, două personaje de dimensiuni reduse îi aduc ofrande: un cocoș, o floare, o rodie, un ou. Avem de a face cu o scenă a cultului funerar în care supraviețuitorii își cinstesc părinții dispăruți, socotiți după moarte drept zei. Defunctul s-a transformat în erou, în sensul religios al termenului, care desemnează pe omul așezat după moarte în rîndul Nemuritorilor.

În gîndirea elenică fenomenul eroizării este capital. Bazat pe pioșenia și teama pe care moartea le insufla brusc, el s-a dezvoltat neîntreput de la începutul arhaismului pînă în perioada elenistică. Desigur, ideea că orice mort devine erou nu s-a generalizat decît destul de tîrziu, ea răspundea însă unei tendințe profunde și explică numeroase aspecte ale decorației fune-

rare arhaice și clasice. Pe un mare vas funerar de marmură, un basorelief delicat sculptat pe pîntecele acestuia, ne-o înfățișează pe defuncta, al cărei nume, Myrina, este gravat îngă ea, condusă de Hermes în Infern (Hermes este zeul psychopomp ori „călăuzitor al sufletelor”), în prezența a trei bărbați, rudele ei. Artistul atenian care a executat acest basorelief către 430—420 î.a. dat Myrinei, precum și lui Hermes, staturile superioare celor trei viețuitori, lăsînd astfel să se înțeleagă că ea aparține deja categoriei Nemuritorilor. Vasele attice de argilă pictată, numite lekyte (recipient pentru parfum) funerare, ne înfățișează, cît privește secolul V, numeroase scene de aducere de ofrande la mormînt: supraviețuitorii, tinere femei sau efebi, vin la monumentul funerar, îl împodobesc cu panglici, depun pe el fructe, prăjituri, parfumi, fac libații ori pur și simplu meditează, evocîndu-l pe dispărut. Seria stelelor attice sculptate se întrerupe între finele veacului VI și circa 440: neîndoind că o lege împotriva luxului le-a interzis

curînd după răsturnarea Pisistratizilor. Dar între 440 și sfîrșitul secolului IV (cînd filosoful Demetrios din Fale-ron le-a interzis din nou) ele se numără cu sutele, purtînd imaginea defunctului, așezat ori în picioare, deseori înconjurat de cei apropiați, cărora le strînge cîteodata mina. Cu mișcătoare discreție, ele traduc întocmai simțămîntul complex pe care atenianul vremilor clasice îl încerca față de moarte: regretul despărțirii, resemnarea în fața inevitabilului, dorința de a marca permanența legăturilor de sînge ori prietenie (acesta-i sensul strîngerii mîinii), dar și ideea că și defunctul, în noua lume în care intră, se bucură de o noua demnitate. Aristotel, într-un pasaj din Eudemos, păstrat de Plutarh, a formulat în termeni deosebit de limpezi atare convingere: „Nu numai ca credem că morții se bucură de mulțumirea preafericților, ci socotim lipsit de pietate faptul de a rosti despre ei vorbe mincinoase ori defăimătoare, deoarece astfel sînt insultate ființe devenite mai bune și mai puternice".

24C

Titlul de „preafericit" (makarios) era el într-adevăr rezervat tuturor? Ispititor de crezut, dar nu mai puțin ispititor de a-ți asigura printr-o garanție dobîndită în decursul vieții pămîntești ca te vei bucura de fericirea eternă. Atare foarte firească precauție explica succesul orfismului și al misterelor. Orfismul este o doctrină filosofică și eshatologică pe care cei vechi o atribuiau poetului mitic Orfeu. Cu toate ca Herodot, Eu-ripide, Aristofan și Platon s-au referit la ea în mod expres, pentru noi rămîne încă foarte obscură: era exprimată în poemele atribuite bardului trac, evocîndu-i-se mișcătoarea-i poveste, geniul muzical și poetic, participarea împreună cu argonauții la cucerirea Linei de aur, doliul nemîngîiat la moartea Euridicei și propria-i moarte tragică sub furia Menadelor muntelui Pangeu. Trecea drept propovăduitor printre oameni al unui ideal de viață ascetică, întemeiat pe abținerea de la orice fel de carne, pe interdicția sacrificiilor sîngeroase și a îngropării unui mort cu veșmînt de lînă. În plus, orfismul propunea o eshatologie, descriind soarta ce-i așteaptă pe oameni pe lumea cealaltă, unde vinovații vor fi aspru pedepsiți, în vreme ce dreptii se vor bucura de încîntătoare petrecere în Insulele Preafericților. Olimpica a II-a și un fragment din Trenoș-urile lui Pindar par a fi mult inspirate de Datare concepție despre viața de dincolo, redată de poet în versuri mărețe. Poate că orfismul propovăduia și transmutația sufletelor ori metempsihoză. Filosoful Pitagora* din Samos, care a trăit în secolul VI la Crotona, în Grecia Mare, a suferit influența orfismului și a contribuit la propagarea lui prin propria sa doctrină.

Că atare speculații despre lumea de dincolo au jucat un rol efectiv încă din epoca clasică, ne-o dovedește o descoperire recentă: la Farsalos, în Tesalia, a fost descoperită într-un mormînt o urnă de bronz datînd de la mijlocul veacului IV. Ea conținea, printre cenușa și fragmente de oase-minte, o lamelă de aur de 5X1,5 cm., purtînd un text gravat în scriere cursivă. Este o

scurtă

poezie, deja cunoscută, cu unele variante, din documentele elenistice. Iată textul: „La dreapta palatului lui Hades tu vei găsi izvorul, iar lângă el se-nalță dalbul chiparos. De-acest izvor câtă sa nu te-appropii! Găsi-vei mai departe unda rece; din Jacul Amintirii ea se scurge și paznicii i se ațin asupra-i. De ce-ai venit, vor întreba aceștia. Tu spune-le adevărul pe de-a-ntregul. Să zici: al Gliei fiu și-al bolții înstelate eu sînt. Mi-e numele stelar. De sete gîtul mi-e uscat. Din ăst izvor lăsați-mă să beau!" Textul de la Earsakn nu continuă, dar o tabletă analoagă, descoperită la Petelîa, în Italia de sud, ne dă urmarea: „Ei îți vor îngădui să bei din izvorul și în t și-atunci printre ceilalți eroi domni-vei." Caracterul pur „orfic" al acestui poem a fost pus la îndoială, dar înrudirea cu eshatologia mai înainte expusă pare evidentă. Tableta de la Farsalos este o călăuză pe care defunctul o ia în călătoria sa dincolo de mormînt: conformînclu-se recomandărilor conținute, sufletul trebuia să dobîndească în mod sigur o fericire eternă.

Tot acesta era și scopul urmărit de inițierea în Misterele de la Eleusis, a căror apropiere de orfism este puternic subliniată de unii (Scriitori antici ca Plutarh și Pausania. Nu scria oare cel din urmă în legătură cu tabuul ritual al bobului (I, 37, 4): „Cel ce a asistat deja la ceremoniile de inițiere de la Eleusis ori a citit poemele numite orfice, acela știe ce vreau să spun"? Misterele, legate de cultul Demetrei, treceau drept întemeiate de zeița însăși. „Cînd după răpirea Korei, spune Isocrate în Panegiric (IV, 28), Demetra. căutînci-o, a ajuns la noi, s-a arătat binevoitoare față ele strămoșii noștri ce i-au făcut serviciu despre care doar inițiatii au dreptul să audă vorbindu-se. Ea i-a răsplătit atunci cu două daruri, cele mai de preț din cîte sînt: agricultura ce ne-a îngăduit să trăim altfel decît sălbăticiunile și Misterele care-i fac pe credincioși să nutrească speranțe încurajatoare despre ce-i așteaptă la capătul vieții și în eternitatea veacurilor". 242

între cele două binefaceri s-au stabilit relații strînse, căci, oricît de slab întrevădem secretele ceremoniilor de inițiere, este sigur că riturile agrare, și în special cele ale fecundității, jucau un rol esențial. Inițiatului, numit *mystes* i se dădea să țină în mînă obiecte și să recite formule legate de simbolistica sexuală, apoi se reprezenta un spectacol în egala măsură simbolic, un fel de dramă sacră ce evoca îndurerata căutare a Demetrei, umblînd după fiica ei dispărută, cît și diverse alte scene, printre care se număra poate și o microcosmică, rit al fecundității binecunoscută aiurea. Ceremonia era completată prin înfățișarea unui spic de grâu publicului. Aluziile indignate ale Părinților Bisericii, dintre care unii, precum Clement din Alexandria, primiseră poate ei înșiși inițierea eleusină înainte de a se converti la creștinism, formează

esențialul izvoarelor noastre despre atare Mistere, al căror secret a fost foarte bine păstrat de-a lungul veacurilor, pînă la sfîrșitul antichității. Caracterul polemic al acestor indicații le face puțin cam suspecte, într-adevăr, e greu de înțeles cum reușeau astfel de rituri să consoleze asistența asupra soartei ce o aștepta pe lumea cealaltă. Poate pur și simplu faptul că fiica Demetrei, Kore, sub numele de Persefona, soția lui Hades, domnea peste Infern dădea participantului la cult certitudinea că va fi bine primit pe acele tărîmuri. Atare siguranță este, în tot cazul, un fapt atestat: ea răzbate, mai ales, în piesa lui Aristofan Broaștele, jucată în 405, în momentul cel mai cumplit al războiului peloponesiac. Poetul aduce în scenă, în infernalele locuri în care se avîntă Dionysos, un cor de inițiați care dansează voioși pe pajiștile de dincolo de niormînt, „unde soarele își revarsă vesel lumina doar pentru ei, fiindcă au fost inițiați și s-au purtat cum se cuvine atît față de străini cît și față de concetățenii lor” (versurile 454 — 459).

În schimb, cunoaștem mai bine aspectul social, netamic al acestor ceremonii ce făceau parte din marile sărbători ateniene ale epocii clasice. Ele orînduite de preoți aparținînd prin tradiție la două mari familii eleusine: hierofantul, celei a Eumolpizilor, iar daduhul și crainicul sacru, celei a Kerykizilor. Ceremoniile erau complexe, împărțindu-se în Micile Mistere, celebrate în februarie la Agra, un cartier mărginaș al Atenei, situat pe malul rîului Ilisos, și Marile Mistere, ce aveau loc la Eleusis, la sfîrșitul lui septembrie. Ultimele durau mai multe zile, cuprinzînd defilări la care efebii luau parte în mod oficial, baia în mare, la Pireu, a mystilor, purificări, rugăciuni publice, deplasarea în procesiune de la Atena la Eleusis pe Calea Sacra (atunci avea loc episodul gefyrismelor, sau glumelor de pe pod), veghea de noapte la Eleusis în jurul sanctuarului celor Două Zeițe, sacrificiul solemn și, în fine, inițierea propriu-zisă. Aceasta avea loc într-o sală special construită în atare scop, numită Te-iesterion. Pe locul clădirii primitive, Ptsistrate a ridicat o altă distrusă de perși în 48C. Pericle a încredințat lui Ictinos, arhitectul Partenonului, sarcina construirii unui nou edificiu, mai potrivit destinației sale. Cu ajutorul altor arhitecți, Ictinos a întocmit planurile Telesterion-\\\\.\\\\, ale cărui ruine se mai văd încă și astăzi: imensă sala pătrată, cu latura de 50 m, prevăzută în interior, pe toate părțile, cu bănci tăiate în stîncă, și avînd un acoperiș susținut de șase rînduri de cîte șapte coloane. O lanternă centrală asigură iluminatul și aerisirea, în centrul sălii, o construcție mică, numită Anactoron, adăpostea obiectele sacre, ca un fel de „sfința a sfințelor”.

Străinii (nu însă și barbarii) puteau lua parte la Mistere cu aceleași drepturi ca și ateniinii. Cu toate acestea, caracterul național al cultului nu era cîtuși de puțin trecut cu vederea: uri înalt magistrat arhonte-rege, avea ca prima datorie asigurarea celebrării Misterelor de la Eleusis, așa cum arată Aristotel în a sa Constituție a ateniinilor (57). Statul atenian avea deopotrivă

grija să asigure sanctuarului fondurile necesare cultului celor Două Zeițe: o inscripție ne-a transmis în acest sens textul unui decret adoptat în vremea păcii lui Nicias (421). Poporul hotăra să consacre 244

Demetrei și Korei fruntea recoltelor de cereale în proporție de 1/600 pentru orz și de 1/1200 pentru grâu. Cetățile aliate trebuiau să imite Atena, iar celelalte state grecești erau invitate să se alăture acestui gest pios. Sumele încasate în urma valorificării acestor ofrande aveau să servească cheltuielilor religioase ale sanctuarului. Inițiativa de a asocia totalitatea cetăților grecești la un cult specific attic nu pare să se fi bucurat de mult succes. Azeziunile individuale ale străinilor au fost însă numeroase de-a lungul veacurilor și, judecând după credința cu care a fost păstrată taina, ele erau profunde și sincere.

Excepțind Marile Jocuri, de care am vorbit deja, singurele culte care beneficiau de o largă audiență în lumea grecească au fost cele ale divinităților dotate cu daruri oraculare și, către sfârșitul perioadei clasice, cel al zeului tămăduitor. Dorința de a prevedea viitorul și cea de a recăpăta sănătatea sînt atît de firești sufletului omenesc încît în unele cazuri excepționale i-au determinat pe greci să treacă peste particularismul tradițional al cetăților.

Marele număr de oracole și încrederea acordată prezicerilor lor rămîn pentru secolul nostru raționalist (sau care se pretinde astfel!) motiv de uimire. Și totuși este un fapt indiscutabil că grecii, atît de raționali și predispuși la scepticism, se foloseau foarte des de consultațiile oraculare, atît pentru treburile publice cît și pentru interesele lor particulare. Chiar și istoricii cei mai preocupați de reconstituirea înlănțuirii logice a evenimentelor, ca Tucicide, nu uita să menționeze oracolele și influența exercitată de acestea asupra acțiunilor omenești, în ce-l privește pe Herodot, mult mai legat clecît Tucicide de credințele tradiționale, el pomenește nu mai puțin de optsprezece sanctuare dotate cu oracol și nouă-Z5C1 Și șase de consultații, dintre care cincizeci și trei obținute numai de la oracolul de la Delfi. wpera sa este deci de o bogăție fără seamăn pentru cel ce vrea să studieze acest aspect origi-

nai al gîndirii religioase grecești. Istoricii ulteriori — Xenofon, Diodor din Sicilia, Plutarh și încă o dată bunul nostru Pausania — adaugă și ei mult informațiilor noastre, în fine, răspunsuri oraculare ni s-au păstrat prin inscripții încă de la sfârșitul secolului V î.e.n. Iată, de pildă, una dintre cele mai vechi, descoperită la Troizen, referindu-se la cultul lui Asklepios: „Eutymidas a consacrat (această ofrandă) dorind să alie în ce fel trebuie să vină în fața zeului, după efectuarea abluțiunilor rituale. (Răspuns:) După ce îi va fi sacrificat lui Herakles și lui Helios și după ce va fi văzut o pasăre favorabilă,"

După cum se vede respectiva consultație face aluzie la divinația prin intermediul pasărilor, Profeta și divinația sînt într-adevăr strîns legate, iar grecii le-au practicat

deopotrivă pe arrvm-două. Divinația sau meșteșugul prezicerilor era pentru ei moneda curentă. O lege sacră de la Efes, ciatînd din a doua jumătate a veacului VI, dă din păcate fragmentare indicații despre regulile conform cărora trebuia interpretat zborul păsărilor: nu numai direcția, ci și felul zborului (în linie dreaptă ori în zigzag, cu sau fără bătăi de aripi) modifica sensul prezicerii. Deja la Homer, prezicătorii Camas, la greci, și Helenos, la troieni, treceau drept foarte meșteri în aceasta privința. Atare gen de divinație era așa de popular încît chiar cuvîntul pasăre, omis, a sfîrșit prin a însemna prezicere: Aristofan utilizează această amfibologie într-un pasaj al comediei sale Păsările (versurile 719—721).

Existau multe alte forme de divinație: clupă semnele cerești, tunete, mișcări ale solului ori chiar după o simplă picătură ale ploaiei, ca cea care servește drept pretext lui Diceopolis, și Acarnicid (versurile 170—171), spre a obține suspendarea ședinței Adunării poporului, punînd astfel stavila adoptării unei decizii care nu-i era pe plac. Frecventă era divinația prin intermediul viselor, vehicul obișnuit al aparițiilor cerești încă din vremea homerică și procedeu normal de receptare a sfaturilor divine în mai multe sanc-

tuare, în special în cele ale lui Asklepios. Prin examinarea măruntaielor victimelor, și în special a ficatului, se deduceau indicații favorabile sau nefavorabile: în Electra a lui Euripide (versul 825 și următoarele), Egist este înștiințat de apropiata-i moarte după cercetarea ficatului unui taur pe care tocmai îl adusese drept jertfă, iar Oreste ce se afla incognito în preajma-i, profită de fapt de tulburarea acestuia spre a-l asasină. Chiar flacăra care ardea pe altar putea da preziceri: ghicitorii de la Olimpia aveau drept sarcină interpretarea focului de pe marele altar al lui Zeus. După cum s-a văzut, divinația sacrificială juca un rol important în desfășurarea războiului. După spusele grecilor, voința divină se manifesta și prin alte mijloace, a căror naivitate ori vulgaritate ne surprind: un cuvînt auzit din întîm-plare, ce în mod indirect sau calamburic se potrivea situației prezente, ori chiar un simplu strănut, în cîntul XVII al Odiseei, un strănut al lui Telemah o face pe Penelopa să trimită să-I caute pe cerșetorul sub zdrențele căruia se ascundea Ulise. În Anahasis (III, 2. 9), cînd mercenarii greci, lipsiți de conducătorul lor, pe care persanul Tisafernes îl ucisese în chip mișelesc, sînt gata să cedeze descurajării, Xenofon, pe care tocmai îl aleseseră strateg, încearcă să-i îmbărbăteze printr-o cuvîntare: „Pe cînd el le vorbea astfel, un om a strănutat; auzindu-l, toți soldații într-un singur gest l-au adorat pe zeu, iar Xenofon continua: «Soldați, deoarece în vreme ce ne sfătuiam asupra felului în care să scăpăm, Zeus Salvatorul ni s-a arătat prinț r-un semn, propun să facem legămînt să aduce acestui Zeu sacrificii de mulțumire îndată ce vom

ajunge în țară prietenă.»

Pe lângă atare semne materiale și întâmpla-toare, nu lipseau prezicerile în forma verbală elaborată: ele proveneau de la oameni ce primiseră de la divinitate darul profeției, „oameni care, spune Platou, sub mrfurirea unei divinații inspirate,[^] călăuzesc adesea prin prezicerile lor pe mulți dintre noi pe drumul viitorului" (Faidros, 244 b). Dacă era vorba de femei, ele erau numite

Sibile: Pausania le consacra un întreg capitol (X, 12), din care Michelangelo s-a putut inspira într-o oarecare măsură când a pictat pe plafonul Capelei Sixtine Si bilele de la Del f i, Erytreea, în Asia Mica, și Gume în Italia de sud. Profeții de sex masculin erau desemnați cu numele generic de Bakis. Se colportau culegeri de profeții versificate ale acestora, pe care comentatorii sau exegeții se străduiau să le aplice unor evenimente particulare, așa cum se întâmpla în țările noastre cu profețiile lui Nostradamus. Printre atare culegeri se numără cărțile sibiline pe care se spune că rarquimus Superbus le-a cumpărat de la Sibila din Gume și care au ars în incendiul Capitolium din anul 83 î.e.n. Bineînțeles că în rândul profeților se strecurau și impostori: un anume Ono-inacritos a fost exilat din Atena sub Pisistratizi pentru vina de a ii introdus oracole de fabricație proprie printre cele publicate sub numele atenianului Musaios. Ghicitorii de profesie nu erau totdeauna bine văzuți de populație: Aristo-fan ridiculizează în mai multe rânduri pe rostitorii de oracole sau hresmologi. Dar mulți dintre es au jucat un rol important în viața politică a Atenei: cum ar fi Lampon, colaborator și prieten al lui Pericle, ce reapare ca redactor al unui amendament la decretul privitor la ofrandele în grîne pentru Eleusis, sau Diopeites, care a introdus o acuzație de impietate împotriva filosofului Anaxagora, ori acel Eutyfron, pe care Platon ni-l înfățișează discutînd cu Socrate despre pietate, în dialogul ce-i poartă numele.

Prezicerile și culegerile de oracole nu puteau face față tuturor necesităților. La nevoie, particularii, dar și cetățile se adresau sanctuarelor unde funcționa un oracol și îi puneau întrebarea ce-i frămînta. Atare oracole, ce profetizau la cerere, erau nenumărate în lumea greacă și altele noi au luat ființă pînă în epoca română. Nu toate se bucurau însă de aceeași reputație; departe de așa ceva! Majoritatea aveau doar o audiență locală, ca cel ce funcționa în sanctuarul Demetrei, la Patras, în Ahaia: „Acolo există, 248

spune Pausania (VII, 21, 12), un oracol adevărat. Nu e consultat pentru orice, ci doar în ce privește bolnavii. Se atîrna o oglinda de o sfoară subțire și se coboară pînă la izvor, băgînd bine seama să nu se cufunde în apa, ci numai să atingă apa cu marginea. După ce s-au făcut rugăciuni zeiței și s-a ars tămîie, se privește în oglindă, care-l arată pe bolnav viu ori mort."

Alte oracole beneficiau de un renume mai larg: de pildă cel al lui Amfiaraos, la hotarul dintre Attica și Beoția, cel al lui Trofonios, la Leba-deea, în Beoția, ori cel al lui Apollo din sanctuarul Branchizilor sau Didymeion,* lângă Milet, în Ionia. Herodot ne spune că cele trei oracole au fost consultate în același timp cu cele de la Delfi și Dodona de către Cresus, celebrul rege al Li-diei, care voia să verifice veridicitatea fiecăruia: singure oracolul lui Amfiaraos* și cel de la Delfi i-au dat un răspuns satisfăcător.

Într-o vale retrasă din munții Epirului, la Dodona, la douăzeci de kilometri sud-vest de lacul Lanina, Zeus își emitea oracolele, la poalele muntelui Tomaros, prin vocea stejarilor și vântului. Nici un fel de urmă de construcții din epoca clasică nu s-a păstrat; ele vor fi fost foarte sumare. Stejarul înalt și sacru evocat de Ulișee în Odiseea (XIV, 327—328) a dispărut și el: doar un nuc mare se mai înalță încă, nu departe de ruinele elenistice și romane. Textele ne vorbesc însă de preoții ce deserveau sanctuarul, Seli, care dormeau pe pământul gol și nu-și spălau niciodată picioarele, și de trei profeteșe ce i-au povestit lui Herodot o legendă despre originea egipteană a oracolului, legendă căreia istoricul refuză să-i dea crezare. Zeus Naios vorbea prin intermediul frunzișului foșnitor la stejarilor, pe care preoții îl interpretau. Mai exista și un alt *e' de a cunoaște voința zeului: Strabon este acela ce ni-l descrie. Corcirenii oferiseră sanctuarului un vas de bronz așezat pe o coloană. Alături, pe altă coloană, se ridica statuia unui copil ținând un bici cu trei lanțuri de bronz: mișcate de vânt, lanțurile loveau vasul, iar ghicitorii traduceau vibrațiile în oracole. Iată pentru ce Calini al II-lea în Imnul pentru Delos, la versul 286, îi numește pe Șeii „slujitorii vasului ce nu tace niciodată”. Aproape ca și cum în zilele noastre clopotele ar fi puse să vorbească! Trebuie să credem că răspunsurile lui Zeus s îi satisfăceau pe pelerini, de vreme ce din epoca homerică pînă în perioada română Dodona a rămas un oracol cunoscut și prețuit. Evident că situarea lui lăaturalnică și cu acces dificil, în mijlocul munților sălbatici ai Epirului, nu era de natură să încurajeze cîtuși de puțin cetățile grecești să trimită acolo delegați spre a-l consulta. O pioșenie aparte era însă păstrată fața de acest străvechi oracol căruia oamenii de prin partea locului nu conțineau a-i pune întrebări naive privitoare la umilul lor destin personal. Săpăturile au scos la iveală, în afară de foarte frumoase statuete de bronz, un număr mare de lamele de plumb, pe care sînt gravate formule de consultare, obiecte ce se înșiruie cronologic din secolul IV pînă în epoca romană. Pe una din ele citim, de pildă, următoarele: „Heracleidas întreabă pe zeu dacă va avea urmași de la actuala lui soție Egle”. Răspunsul nu a fost transcris.

Dar nici un oracol nu putea rivaliza cu cel de la Delfi. Sanctuarul lui Apolo, agățat pe latura sudică a Parnasului, sub faleză șuncilor Fedriade, oferă și astăzi călătorului o vedere impunătoare asupra „așezării stîncose, în forma de teatru”, pe care Strabon (X, 4J7) o

descria: „în fața orașului, în partea sudică, se ridică muntele Kirfis, cu pantele abrupte, între cele două, pe fundul unei văi strimte, curge râul Pleistos". Peste tot, povârnișuri abrupte ori stînci ascuțite: este cu adevărat Pyto stîncoasa, precum e denumită în Imnul homeric către Apolo. Ceva verdeață se află astăzi doar pe pantele dinjos de sanctuar, coborînd către torent, acolo unde munca de veacuri a oamenilor a plantat măslini și a defrișat cu tîrnăcopul cîteva ogoare. Peisajul, cu denivelările lui puternice, este de o amploare 250

grandioasă: Delii se găsește la peste 6C-0 m altitudine, vîrful Fedr iadelor depășește 1200 m, iar Kirfisttl din față atinge aproape 900 m. Efectul nu este cîtuși de puțin opresiv: un cer larg se întinde deasupra coamei Kirfisului, escaladată în zigzag de drumul către Antikyra, pe golful corintic; partea superioară a văii Pleistosului se deschide larg către est, spre moderna Arahova, pe drumul către Livadia (Lebadeea), Teba și Atena; în fine, dacă dinspre sanctuar vederea către vest este barată de înanitatea muntelui ce prelungește, la mai mică înălțime, stînca enormă pe care se afla Krisa (astăzi Hryso), este de ajuns să urci puțin sau să înaintezi către apus cîteva sute de metri pentru a avea o priveliște asupra munților Locridei, a cîmpiei de măslini a Amfisei, a fundului golfului Galaxidi, unde se afla, în apropiere de Ițea, în antichitate, ca și în zilele noastre, schela portuară ce deservea regiunea sanctuarului. Acesta este cadrul natural în care a prosperat oracolul cel mai vestit al lumii antice.

Homer nu-l pomeniște decît o singură dată, în Odiseea (VIII, 79 — 81). Dar cu începere din secolul VII rolul sanctuarului devine considerabil. Este momentul colonizării și, din scrupul religios, viitorii coloniști nu riscă aventura fără să fi solicitat sfaturile unui zeu. „Există o singură colonie greacă, se va întreba mai tîrziu Cicero în *De divinatione* (I, 3), care să nu fi fost întemeiată fără intervenția oracolului de la Delfi, ori de la Dodona sau al lui Ammon?" Delfi a avut pe departe cea mai numeroasă clientelă, așa cum s-a putut vedea din povestea lui Bățos, la Cirene, ori a lui Ealantos, la Tarent. În ce privește epoca miceniană și cea geometrică, săpăturile au scos la lumina doar construcții foarte modeste, statuete grosolane din teracotă reprezentînd o divinitate feminină cu brațele deschise («idolii în forma de corn lunar»), cîteva bron-zun mici figurînd personaje masculine și ceramica în uz comun, în schimb, cu începere din veacul

, descoperirile devin mai importante: scuturi

de bronz cu reliefuri și decor incizat, coifuri, ustensile de bronz și mai ales trepiedele, cazane de bronz montate pe un suport cu trei picioare, ce aveau să constituie curînd ofranda tradiționalei făcută lui Apolo de la Delfi. Primul război sacru (600—590), eliberînd Delfi de stăpînirea focidiană și asigurînd sanctuarului protecția Am-Hcționiei, a sporit și

mai mult faima oracolului. A doua parte a Imnului homeric către Apollo, numită și Urmarea pitica, va fi fost compusa imediat după aceste evenimente, în secolul VII a fost construit un templu de piatră. El a ars în 548. Dar în jurul lui mai bine de zece clădiri populau sanctuarul; în cea mai mare parte erau tezaure ridicate de cetățile grecești. Pentru a înălța din nou templul s-a apelat la generozitatea publică, care s-a manifestat în chip strălucit. Subscripțiile curgeau de peste tot, iar cele ale curtezanei Rodopis, pentru care s-a ruinat la Naucratis fratele lui Salo, au fost primite cu aceeași bunăvoință, ca și darurile faraonului filoelen Amasis: reputația oracolului, căruia Cresus îi trimisese mai înainte ofrande somptuoase, depășise cu mult hotarele lumii grecești. O puternică familie ateniană, cea a Alcmeonizilor, aflata pe atunci în exil, a luat asupra-i reconstruirea edificiului și l-a terminat, către 510, într-o formă mult mai măreață decât fusese prevăzută.

În timpul războaielor persane, oracolul a fost cruțat în chip miraculos de invazie și jaf, el înbogașindu-se cu exotourile grecilor victorioși, s-a văzut cu altă ocazie cum, în decursul luptelor fratricide care au urmat, orgoliul cetăților se manifesta la Delfi prin ofrande rivale, în secolul IV, o nouă catastrofă, neîndoielnic o alunecare de teren, a distrus, în 373, templul Alcmeonizilor: și de această dată solidaritatea grecilor s-a manifestat prin contribuțiile voluntare ale cetățenilor și particularilor. Refacerea, întrerupta sau amânată de al treilea și al patrulea război sacru, s-a prelungit pînă în timpul lui Alexandru: noul templu, puțin deosebit de cel pe care-l înlocuise, avea să dureze pînă la sfîrșitul anticru-

153

tații. Este cel pe care l-a văzut Pausania și ale cărui cîteva coloane au fost de curînd înălțate de arheologii francezi, în veacul IV, în ciuda jefuirii bogățiilor zeului de către focidieni, ofrandele au continuat să înfrumusețeze sanctuarul: Teba și Cirene, mai ales, au construit tezaure cu o arhitectură rafinată, care s-au adăugat celor deja ridicate de alte cetăți grecești în decursul secolelor precedente.

Această schiță sumară a unei istorii pe care texte, monumente și inscripții ne îngăduie s-o urmărim în detaliu lasă cel puțin să se înțeleagă cît de mare a fost prestigiul oracolului de la Delfi în epocile arhaică și clasică. Zeul n-a intervenit numai în acțiunile de colonizare, ci și în chestiunile religioase, care deseori erau în strînsă legătură cu cele politice. Cînd reformatorul Clis-tene a trebuit să dea cîte un nume celor zece triburi instituite de el la Atena și care înlocuiau pe cele patru tradiționale, oracolului de la Delfi i-a încredințat sarcina alegerii a zece dintre cele o sută ale eroilor propuși să devină patronii (eponimii) acestor noi triburi. Deseori

oracolul a avut poziția sa proprie chiar în relațiile dintre cetăți, motiv pentru care cei ce nu erau avantajați de prezicerile lui l-au învinuit câteodată de parțialitate interesată, fie în profitul perșilor, în vremea războaielor medice, fie în favoarea Spartei, în a doua jumătate a secolului V, fie, în tine, spre beneficiul lui Filip al Macedoniei. Se insinua atunci că Pitia „medizează”, „laconizează” ori „filipizează”. întemeiate sau nu, atare acuzații n-au prejudiciat câtuși de puțin faima lui Apolo de la Delfi. în domeniul politic propriu-zis, rolul sau a constat mai degrabă în conferirea unei cauțiuni acțiunilor celor puternici decât în intervenția directă în evenimente. Mai adânc implicat a fost doar prin intermediul Amfichioniei, cu ocazia războaielor sacre, în afara acestor împrejurări speciale, Delfi n-a fost decât un martor, nu un actor. _Apolo, zeu al întregii cunoașteri, a rămas cea înaltă autoritate religioasă și morală, care indica mijloacele eficiente prin care se pune capăt vreunei calamități naționale, ștergînd urmele prihanei ce o pricinuia: așa s-a întîmplat la Ta-sos, în cazul lui Teogenes, despre care am mai vorbit. Păstrător suprem al tradițiilor religioase, expert în rituri de purificare, oracolul și-a asumat, pe deasupra, și o anumită formă de înțelepciune. Două maxime erau înscrise pe intrarea templului: Cunoaste-te pe tine însuși și Nu depăși măsura. Sfaturi de morala comportamentală? Utilă reamintire a limitelor pe care slăbiciunea omului le impune satisfacerii ambițiilor și poftelor sale? Avertisment împotriva lipsei de măsură, a acelei byhris căreia i-au căzut victima atîția tirani? Sau cugetare mai adîncă, preconizînd introspecția și asceza? Lămuririle adevăratului sens al acestor precepte nu avem a le căuta în rîndul clerului de la Delfi, nici în răspunsurile oracolului. Pentru gloria delficului Apolo este suficient ca, după Eschil și Pindar, Socrate și Platon au meditat asupra acestor maxime: zeul numit în Statul (IV, 427 c) „tradiționala călăuza a conștiinței tuturor oamenilor” s-a vădit îndeajuns prin însuși acest fapt.

Cum era consultat oracolul? Pînă acum o știm doar aproximativ. Nu era îngăduit să se pună întrebări decât în anumite zile favorabile, destul de puțin numeroase pentru ca în sanctuar să se formeze o coada, în schimbul serviciilor făcute zeului sau cetății, delfienii puteau acorda privilegiul promantieii, adică prioritate de consultare: era o favoare apreciată, pe care beneficiarii o comunicau cu plăcere printr-o inscripție, ca cea pe care cetățenii din Chios au pus să o graveze, în secolul IV, pe altarul templului mare, altar ridicat pe cheltuiala lor. Consultanții achitau o sumă în bani, pelanos, denumita astfel fiindcă ea înlocuia prăjitura rituală (sensul propriu al cuvîntului pelanos} ce servise în vremurile vechi drept ofrandă prealabilă. Această taxă putea diferi de la o cetate la alta, după acordurile încheiate cu delfienii. Ea era mult mai

mare cînd consultația era solicitată de un oraș și nu de o persoană particulară. Se aducea apoi un sacrificiu, o capră, după Plutarh. Înainte de a fi sacrificată, era stropită cu apă rece: dacă nu tremura sub dușul făcut, se credea că zeul refuză să răspundă și consultarea nu mai avea loc. În caz contrar, consultantii erau introduși în templul unde avea să fie dat oracolul, după ce mai înainte înrînâseră textul scris al întrebării. Starea de distrugere în care se află templul nu a permis recunoașterea cu precizie a locurilor. Se știe doar că exista, ca în majoritatea templelor grecești, un vestibul și o sală mare, în fundul căreia se deschidea lăcașul oracular, acesta nelăsînd nici un fel de urmă în teren. El era situat la un nivel inferior, deoarece textele ne spun că se cobora. Era vorba de o subterană propriu-zisă ori se coborau doar cîteva trepte? Nici un fel de indiciu nu ne îngăduie să precizăm. Consultantii se pare că nu ajungeau pînă la partea cea mai retrasă, adevăratul adyton, locul în care intrarea era interzisă și unde se afla Pitia. Rolul acestei profetesc, instrument al zeului, nu este în întregime lămurit. Aleasă dintre delfiene, ea trăia castă și retrasă din momentul cînd era desemnată pentru atare funcție, în timpul consultațiilor, ea se așeza pe un trepied, în adyton, lingă o piatră sacră în formă de cupolă, numită „buric” (omfalos) și despre care se credea că marchează centrul pămîntului. În adyton se afla o crăpătură în stîncă, din care, după unii autori, ar fi ieșit o emanație capabilă să suscite delirul profetic. Ca să fim drepti, chiar realitatea acestei emanații este foarte îndoielnică: probabil că ea n-a existat decît în imaginația celor prezenți, care o asociau cu prezența divină. Șezînd pe trepied, Pitia mesteca frunze de laur și bea din apa unui izvor sacru, Casotis, care țîșnea de undeva, puțin mai sus de templu, și care, după Pausania, reapărea în adyton după ce străbătea un traiect subteran. Apoi profetesa intra într-un fel de transa și bolborosea cuvinte confuze. Deoarece majoritatea oracolelor delfice păstrate sînt în ver-Sun> trebuie să admitem că vaticinațiile Pitici

„^nosoun^ H 3p „«p ^,,,/ao,,,:

dv

ra,s

;nu,qo m ;D o ou.

TM

lon i5 .ii

tefm^^&^& :S

1. Taurul Corcirei
2. Baza arcadiemloio,
- 3* Statuia
.n
5. Oiranda lui -Maraton.
6. Baza de la gftlor, in
156
157
13. Tezaurul tebanilor
14. Tezaurul zis al Potideei
15. Tezaurul atenienilor I G. Buleuterion
17. Tezaurul cnidienilor
18. Tezaur „eolic anonim”
19. Stînca Sibilei
20. Sfinxul naxienilor
21. Porticul atenienilor
22. Tezaurul corintienilor
23. Tezaurul Cirenci
24. Prytaneu
23. Trepiedul plateenilor
- 26*. Carul rodienilor
27. Marele altar al lui
Apolo, ofrandă a Ciio-
sului
28. Trepiedeale lui Gelon, Hleron, Polyzalos și Trasibul, fiii lui Dei-nomenes
29. Palmierul de la Eury-medon
30. Templul lui Apolo
31. Locul unde a fost descoperit Auriga
- 32*. Vînătoarea lui Alexandru, ofranda Craterului
33. Scena teatrului
34. Orchestra și cavea tea-
trului
35. Ofranda tesalianului Daohos

36. Temeriosul lui Neoptolemos

37*. Porticul lui Atalos I 38. Leslie a cnidienilor

Sanctuarul este în esență o bucată de teren (temenos) consacrată zeului și delimitată fie prin simple pietre de hotar, fie printr-o incintă. La Delfi, Apolo dispune de un patruleter de 130 X 190 m., închis cu un zid (peribol) solid și bine țesut și, străbătut de mai multe porți. Terenul, care se întinde pînă la imediată vecinătate a falezei Fedriadelor, este în pantă accentuată. Mai multe ziduri mari de susținere au permis amenajarea unor terase legate între ele de drumul principal numit „Calea Sacră”. Ea traversează sanctuarul de la marea poartă de jos, dinspre est, pînă la esplanada templului, descriind două bucle succesive. De o parte și de alta a acestei căi se aliniază „tezaurele” construite de orașele grecești Siciona, Sifnos, Teba, Atena, Siracuză, Cnidos, Corint, Cirene și altele încă, la care se adaugă construcțiile similare ale celor două orașe etrusce, Cere și Spina. În afară de monumentele amintite, interesul pelerinilor era atras de sculpturile mulțimii de ofrande. Le-am evocat deja pe cele ce se sfîdau reciproc în apropierea intrării sanctuarului.

Templul domina panta de pe înălțimea terasei sale cu două etaje, fiecare din ele susținut de cîte un zid. Zidul de jos, numit poligonal din pricina modalității de finisare a paramentului exterior, datează din a doua jumătate a secolului VI, El este acoperit de inscripții, în cea mai mare 258

parte acte de eliberare a sclavilor, datînd din epoca tîrzie. Pe latura lui sudică se sprijinea Porticul atenienilor, ce adăpostea prăzile războinice și navale din veacul V. În fața acestui portic. Calea Sacră se lărgeste, formînd o mică piață aproape rotundă, numită Arie: acolo se juca, din opt în opt ani, drama sacră Stepterion. Prin porțiunea terminală a Căii Sacre, ce trecea pe lîngă trepiedul comemorînd bătălia de la Plateea, se ajungea pe esplanada templului, mărginită de eț-voto-uri: cele patru trepiede de aur închinată prin 480—470 de către Gelon și Hieron, tiranii Siracuzei, și de către frații lor (au fost transformate în monede de aur de focidieni în cursul celui de al treilea război sacru), palmierul de bronz, dedicat de atenieni după victoria de la Eurymedon, Apolo colosal, numit Sitalcas, statuie de bronz înaltă de peste 15 m. și zeci de alte ofrande, printre care statuia aurită a curtezanei Fryne, lucrată de iubitul ei Praxitele. În fața intrării templului, la care se ajungea pe o rampă, se înălța altarul oferit de orașul Chios. Templul însuși, de tip curent în Grecia, era înconjurat cu o colonadă dorică avînd șase coloane pe laturile mici și 15 pe cele lungi, totul formînd un patruleter de 24x60 m. Fiecare coloană avea aproape 11 m. înălțime. Exceptînd amenajările prevăzute în fundul celei,

pentru consultarea oracolului, și despre care știm prea puțin, planul interior e conform tipului obișnuit: o anticamera sau pronaos, în care se accede printr-un portic cu două coloane între zidurile laterale, apoi o sală mare, numită cella, în care se află statuia de cult. Această încăpere constituie elementul esențial al edificiului deoarece rostul templului este să adăpostească statuia zeului, în fine, în partea din spate, opistodomul, un fel de portic simetric pro-naosului, ce nu comunică însă cu cella. Peste tot în templu se află ofrande, dintre care unele își aveau povestea lor, ca de pildă tronul de fier în care se așeza Pindar, ori statuia de bronz a 59 *K -'^omer' avînd înscris pe soclu oracolul obscur 0 ȣmut de poetul dornic să afle numele patriei

'1

sale. În afara de acestea, și în mod cu totul excepțional, în cella se mai aflau două altare, unul închinat lui Poseidon (Cutremurătorul p amintit l ui y după cum îl numeau grecii, era cinstit la Delfi, unde cutremurele erau frecvente) și altul lui

Apolo însuși.

Deasupra templului se întindea o regiune toarte afectată de catastrofa din 373: alunecările de teren și prăvălirile sfîncilor care au distrus templul Alcmeonizilor au devastat în același timp toată zona nordică a sanctuarului. Acolo, în spatele zidului de susținere, construit după catastrofa spre a proteja noul templu, au fost găsite fragmentele grupului statuar din care făcea parte celebrul Auri ga, el însuși rămas aproape intact printr-un rar capriciu al soartei. Ceva mai sus, colțul nord-vestic al sanctuarului a fost ocupat la începutul epocii elenistice de teatrul pe care-l vedem astăzi sub forma căpătată în urma unei restaurări efectuate în perioada romană. Alături, către est, un mic temenos și un minuscul lăcaș erau închinat lui Poseidon, în mijlocul blocurilor de piatra pe care mîniile sale le-au desprins din Fedriade, iar mai departe, într-alt temenos cuprins și el în cel al lui Apolo, era venerat mormmtul lui Neoptolem, fiul lui Ahile, mort la Delfi sub loviturile delfienilor, după cum ni se spune în Andromaca lui Euripide (versul 1C85 și următoarele), în fine, în partea cea mai înalta a sanctuarului, lângă zidul de nord, se află pavilionul, sau leshe, a cnidienilor, ce adăpotea celebrele picturi ale lui Polignot, descrise în amănunțime de Pausania.

Așa arata un mare sanctuar grec clasic unde, în iurul divinității principale, își aflau de obicei adăpost multe alte culte. Numeroase construcții se ridicau în jurul templului sau templelor: altare, tezaure, adăposturi pentru pelerini, construite în decursul vremurilor într-o dezordine ce trăda absența oricărui plan de ansamblu. Fiecare monument era conceput pentru el însuși și nu ca o parte a totului. Erau luate în considerație doar

conveniențele religioase și necesitățile de ordin practic. Grijă pentru frumos răspundea mai întâi Dorinței de a-1 cinsti pe zeu, apoi celei de a uimi pe spectator și de a eclipsa monumentele învecinate, fără nici un fel de preocupare pentru armonizarea cu acestea. Abia în epoca elenistică, la început sub influența arhitecților Pergamului, au prins contur principiile urbanismului monumental: pe Acropola Atenei, pătrunzând în sanctuar după ieșirea din Propilee, din Partenon nu se vedea decât partea de sus a fațadei posterioare, restul fiind ascuns de construcții secundare, astăzi dispărute. Chiar faimoasa friză, pe care o admirăm de aproape în muzeele noastre, era abia vizibilă și foarte prost luminată, la extremitatea superioară a zidului exterior al celei, în umbra colonadei peristilului: ele acest lucru ne putem da seama privind partea vestică a trizei, aflată încă la locul ei, deasupra intrării opistodomului. N-a fost, din acest motiv, sculptată cu mai puțină grijă: era vorba de a-i fi pe plac zeiței! Aceeași remarcă pentru ofrandele ce se îngrămădeau în toate spațiile disponibile, fără nici un fel de preocupare de dispunere sistematică. Abia ne putem imagina mulțimea acestor ex-voto} majoritatea de bronz, ce se numărau cu sutele: toate au fost jefuite de barbari sau distruse de creștini, iar supraviețuirea unei statui ca Aurigea este cu totul excepțională (și totuși caii și carul au dispărut aproape în întregime). Dar enumerările foarte detaliate ale lui Pausania, cu toate că nu constituie decât o selecție a monumentelor ce le-a avut sub ochi, ne permit să ne imaginăm într-o oarecare măsură extraordinară dezordine a unui sanctuar supraîncărcat de ofrande, unde privirea era _ solicitată din toate părțile, fie de strălucirea • a uneia a bronzurilor, pe care o curățire sistematică, bine cunoscută din inscripții, le ferea de orice patina, fie de sculpturile în marmură, pictate în culori vii, care animau frontoanele, metopele sau înzele principalelor edificii. Să adăugăm acestora mulțimea pelerinilor, coșurile negustorilor 261 r¹. ^ măgarii și cățării, animalele de sacralitate, numeroasele păsări ce-și aveau cuiburile în acoperișurile templelor și pe care tînărul Ion, la începutul piesei lui Euripide, le vîna cu săgețile. Să adăugăm, în fine, ghirlandele de flori, parfumul de tămîie, mirosul carnilor fripte, chemările și strigătele și vom reconstitui aspectul acestor incinte sacre, unde poporul grec își dădea înțîlnire spre a găsi la zeii, cinstiți cu credința lui «aivă, o părere despre ce urma să facă sau o ușurare a suferințelor sale.

Speranța în vindecare a fost dintotdeauna una din cauzele cele mai temeinice ale credinței religioase, în caz de boală, grecii se adresau în mod firesc zeilor lor. Zeul local, oricare ar fi fost el, constituia o primă instanță. Dar mai ales Apollo trecea drept vindecător, multe din epitetele sale culturale făcînd aluzie la această calitate: Pean, Epi-ktrios, Alexikakos, Akesios. Unii eroi

îndeplineau și ei atare rol: în Attica exista în secolul IV un Erou Medic ce nu era cunoscut decât sub acest nume. Cu începere de la sfârșitul veacului V faima acestor vindecători a fost eclipsată de o divinitate specializată în asemenea treburile: Askle-pios. Izbînda noului zeu reiese limpede din cazul lui Sofocle: acesta fusese preot al unui erou tămăduitor, foarte puțin cunoscut de noi, numit Alkon, ori poate Aminos, apoi a devenit și un adept al cultului lui Asklepios, a compus un pean în cinstea zeului și a găzduit la el statuia sa, cînd atenienii au adus-o în 421 de la Epidaur, înainte de a fi așezată în sanctuarul amenajat în apropierea teatrului lui Dionysos, pe coasta sudică a Acropolei. Așadar, încă din acea vreme Asklepios se afla înaintat în rîndul zeilor, în timp ce Pindar, în 474, pe cînd compunea Py-tica a III-a, vorbea despre el ca despre un erou, fiu al lui Apolo, crescut în cunoașterea medicinei de către centaurul Chiron și în cele din urma trăznit de Zeus pentru a fi călcat legea naturii, înviind un mort. Referitor la el formula poetul teban admirabilă maximă: „Nu năzui, suflet al meu, către nemurire, ci istovește cîmpul posibilului!”

262

Venerat la Epidaur, în Argoiida, într-un sanctuar al lui Apolo, Asklepios a trecut curînd pe primul loc.' Ren urnele său cresc grație unor vindecării spectaculoase. Tot atunci, în ultimii treizeci de ani ai veacului V, s-a constituit, grație lui Hipocrate din Cos, medicina clinică. De la Epidaur, noul cult s-a răspîndit în lumea greacă Cu o surprinzătoare rapiditate: la Atena și la Pireu (loc în care Aristofan, în Plutos, jucat în 388, plasează vindecarea lui Plutos cel orb), la Delfi, la Pergam, la Cirene (unde Asklepiionul de la Balagrai a fost întemeiat încă din secolul IV), la Cos, patria lui Hipocrate, loc în care se dezvoltă o importantă școală medicală. Sanctuarul de origine de la Epidaur a rămas cel mai celebru și cel mai frecventat: un templu frumos, o rotonda misterioasă datorată arhitectului Policlet cel Tînăr, un teatru construit de același, precum și numeroase edificii cultuale stau mărturie a prosperității acestuia în veacul IV. Credința pelerinilor și speranțele lor deveneau și mai puternice la citirea vindecărilor miraculoase savîrșite de zeu, pomenite de inscripțiile din secolul IV, văzute de Pausania și regăsite în parte: ne sînt astfel relatate în detaliu 66 de miracole ale lui Asklepios, de la vindecarea unei copile mute, la slobozirea unei lehuze ce-și purta de cinci ani sarcina, ori la eliminarea unui calcul sau a unui limbric. Constatăm că zeul își extinde bunăvoința pînă la miraculoasa reparare a unui vas spart prin cădere! Puține texte sînt mai elocvente asupra naivei pietăți grecești ca aceste istorioare încurajatoare redactate de vreun funcționar necunoscut, inspirat din arhivele sanctuarului sau glo-smd pe marginea unor ofrande vechi, al căror sens nu-l pricepe întotdeauna.

Sumara trecere în revistă a principalelor fapte de cult ne-a arătat în ce măsură se simțea poporul în epocile arhaică și clasică, apropiat de Zeii săi. Aceștia, în mulțimea lor aproape infinită, i se vedeau peste tot, în forțele naturii, ca și în viața socială. Fiecare divinitate a unui loc

ori a unui grup răspundea cu o remarcabilă suplețe nevoilor fundamentale ale omului și se dovedea binevoitoare față de variatele lui doleanțe. Atare polivalență a divinului constituie una din trăsăturile politeismului elenic pe care mitologia raționalistă ni l-a estompat cel mai mult, organizând un Olimp ierarhizat și specializând sistematic atribuțiile devine. Ea apare totuși limpede în cazul marilor zeiți civici sau, cum se spune, poliade, care ocupă locul de frunte în orașe. La Atena era Palas; la Argos și la Samos, Hera; la Sparta, Milet și Cirene, Apollo; la Efes, Artemis; la Tasos, Herakles; la Lampsacos, Priap etc, înfiștarea locală este consecința unor specificități istorice, dar se constată că dincolo de varietatea legendelor și tradițiilor culturale, divinitatea majoră, oricare ar fi fost ea, asumă aproape peste tot aceleași funcțiuni esențiale de protecție a grupului social. Faptul se va traduce în epoca elenistică prin participarea personală a zeului la administrarea cetății, atunci când, în lipsa oricărui cetățean capabil să facă față cheltuielilor magistraturii supreme, zeul însuși (împreună cu tezaurul sau sacru) prelua magistratura eponimă și cu acest titlu figura timp de un an în fruntea documentelor oficiale.

Dar astfel de înfiștate nu este mereu întâlnită și chiar acolo unde e limpede, ea nu dăunează proliferării cultelor, însuși calendarul care orînduiește viața statelor și care diferă de la unul la altul este în fond un calendar al sărbătorilor religioase, a căror celebrare regulată marchează ciclul anotimpurilor. Așa cum orașul și mediul rural sînt presărate cu sanctuare, cursul lunilor este în același chip jalonat de ceremonii sacre, ce sînt tot atîtea repere ale măsurării scurgerii timpului. Când din întâmplare, drept urmare a calculelor astronomice eronate, se produce un decalaj mult prea evident între calendarul oficial și mersul soarelui are loc o încurcătură apreciabilă, ca cea de la Atena, de prin 430, când astronomul și geometrul Meton a reformat calendarul. „Voi, atenieni, spune Aristofan în *Norii*, 2i

nu <înteți în stare să respectați curgerea firească a zilelor, ci o dați peste cap!" (versurile 615 — 616). Așa stînd lucrurile, Tucidide, spirit riguros, n-a vrut să situeze în timp, după un calendar nesigur, faptele relatate, ci le-a raportat numai la începutul anotimpurilor.

Așadar, pentru grec universul material, ca și cel mental, sînt în întregime pătrunse de sacru. Diversitatea manifestărilor divine permite fiecăruia să rețină ceea ce se potrivește firii și obiceiurilor sale, precum și împrejurărilor. Alături de marile divinități

panelenice, ale căror nume se impun tuturor, dar ale căror epitete indică particularismul unor însușiri speciale, există o multitudine de zei minori, legați de un colț de pă-mînt și a căror faimă e departe de a depăși hotarele locului. Printre ei, eroii formează o categorie numeroasă și originală. Multă vreme s-au purtat discuții spre a se ști dacă e vorba de vechi divinități ce și-au pierdut statutul divin sau de muritori ce au atins condiția Nemuritorilor. Și una și cealaltă explicație sînt valabile, după caz; totuși, în epoca istorică, fenomenul eroizării unui muritor este bine atestat de nenumărate exemple, întemeietorii orașelor-colonii au primit deseori onorurile eroizării, acestea fiindu-le aduse la mormînt, de multe ori situat în centrul cetății, în agora. Cazul Amfipolisului este tipic: cînd trupele lui Brasidas au smuls ateniei orașul și Brasidas a căzut apărîndu-l triumfător împotriva unei expediții comandate de Cleon, amfipolitani i-au înmormîntat în piața mare, „au delimitat un sanctuar în jurul mormîntului, i-au acordat onorurile eroice, cu jocuri și sacrificii anuale”, considerîndu-l apoi ca un adevărat întemeietor al cetății lor (Tucidide, V, 11). Cu timpul atare onoruri au fost oferite și celor în viață. Este ceea ce au vrut să facă tasiinii pentru Agesilau, primind, după cum ne spune Plu-tarh, un răspuns ironic din partea regelui: „Ta-sienii, cărora Agesilau le-a făcut mari servicii, i-au ridicat un templu și l-au așezat în rîndul 54 *5 zeilor, apoi i-au trimis o ambasadă să-i aducă

O credință religioasă atît de deschisă noilor forme ale divinului nu se putea vădi ostilă divinităților străine, în măsura în care introducerea acestora nu punea în primejdie fundamentele înseși ale statului. De fapt, grecii, de-a lungul întinsei lor istorii, n-au încetat niciodată să primească noi zei, de la începuturi pînă la întronarea creștinismului, în epocile arhaică și clasică însă, atare adopțiuni presupuneau și o asimilare la formele tradiționale ale gîndirii religioase elenice. Caracteristica deosebit de importantă a acestei gîndiri era extraordinara ei aptitudine de a regăsi cunoscutul sub necunoscut, de a recunoaște familiarul sub haina exoticului. Nimeni altul decît istoricul Herodot nu dă o mai limpede expresie respectivei tendințe, atunci cînd se a-pleacă cu o curiozitate plină de simpatie asupra obiceiurilor religioase ale barbarilor. Nu i-a trecut prin gînd că aceste popoare puteau adora alți zei decît cei ai panteonului grecesc: îi era de ajuns descoperirea echivalării profunde ce nu-i scăpa, în ciuda deosebirii de nume și a particularității riturilor. Motiv pentru care, de pildă, credea că depistase cultul Atenei la populațiile din Libia (IV, 180 și 189). Și mai mult încă: tot din această pricină, în cartea a II-a a Istoriilor, ne înfățișează un tablou atît de bizar al religiei egiptene, asimilînd imediat, fără nici un fel de ezitare, pe fiecare divinitate locală unui zeu grec: pentru Herodot Neit este Atena; Bas-tit e Artemis; Isis e Demetra; Ra este Helios; Uto este Leto; Set este Ares; Osiris

este Dionysos; Honsu este Herakles; Hator este Afrodita; Amon este Zeus. Din această cauză grecii au adoptat fără dificultate cultul lui Zeus Amon, cu începere din veacul V, drept urmare a asimilării între zeii suprem al egiptenilor așa cum era el adorat în sanctuarul său oracular din oaza Siwah, și zeul suprem al egiptenilor, așa cum era el adorat în Cirene în așezarea lor din Libia. Un proces similar a avut loc și în cazul zeiței tracice Ben-267 • asimilat de Herodot cu Artemis (IV, 33), S1 care avea imediat după aceea, de prin 429—

2

deopotrivă loc în rândul credințelor lor la ceea ce numeau ei demoni. Nu există termen religios mai puțin precis decât acesta. Cuvântul demon poate fi foarte bine aplicat unui zeu și uneori apare, la scriitorii târzii, dar deopotrivă și la Homer, ca simplu echivalent al lui teos, „zeu”, mai ales când e vorba să se desemneze divinul printr-o noțiune generală ori colectivă. El se folosește însă, în special, pentru a denumi ființe supranaturale puțin diferite și de rang inferior prin raport cu marii zei tradiționali: la Hesiod, când e vorba de oamenii vârstei de aur, sau în alte părți, de cutare ori cutare mort divinizat, sau chiar de Agatos Daimon, demon binefăcător al căminului familial, reprezentat de preferință sub forma unui șarpe. Se deschide astfel un câmp larg imaginației creatoare în materie de credință religioasă. Alături și sub învelișul cultelor tradiționale, cu solide fundamente rituale, universul sacrului tolera tot felul de credințe individuale, cu singura condiție de a nu încerca zdruncinarea temelii corpului social. Atare varietate, atare imprecizie, atare incertitudini au contribuit desigur nu puțin la vitalitatea religiei grecești, ce-și putea ușor reîmprospăta ori îmbogăți conținutul ei spiritual, beneficiind totodată de permanența riturilor: așezată pe soclul tradițiilor, ea nu știa ce sînt dogmele.

Este lesne de înțeles că în aceste condiții marile inovații ale gândirii în materie de religie s-au putut manifesta de timpuriu fără să provoace mult scandal, în măsura în care ele se limitau la domeniul speculativ, într-o religie fără dogme, fără casta sacerdotală, fără cărți sfinte, aprecierea individuală se bucura de o mare libertate. Grecii n-au abuzat, profitînd de ea. Am semnalat deja, *P ce-i privește pe poeți, marea independență față de miturile tradiționale, pe care le modificau fără ezitare după bunul plac al fanteziei sau al preferințelor lor morale. Am mai văzut cum extrema mliaritate în care poporul grec trăia cu zeii sai îl incita să-i zeflemească fără nici un fel de

dar, prezicătorii de meserie și în special Diopeites l-au atacat cu înverșunare, după ce au făcut să fie adoptat de popor un decret ce autoriza traducerea în justiție a celor ce nu credeau în zei ori pretindeau că răspîndesc adevărul despre natura fenomenelor cerești. Dușmanii lui Pericle au profitat pentru a încerca să-l lovească prin unul din apropiații săi: speriat,

Anaxagora a părăsit orașul. Și totuși mulți atenieni din acea vreme, începînd cu Alcibiade, nu-și ascundeau scepticismul religios pe care li-l inspiraseră lecțiile unui Anaxagora sau ale unui Protagora: n-au fost însă urmăriți pentru atîta lucru. Spre a stîrni, în materie de religie, mînia statului trebuia, fie un motiv politic, pentru care lipsa de credință nu constituia decît un pretext, fie un sacrilegiu real, ca parodiarea misterelor de la Eleusis, la care a participat și Alcibiade, ori mutilarea hermeșilor, faptă ce a dezlănțuit mînia atenienilor în ajunul plecării în expediția din Siciilia. În atare cazuri justiția ateniană acționa cu severitate: ea a urmărit astfel pe Diagoras din Milo, în 415, pentru sacrilegiu față de mistere și a pus preț pe capul acestuia după ce părăsise Atena. Dintr-un celebru discurs al lui Lisias se știe că o pedeapsă severă aștepta pe oricine ar fi distrus, fie chiar fără voie, unul din măslinii închinați zeiței Atena: Aristotel ne informează că la început legea prevedea chiar pedeapsa cu moartea. Conștiința populară avea sentimentul că profanarea comisă de vinovat, rămasă nepedepsită în chip exemplar, ar stîrni mînia divină, întreaga cetate avînd de suferit. Se intenționa așadar sancționarea mai mult a unui delict împotriva unității cetățenești decît a unui de opinie.

Așa au stat lucrurile și în cazul procesului lui Socrate din 399. Ne amintim că filosoful fusese acuzat de coruperea tineretului, de faptul că nu crede în zeii cetății și că introduce noi zeiități. Acuzația era susținută de un tînăr lipsit de notorietate, Meletos, sprijinit de un om politic, Anyt^{os}, care în cursul anilor precedenți jucase un rol important în partidul democrat. Socrate a fost

condamnat cu 280 de voturi contra 220, tribunalul fiind alcătuit din 500 judecători: cu aproximativ 30 de voturi ar fi fost achitat. De ce atare condamnare a unui înțelept pe care Pitia îl desemnase ca cel mai știutor dintre oameni? Cum ne putem explica hotărîrea judecătorească ce trece, încă de pe vremea scrierilor lui Platon și Xenofon în favoarea lui Socrate, drept rușinea de neșters a democrației ateniene? Cercetarea împrejurărilor în care a avut loc procesul ne îngăduie să răspundem ușor.

Respectabilii cetățeni ce formau tribunalul He-liaiei, și a căror anticipată caricatură este Filocleon al lui Aristofan din Viespile, au reținut fără ezitare împotriva lui Socrate vina de a fi contribuit, prin conversațiile și prietenia sa, la formarea unora din ambițioșii cu sînge rece de pe urma cărora Atena suferise atît în ultimii cincisprezece ani: Alcibiade, promotorul expediției dezastruoase din Sicilia, apoi foarte zelos sfătuitor al Spartei împotriva propriei sale patrii; Critias, cinicul și avidul șef al Celor Treizeci, care a pricinuit moartea atîtor atenieni după ce răsturnase democrația. Relațiile ce uneau pe unul și pe celălalt cu Socrate erau de toți cunoscute și judecătorii erau scuzabili de a fi trecut în parte asupra maestrului responsabilitatea erorilor comise de discipoli. Cu atît mai mult cu cît de-a lungul anilor tine-

reții, prietenii lui Socrate n-au ascuns acele gusturi ale lor pe care cumsecadele popor al Atenei nu le aprecia: prejudecăți favorabile Spartei, considerată drept o cetate mai bine condusă decât Atena; o curiozitate filosofică și o virtuozitate dialectică pe care exemplul maestrului lor le dezvoltase foarte mult și care în conversație le conferea o superioritate atât de netă asupra interlocutorului încât acesta era obligat să rămîna în umbră; o libertate de spirit care, dimpreună cu entuziasmul juvenil, îi făcea să pună în discuție certitudinile cele mai temeinic așezate; în fine — și lucrul nu era lipsit de importanță — o tendință mărturisită către pederastie, amorul „dorian” atât de prețuit la Sparta, despre care se discuta cu 2

predilecție în micul lor grup, precum o dovedește limpede Banchetul lui Platon, și care era practicat fără nici un fel de jenă. Or, atenianul de mijloc. așa cum reiese clar din lectura lui Aristofan, nutrea pentru astfel de viciu deopotrivă dezgust și dispreț: în acesta el vedea, nu fără dreptate, în afara unei dereglări psihice și a simțurilor, semnul de recunoaștere al unei „fraternități” aristocratice, al unui cerc cu vederi politice de care democrația trebuia pe buna dreptate să se teamă. Toți acești tineri prea mulțumiți de ei înșiși, aparținînd în cea mai mare parte familiilor celor mai bogate din Atena, stîrneau doar simpatie persoanelor din grupul lor. Ostilitatea ce-o insuflau era trecută asupra lui Socrate, pe care-l înconjurau cu o venerație greu de înțeles pentru profan. Acuzația de corupere a tineretului părea astfel întemeiată pe baze solide: prin scrierile cumsecadelui Xenofon și ale lui Platon, aureolat de întregul său geniu, nu mai auzim astăzi decât glasul uneia diin părțile vestitului proces.

în afara acestor împrejurări ce sînt invocate mai mult ca scuze decât ca justificări, exista procesul religios care în același timp era și un proces civic. Și aici realitatea trebuie privină în față, fără a lua prea grabnic partea urii indignate a discipolilor loviți în admirația lor față de un maestru ce știuse să-i farmece. Reprezenta oare Socrate un pericol pentru echilibrul moral și politic al democrației ateniene? Putem răspunde fără ezitare că da. Citind primele dialoguri ale lui Platon, mai degrabă decât mediocra hagiografie a Amintirilor. Socrate apare ca un sofist foarte abil, capabil să țină în șah pe cei mai șireți, un Protagora, un Gor-gias, prin folosirea unei dialectici superioare, ea însăși nedescotorosită de procedee discutabile, ca de pildă echivocul asupra diverselor accepțiuni ale unui termen. Socrate se folosește de această armă, PÎ care o manevrează ca un virtuoz, pentru a-și pune interlocutorul în contradicție cu el însuși, de-monștrîndu-i că nu mai poate fi sigur de nimic, 27î 5°7'1^e Pu^n con^odă și care este probabil punctul de plecare necesar oricărei filosofii adevărate, dar care impusă unui spirit insuficient de puternic îl poate dispune la scepticism ori la descurajare sau chiar la renunțarea la orice scrupul. După distrugerea totală ar trebui sa urmeze

reconstrucția; or. Socrate nu trage niciodată nici o concluzie. El îndeamnă la îndoială, fără să propună vreo certitudine. Desigur, nobila-i viață de gânditor și cetățean, participarea fără rezervă la serviciul militar și la sarcinile civice (ca în cazul afacerii Arginu-selor), dezinteresul, sărăcia și respectul său religios față de lege, iubirea lui pentru dreapta judecata și adevăr, chiar cu prețul propriului cap, sînt admirabile exemple asupra cărora generațiile n-au conștientizat să mediteze. Dar cîți îl vedeau astfel dintre contemporani, cu excepția celor apropiați? Lumea reținea, în ce-l privește, aspectul exterior, silueta pitorească evocînd un Silen, îndemînarea cu care manevra problemele dificile, îndoiala veșnic pusă în frunte, lipsa nedeșimțită a oricărei concluzii pozitive. Ea îl confunda lesne cu filosofii naturii, ca Anaxagora, condamnat odinioară pentru impietate, ori cu sofistii, ca Protagora, și el exilat din pricina scepticismului său distructiv. Este adevărat că Socrate făcea deseori aluzie la acea voce lăuntrică, la acel demon familiar care-l sfătuia în împrejurări grele și a cărui intervenție o socotea drept manifestarea unui zeu. Ideea însăși a comuniunii intime și secrete cu divinitatea, în afara oricărui ritual concret, deconcerta mulțimea: se vedea în aceasta un știu ce amenințare a religiei tradiționale, ca și cum străvechii protectori ai cetății urmau să cedeze într-o zi locul aceluia zeu necunoscut. Cum ar mai fi putut dăinui structurile statului, clădite toate pe riguroasa și benevola participare la culte, dacă cetățenii de mîine, zdruncinați în convingerile lor de învățătura lui Socrate, ar fi început să se îndoiască de toate, fără a avea alta resursă decît acea stranie voce tainică pe care un singur bătrîn pretindea că o aude în adîncul inimii sale?

Nu știu dacă aceste argumente au fost înfățișate de către Meletos, Anytos și Lycon tribunalului heliaștilor. Este însă probabil că mulți dintre ju-

274

decatori le-au luat în considerație, în decursul pledoariilor, înainte de a lăsa să cadă în urna de bronz, în care erau strînse voturile, jetonul cu tijă plină, care achita, ori cel cu tijă tubulară, care condamnă. Că 220 din cei cincisute membri ai tribunalului au preferat tija plină, votînd mai degrabă pentru eliberarea unui om drept decît pentru a face din el un caz în aparență folositor statului, este un titlu de glorie al democrației ateniene, în ce-i privește pe ceilalți, ei au crezut că-și servesc cetatea; neîndoielnic că au greșit, căci cu siguranță era prea tîrziu: spiritul analizei libere, pentru care Socrate făcuse atîta, cîștigase deja prea multe capete gînditoare ca vechea religie să mai supraviețuiască, împreună cu ordinea socială, a cărei garanție și reflectare era.

Capitolul VII CETĂȚEANUL FN CETATE

Spre a răspunde chemării cetății sale, grecul vremurilor arhaice și clasice este un soldat.

Participând la religia părinților săi, o face, în esență, tot în cadrul cetății. Atare formă de organizare socială li se pare gânditorilor greci clasici (cu excepția unor sofisti) a fi trăsătura distinctivă a omului civilizat. Respectiva concepție este cel mai bine exprimată în partea introductivă a Politicii lui Aristotel, unde filosoful, în amurgul unei vieți închinată în mare parte studiului sistemelor politice ale lumii grecești, definește omul drept „o ființă care trăiește în cetate”, arătând că „dacă cetatea a fost creată spre a-i îngădui să trăiască, odată constituită, ea îi îngăduie să trăiască bine”, oferindu-i mijloacele de a fi independent. Concepție teoretică, desigur, dar care năzuiește să dea seama de o realitate pe care Aristotel o cunoștea, mult mai bine decât maestrul său Platon, în concreta ei complexitate. Noțiunea de cetate, creație originală și trainică a poporului grec, a dominat întreaga lui istorie și gândire. Transmisă Romei, remodelată și îmbogățită de aceasta pentru propria-i utilitate, a fost lăsată moștenire întregii Europe, care a dezvoltat din ea, în mare măsură, concepția modernă de stat. Este deci limpede importanța pe care o deține în istoria civilizației noastre.

276

Încă de la Homer, cuvântul „cetate”, polis, are trei sensuri diferite. El desemnează când o aglomerație urbană, când o unitate politică ce constituie un stat, când totalitatea cetățenilor privită ca un corp; trei sensuri ce-și vor avea respectivele echivalente latinești urbs, civitas și cives. Această ambiguitate subzista și în limba clasică, întrucât cuvântul polis este folosit uneori de Herodot și Xenofon, ca să desemneze orașele ale barbarilor. Totuși, îndată ce un autor grec gândește în termeni politici, valoarea pe care o dă noțiunii de polis este foarte limpede: ea înseamnă unitatea politică și socială ce servește drept bază lumii elenice și care, dimpreună cu originalitatea limbii, o deosebește de lumea barbară. Să încercăm să analizăm conținutul acestei noțiuni.

După Aristotel, cetatea este rezultatul unirii politice a mai multor sate. Exemple istorice celebre ilustrează această teză, ca vestitul synoikismos sau reunirea așezărilor din Attica, ce a dus la formarea orașului Atena, acțiune pe care istoriografia greacă o atribuia lui Tezeu. Consecința obișnuită era formarea unui centru urban mai important, sediu al noului stat. Iată de ce se identifică îndeobște cetatea politică cu orașul al cărui nume îi poartă. Se putea însă foarte bine ca nici o concentrare urbană să nu însoțească acordul realizat între sate: pentru aceasta, în ochii grecilor, cetatea nu era mai puțin constituită prin voința comună a locuitorilor ei. Faptul reiese clar dintr-un pasaj din Pausania (X, 4), în care menționează o sărmană cetate a Focidei: „La douăzeci de stadii (cam 4 km) de Cheronea se află cetatea panopeenilor, dacă putem într-adevăr da nume de cetate unui grup de oameni care n-au nici clădiri administra-

tive, nici gimnaziu, nici teatru, nici piață publică, nici conductă de apă care să alimenteze o fântâna ?1 inffe ^°fu^esc ac°l°5 pe marginea unei văi, în colibe pe jumătate scobite în pământ, precum ca-Danele celor ^de la munte. Totuși, teritoriul îl au j ehnitat față de cel al vecinilor și trimit delegați o adunarea federală a Focidei. În fine, povestesc ca numele cetății lor vine de la cel al tatălui lui

279

sud, casa avea mai multe încăperi de locuit și o cameră de culcare pentru stăpîni, cu spații de serviciu pentru bucătărie și baie; existau camere special amenajate pentru păstrarea fructelor, cerealelor, legumelor uscate și a boabelor; camere separate pentru sclavii bărbați și femei; în fine, adăposturi pentru vite și unelte. Evident, gospodăriile țăranilor liberi erau mult mai modeste. Grație evocărilor lui Aristofan știm însă că viața grea dusă acolo nu era lipsită de farmec.

În unele regiuni, unde siguranța nu era deplin garantată, satele și rezidențele trebuiau să se fortifice: așa se întâmpla, de pildă, în Cirenaica, unde erau temute incursiunile prădalnicilor libieni veniți din stepele interioare. Un simplu turn de piatră, în chip de fortăreață, putea fi suficient pentru descurajarea agresorului: am văzut că acestea erau frecvente în Grecia, în zonele de frontieră. Țăranul liber, mereu supus obligațiilor militare, își păstra el armele, fiind gata să răspundă îndată ordinelor de mobilizare.

Cerealele erau cultivate peste tot, mai ales orzul și griul, dacă era cu putință. Pământul grecesc nu prea era propice agriculturii, dar idealul cetății^ fiind autarcia economică, se dorea îndeplinirea de toate asigurarea turtelor, a terciului și a pîinii, care reprezentau baza alimentației. Bobul, linte, mazărea, câteva legume verzi, usturoiul și ceapa, iată produsele grădinăritului. Livezile erau plantate cu smochini, cărora le mergea bine mai ales în Attica, gutui, peri și meri. Măslinul, arborele sfînt al Atenei^ producea din abundență măslină și ulei, ca și astăzi, în întreaga Grecia. Plantele aromate, cimbrul, chimionul, busuiocul, sovîrvul erau apreciate pentru^ bucătărie. Vița era fie ridicată în boltă, fie așezată în rînduri, liberă ori pusă pe araci de doi coți, ca cei pe care Trigeu intenționa să-i taie din lemnul sulitelor devenite nefolositoare în timp de pace. Oile și caprele pășteau la munte. Cîteva vaci și oi, animale rate, păstrate cu atît mai mare grijă marile sacrificii, ușurau munca țăranului.

ii dădeau mierea, ce ținea loc de zahăr.

Alte ocupații rustice aveau drept obiect exploatarea resurselor naturale în scopuri artisanale, dacă nu industriale. E cazul tăietorilor, ce procurau lemnul de construcție, și al cărbunarilor, care făceau cărbune din lăstărișul verde al stejarilor. Aristofan i-a adus pe scenă cu vervă și simpatie în comedia sa Acarnienii. Rășina și smoala

proveneau din pădurile de rășinoase, ca și lemnul pentru corăbii: dar producția Greciei propriu-zise nu ajungea necesităților construcțiilor navale, astfel că trebuia să se recurgă din plin la import. Inul era cultivat în Elida, singura regiune din peninsula destul de umedă pentru această cultură; în alte părți, inul trebuia adus din Asia Mică ori Egipt, în ce privește lina, turmele grecești dădeau esențialul: fiecare casă torcea și teșea lina veșmintelor de care avea nevoie, aceasta fiind ocupația principală a femeilor. Doar produsele de lux veneau din străinătate și formau obiectul negoțului. Același era și situația lucrurilor din piele: sandalele sau mantalele din piele de capră, pălăriile de ploaie, precum și sacoșele, erau confecționate în familie; doar la oraș lumea se adresa meșteșugarilor specializați.

Exploatările cele mai importante din mediul rural erau carierele și minele. Zăcămintele de argilă din Attica ori de la Corint dădeau materia primă numeroaselor ateliere de olari. Carierele de marmură din muntele Pentelic, de lângă Atena, ca și cele de la Aliko, din insula Tasos, erau exploatate sub cerul liber. Cele din insula Páros, în Ciclade, erau mai ales subterane și pătrundeau adânc în munte: marmura lor, de o excepțională albeață și transparență, era foarte căutată pentru statuarie, formînd obiectul unui comerț activ. Era numită *lyhnites*, de la *lyhnos*, opaiț, evident nu aut pentru faptul că era luminoasă, ci pentru că extragerea ei se făcea la lumina opaițelor. Diversele roci de construcție se exploatau în același fel: sînt cunoscute vestitele cariere sau latomi din Siracusa, care au fost martore ale agoniei prizonierilor atenieni după dezastrul din Sicilia. În Libia, în apropierea Ci-

renei, se văd și astăzi în multe locuri paturile de calcar cochilifer de pe care au fost desprinse blocurile hărăzite monumentelor marelui oraș african.

Minele de fier și cupru ne sînt puțin cunoscute.

În schimb, sîntem mai bine informați despre minele de metale prețioase, ce au reținut atenția scriitorilor antici din pricina poftelor ce le trezeau și al rolului pe care l-au jucat în politica internațională. Ele au stat la baza prosperității Tasosului și au conferit micii insule Sifnos, din Ciclade, o faimă care a durat puțin, dar care i-a permis, către 530, să ridice la Delfi un tezaur somptuos sculptat, în muntele Pangeu, din Tracia, minele de aur de la Scapte-Hyle, „Pădurea săpată”, erau exploatate de indigeni în folosul grecilor: Tucidide, care poseda mai multe din ele, a trăit acolo în timpul exilului, scoțîndu-și cea mai mare parte a venitului pe durata scrierii Istoriei. Cele mai însemnate mine au fost însă cele de la Laurion*, în extremitatea de sud-est a Aticii. Și astăzi se mai văd

galeriile joase și strâmte în care, frânți de mijloc, sclavii mineri înaintau de-a lungul filoanelor de plumb argen-tifer. Mai multe mii de sclavi erau folosiți la extragerea și la tratarea minereului, din care se scoteau la față locuim lingouri de plumb și de argint destul de fin spre a fi utilizat la baterea celebrelor monede ateniene, „bufnițele de la Laurion”, numite astfel după imaginea binecunoscută ce le împodobește reversul. Unul din atelierele monetare era instalat chiar acolo.

Dacă cetatea își trăgea existența din munca țăranilor, afacerile importante se tratau însă la oraș, atât de către particulari, cât și de stat. Iată de ce, încă din epoca arhaică, vși în ciuda puternicului sentiment al naturii care la greci a fost tot timpul foarte viu, civilizația acestora a fost de la începuturi de tip urban: ea s-a născut m. comunități de oameni trăind în grupuri dense, punnd pe primul plan relațiile sociale. Cum arata un oraș elen în epocile arhaică și clasică? Cît de Modest ar fi fost, el era capitala unui stat: adă-

DnDDDDDDnDenDDEDDq^-v.

naannanrîțztiDuŞDn c \

nr-nnnnnnnnnnnnnnnn »» t

Fig. 19. PLANUL ORAȘULUI MILET

(După A. von Gerkan și R. Martin) Urbaniștii milesieni au reconstruit în secolul V orașul după principiile raționale care au făcut școală. Lunga peninsulă (aproape 2 km.) a fost împărțită în trei cartiere principale separate de adîncile intrînduri ale celor două porturi, în punctul de în-tîlnire al celor trei cartiere, o zonă joasă a fost destinată (1) monumentelor publice și pieței principale (numită și de sud). Portul cel mai larg deschis (2) este încadrat de teatrul sprijinit pe pantele colinei și de sanctuarul Atenei, la sud. Celălalt port (3), mai strimt, numit și Portul cu Lei, deservește o piață lîngă care se află sanctuarul (4) lui Apolo Del-finios. Construcțiile elenistice și romane care figu-

rează pe planul de mai sus și-au găsit lesne locul în cadrul conceput de arhitecții secolului V. Zidul de incintă urmează în mare un traseu zigzagat. Marea arteră rectilinie (5) care pornește oblic către siid-est făcea legătura cu vestitul sanctuar al lui Apolo de la Didyma.

postea deci principalele servicii ce sînt rațiunea de a fi a acestuia, și le oferea clădirile potrivite. Aici se aflau sanctuarele cultelor publice, fortificațiile, asigurînd apărarea cetățenilor împotriva atacurilor din afară (fie că era vorba de o acropola amenajată ca bastion defensiv, sau de o incintă fortificată înconjurînd întregul oraș, ori de ambele în același timp), o piață mare sau agora*, ce servea tranzacțiilor comerciale și ca loc al adunărilor politice, fîntîni* pentru alimentarea cu apă, indispensabilă oricărei forme de viață, în fine, clădiri speciale, destinate diverselor organisme administrative și

judiciare, în jurul acestor clădiri publice, din care majoritatea sînt concentrate pe acropolă ori pe laturile agorei, se dezvoltă rețeaua stradală, într-o dezordine care, înaintea veacului V, stă mărturie lipsei oricărui plan de ansamblu. Abia după războaiele persane și după felul în care s-a procedat la reconstruirea Miletului (distrus de perși în 494), asistăm la apariția primelor preocupări urbanistice, prin folosirea planului ortogonal, numit și „în șah”. Un rol important în atare evoluție este atribuit arhitectului Hipodamos* din Milet, care a executat, la cererea lui Temistocle, planul Pireului și a participat în 444—443 la întemeierea orașului Ţurioi. Aristotel, în *Politica* (1267 b), ni-l înfațișează preocupat nu numai de arhitectură, ci și de filosofie politică, căci e lucru sigur că respectiva tendință de a înălța în chip rațional un oraș se leagă de mișcarea intelectuală de inspirație matematică creată de Tales la Milet și dezvoltată de Anaximandru și Anaximene, de unde și numele de școală din Milet, ce i s-a dat pe

i \j ^ J * •*•

Duna dreptate. Totuși aceste inovații au apărut în orașele noi, fără a modifica fizionomia

283 vechi cetăți.

În rest, extrema diversitate a așezărilor urbane n-a favorizat la început cîtuși de puțin generala adoptare a unei trame logice. Orașele de cîmpie s-au dezvoltat îndeobște în jurul sau în vecinătatea unei înălțimi servind de acropola: de unde dificultățile topografice de a stabili o legătură între orașul de sus și cel de jos. Orașele de munte, ca Delfi, aveau foarte mari denivelări. Puține din cetățile Greciei propriu-zise sînt așezate direct pe malul mării: nici Atena, nici Sparta, nici Argos, nici Teba, nici chiar Corintul nu sînt porturi. Chiar cînd coasta este aproape, ca la Corint și la Atena, portul este separat de oraș, ca și cum grecii epocii arhaice s-ar fi temut de pericolele venind de pe mare: amintire a pirateriei vremurilor geometrice, care se va transforma în *Legile lui Platon* (IV, 7C4 b și următoarele) în condamnarea teoretică a așezărilor maritime, în schimb, majoritatea coloniilor întemeiate de imigranți sosiți pe mare sînt situate pe coastă. Excepția orașelor Cirene și Barce, mari așezări din Libia, întemeiate în interiorul continentului, nu face decît să sublinieze o dată mai mult caracterul original al implantării grecești în această parte a Africii.

Casele particulare contrastau cu somptuozitatea obișnuită a monumentelor publice prin dimensiunile lor modeste și extrema simplitate. Ele sînt rarori construite în piatră: zidurile de cărămidă nearsă sau de chirpici, ridicate pe un soclu scund de zidărie, ușurau treaba hoților ori a „găuritorilor de pereți”. Informațiile ne lipsesc în ce privește perioadele foarte vechi, cîr pentru vremurile clasice, știrile extrase din texte și rezultatele săpăturilor de la Olint ne

îngăduie să ne închipuim cu oarecare precizie cum arăta casa grecească. Distrus în 348 de armatele lui Filip» orașul nu a mai fost repopulat după aceea: arheologii americani i-au degajat metodic ruinele. astfel că planul detaliat al mai multor cartiere ne este de atunci cunoscut. Este vorba de cartiere noi, al căror plan a fost trasat la finele veacului»1

TT A r l *i l A l* . M__*
 •*/>> 2'

V. Astfel grupurile de case nu sînt distribuire

Fig. 20. PLANUL UNOR CASE DE LA OLINT

(După R. Martin)

Cele două case degajate de arheologii americani în cursul săpăturilor de la Olint aparțin la două cvartale diferite. Pot fi recunoscute părțile principale ale locuinței, pe latura dinspre stradă: o curte pavată în care se intră din stradă printr-un vestibul; un portic sau o logie care dă în această curte; sălile de locuit și de primire, precum și încăperile de serviciu, printre care bucătăria și baia.

1. Pală de zi 2. Grup sanitar 3. Portic 4. Bucătărie 5. Oficiu C. Atelier 1. Curte 8. Sală de primire 9. Vestibul 10. Sală de zi li. Sală ele primire 12. Potic 13. Grup sanitar 14. Curte 15. Vestibul 16. Bucătărie 17. Logie 18. Oficiu

în aglomerări informale, ca în cetățile mai vechi, ci în ansambluri rectangulare delimitate de rețeaua străzilor ortogonale: avem deja de a face cu sistemul blocurilor, care se va generaliza în epoca elenistică și pe care romanii le vor numi insulae. în vreme ce casele din Atena, de pildă, aveau rareori ziduri ce se tăiau în unghi drept, cele de la Olint sînt îndeobște de plan pătrat, roai mult sau mai puțin regulat (în medie cu latura de 17 m). Pe aceasta suprafață se află o curte cu deschiderea pe fațada sudică, în care «au încăperile de la stradă, care o mărginesc pe trei laturi. Partea nordică a curții este ocupată de un portic (pastas), sub care se deschid încăperile de locuit ale apartamentului privat. Restul așadei este ocupat de un oficiu, bucătărie, baie (oikos) și de o sală de oaspeți cu anticamera ei 2ss -O- Aripa nordică avea un etaj la care se 'jungea pe o scară de lemn și ale cărui camere

dădeau pe o galerie situată deasupra porticului Acoperișul nu era în terasă ca în orașele Greciei' propriu-zise, ci de țigle semicilindrice, așezate pe o șarpantă în două ape, din pricina climatului ploios al Calcidiceii. După texte, încăperile de la etaj par a fi format apartamentul femeilor.

Locuința individuală constituia regula în Grecia clasică. Desigur, textele menționează în Atena secolului IV cîteva imobile comune, numite sv~ noikîa, prin opoziție cu casa obișnuită, oikîa, E vorba doar de excepții, căci clădirea înalta cu mai multe etaje, va începe să se

răspîndească abia în Roma. Cîțiva privilegiați ai soartei locuiau în vile mari, cu numeroase încăperi, vaste curți cu portice și grădini, ca cea a lui Calias unde Socrate îl întâlnește pe Protagora, în dialogul lui Platon. Și în acest caz chiar, luxul era discret: mozaicurile pavimentale degajate la Oii n t în cele mai bogate case, dealtfel primele mozaicuri cunoscute, sînt executate din pietricele negre și albe, fără nici un fel de pretenție. Pereții erau dați cu var ori împodobiți cu un strat de culoare cu motive simple. Trebuie să fii Alcibiade sau un personaj deopotrivă bogat și excentric ca să-ri împodobești cu fresce pereții casei. Mobilierul se compunea din cufer, paturi, mese, scaune și taburete, cărora li se adăugau covoarele și țesăturile, deseori importate din Orient, în afara veselei comune, din ceramică de fabricație locală, cei bogați posedau ceramică pictată, de calitate superioară, precum și vase din metal, bronz și mai ales argint, care constituiau marele lux al ospetelor. Citind totuși inventarul bunurilor Ini Alcibiade, care au fost vîndute după condamnarea sa în procesul Misterelor, inventar păstrat de o inscripție contemporană, nu ai cîtuși de puțin impresia unei opulențe extraordinare, înțelegem de ce Socrate, în Alcibiade al lui Platon (123 b și următoarele), sublinia diferența enormă între resursele celor mai bogați greci și cele ale monarhilor orientali. Adevăratul fast era rezervat, pînă în epoca clasică, doar zeilor.

28?

Munca manuală cea mai grea era făcută, la oraș cît și la sat, de către sclavi, înfii de toate, aceștia efectuau esențialul treburilor casnice în fiecare gospodărie, unde minimum de personal servil trebuia să existe: doar un calic (sau, cu începere din secolul IV, un filosof cinic) nu avea nici un sclav, în afara îndeletnicirilor domestice, tot sclavii asigurau funcționarea întreprinderilor artizanale, căci de industrie nu se poate vorbi decît doar în cîteva cazuri foarte rare. Drept exemplu de excepție este citat atelierul de arme pe care-l aveau la Atena, la sfîrșitul veacului V, oratorul Lisias și fratele acestuia, Polemarh. în momentul, în care, sub Cei treizeci de tirani, averea celor doi frați a fost confiscată, ei aveau, după spusele lui Lisias însuși (împotriva lui Era-tostene, 19), 120 de sclavi și 700 de scuturi în stoc. Chiar tatăl acestora, siracuzanul Cefalos, trecea drept unul din oamenii cei mai bogați din Atena, așa cum ne informează Platon, care-l aduce în scenă la începutul Statului, în schimb, pentru majoritatea meșteșugarilor și negustorilor, cîțiva sclavi erau de ajuns. Cel care, aidoma invalidului lui Lisias, practică un mic meșteșug, fără ajutorul unei mîini de lucru servile, este, într-adevăr, la un pas de sărăcie.

Afară de aceasta, munca manuală era privită cu oarecare dispreț: chiar termenul de muncitor, banausos, implică o nuanță peiorativă, ceva mai mică, e drept, decît cel de kapelos, care desemnează pe micul negustor. Cine exercită atare activitate, chiar dacă ea înseamnă artă

autentică, nu se bucură de nici un fel de considerație în societatea greacă, fie și cea mai democratică, ca la Atena. După cum se desprinde limpede din Platon, adevărata ocupație demnă de un om liber este participarea la treburile publice: tinerii apar-țmînd marilor familii, care-1 înconjurau pe Somate, nu aveau altă ambiție, iar educația „liberala” pe care aceștia o primeau n-avea alt scop decît să-i pregătească pentru aceasta, sau cel pu-Pn așa se pretindea, lucru pe care Socrate îl Punea la îndoială. Cu cîtiva ani mai înainte, îierodot afirma că elenii, imitîndu-i pe egipteni, credea el, considerau puțin onorabilă exercitarea unei meseni manuale (II, 167): Ia Sparta, ni se precizează, această prejudecata era mai puternică, în vreme ce la Corint ea nu era atît de răspîndită. Este adevărat că la Atena o lege a lui Solrm prevedea pedepse împotriva oricărui cetățean leneș: dar nu știm exact cum era definita lenea și nu se pare ca legea amintită ar fi schimbat mentalitatea cetățenilor față de munca manuala. Ideile moștenite din vremurile homerice au evoluat: într-adevăr, de mai multe ori în Odiseea se subliniază îndemînarea practică a lui Ulise, al cărui spirit plin de resurse se complace deopotrivă de bine să meștească un pat și să comande în lupte, fără ca în ochii poetului și ai ascultătorilor săi regele Itacăi să aibă aerul că face o excepție, ba dimpotrivă! Neîndoielnic că în acel caz nu era vorba de o muncă plătită, care după opinia grecilor clasici era puțin onorabilă, ci ele o activitate independentă. Sa comparăm totuși admirația ce i-o inspiră lui Homer pluta ori patul lui Ulise, cu disprețul profesat de Calicles, în Gorgias al lui Platon (512 c), pentru capacitățile tehnice ale inginerului și vom vedea cît de mult s-au schimbat timpurile.

Astfel, contrariu celor ce s-ar putea crede» în practică, o cetate „democratică”, precum era Atena, n-avea mai multă considerație pentru munca manuală decît cetățile aristocratice. Neîndoielnic ca Pericle, în vestitul discurs pe care i-l atribuie Tucidide (II, 40), insistă asupra faptului că patria sa îngăduie meșteșugarilor și muncitorilor, dacă sînt cetățeni, să ia parte la conducerea și treburile statului: același Pericle însă, instituind obiceiul plății unei indemnizații zilnice (mi s t os) oricărui cetățean însărcinat cu o funcție publică, fie că e vorba de magistrați, de membri ai Sia-tuluî, de judecători, sau de soldați în campanie, a contribuit din plin la abandonarea de către compatrioții săi a muncii productive pentru a-i face să prefere atare însărcinări modest retribuite, suficient însă spre a le asigura existența de pe o zi pe alta. Astfel, muncile manuale Ia Atena au fost tot mai mult lăsate în seama sclavilor și a rezidenților străini, sau ?netecii, al căror număr era considerabil: studiind socotelile referitoare la construcția templului numit Erehteion, de pe Acropole, socoteli ce ne sînt cunoscute din inscripții, se constata ca printre cei 107 lucratori care au putut fi identificați, doar 14 erau cetățeni, restul fiind meteci și sclavi.

Din aceasta rezultă caracterul fundamental aristocratic al cetății grecești, chiar când ea se proclamă un stat popular. Noțiunile de democrație și de aristocrație sînt concepute de greci ca referindu-se exclusiv la corpul cetățenilor ce participă în mai mare sau mai mică măsură la treburile statului. Or, acest corp cetățenesc, departe de a cuprinde majoritatea locuitorilor, reprezintă în fapt o minoritate privilegiată, cu excepția, poate, a unor cetăți din regiunile muntoase, unde lumea era prea săracă pentru a cumpăra și întreține mulți sclavi, însă toate manie cetăți grecești oferă același tablou. Cetățenii sînt singurii titulari nu numai ai drepturilor politice, dar și ai principalelor drepturi civile, ca dreptul de a poseda bunuri imobiliare, pămînturi sau case. Alături de ei, rezidenții străini, „conlocuitorii” (acesta fiind sensul propriu al cuvîntului metec) se bucurau de un statut special ce le asigura unele garanții: ei participau la sarcinile fiscale și militare impuse de stat, fără a avea însă nici un drept politic. Sparta nu permitea străinilor să locuiască pe teritoriul ei, în schimb Atena îi primea bucuroasă, aceștia jucînd un rol important în producția meșteșugărească, în comerț și în viața intelectuală.

Alături de sclavii propriu-ziși, în Tesalia, în Creta și în statul lacedemonian se afla o clasă de șerbi legați de pămînt. La Sparta ei se numeau hiloți și erau, pare-se, urmașii unor populații supuse de doriene la sosirea lor în Laconia ori după cucerirea Meseniei: reduși în stare de totală servitute, aceștia cultivau loturile de pămînt pe care statul le atribuia stăpîniilor. În fiecare an se pro-

în urma unei nenorociri, îl degradează pe om, făcîndu-l să-și piardă orice demnitate. Sclaxail nu are nici viață personală, nici de familie. Fără rezervă ori scrupul, femeile sînt pentru stăpîn prilej de plăceri: captivele troiene, Briseis, Andromaha, Casandra au fost astfel umilite, iar Aristofan vorbește cu o vervă îndrăcită de drăguța sclavă tracă răsturnată cu veselie într-un colț de pădure. Desigur, obiceiurile ateniene, mai mult din spirit de economie decît din umanitate, au introdus în lege unele măsuri de protecție care să-i apere pe sclavi de violențe excesive. Pe de altă parte, unele forme de religie le erau deschise: ei se puteau iniția la Eleusis. În această privință pietatea eleusină deschidea cu multa discreție poarta viitorului. În mare, însă, deosebirea între omul liber și sclav a rămas în societatea grecească o deosebire fundamentală. Deoarece, din pricina riscurilor prilejuite de războaie, amenințarea sclaviei plutea deasupra oricărui om liber (Platon însuși a cunoscut în 388 atare nenorocire din care a fost scos doar prin intervenția generoasă a cirenianului Anike-ris), destinul omenesc, supus prin firea lucrurilor atîtor primejdii de temut, apărea încă și mai patetic în ochii grecilor, iar poezii acestora n-au scăpat prilejului de a exploata respectiva sursă a

tragicului.

Sclavi sau hiloți, meteci ori perieci, cetățeni împreună cu familia lor, nu sîntem cîtuși de puțin în măsură să dăm procentajul acestor diverse categorii per totalul locuitorilor din cetăți. Ca totdeauna în istoria veche, datele statistice lipsesc cu desăvîrșke. Iată, totuși, ca reper, evaluările a-proximative în ce privește Atena și Sparta, privite fiecare în perioada celei mai mari prosperități. Cifrele ce urmează au la bază calculele de curînd făcute de V. Ehrenberg, el însuși subliniind clar marginea de incertitudine ce o comporta. La începutul războiului peloponesiac, prin 432, Atena ya H numărat aproximativ 40 000 de cetățeni (sau, împreună cu familiile lor, aproape 150000 de Persoane), 10000 pînă la 15000 de meteci (sau, împreună cu familiile, 40 000 persoane) și aproape

110 000 de sclavi, -adică o populație totală de 300000 de locuitori. Imediat după războaiele persane, prin 480—470, statul lacedemonian număra fără îndoială 5 000 de spartani (adică 15000 de persoane, cu familiile), 50 000 de perieci și între 150 000 și 200 000 de hiloți, deci aproape 250 000 de suflete. Multe din cetățile mijlocii vor fi avut un număr de cetățeni în jurul cifrei de 10000, pe care Aristotel, întemeindu-se pe datele experienței, o considera ideala. Ținînd seama de faptul că printre locuitorii privilegiați unii nu luau parte la treburile publice din neglijență, incapacitate sau boală, vedem cît de restrîns era cadrul cetății grecești: în mijlocul unei populații compusa în mare parte din persoane inapte din punct de vedere civil și politic, toți cei ce jucau un rol, eît de mic va fi fost el, se cunoșteau cel puțin din vedere.

Să-i analizăm acum pe acești cetățeni, unici depozitari ai drepturilor care, în ochii grecilor, dădeau posibilitate omului sa fie cu adevărat un om. Calitatea de cetățean o dețin prin naștere: cel puțin tatăl lor, uneori și mama, după cum prevedea pentru Atena o lege a lui Pericle, aparțineau deja corpului privilegiat. De regula, sîn-gele conferea deci dreptul de cetățenie; vechea tradiție a clanului la care se aparținea prin naștere se menținea astfel într-un chip durabil în cadrul cetății. Acordarea acestui drept străinilor rămîne un privilegiu cu care statele grecești nu se arătau a fi prea darnice: el recompensa merite excepționale sau se explica prin împrejurări deosebite. Poporul Atenei primea, de pildă, în 409, în rin-durile sale pe cel ce-l ucisese pe Frynihos, una dintre căpeteniile partidului oligarhic, urîtă peste măsură: faptul este amintit de Lisias în pledoaria sa Contra lui Agoratos (70—72) și confirmat de o inscripție descoperită. Puțin mai tîrziu, în 406. spre a recompensa pe metecii care serviseră ca vîslași în bătălia navală de la insulele Argintise, un decret le conferea cetățenia în bloc. În fine, -în 405, în zăpăceala de după înfringerea de • la

ĵigospotamos, atemenii au acordat dreptul de cetățenie samienilor care le-au rămas credincioși în acele timpuri grele. Acestea nu sînt însă decît cazuri particulare ori

expediente în vremuri de restriște. De obicei, la Atena, ca și în alte părți, poporul este gelos pe prerogativele lui civice și, departe de a extinde avantajele acestora asupra unor noi locuitori, căuta, dimpotrivă, să le res-trîngă: astfel se explică legea lui Pericle mai sus amintită, ce limita dreptul de cetățenie la atenienii născuți din tată și mamă atenieni ei înșiși. Conform acelor prevederi, Temistocle, de exemplu, n-ar fi fost cetățean fiindcă se născuse dintr-o sclavă traca! De altminteri, mai târziu, Pericle însuși a trebuit să solicite o derogare pentru fiul ce-l avusese cu Aspasia din Milet: poporul a avut bunul simț să nu-l refuze. Sparta era încă și mai drastică în această privință. Herodot afirma că prezicătorul Teisamenos din Elis și fratele lui sînt singurii oameni din lume care au primit vreodată cetățenia spartană (IX, 35), la aceasta contribuind încrederea deplină pe care lacedemonienii o aveau în oracolul de la Delfi ce-i prezisese lui Teisamenos cinci mari victorii: fapt pentru care dornici să-l aibă la ei, s-au supus vrerii prezicătorului, acordîndu-i lui și fratelui său imensul privilegiu pe care-l cerea.

Nașterea singura nu era de ajuns: copilul mai trebuia recunoscut oficial de către tată și primit în cadrele sociale ale cetății. Cîtă vreme această formalitate nu era îndeplinită, putea fi oricînd abandonat prin expunere. Obiceiul era ca pruncul abandonat să fie așezat într-un vas de lut, adăugînd cîteva obiecte, brățări sau coliere, care ar putea eventual servi la recunoașterea în cazul ca avea norocul să supraviețuiască: poeții comediei noi de după Euripide și romancierii din epoca tîrzie au făcut uz în mod copios de atare recunoașteri pricinuite de ceea ce literatorii noștri, imitîndu-i pe antici, numeau „crucea mamei mele”. La Sparta, hotărîrea de a lăsa noul născut în viața nu aparținea nici măcar tatălui, ci unui

sfat al batrînilor tribului care, după ce examinau copilul, autorizau creșterea lui dacă li se părea voinic și bine făcut; dacă nu, îl aruncau într-o prăpastie a Taigetului. La Atena, ceremonia am-jldromiilor, ce avea loc a cincea zi (după Suda) ori a șaptea zi (după Hesychios) de la naștere, marca intrarea oficială în familie a nou-nascutului: femeile din casă care asistaseră la naștere luau copilul în brațe și îl purtau în fugă în jurul vetrei. Era deopotrivă un rit de purificare a prianei provocate de naștere și un rit de primire a copilului în sînul cultului familial. Ceva mai târziu, într-a zecea zi, copilul își primea numele cu ocazia unui ospăț la care erau poftiți familia și prietenii. Acestor ceremonii li se adăuga și india prezentare în fața aceluia grup, jumătate religios, jumătate politic, intermediar între familie și trib, ce se numea fratle. După aceea copilul avea o existență legală.

Educația ce urma să o primească este cu totul diferită dacă e vorba de Sparta ori de Atena (despre celelalte cetăți informațiile noastre sînt cu totul insuficiente). Tînărul spartan, îndată

ce a împlinit vârsta de șapte ani intră în complexul sistem de educație colectivă organizat de stat. t,s trece dintr-o clasă de vîrsta în alta, dirijat de profesori și monitori, supus la exerciții regulate, deseori dure, și la o disciplină riguroasă ce are drept scop creșterea rezistenței fizice și a forței morale pentru ca tînărul să devină soldat. Aceasta educație se prelungea pînă la vârsta de treizeci de ani: nici căsătoria nu scutea pe tînărul spartan de viața în comun cu tovarășii săi. Evident ca locul acordat educației intelectuale în cadrul respectivului sistem era redus: ea se limita la cîn-tecul coral, la studierea poeziilor naționale, Aic-man*, Terpandru*, Tirteu, și la învățarea unei morale civice exigente și limitate. De unde lipsa de încredere față de retorică, fapt ce surprindea pe ceilalți greci, atît ele înclinați către arta cu-vîntului, și-i umplea de admirație pentru aceie sentințe scurte și concise numite apoftegme ia-cedemoniene. La vârsta de șase sau șapte ani, tînărul atenian scapă de exclusiva tovărășie a femeilor din eineceu și se duce la școala, însoțit ele mi sclav numit pedagog. Legile lui Solon prevedeau drept datorie a tatălui unei familii sa vegheze la educația fiilor săi: în celebra prosopopee a legilor» introdusa de Platon în Criton (49 d), ele își revendica meritul de a-l fi obligat pe tatăl lui Socrate sa-l învețe muzica și gimnastica. Profesorii funcționau pe cont propriu, primind de la părinții elevilor remunerația strădaniei lor. Gramaticul preda cititul, scrisul și socotitul, apoi îi învățau pe dinafară poemele lui Homer, Ile-siod, Solon sau Simonide: din dialogurile lui Platon se vede ce importanță se acorda cunoașterii poeziilor pentru formația intelectuală și morală. Profesorul de muzică preda lira și citară, cea din urmă mult mai greu de însușit și necesîtînd o competența tehnică puțin compatibilă cu tradițiile educației liberale. Fluierul dublu (aitl'.is}, introdus pentru o vreme în școli și foarte apreciat de publicul atenian, a fost ulterior eliminat pentru că, după cum ne spune Aristotel (Politica, VIII, 6, 1341 a-b), stîrnea emoții prea puternice, care tulburau sufletul în loc să-l disciplineze. Muzica juca în tot cazul un rol capital în educația tînărului grec. în fine, profesorul de gimnastică sau paidotribul îl învăța pe copil principalele exerciții atletice, în clădiri special amenajate pentru acest scop și care se numeau palestre*, începînd de la cincisprezece ani, tînărul frecventa gimnaziile* publice, la Academie, U Liceu ori la Kynosarges, unde avea la dispoziție instalații asemănătoare cu cele din palestrele particulare, în plus existînd și o pistă de alergare, grădini șj săli de reuniune, unde filosofilor și sofîștilor^ le plăcea să se întîlnească cu discipolii lor după exercițiile corporale. După cei doi ani Qe efebie, tinerii continuau să vină la gimnaziu, *°c^ preferat de antrenament, de destindere și de Intilnire. Măsuri legislative foarte vechi stabileau Î95 reș administrării stabilimentelor atletice, fixînd orele de deschidere și închidere și pedepsind

cu

asprime exemplara încercările de iurt dinăuntru acestor amenajări rezervate exclusiv oamenilor liberi.

Nu putem evita aici aluzia la o chestiune de moravuri ce datorează unei părți a literaturii grecești o dubioasă celebritate: relațiile amoroase între tineri și bărbați maturi, desemnate cu numele de pederastie. Atare perversiune sexuală și mentală s-a bucurat în lumea greacă de un anume prestigiu, din pricina calității sociale a adeptilor ei și a talentului unui Platon. Totuși, ne-am înșela foarte tare crezând că astfel de viciu era general răspândit în societatea elena și ca el nu stîrnea nici un blam. Desigur, morala sexuală a grecilor nu a fost niciodată riguroasă, excepție făcînd cazul soției adultere și al complicei ei. Dar dacă moravurile admiteau fără rezervă întreținerea unei concubine sau frecventarea curtezanelor, ele nu erau peste tot la fel de indulgente atunci cînd era vorba de relații nefirești. Aici trebuie admisă o diferență între state, în unele cetăți do~riene, la Sparta, în Creta, ca și la Teba, unde adolescenții erau încredințați adulților însărcinați să-i formeze în meseria armelor, această „camaraderie militară” favoriza, încă din vremuri străvechi, nașterea unor prietenii „speciale” ce erau lesne urmate de refulări fiziologice. Atare legături personale erau uneori încurajate pentru a întări coeziunea morală a trupelor de elită: de pildă cazul „batalionului sacru” al tebanilor în vremea lui Epa-rninonda. Ulterior filosofii au căutat o explicație utilitară acestui obicei straniu: Aristotel în POLITICA II, 10, 1272 a) își închipuie ca legislația cretana admitea homosexualitatea drept o contramă-sură față de creșterea populației. Dar la Atena ^ în restul lumii grecești atare viciu era privilegiul unei mici minorități pe care opinia publică îl condamna cu toată asprimea. Aristofan biciuiește cu orice prilej pe acei dintre compatrioții săi a căror perversitate era notorie: n-ar fi făcut-o _cu atîta ușurință dacă n-ar B fost sigur că întîmpurda o audiență favorabilă din partea publicului. Pe" (derastia înflorea în rîndurile aristocrației și nu ale

Î97

poporului. Tocmai pentru a atrage aceasta clientela bogată, olarii attici de la sfîrșitul arhaismului înscriau pe vase aclamații în cinstea unor băieți frumoși. Se știe că Harmodios și Aristogeiton erau legați de o simpatie reciprocă și că uciderea tiranului Hiparhos a avut ca motiv direct o ofensă sentimentală și nu dragostea de libertate: fapt care n-a împiedicat democrația să-4 cinstească pe Jiranoctoni. în vremea războiului peloponesiac homosexualitatea își recruta adeptii în cadrul societăților secrete sau hetairii aristocratice. Am văzut ca procesul lui Socrate reflectă ostilitatea -și disprețul poporului atenian față de acești tineri rătăciți. Tot talentul lui Platon și piruetele lui mentale în legătură cu presupusele

avantaje ale acestor amoruri perverse nu pot ascunde repulsia naturală pe care ele o inspirau majorității opiniei publice. Legile ateniene erau severe cît privește împingerea adolescenților pe calea desfrîului: chiar violarea unui sclav se pedepsea la fel ca cea a unui copil liber, în așa măsură detesta morala publică actul în sine. Cînd în 345 oratorul Eschine a vrut să-l discrediteze pe Timarhos, prietenul lui Demostene, care se pregătea să-i intenteze un proces politic, el l-a acuzat de moravuri rușinoase» obținînd degradarea lui definitivă în fața legii și a opiniei cetățenești: lectura discursului Contra lui Timarhos, după cea a lui Aristofan, sînt suficiente spre a ne lamuri despre adevăratele sentimente pe care poporul atenian le nutrea pentru pederastie. Și divinus Platon, spre bătrînețe, lup devenit păstor, a căutat să alunge din cetatea Legilor (VIII, 836 b și următoarele) amorul împotriva firii, în-țelegînd în cele din urmă că acesta era puțin indicat dobîndirea virtuții.

Cetatea greacă are o dublă natură, geografică și umana: ea corespunde deopotrivă unui teritoriu determinat, în general unitar, și unui grup de oameni, corpul civic. Dintre cele două aspecte ale ei entități politice, al doilea este cel mai 111'- există aici o simțitoare deosebire față noțiunea modernă de patrie, care în ochii noș-

tri este strîns legată de pămînt. În schimb, cetatea grecească înseamnă înainte de orice totalitatea oamenilor ce o compun. Motiv pentru care numele oficial ce-l poartă în texte nu este cel al unei regiuni sau al unui oraș, ci numele unui grup uman: nu se spune Atena, ci a tementii; nu Sparta, ci lacedemonienii; nu Corintul, ci corintienii și așa mai departe. Aceasta nu înseamnă că grecii n-au simțit, ca și aiori, atare forma elementară a patriotismului care este legătura cu pămîntul ari orașul natal: poezii și oratorii lor au dat acestui simțămînt expresii mișcătoare sau mărețe, ce ne servesc încă de model, în împrejurări extraordinare însă, ei socoteau că esențial nu era pămîntul, ci oamenii, și considerau cetatea salvată, chiar după pierderea teritoriului, dacă se salvase corpul cetățenesc și putea face să renască aiurea tradițiile și cultele sale. Cînd Harpagos, generalul însărcinat de Cyrus cu supunerea Ionici, a început să asedieze Focea, foceenii, ne spune Herodot (I, 164 și următoarele), văzînd că orice rezistența este imposibilă, „și-au tras la apă penteconterele, și-au îmbarcat în ele copiii, femeile și întregul calabalic, precum și statuile zeilor scoase din sanctuare și toate ofrandele, cu excepția sculpturilor de bronz, de piatră și a tablourilor pictate. După ce au isprăvit îmbarcarea, au urcat ei înșiși la bord și au luat-o spre Chios". De acolo, au plecat să întemeieze un nou oraș în Occident, la Alalia, pe coasta răsăriteană a Siciliei. Populația din Teos a procedat în același chip, așezîndu-se în Tracia, pe locul Abderei, veche colonie a clazojenienilor, pe care primii coloniști au trebuit să o părăsească, în momentul în care persii au ocupat Atena, în 480, Temistocle, în numele atenienezilor refugiați la Salamina, l-a amenințat pe amiralul spartan

Eurybiade, care comanda flota grecească, ca va părăsi coaliția dacă acesta va stăruia să nu dea bătălia: „Dacă nu vei face ce-ți propun, vom pleca îndată cu familiile noastre la Siris, în Italia, oraș ce ne aparține de multă vreme și unde, după oracole, va trebui să întemeiem o colonie”. Șantajul a reușit și a avut ca urmare

victoria de la Salamina. Dacă însă ațememi și-ar fi pus în aplicare proiectul, n-ar fi avut sentimentul destrămării corpului lor civic: cetatea ateniană ar fi schimbat doar teritoriul și în consecință și numele, dar oamenii care o formau și-ar fi păstrat în noul loc demnitatea de cetățeni ai unei

cetăți grecești. ^

Fiecare cetățean avea, în principiu, partea sa în conducerea statului, simțindu-se direct legat de el prin obligații imperative. Totuși, între cetate și individ nu existau în toate cazurile raporturi directe, fără intermediari. De fapt, în fiecare cetate, cetățeanul participa la grupări mai restrânse, al căror rol era totodată religios și politic, servind de legătura între stat și particulari. Deasupra familiei, în sensul restrâns al termenului, existau clanurile tradiționale cu caracter nobiliar, ce se revendicau de la un strămoș mai mult sau mai puțin mitic și care-și aflau coeziunea în cultele comune. Desigur, cel puțin la Atena, evoluția care a dus la apariția cetății clasice a avut loc în esență împotriva autorității odinioară atotputernice a șefilor de clan: după cum s-a văzut, astfel trebuie interpretată legislația lui Dracon privitoare la omucidere. Diversele legi somptuare ce interziceau orice lux excesiv la funeralii aveau drept obiect împiedicarea familiilor nobile să rivalizeze în etalarea bogățiilor lor cu ocazia fiecărui doliu. Oricum, apartenența la un genos ilustra a rămas în Atena epocii clasice un titlu de glorie și de mândrie. Prin tatăl său Xanti-pos, Pericle era membru al genosului Buzygililor, iar prin mama sa Agariste era legat de clanul Alcibiadonizilor, care luptase în secolul trecut împotriva lui Pisistrate, un membru al lui, Clistene, fiind reformatorul democrației ateniene, în secolul IV, oratorul Licurg, care a jucat rolul de frunte la Atena timp de doisprezece ani după bătălia de la Cheronea, aparținea genosului Eteobutazilor, alt clan familial străvechi ce posedea prin recunoscuta tradiție sacerdoțiul lui Poseidon Erehteus (pe care Licurg l-a exercitat personal) și cel al teriei Polias, cu alte cuvinte serviciile a două divinități cinstite în Erehteion, cel mai venerabil sanctuar al Atenei. Din aceste exemple se vede de cât prestigiu se mai bucurau încă în epocă familiile desemnate cu numele generic de eupatrizi, s nobilii".

Nici vorba ca toți cetățenii să fi aparținut vreunui genos. Toți erau însă grupați în asociații cu caracter religios și civic, despre care știm prea puțin și care purtau denumirea de

hetairii, „tovărășii”, întâlnite în Creta, la Tera, la Cirene, dar pe care nu trebuie să le confundăm cu asociațiile politice cu același nume ce și-au avut rolul lor la Atena în vremea războiului peloponesiac; „frățiile” ori fratriile sînt mai larg răspîndite și am văzut ca ele vegheau la Atena asupra dreptului de cetățenie: tatăl își înscria fiii legitimi ori adoptivi în registrul fratricii, iar tînărul căsătorit își prezenta soția membrilor acestui grup. Dar constituția ateniană a lui Clistene, fără să fi retras fratriilor privilegiile lor, a creat, alături de aceste asociații, subdiviziuni pe bază teritorială ale cetății, numite deme*; atare cartiere urbane sau districte rurale aveau să devină elementul de baza al organizării civice, începînd de atunci, apartenența la o cetate se definea oficial prin înscrierea în registrele unei deme, ele îndeplinind rolul de stare civilă. Respectiva formalitate avea loc cînd tînărul atingea vîrsta de optsprezece ani, ea fiind consfințită printr-un vot al cetățenilor ce alcătuiau dema, demoții: după înscriere, tînărul atenian devenea efeb. Numele lui oficial era după aceea compus din numele propriu, urmat de numele tatălui la genitiv și de un adjectiv (demoti-cul) care preciza dema, certificînd astfel calitatea sa de cetățean: Pericle, fiul lui Xantipos, din dema Holargos (în suburbia de est a Atenei); De-mostene, fiul lui Demostene, din dema Peania (astăzi Liopezi, în Mesogea).

Dincolo de repartitia în fratrii ori în deme, majoritatea cetățitorilor grecești au păstrat vechea împărțire a cetățenilor pe triburi. După cum arată numele, tribul (jyle) e de origine etnică sau gen-

tilică. Adeseori el e mărturia străveche a împărțirii poporului grec înainte de sosirea sa în bazinul egeean: astfel, în cetățile doriene se regăsesc frecvent cele trei triburi doriene cu numele lor tradiționale, hyleenii, dymanii și pamfyliei. Aceștia li se adaugă uneori și altele, care desemnau la început populația nedoriană: este cazul, de pilda, la Siciona, unde exista un al patrulea trib, cel al aigialeenilor. Herodot ne povestește (V, 68) că la începutul veacului VI, tiranul Clistene, care aparținea celui din urmă, i-a schimbat denumirea în arhelaoi, „tribul șefilor”, impunînd celor trei triburi doriene nume injurioase formate din cuvintele ce în grecește însemnau porc (hyați și hoi-rați) și măgar (oneați): noile denumiri au rămas în uz mai bine de șaizeci de ani după moartea tiranului, în cetățile ioniene, cel mai des apar cele patru triburi ioniene (geleonții, argadeii, aigikoreii ' și hopletii), însoțite uneori, ca la Milet, de triburi suplimentare. Pînă la sfîrșitul secolului VI, Atena n-a cunoscut decît cele patru triburi ioniene. Dar după căderea Pisistratizilor, Alcmeonidul Clistene, descendent al tiranului din Siciona, le-a înlocuit prin zece triburi formate pe principiul teritorial, ele nefiind decît grupări ale clemelor. Desemnînd eroii eponimi ai noilor triburi, oracolul de la Delfi și-a dat girul acestei reforme, a cărei importanță politică, era deosebită deoarece ea sfărîma vechile cadre și

solidarității tradiționale pentru a topi întregul popor al Atticeii în noua organizare. De același procedeu se folosiseră deja și alți reformatori: când la mijlocul veacului VI Demonax din Mantinea a fost chemat la Cirene spre a da legi, ci a înlocuit triburile doriene formate de la începuturile coloniei cu trei triburi noi, în care a repartizat elementele de obârșie diversă ce alcătuiau pe atunci populația marelui oraș african. A Oriunde există, r.tare împărțire, rolul tribului în cetatea arhaică și clasică este deosebit de important. Nu numai că membrii tribului sînt uniți prin Celebrarea cultelor comune, ca cel al eroului 301 ePoftini> .^ar repartizarea sarcinilor publice, poli-judiciare ori fiscale se face în cadrul tribu-

lui. Respectiva organizare internă a statului o. putem cel mai bine surprinde la Atena. Marea majoritate a magistraturilor sînt colegiale, fiecare colegiu numărînd atîțfa magistrați cîte triburi sînt (zece, de la Clistene), sau un multiplu de zece. Aceași regulă și în ce privește alcătuirea tribunalelor. Din vremuri imemorabile, recrutarea în armata se baza și ea pe această împărțire a corpului civic, împărțire menținută cu grijă în unitățile de infanterie ori de cavalerie: astfel escadronul dat de fiecare trib se numește el însuși „trib”, f y le, fiind comandat de către un fylarh. încă de la Homer, putem auzi din gura lui Nestor cum îl sfătuiește pe Agamemnon în ce privește ordinea de bătaie:

„Armia tu întocmește-ți acum după neam
și-nrudire, Neamul pe neam să s-ajute la luptă și ruda pe
ruda”.

(Iliada, II, 362—363)

Stabilitatea armatei grecești în acțiune (excepție făcînd folosirea mercenarilor) rezulta din menținerea cadrelor civice înlauntrul formațiilor militare, în domeniul fiscal, repartitia sarcinilor- directe care cad în seama particularilor, numite fiind liturgii*, este organizată pe triburi: .atare cheltuieli publice, cărora cetățenii bogați le făceau față pe rînd, angajau dealtminteri prestigiul triburilor cînd era vorba de un concurs ce le -aducea în competiție prin persoanele gimnasiarhilor ori horegilor lor. Astfel cetățeanul se află chemat să fie zilnic solidar cu membrii grupului său. în acest sens, spațiul rezervat în Agora eroilor eponimi, în care patronii celor zece triburi își aveau statuile una lîngă alta, era ca un simbol al statului atenian: acolo erau afișate convocările oficiale, militare, ca și civile, în fine, cînd cetatea cinstea cu funeralii solemne pe cei ce-au pierit în lupte, fiecare trib își aduna resturile alor săi într-un singur sicriu din lemn de chiparos și tot în ordî-
nea triburilor se sapa în marmura numele celor căzuți pentru patrie.

Solid încadrați deci în corpuri intermediare, cetățenii participau mai mult sau mai puțin direct, după cetății, la conducerea statului. Vechea mo-narhie a vremilor homerice a cedat aproape

peste tot locul, în epoca clasică, unui regim aristocratic ori popular. Au mai dăinuit doar dinastiile naționale ale populațiilor puțin evoluat, aflate la periferia elenismului, în Macedonia și în Epir. Un fenomen în aparență aberant, cum e monarhia Batiazilor, care durează la Cirene pînă la mijlocul secolului V, se explică prin caracterul tiranic căpătat de aceasta sub ultimii trei regi: comportîndu-se ca tiranii contemporani, ei au prelungit cu trei sferturi de veac un regim care altminteri ar fi fost perfect anacronic. Peste tot, cu excepția cazului foarte special al Spartei, amintirea regalității n-a mai dăinuit decît doar în titlul purtat de vreun magistrat, ca arhonte-rege la Atena, ale cărui funcții aveau un caracter onorific, fiind mai mult religioase decît civile. Exercițarea puterii era împărțită între adunarea cetățenilor, sfat ori sfaturi și magistrați. Cele trei elemente fundamentale ale sistemului politic grecesc reapar în majoritatea cetăților, cu prerogative variabile, indiferent de regimul politic, aristocrație, oligarhie, democrație. Modalitățile de recrutare a acestor corpuri și principiile conform cărora participă ele la guvernare determină caracterul acestui regim într-un anumit stat.

Adunarea (eclesia) era formată, în principiu, din toți cetățenii ce se bucurau de drepturi politice. Deoarece ea nu se putea întruni decît rareori, u" sfat restrîns avea rolul să urmărească treburile: el purta de obicei numele de bule*. Cînd era alcătuit din bătrînii cetății, se numea genisie. Se întimpla ca sfatul și gerusia să coexiste. Magistrații asigurau administrarea diverselor servicii pu-rjjj0^ executînd hotărîrile adunării și ale sfatului. în"!01^1 S"a v?zu.tj e* s*nt Deseori constituiți 303 în t° ' "' -^e P1"*110*?*11' reprezentării triburilor.

teone, sistemul îmbină o formă de guvernare

directa (decizii luate în adunare) cu un embrion de guvernare semireprezentativ (rolul sfatului) magistrații fiind supuși controlului permanent al sfatului și ocazional al adunării. Așa cum s-a arătat decurînd, lumea greacă clasică nu a cunoscut sistemul reprezentativ propriu-zis, în care mandatarii delegați de popor să aibă întreaga putere de a acționa în numele lui, fără să fie obligați a da seama: doar cîteva state federaliste, precum Confederația beoțiana, au putut practica un sistem de acest gen. Dar în majoritatea cetăților puterea reală aparținea fie unuia sau mai multor sfaturi restrînse (regimul avînd atunci un caracter aristocratic sau oligarhic), fie adunării, călăuzită mai mult sau mai puțin eficient de către . bule. (cazul regimurilor democratice, ca cel de la Atena).

Cu toate că teoreticienii, urmînd pilda lui Aristotel, au încercat să clasifice cît mai exact constituțiile cetăților grecești, nici una dintre ele nu reflecta în stadiul lui pur vreunul din regimurile enumerate. Definierea acestora, dincolo de infînita lor diversitate, este o chestiune subiectivă și de filosofie politică. Se știe că discipolii Stagiritului, ca și maestrul lor, au

consacrat ••monografii constituțiilor a 158 de state grecești sau barbare. Judecând după Constituția atenienilor, astăzi păstrată grație unui papirus, fiecare din aceste tratate cuprindea istoricul instituțiilor anterioare, apoi o descriere a stadiului lor actual. Din aceasta se desprindea complexitatea transformărilor instituționale de-a lungul veacurilor, într-o lume grecească extrem de compartimentată. Dacă din întâmplare cunoaștem destul de bine funcționarea constituției ateniene și destul de aproximativ pe cea a Spartei, nu trebuie pierdută nicio clipă din vedere că majoritatea celorlalte cetăți, ale căror constituții ne lipsesc, își aveau fiecare originalitatea sa, toate urmând o evoluție proprie.

Ar fi desigur nesăbuit să voim a defini pe tendință generală pe care progresul cunoștințelor noastre ar risca să o infirme. Putem spune numai că regimurile aristocratice rezervau reprezentanților familiilor nobile accesul în diverse consilii și preferau ca membrii acestor sfaturi să fie numiți pe viață: astfel era sfatul Areopagului la Atena, înaintea reformei lui Solon. În acest caz rolul adunării poporului se rezuma la aprobarea mai mult sau mai puțin spontană a hotărârilor luate de membrii sfatului, în rest, se adoptau măsuri de limitare a numărului de cetățeni cu drept de exercițiu, excluzându-se, de pildă, cum s-a întâmplat la Teba, orice cetățean care și-a vândut personal marfa la piață în cel puțin ultimii zece ani, cu alte cuvinte toți micii proprietari rurali. Regimurile oligarhice nu se deosebeau de precedentele decât prin metoda folosită pentru a alege minoritatea ce-și aroga, înăuntrul corpului civic, cea mai mare parte a puterii: nu mai conta originea socială, ci bogăția, în acest fel producându-se o anumită împospătare a elitelor. Erau fixate norme censitare spre a intra în sfat, a ocupa magistraturi și chiar pentru a face parte din adunare, în funcție de cât de mare era acuitatea problemelor sociale, oligarhia lua o formă violentă ori moderată, iar măsurile de restrângere a numărului cetățenilor privilegiați erau mai mult sau mai puțin drastice. Aristotel a înșiruit toate artificiile menite să descurajeze elementul popular de a se interesa de treburile publice: ele fac cinste imaginației gânditorilor politici care au conceput atare formă de pseudodemocrație, mascând un regim oligarhic propriu-zis. Adevărata democrație poate avea și posedă, într-adevăr, instituții destul de asemănătoare cu cele ale regimurilor aristocratice sau oligarhice, dar ele funcționează într-un spirit cu totul diferit. Eclesia se întrunește cu regularitate, toți cetățenii participă la ea și dispun de o deplină libertate de opinie; ea controlează în amănunțime activitatea magistraților și a sfatului; decide asupra tuturor chestiunilor importante prin decrete votate prin ridicarea mâinii, după prealabilă lor discutare în pⁿ; adunarea practică deci o guvernare directă, cal*u.zită de vederile oratorilor care îi orientează Pontica. Doar acestui sistem i se poate aplica re-• Fenelon: „La greci totul depindea de , iar poporul de cuvântul rostit", în statul

)6

cocit un procedeu, aplicat pentru întâia oară în anul 487, ostracismul: în fiecare an, într-o șasea prytanie, eclesia hotăra dacă era cazul sau nu să se aplice atare măsură. Dacă da, se trecea la vot, folosindu-se în chip de buletine cioburi de vase ceramice (ostraca), de aici derivând termenul însuși de ostracism. Fiecare votant zgăria pe ciobul sau numele omului politic pe care dorea să-l proscie. Cel desemnat de majoritate era alungat din Atena pe zece ani, lăsând astfel drum liber adversarilor săi. Ostracizarea a fost aplicată în cursul veacului V mai multor conducători politici influenți, printre care Aristide, Temistocle, Cimon și Tucidide, fiul lui Melesias, a cărui exilare în 443 î. a permis lui Penele să conducă Atena după voie. În săpăturile din Agora, mai ales, au fost descoperite peste 1600 cioburi, cu șazeci de nume diferite înscrise, între ele figurând toate cele ale ostracizaților cunoscuți. Măruntele documente sînt dovada ascuțimii luptelor politice în Atena secolului V, dar și a gradului de instrucție atins de cetățenii păturii de mijloc, aproape toți în stare să scrie corect un nume cu penelul sau cu un vîrf ascuțit. Ostracismul a căzut în desuetudine după 417, cînd a devenit evident că intrigile partidelor alterau esența procedurii.

Rolul tribunalelor democratice nu era mai puțin însemnat decît al adunării: stăpîn al votului său în tribunal, poporul era prin însuși acest fapt stăpînul întregii vieți politice din cetate, așa cum remarcă pe bună dreptate Aristotel în Constituția ateniilor (IX, 1). Sentimentul general al democraților se exprimă cel mai bine prin strigătele mulțimii, cu ocazia tristei afaceri a judecării strategilor învingători în bătălia navală de la insulele Arginuse: „Este o infamie să împiedici poporul să facă ce-i place”. Prin cuvintele de mai sus, cinstitul Xenofon devenea ecoul fidel al demagogilor timpului (Helenicele, I, 7, 12). Singur Socrate, pe atunci prytan a avut tenacitatea să opună pînă la capăt furiei populare autoritatea sa și să nu se lase zdrobit, iar ateniienii aveau să plătească crunt, mai apoi, atare neînfrînată în-

•j, y -v*>i

>.-.*•

verșunare, de care s-au căit aproape imediat, însă prea tîrziu.

Pericolul sistemului consta, evident, în versatilitatea și credulitatea unei mulțimi, pe care oratorii dibaci o puteau mînuși după bunul lor plac cu ajutorul unor argumente grosolane ori al simțămintelor primare. O politică coerentă și de lungă durată nu putea obține aprobarea unei atare adunări decît dacă era aplicată de om capabil să capteze și să păstreze bunăvoința maselor: meritul excepțional al lui Penele a fost tocmai că a reușit acest lucru vreme de aproape treizeci de ani, m decursul cărora a dus la apogeu puterea și prosperitatea Atenei. Miracolul nu s-a mai repetat însă, iar ulterior s-a văzut cum cel mai bogat dintre seratele

grecești a cunoscut înfrîngerea și dependența din pricină că nu a știut să adopte și să mențină o linie politică precisă. Istoria conflictului cu Filip este o crudă ilustrare a incapacității democrației ateniene, în forma în care exista ea în secolul IV, de a face față unei grave primejdii din afara, în vreme ce suveranul macedonean și-a urmărit cu tenacitate planul timp de douăzeci de ani, folosind cînd șiretenia, cînd forța, după împrejurări, și știind, la nevoie, să cedeze ori să negocieze, pentru ca imediat după aceea să-și continue drumul către țelul propus, poporul atenian, derutat de sfaturi contradictorii, trecea de la indiferență la neliniște și de la neliniște la descurajare; se măgulea că previne cu jumătăți de măsură un pericol în care nu voia să creadă decît pe jumătate; multă vreme nu știa dacă trebuie să aleagă între temuta prietenie a regelui și ostilitatea fățișă; iar cînd, după ce ani de zile a închis ochii la crescînda amenințare a intereselor și independenței sale, s-a hotărît, în fine, să lupte, curajoasă decizie s-a produs prea tîrziu și nu putea duce decît la dezastru. Și totuși, judecînd după superioritatea mijloacelor de care dispunea în lupta împotriva lui Filip, ca și în războiul pelo-ponesiak, Atena ar fi trebuit în mod logic să-I înfrîngă, dacă mecanismul instituțiilor ei n-ar fi condamnat-o la neputință.

308

Conștienți de inconvenientele acestei democrații, numeroși oratori și filosofi, chiar la Atena, obișnuiau să opună slăbiciunii ori ușurinței propriului lor popor pilda seriozității și încercatului oi-vism al spartanilor, făurite de instituții neschimbate din acea străveche epocă, poate de la sfîrșitul secolului IX, cînd legendarul Licurg a întocmit pentru concetățenii săi legea fundamentală sau rețea, care definea principalele trăsături ale sistemului. Chiar dacă în realitate lucrurile s-au petrecut mai puțin repede și simplu decît ni le prezintă tradiția, dănuirea instituțiilor lacedemoniene în epoca clasică este un fapt dovedit. Atare constituție avea ca scop tocmai prevenirea oricărei schimbări și reușita ei a fost în acest sens deplină.

Organizarea politică a Spartei este întemeiată pe dominația totală și exclusivă a castei războinice a spartanilor propriu-zisă asupra pericilor și hiloților. Privilegiații se numeau ei înșiși Egali: unici cetățeni, ei își dobîndeau veniturile de pe cele mai bune pămînturi ale Laconiei și Meseniei, pe care hiloții le cultivau pentru ei. Fiecare spartan încasa veniturile lotului de pămînt ce îi era afectat, lot numit cler os. Format din copilărie la școala unei severe discipline colective, după majorat cetățeanul rămînea supus unor obligații stricte: pînă la treizeci de ani trebuia să-și ducă viața în tovarășia clasei sale de vîrstă, fără să aibă dreptul decît la o viață conjugală restrînsă la minimum. După treizeci de ani, dispunea de o libertate mai mare, avînd și un cămin personal: dar și atunci trebuia să ia o masă pe zi împreună cu tovarășii din unitatea

lui militară și să participe, ca mai înainte, pînă după șaiszeci de ani, la antrenamentul intensiv de luptă. Este lesne de închipuit că influența socială, menținută atît de constant, a dat batalioanelor lacedemoniene coeziunea tactică și morală ce a stîrnit admirația unanimă și le-a adus așa de des biruința.

Constituția spartană îmbina elemente împrumutate de la diversele regimuri politice cunoscute de greci: monarhie, aristocrație, democrație. Doi regi ereditari, aparținînd familiilor Agi/ijor și Eurypontizilor, dispuneau în principiu de puterea executivă. Autoritatea lor se manifesta liber doar în domeniul militar, cînd armata aflată în campanie era pusă sub comanda unuia din cei doi regi. Un sfat de 28 de bătrîni, gerusia, își împărțea responsabilitățile puterii în ce privește hotărîrile politice capitale, servind totodată drept înalta Curte de justiție. Geranții care îl compun au peste șaiszeci de ani și sînt aleși pe viață de către cetățenii strînși în adunare: volumul aclamațiilor ce salutau fiecare candidat era apreciat de un juriu, care hotăra care sînt aleșii. Adunarea spartanilor, sau apela, ce alegea magistratii după amintitul procedeu rudimentar, se întrunea cu regularitate ca să asculte rapoartele ce i le dădeau autoritățile statului și să aprobe hotărîrile propuse de acestea: apela nu delibera, ci își manifesta acordul cu conducătorii ei care, în împrejurări grele, puteau să se prevaleze de sprijinul moral acordat de adunarea cetățenilor.

Exceptînd supraviețuirea dublei regalități ereditare, recunoaștem în elementele sistemului spartan Staful și Adunarea celorlalte cetăți grecești. Abia în practică apărea originalitatea Lacedemo-riei. De fapt, apela nu putea ține în șah voința magistraților. Totul era prevăzut pentru asigurarea exercitării unei autorități ferme care fusese la început în mîinile celor doi regi și pe care, după Licurg, gerusia o împărțea cu aceștia, în plus, un rol hotărîtor în stat era jucat de magistratura colegială și anuală a eforilor. Cei cinci efori sau „supraveghetori” au fost creați după Licurg. Aleși de apela dintre membrii ei, eforii trebuiau să supravegheze în numele întregului popor deopotrivă activitatea regilor, care au jurat în fața lor să cîrmuiască conform legilor, precum și supunerea cetățenilor față de tradiție, în moravurile particulare și publice. Responsabili cu securitatea statului, aveau deplina putere să o asigure prin hotărîri fără recurs: indicații date magistraților, blamuri, diverse sancțiuni. Toți tremurau și se înclinau în fața lor, neavînd a da

ti

socoteala decît urmașilor lor în această magistratura supremă: în rest, pare-se că au acționat multă vreme în conformitate cu aspirațiile profunde ale concetățenilor lor.

Această societate închisă, orgolioasă, îngustă, profund conservatoare, voia să se păzească cu orice preț de contaminările din afară, începînd cu mijlocul secolului VI, ea a respins toate

ispitele artei și arhitecturii, încordată de voința de a supraviețui identica sieși, ea a interzis comerțul, pînă și folosirea monedei de argint. Și-a limitat ambiția la menținerea propriei autorități în Me-senia, grînar ce-i hrănea casta militară, la dominarea Peloponesului, prin repetate acțiuni militare împotriva Argosului ori a orașelor din Ar-cadia, în fine, la a zdrobi prin forță orice încercare de hegemonie în Grecia propriu-zisă, indiferent că era vorba de invazia persană, de imperialismul atenian sau de politica lui Epamlnonda, împotriva căruia și-a cheltuit vraga. Urmărirea acestor scopuri ferme, dar deosebit de limitate, a fost multă vreme încununată de succes: ele nu erau însoțite însă nici de iradiere economică, nici de prestigiu cultural, în plus, datorită unei lente și progresive degradări, însăși baza statului spartan era în continuă diminuare și dezagregare: principiul egalității între cetățeni, întemeiat pe posesia de către fiecare a unui lot de pămînt de valoare egală, a suferit nenumărate încălcări. Chiar victoriile Spartei au determinat un extraordinar aflux de bogății. După cum spunea Socrate tînă-rului Alcibiade în dialogul platonice cu același nume (123 a), „despre banii intrați în Lacedemona se poate zice ceea ce zicea vulpea leului în fabula lui Esop: urmele spre oraș sînt foarte clare, zadarnic se vor căuta însă acelea ale banilor ie-Șiți". În ciuda severelor povețe ale tradiției, dorința de a poseda, ascunsă sub fațada austerității, *-a ispitit pe mulți dintre spartani, în zorii veacului al^ cincilea, milesianul Aristagoras, dornic obține sprijinul militar al Spartei pentru răsin I°nia, a căutat să-1 cumpere pe regele e prin daruri de preț și perspectiva unei

prăzi bogate: a trebuit un semn al zeilor — în

speța cuvîntul ieșit din gura propriei copile__

ca sa-1 determine pe Cleomene sa-1 alunge pe ofertant. Dorința din ce în ce mai mare de a crește averile particulare a dus la concentrarea proprietății funciare în mâini tot mai puține, în detrimentul prevederilor legii referitoare la egalitatea averilor. Un mare număr de spartani, incapabili să achite taxa destinată meselor comune, au căzut din casta Egalilor în cea a Inferiorilor. Numărul cetățenilor cu drepturi depline descreș-tea neîncetat în cursul secolelor V și IV: de la aproape 5 000 existenți după războaiele persane se ajunge la mai puțin de 3 000 în vremea bătăliei de la Leuctra, în 371, conform aprecierilor lui V. Ehrenberg. O asemenea lentă, dar constantă, pierdere a substanței corpului civic le apărea chiar observatorilor din antichitate ca o boala mortală de care era atinsă Sparta, pe numele ei oligantropia sau lipsa de cetățeni. Această lipsa ea singura ar fi suprimat orice politică de anvergură, chiar dacă tradiționala îngustime de vederi a conducerii lacedemoniene ar fi îngăduit conceperea vreuneia.

Oligarhice ori democratice, regimurile politice din cetățile grecești erau concepute pentru

comunități restrânse, nepermițând cîtuși de puțin, precum istoria a arătat-o limpede, urmărirea unor vaste proiecte și nici formarea de state mari. În schimb, aceste regimuri, în ciuda extremei lor diversități, au definit limpede pentru întîia oară relațiile dintre stat și cetățean, punînd astfel bazele înseși ale tuturor sistemelor politice moderne. Atare relații sînt întemeiate pe lege, fie că va fi fost ea scrisă sau orală, raportată la o intervenție divină, ori vădînd o inițiativă omenească. Doar tiranii, în sensul pe care cuvîntul l-a căpătat în epoca clasică, ocîrmuiesc în afara legii: tocmai lipsa referirii la legile tradiționale caracteriza tirania mă* mult decît asprimea sau cruzimea puterii, în schimb, orice cetate civilizată, oricare i-ar fi fost regimul, viza să realizeze idealul unei vieți sociale rînduite 31

' după Jeș* bune: acest ideal se numește Eunornia, armonia în cadrul legii, buna ordine inspirată de înțelepciune. Că arareori realitatea s-a apropiat de amintita perfecțiune ideala, nu-i împiedica pe greci să aspire sincer la atingerea ei prin diverse mijloace, care presupuneau, toate, ca element fundamental adeziunea sinceră a fiecărui cetățean la pricipiile esențiale ale cetății. Respectivale principii se exprimă prin cultele civice și prin legi sau nomol, cele din urmă beneficiind de venerația religioasă nutrită pentru primele. Desigur, noțiunile juridice considerate la obîrșii drept sacre au avut tendința de a se seculariza încetul cu încetul, în sufletul grecilor clasici a existat însă întotdeauna o înrudire strînsă între noțiunea de ilegalitate și cea de impietate. Din celebra prosopo-pee a Legilor, cuprinsă în dialogul Criton al lui Platon, se vede cum, la începutul veacului IV, spiritele cele mai solide ale Atenei erau încă înclinate să cinstească legile ca și cum ar fi fost de esență divină.

Legile au drept scop să scoată relațiile umane de sub incidența violenței și arbitrarului. Ele trebuie să facă a domni în stat înțelegerea, Homo-noia, și Dreptatea, Dike, cu condiția ca fiecare cetățean să se supună puterii lor. Desigur, au existat sofîști care avi pus sub semnul întrebării înseși noțiunile de Justiție și de Lege, opumndu-Je Natura și Obiceiul, susținînd că legalitatea, rod al convenției, este un obstacol în calea manifestării forțelor naturale, și manipulînd în diverse sensuri, ca să-și întărească afirmațiile, formula lui Pindar: „Legea domnește asupra tuturor ființelor, muritoare sau nemuritoare”. Atare subtilități însă, care dădeau filosofilor de măcinat din belșug, aveau prea puțină audiență la marele public, iar oratorii din secolul IV, în discursurile lor politice, ca și în dezbaterile judiciare, nu conțineau să-și arate respectul față de legi, păzitoare ale bunelor moravuri și ale siguranței cetățenilor.

Varietatea acestor legi era extremă: deosebi-

313 *Ga *ntre ^rePtu^ public și cel privat nu se făcea
m. Grecia arhaica și clasică. Orice faptă a ce-

tăteanului interesa statul, care prin persoana je, giuitorilor săi intervenea în domeniile cele mai diverse. Dealtminteri, el era mai puțin preocupat sa edicteze principii, cât măsuri practice de rezolvare a unor probleme anume. Coerența acestor măsuri nu era, așadar, întotdeauna perfectă. N"u pentru că grecii n-ar fi știut să întocmească coduri: unul din acestea ne-a parvenit, în textul original aproape complet, grație inscripției monumentale de la Cortina*, în Creta, gravată cu litere mari pe blocurile enorme ale unui zid din piatră de talie, în cursul primei jumătăți a veacului V. Textele menționează și alte culegeri: se știe, de pilda, despre codurile ateniene, cel al lui Solon, ori codul numit al lui Nicomahos (gravat la sfârșitul secolului V), că puteau fi consultate pe inscripții și nu numai în arhive. De regulă, orice nouă lege era gravată pe o stelă. Legislația rămânea astfel lesne accesibilă publicului. Și totuși, grecii clasici, mai puțin juriști decât romanii de mai târziu, n-au încercat sa unifice sistematic totalitatea acestor texte disparate. Logografii*, ce compuneau discursurile pronunțate de pledanți în fața tribunalelor, synegorii*, ce își puneau cu bunăvoință în serviciul prietenilor darul eîocinței lor, și oratorii care susțineau o propunere în fața adunării, erau foarte versați în mînuirea textelor legale pe care își întemeiau demonstrațiile. Ei au lăsat însă pe seama filosofilor eșafodarea unor sisteme inspirate dealtminteri foarte îndeaproape din realitățile contemporane, cum este cazul Legilor lui Platou. Și în această privința, împărțirea lumii elenice în atîtea unități politice independente a jucat un rol hotarîor: particularismul juridic al cetăților a făcut mai puțin necesara unificarea dreptului către care constituția unui mare stat ar fi tins în mod firesc.

Dintre masurile juridice, cele mai multe privesc statutul persoanelor și bunurilor, consfințind astfel poziția privilegiată a cetățenilor cu drepturi depline, în raport cu femeile, care sînt mereu minore, a cetățenilor ori a locuitorilor cu drepturi limitate (cînd existau, ca la Sparta), a stră-

inilor și <i> sclavilor. Ele precizează drepturile și obligațiile indivizilor în raport cu colectivitatea civică. Fixează sancțiunile penale și procedura de rezolvare a litigiilor dintre particulari, precum și pedepsirea crimelor împotriva statului, în afara acestor dispoziții de ordin civil, politic, sau judiciar, cetatea legiferează și în domeniul economic. Una din prerogativele ei esențiale este baterea monedei*: emiterea de monede specifice fiecărei cetăți dovedește independența acesteia, iar tipurile originale adoptate de ea îi serveau drept embleme: în acest sens s-a putut vorbi de adevărate „blazoane" ale orașelor. De aici marea varietate a numismaticii grecești.

Tot cetatea fixează metrologia, în toate aspectele ei. Ea hotărăște și asupra calendarului", care

se schimbă de la oraș la oraș și ale cărui puncte principale de reper sînt solemnitățile religioase celebrate de colectivitate. Numele lunilor sînt de obicei împrumutate de la numele zeilor ori ale principalelor sărbători, în ciuda mării atenții acordate fenomenelor astronomice, grecii n-au reușit niciodată să rezolve dificultatea decalajului dintre calendarul lunar și cel solar: artificiile pentru restabilirea unei concordanțe între cele două, mereu repusă în discuție, au avut prea puțin succes, iar Aristofan își bate joc de meteorologii care, departe de a fi introdus ordine în scurgerea firească a zilelor, au lăsat totul anapoda (Norii, versul 615). Lucrurile se complicau încă și mai mult cînd un calendar administrativ, ca cel al prytaniilor de la Atena, se suprapunea celui astronomic și religios.

O mare complexitate exista și în domeniul greutăților* și măsurilor pe care autoritățile civice încercau să le stabilească pentru facilitarea schimburilor și corectitudinea negoțului. Săpătu-nle au scos din întîmplare la iveală etaloane de greutate și unități tipice pentru măsurile de capacitate a căror interpretare este deseori dificilă. Grecii au realizat diverse sisteme metrice comparînd de obicei fracțiile zecimale cu cele sexagesimale cele din urmă împrumutate din metrologia orientală: astfel stadiul, măsură curența a distanțelor mari, are 600 de picioare. Dar valoarea piciorului variază între 0,27 și 0,35 m. și deci cea a stadiului între 162 și 210 m. O altă unitate, cotul, era frecvent întrebuințată ca măsura de lungime: ea valorează un picior și jumătate. Piciorul însuși se subdivide în 16 „degete” sau dactili. Se înțelege cît de greu se efectuau calculele în atare sistem, la care se mai adăugau încă măsuri de origine străină, ca parasanga persană, care valorează 30 de stadii (ceva mai mult de 6 km) și pe care Herodot ori Xenofon o întrebuințează cu preferință. Măsurile de greutate și de capacitate nu erau mai puțin complicate și mai puțin diferite de la oraș la oraș. Totuși, nevoile comerciale au dat unor sisteme, ca cel egiptic și mai tîrziu sistemul attic, o preponderanță de fapt, mai ales în domeniul monetar: fie că era vorba de simple unități de calcul (ca talantul și mina) sau de monede reale (ca dragma* și obolul) numele unităților monetare erau și cele ale unităților ponderale corespunzătoare.

Pentru controlul tuturor acestor măsuri, cetatea întrebuința serviciile funcționarilor specializați, ca metronomii, verificatori ai măsurilor și greutăților la Atena. Nu e de altminteri decît unul din aspectele intervenției statului în viața economică: din cîteva texte ce menționează pe agoranomi, inspecții ai pieței, pe sîtofilad, însărcinații cu importarea griului, sau pe ep'neleți (inspecții) ai portului comercial, se desprinde importanța acestei intervenții în cadrul statului atenic, în alte părți, documente izolate sau fragmentare ne lasă a întrezări un întreg sistem de taxe ori de măsuri protecționiste, cum se întîmpla la Tasos în ce privește

comerțul cu vinuri.

S-ar înțelege, deci, ca lumea elenica a cunoscut o veritabilă economie de schimb? Nimic nu ne îndreptățește să presupunem acest lucru. Trebuie subliniat aici, o dată pentru totdeauna, cât de puțin informați sîntem asupra realităților economice ale antichității grecești. Chiar în cazuri pn-vilegiate, ca aprovizionarea cu cereale a aglomerării ateniene, documentele sînt rare, deteriorate și dificil de interpretat. Istoricul ce se dedică acestor cercetări amăgitoare este tot timpul ispitit să extrapoleze pornind de la informații insuficiente. Se cuvine deci a fi deosebit de rezervați în ce privește relațiile comerciale în Grecia arhaică și clasică. Un lucru trebuie, oricum, precizat: atare comerț era în esență maritim. Micile nave de închiriat de care dispuneau marinarii greci constituiau, în absența drumurilor practicabile pentru care, singurul mijloc de transport la îndemînă în cazul schimburilor de oarecare importanță. Și încă tonajul acestora era foarte redus: încărcătura lor varia între 80 și 250 tone metrice, în plus, sezonul de navigație nu se deschidea decît în aprilie pentru a se închide la sfîrșitul lui octombrie. Epigramele funerare închinete naufragațiilor menționează deseori primejdiile furtunilor solstițiului de iarnă, la asfințitul Capricornului, ori ale echinoctiului de primăvară, la răsăritul vespéral al lui Aroturus. Hesiod, în secolul VII, limita chiar la cincizeci de zile, în miezul verii, răsămputul în care se putea naviga. Vela pătrată a vaselor de transport, care, spre deosebire de triere, nu foloseau vîslele, nu putea fi utilizată la nici un fel de manevră. Nu existau faruri înainte de începutul epocii elenistice, iar hărțile marine, excesiv de sumare, erau mai puțin folositoare decît portulanele sau peri-plurile* de care dispuneau eventual cîrmacii.

Toate acestea explică de ce tonajul mărfurilor transportate nu a fost niciodată foarte mare. Cerealele destinate marilor orașe veneau din Egipt, din Cirenaica sau din sudul Rusiei: importurile anuale ale Atenei în secolul IV au fost evaluate la 500 COC hectolitri. Lemnul și marmura, lingourile de cupru ori de plumb constituiau alt gen de mărfuri grele.

Existau însă și alte mărfuri de mare valoare comercială, produse finite agricole sau ale meșugurilor grecești: vinuri de calitate, ca cele din Calcidica, din Tasos ori din Chios; ulei attic; Parfumuri; țesături din Milet, din Samos sau din nent; vase de argilă pictate, datorate olarilor din Corint sau Atena, exportate deseori împreună cu conținutul lor; bronzuri de Corint; silfium din Cirenaica; argint în monede ori lingouri; fildeș; podoabe. De mic volum, asemenea încărcătură era deosebit de valoroasă. Ea oferea armatorilor și bancherilor ocazia să realizeze averi, ducînd totodată pînă departe faima meșteșugarilor greci, Marele crater de bronz descoperit la Vix, pe Coasta de Aur, într-un mormînt hallstattian, a venit dintr-un atelier grec din Italia de sud sau din Pelopones, în ultimii ani ai veacului VI. La Kul-Oba, aproape de

Kerci, în Crimeea, au fost descoperite medalioane de aur cu efigia Atenei Partenos, capodopera lui Fidias: sînt bijuterii ateniene de la sfîrșitul secolului V ori de la începutul celui următor, într-o piramidă funerară de la Meroe, în apropierea cursului superior al Nilului, o statueta de teracotă attică din veacul V, reprezentând o amazoană călare, e mărturie a relațiilor străvechi dintre Grecia și Nubia, prin intermediul Egiptului.

Atare dovezi, oricît de ciudate și sugestive ar fi, nu trebuie totuși să ne creeze iluzii. Schimburi de acest fel erau suficiente pentru dănuirea prosperității doar a unui anumit număr de negustori și marinari; ele făceau din anumite cetăți privilegiate, Atena, Corint, Tarent, Siracuză, Cirene sau Naucratis locul importantelor tranzacții ale vremii. Dar majoritatea cetăților grecești nu luau parte la respectivele schimburi, mărginindu-se la un negoț local, bazat pe vinuri și conform idealului autarcic sădit de către legiuitori: se știe cît de severă era părerea lui Platou despre orașele maritime sau din apropierea mării, care „între-ținînd negoțul și traficul financiar fac să ia naștere în suflete nestatornicia și șiretenia” (Legiile, 705 a). De fapt tradiția țărăneasca este mult mai puternică la greci decît ispita mării: dacă le place să privească marea, e mai ales de pe uscat, iar marinarii întreprinzători le-au stîrnit dintot-deauna mai puțină admirație decît hopliții. Cîna au părăsit uscatul, în vremea colonizării, făptui s-a petrecut sub imperiul necesității și nu din

pofta de aventură: peste mări ei se duceau să caute mai curînd pămînturi noi decît noi piețe.

Cadrul restrîns al cetății, în care omul grec trăiește, muncește, își exercită drepturile lui civice și închină un cult zeilor săi, aceasta entitate politica de dimensiuni restrînse pentru care era chemat să lupte și să moară convenea de minune cerințelor și gusturilor sale. Înainte ca geniul unui Filip sau Alexandru să fi impus lumii grecești o concepție diferită despre stat, fără a face totuși să dispară vechea noțiune de cetate, grecii n-au căutat să-și lărgească vederile și nici să reunească mai multe cetăți într-o formă organică și durabilă. Rarele tentative ce le-au făcut în acest sens au fost trecătoare ori ineficace.

Religia reprezenta, desigur, un principiu de unitate: ea a și permis formarea cîtorva grupări regionale avînd ca centru un mare sanctuar. A-cesta a fost, de pildă, cazul Ligii orașelor ioniene, întemeiată curînd după colonizarea Asiei Mici: ea cuprindea mai multe cetăți (la început 12, apoi numai 9) unite prin cultul lor comun în jurul sanctuarului lui Poseidon Heliconios, de la capul Mycale, în apropiere de Milet, ligă ce purta numele de Panionion. Liga a reușit în anumită măsură să coordoneze eforturile membrilor ei în momentul revoltei Ionice împotriva lui Darius, între 499 și 494. Dar legăturile organice care le uneau nu erau suficient de puternice pentru ca întregul să fie într-adevăr eficace, iar revolta a eșuat, ducînd la destrămarea ligii. O asociere de același fel, Hexapolis, a reunit cetățile doriene din Caria în

jurul sanctuarului lui Apolo Triopianul, m peninsula Cnidosului. O confederație religioasă din Ciclade, care purta titlul de amficionie, grupa pe ionieni în jurul sanctuarului lui Apolo de la Ltelos. Am văzut că după războaiele persane, Atena a folosit-o drept punct de plecare al propriei ligi.

Cea mai vestită dintre confederațiile religioase, * cărei istorie o cunoaștem cel mai bine, este Amficionia propriu-zisă, cea de la Delfi. Această

organizație are în realitate două centre culturale, de faimă inegală: sanctuarul de la Delfi și cel de la Termopile, numit pe scurt Pylal sau „porțile”. Acolo se adunau delegațiile a douăsprezece state, majoritatea aliate în Grecia centrală, tesa-iieni, focidieni, beoțkni, locrieni și alții încă, la care se alăturau dorienii și ionienii, singurii reprezentanți ai restului lumii grecești. La sfatul amficionic fiecare oraș trimitea doi delegați, sau bieromnemoni, ceea ce permitea Atenei să dispună cîe obicei de unul din voturile ioniene, în vreme ce Sparta era reprezentată doar din cînd în cînd de unul din voturile doriene. De aici se desprinde caracterul local și arhaic al Amficioniei, care n-avea pretenția ca reprezintă întreaga greцитate! Rolul ei era să administreze prin intermediul hie-romnemoriilor treburile financiare ale lui Ap o Io delfic, să organizeze Jocurile și sărbătorile tradiționale ale sanctuarului, în fine, să apere interesele zeului de orice prejudiciu. Cea din urma îndatorire a determinat Amficionia să proclame diversele războaie sacre, în afara acestor împrejurări excepționale, cetățile amficionice sînt legate doar printr-o solidaritate morală destul de relativă, reflectată de jurămîntul ce le stipula obligațiile: ele se angajau să nu se distrugă reciproc din temelii, în caz de război, și să pedepsească pe oricine ar insulta pe zeul de la Delfi. Nici o legătură politică temeinică nu exista între ele, Amficionia fiind, în ce privește politica internațională, mai degrabă instrumentul unor ambiții aparte decît un principiu al unității între statele grecești.

Au existat totuși în unele regiuni eforturi de constituire a unor federații locale, dotate cu instituții politice permanente, care stabileau o solidaritate efectivă între cetățile învecinate: în Te-salia, în Arcadia, de pildă, asistăm la formarea în secolul IV, a unor ligi sau comunități (koinon) ale tesalienilor și arcadienilor, cu adunări și magistrați, federali. Teba, care se bucura de o supremație indiscutabilă asupra celorlalte cetăți din regiune, a constituit în Beoția, sub autoritatea ei, 32

în doua rînduri, la 447 și după 379, o federație puternic organizată. Olintul a creat în 432 în Calcidica o ligă a cetăților calcidene. Aceste încercări cu durate și izbînzi diferite dovedesc ca exista o anumită nevoie de unitate, dar nici una dintre ele nu a dus la formarea unui stat adevărat: devotamentul grecilor față de mica lor patrie întreținea în permanență sentimente centri-

fuge în cetățile participante la atare ligi ori federații.

Același lucru s-a întâmplat, din motive încă și mai puternice, când unul sau altul din principalele state a vurt să strîngă sub conducerea sa, sau, cum se spunea, sub hegemonia lui, o alianță centralizată. Cazul, în speța, al ligii pelopone-siace, care se numea oficial „lacedemonienii și aliații lor”, consfințind preponderența militară a Spartei în Pelopones: nu era vorba decît de o alianță ofensivă și defensivă ce lasă cetățitorilor participante, fiecare legată de Sparta prin juramînt și tratat separat, întreaga lor autonomie internă. Mult mai îndrăzneată pare Liga de la Delos, organizată de atenieni după războaiele persane. Instituirea tributului, transferarea tezaurului federal chiar la Atena, instalarea de cleruhii pe teritoriile aliaților, supravegherea exercitată asupra lor de către funcționari atenieni (episkopoi) > măsurile economice destinate să favorizeze comerțul attic sînt tot atîtea motive care, transformînd cu-rînd liga în imperiu, au făcut de nesuportat pentru cetățile supuse jugul Atenei. Trădările și revoltele aliaților ei au contat mult în eșecul pe care l-a cunoscut în cele din urmă imperialismul conceput de Pericle. A doua Confederație maritimă de la Delos, inaugurată în 377, a căutat sa evite atare inconveniente, fără însă a reuși în între-gime, ea neputînd să împiedice un război între Atena și aliații ei, în 357—355. Astfel toate eforturile de a da o anumită coerență unui ansamblu de cetăți unite prin legături organice au eșuat nnd pe rînd: a fost nevoie de pumnul macedoneanului Filip spre a da Ligii de la Corint un adevărat caracter federal.

în fața acestui tenace reiuș de unire, dincolo de cadrele strimte ale cetății, ne putem întreba pe bună dreptate care era acel lucru ce în ochii grecilor înșiși îi îndreptătea să susțină că aparțin unuia și aceluiași popor. Căci atare solidaritate, în ciuda tuturor rivalităților intestine, devenea pentru ei evidentă cu ocazia marilor sărbători religi oase panelenice sau cînd o mare primejdie din afară amenința însăși existența lumii grecești: fapt dovedit de luptele contra perșilor, etruscilor și cartaginezilor. Acest sentiment al solidarității se baza pe comunitatea de limbă și religie, pe tradiția legendară și pe operele ce asigurau transmiterea ei, adică pe creațiile scriitorilor și artiștilor. Mai mult decît alte popoare, poporul grec a avut nevoie de literatura și arta lui spre a-și forma conștiința de sine. Prodigioasa bogăție a uneia ca și a celeilalte reflecta, dimpreună cu excepționalele daruri hărăzite lor, atenția pasionată pe care au dat-o, ca și cum ar fi fost împinși de o nevoie vitală, realizărilor mîinii și ale spiritului.

Capitolul Viii GÎNDITOR! Si POET!

Cunoaștem numele a aproape două mii de scriitori greci antici. Chiar raportata la lungă perioadă ce-l separă pe Homer de triumful creștinismului, această cifră e considerabila și ilustrează cum nu se poate mai bine fecunditatea extraordinară a

literaturii grecești, în marea ei majoritate, această literatură a dispărut în cele trei mari încercări prin care a trecut moștenirea antichității: incendierea bibliotecii din Alexandria, înlocuirea volumen-ului de papirus cu codex*-ul de pergament și, în fine, criza imperiului bizantin în perioada iconoclasmului, adică în veacurile VII și VIII ale erei noastre. Totuși, ceea ce a rămas, rod al hazardului sau al alegerii efectuate de erudiți ori de dascăli, reprezintă o masă enormă de opere de tot felul, prea adesea fragmentare și prost conservate, dar în care literaturile europene n-au încetat să-și afle modelele. Cei mai mari dintre acești scriitori sau gânditori au trăit în epocile arhaică și clasică, a căror bogăție a fost fără egal. Nu se pune problema de a Achita aici o istorie, fie chiar sumară și limitată la capodopere, a acestei literaturi, după cum același lucru este cu neputința în ceea ce privește arta. Dorim, cel puțin, să consemnăm pe scurt un mare moment al civilizației: apariția primelor genuri literare pe care le datorăm inventivității grecești.

Respectiva literatură, încă de la primele monumente păstrate, este o literatură scrisă. Am constatat-o studiindu-l pe Homer: astăzi se admite că Iliada și Odiseea n-ar fi putut dăinui, în forma aproximativă pe care o cunoaștem, fără ajutorul scrierii alfabetice, singura capabila să fixeze cu precizie compoziții atât de complexe și de elaborate. Trebuie să ni-l închipuim pe poet transcriindu-și opera pe acele pergamente din piele de oaie sau capră pe care grecii le numeau diftere și al căror nume, ne spune Herodot (V, 58) a fost ulterior folosit pentru a desemna prin cata-hreză rulourile de papirus. După cât se pare, abia către mijlocul secolului VII, aproape la un veac după Iliada, utilizarea papirusului s-a răs-pîndit în lumea greacă, atunci când Psameticos, primul faraon sait, a deschis Delta comerțului grecesc. Ulterior, grecii aveau să citească operele scriitorilor lor pe „volume” de papirus. Lunga bandă de papirus, compusă din foile acestei plante lipite una lângă alta pe două straturi, primul cu fibrele orizontale (recto) și celălalt cu ele verticale (verso), se rula pe două tije de lemn formînd minerul, fixate fiecare la cîte o extremitate a bandei. Textul, scris cu majuscule, fără spații între cuvinte și nici semne de punctuație, era dispus în coloane paralele așezate transversal pe lungimea ruloului. Fiecare rujou (în grecește tomos) putea cuprinde cam șaiszeci de coloane de text, de aproximativ treizeci de rînduri. Se derula lățimea unei coloane, apoi, pentru a trece la următoarea, se rula prima pe minerul (tija) ținut în mîna stingă, derulîndu-se a doua de pe ruloaș ținut în dreapta. Abia în epoca romana codex-\\ cu paginile scrise pe ambele fețe și strînse în caiete, iar apoi acestea în cărți, va înlocui volumen-u\ (numele latinesc prin care era desemnat de obicei ruloaș de papirus).

Scrierea pe papirus, împrumutată din !:gipr-' era neîndoielnic un mare progres în raport cu

diferele arhaismului timpuriu. Folosirea volumului prezintă totuși unele inconveniente: fiecare rînd este incomod și constituirea marilor bibliotec

a fost în consecința întârziată. Pe de altă parte, manipularea unui volum nu este deloc ușoară cînd e vorba să cauți un citat: înainte de a-l găsi, trebuie să derulezi întreaga parte a volumului care îl precede. Nu-i ușor nici să iei note, fiindcă volumul este ținut cu ambele mîini. Aceste motive de ordin practic explică în parte pentru ce în Grecia antică se dădea atîta importanță educării memoriei și pentru ce scriitorii citau textele de preferință din memorie, fără să le mai verifice. Există mai puțin decît astăzi respectul pentru detaliul expresiei, admițîndu-se ușor variantele dacă sensul general nu era alterat.

Pe de altă parte, trebuie să ținem seama că [a greci lectura se făcea în general cu voce tare. Majoritatea operelor literare au fost concepute spre a fi ascultate: ele sînt destinate recitării psalmodiate, cîntecului coral, reprezentării dramatice sau lecturii publice în fața unui cerc de ascultători, decît delectării și cugetării unui cititor solitar. Multe caracteristici ale literaturii grecești se explică astfel: partea atît de importantă rezervată poeziei și apoi elocinței; forma intențional didactică a operelor în proză, ca și cum ar fi vorba de conferințe ori de lecții; preocuparea de a marca foarte categoric trecerile prin indicații verbale, acolo unde limbile moderne se mulțumesc cu semne de punctuație; în fine, marele succes pe care l-au avut dialogul, creație originală a geniului grec. Serviți de o limbă extraordinar de bogată, atît în domeniul vocabularului cît și în cel al sintaxei, avînd la dispoziție resursele mai multor dialecte pentru a varia efectele literare și de ton, bazați pe o tradiție care-i susținea fără să-i copleșească, scriitorii și gînditorii acelor timpuri au creat ori au dezvoltat principalele genuri literare, explorînd totodată, cu o îndrăzneală pîrîă atunci neegalată direcțiile pe care putea pași gîndirea logică, înseși acestei gîndiri i-au definit ei limitele, pentru prima oară, demersul și prin-urile. Convinși că aceasta nu se poate afirma devetăi conștientă de sine decît prin intermediul cuvintelor, s-au dedicat perfecționării neîncetate a admirabilului lor instrument verbal, pîna într-atît încît au făcut din el mijlocul de expresie cel mai uimitor de subtil și de maleabil ce se poate concepe. Poezie epica și lirică, artă dramatică, istorie și geografie, filosofie, eîncințate acestea sînt, în ordinea aproximativ cronologică în care au început să se cultive, diferitele domenii în care grecii și-au dovedit măiestria. Urmează să le trecem rînd pe rînd în revistă.

Am văzut că epopeea homerică" apare dintr-odată în istorie în forma ei imitativă, iar cele două capodopere ale lui Homer au constituit de la început modele de care emulii au încercat mereu să se apropie. O asemenea perfecțiune presupune că Iliada și Odiseea au fost pregătite de

nenumerate încercări poetice anterioare, căzute cu totul în uitare. Mînia lui Alnle nu constituie decît un episod din războiul Troici, iar întoarcerea lui U lise nu relatează decît aventurile unui singur erou, după căderea orașului, încetul cu încetul, trebuia să se fi constituit o îndelungată tradiție epica, esențialmente orală, grație cîntăreților sau aezilor de felul lui Demodocos, pe care Odiseea ni-l înfățișează la curtea lui Alcinous, regele feacienilor, A fost oare Homer primul care a elaborat o parte din acest bogat material într-o operă de lungă respirație și viguros compusă, grație ajutorului scrierii alfabetice. Fără să putem afirma în mod absolut sigur, absența totală a oricărui indiciu referitor la epopei mai vechi face, cel puțin, această ipoteză verosimilă, în schimb, imitatorii au mișunat. Dacă operele acestora, considerate pe bună dreptate ca inferioare celor ale lui Homer, nu au ajuns pînă la noi, cel puțin știm mai multe titluri, cu cîteva nume de autori și rezumatul subiectelor tratate.

În jurul îliadei s-au dezvoltat poemele Ciclului Troian, numit curent Ciclul prin excelență, ele transmițînd episoade anterioare Mîniei lui x\hile-Crestomația, un rezumat școlar compus de un oarecare Proclos, fie în veacul al doilea, fie în

I de-aî cincilea al erei noastre (data este controversată încă), și păstrat doar parțial,, ne dă despre acestea informații destul de precise: Cîntecurile cipriote evocau evenimente anterioare I Hâdei începînd cu nunta lui Tetis și a lui Peleu și cu 'judecata lui Paris pînă la răpirea Elenei și la primele episoade ale asediului Troiei. Etiopicele, compuse poate la sfîrșitul secolului VII de către Arctinos din Milet, se legau direct de Iliada: în ele regele etiopienilor, Memnon, fiul Aurorei și al 'lui Titon, un frate al lui Priam, venea în ajutorul unchiului său; el cădea sub loviturile lui Ahile, care a ucis-o și pe Penthesilea, regina amazoanelor, o altă aliată a troienilor; murea și Ahile la rîndu-i, lovit cu o săgeată de arcașul Paris, ajutat de Apollo. O altă epopee a lui Arctinos, intitulată Distrugerea Troiei (Iliupersis), relatează cucerirea orașului. Cîntecurile pe poetul Leshes, el a compus o Mică Iliada, menită și ea să o completeze pe cea a lui Homer, și în care trata în felul său aceleași teme ca și Arctinos. Paralel cu Odiseea, Hagias din Troizen a compus epopeea întoarcerile (Nostoi), narînd aventurile căpeteniilor aheene, exceptîndu-l pe Ulise, după războiul troian. Destinul tragic al lui Ulise însuși forma subiectul Telefoniei datorate lui Eugamon*, care trăia la curtea regilor din Cirene, Bășos II și Arcesilau II, prin 570 —560: după întoarcerea lui în Itaca, Ulise a plecat din nou în expediție în munții Epirului, apoi, întors iarăși la Itaca, și-a aflat acolo moartea chiar de mîna unui fiu, Tele-gonos, j>e care l-a avut cu vrăjitoarea Circe, și care, cautîndu-și tatăl, l-a omorît fără să-l recunoască, cu o lovitură de lance.

Alături de ciclul troian exista și un ciclu te-ban, închinat legendei lui Oedip și a urmașilor săi. Kineton din Lacedemona trecea drept autorul ^ anei Oedipodii, căreia îi urma o Tebaidă,

pusa^ uneori în legătură cu Homer însuși, ce relatează asediul • nereușit al Tebei și duelul fratricid dintre Eteocle și Polinice. O a treia epopee, Epigonii, era consacrată expediției victorioase întreprinse contra aceluiași oraș de către fiii Celor Șapte, zece ani mai târziu. Alte poeme se legau de diverse legende. Creofîos din Samos a compus o Cucerire a Oihaliei, ilustrînd una din isprăvile lui Herakles: acest poem era uneori atribuit lui Ho-mer, al cărui contemporan și prieten ar fi fost Creofîos, după cum ne informează o spirituala epigramă a lui Calimah. Legende corintice erau cîntate în Corintiacele lui Eumelos, iar cele din Naupactos în Naupacticele lui Karkinos. Chiar și la începutul secolului V, Panyasis din Haiicar-nas, unchiul lui Herodot, a compus o Heraklâda în 14 cînturi, pare-se că nu lipsita de merite.

Opera lui Hesiod, ca și cea a lui Horner. a avut imitatori. Teogonia se sfîrșește cu promisiunea de a cînta pe acele muritoare care, iubite de zei, au dat naștere unor descendențe ilustre. Numeroase poeme pe care antichitatea le atribuia cu ușurința lui Hesiod însuși, fapt pus la îndoială de către moderni, au cîntat aceste amoruri celebre: ele erau adunate în Catalogul Femeilor, numit și Eheenele (nume derivat din două cuvinte grecești, mereu aceleași, cu care începea fiecare din aceste poeme). Mulți autori ulteriori, începînd cu Pindar, s-au inspirat din bogatul fond de legende.

Homer, Hesiod și emulii acestora au definit prin exemplu! lor regulile genului epic și au fixat limba artificială a cărei folosire s-a impus ulterior pentru orice compoziție ele acest gen. Desigur, după ei, epopeea propriu-zisă n-a mai apărut în literatura greacă sub forma marilor capodopere. Nici Persicele lui Hoirilos din Samos, la sfîrșitul secolului V, nici Tebalda lui Antimahos din Coîofon, în prima jumătate a veacului I "V. n-au meritat să supraviețuiască. Dar Imnurile numite homerice, mai ales cele cîntînd pe Apoîo, Hermes sau Demetra sînt bune modele de poezie religioasă în stil epic și au inspirat în chip util pe poeții alexandrini. Și, prin intermediul lui Vir-giliu, toate literaturile europene au moștenit de la Homer concepția lor despre epopee. 3i

Mai mult și mai bine clecît prin posteritatea imediată a poemelor homerice, epoca arhaică s-a ilustrat în domeniul literaturii prin înflorirea liricii sau a poeziei cîntate, sub dubla formă admisă de cei vechi pentru acest gen: pe de o parte cîntecul coral, f'ar pe de alta monodia (ori cîntecul solistului^). Astfel de compoziții poetice, din care ne-au rămas din păcate doar mărturii deseori infime, erau pe atunci foarte la modă. Ele răspundeau gustului deosebit al grecilor pentru muzica, socotită de ei drept un element fundamental al educației. Aceste cîntece erau de obicei acompaniate de liră, instrument cu șapte coarde prevăzut cu o cutie de rezonanță, alcătuită la început din carapacea unei țestoase: crearea ei a fost atribuită lui

Hermes, după cum stă mărturie Imnul homeric închinat acestui zeu. Diversele modificări și perfecționări au făcut ca sunetul ei să capete un volum sporit: citară este o liră avînd cutia de rezonanță din lemn, mult mai mare decît rezonatorul de baga. Se folosea de asemenea și fluierul* (aulos), nu fluierul transversal, care este o invențiune modernă, ci acela drept, un fel de flaut mic, în general dublu, ale cărui tuburi erau reunite la gura. Poezia și muzica rămîneau strîns legate: ritmurile poetice pe care le analizăm și astăzi grație informațiilor furnizate de metricieni antici, ca Hefestion (sfîrșitul secolului I și începutul celui următor, iale erei noastre), nu-și căpătau deplină valoare decît în funcție de muzica de acompaniament, astăzi pierdută.

Poezia lirică era foarte variată, în loc să aibă ca epopeea, un limbaj special, ea admitea folosirea tuturor dialectelor, după originea poetului și publicului căruia se adresa. Temele tratate se refereau la preocupările cele mai diverse: imnuri liturgice ca nomii, cîntece sacre ca peanurile ori "trambii", cîntece de marș pentru procesiuni, coruri pentru dansuri, elegii războinice, cîntece de victorie (sau epinikii), care celebrau pe învingători la Jocuri, cîntece de dragoste, bocete, cîntece € ?a. /: îndemnuri civice, toate simțămintele muiui își aflau expresia prin intermediul liricii grecești. Desigur, cum lesne se poate închipui, majoritatea acestor sentimente sînt legate de cetate și de zeitățile ei. Dar poeții sînt inspirați și de pasiunile individuale, de dragoste și ură, sub formele lor cele mai personale: grecii au dat, într-o oarecare măsură, lirismului sensul poeziei intime pe care i-l atribuim astăzi.

Majoritatea acestor scriitori n-au supraviețuit decît doar prin fragmente mutilate, în secolul VII, Terpandru, originar din Lesbos, mai vestit ca muzician decît ca poet, s-a ilustrat prin virtuozitatea cîntecului la lira cu șapte coarde, compu-nînd mai ales nomi. Lidianul Alcman din Sardes a scris imnuri pline de noblețe și grație pentru sărbătorile Spartei, unde cîntecul coral era la mare cinste, în vreme ce Tirteu îi încuraja pe hopliții lacedemonieni cu elegiile lui războinice, Iomnerem din Colofon, abil cîntăreț din flaut, a cîntat dragostea și plăcerile vieții, cu accente deja epicuriene. Arhiloh din Páros, a cărui personalitate a devenit mai bine cunoscută datorită cercetărilor recente, a participat la lupta coloniștilor greci din Tasos împotriva adversarilor greci și barbari: în elegiile sale și în alte poeme lirice de o metrică rafinată, el dă frîu liber violenței pasiunilor. După spusa lui Platon, Socrate îl așeza pe același plan cu Hesiod, dacă nu chiar cu Homer. Vivacitatea tonului sau ne izbește și astăzi prin prea puținele resturi ale operei lui.

Ceva mai tîrziu, la hotarul veacurilor VII și VI, lebianul Arion din Metymna a frecventat curtea tiranului Periandru al Corintului: figura lui a fost întunecată de legendă, ce ni-l înfățișă

salvat de la naufragiu de către un delfin; se pare însă că el a transformat și îmbogățit genul ditirambului, legat de cultul lui Dionysos. Este de asemenea și epoca lui Solon, legiuitorul Atenei, ce le adresa compatrioților săi elegii de înaltă inspirație civică. Contemporanul acestuia, Stesihor din Himera, în Sicilia, nara în imnuri legendele mitologice, deschizând astfel calea lirismului lui Pindar. El este acela care, vorbind-o de rău pe

331

Elena în unul din poemele sale, și-a pierdut vederea, recapătând-o abia după ce într-un nou poem, sau Palinodie, și-a infirmat propriile spuse despre vestita eroină. Aceleași generații aparțin, în fine, și cei doi lirici din Lesbos, Alceu și Safo, a căror opera ne este cunoscută prin fragmente ceva mai întinse, în vreme ce primul strecura în cîntecele sale de dragoste sau de ospăț aluzii politice, ca invectivele adresate tiranului Pitacos din Mitilene, Safo evocă în versurile ei arzătoare doar pasiunea ce i-o inspiră tinerele sale tovarășe, zugrăvirea acesteia păstrîndu-și în ochii noștri în-treaga-i prospețime.

Mai tîrziu, în decursul veacului VI, își afla locul ionianul Hiponax din Efes, ai cărui iambi sînt deosebit de satirici, și occidentalul Ibycos din Region, în Grecia Mare, discipol al lui Stesihor, care a introdus în poezia corală a maestrului său preocupări mai personale. Ibycos a fost în relații și cu Policrate, tiranul din Samos, care și el a atras la curtea sa pe Anacreon din Teos, un ionian răsfățat mai tîrziu de către Pisistratizi. Poemele erotice și bahice ale lui Anacreon au rămas ca model al lirismului grațios, în teritoriul dorian, în Megara, poetul Teognis, sub numele căruia ne-au parvenit 1400 de versuri elegiace de o autenticitate deseori îndoielnică, a tradus în maxime amare sentimentele unui aristocrat înăcrit de luptele politice, în schimb, Simonide* din Ceos, care a cunoscut pe rînd favorurile Pisistratizilor, ale caselor princiare din Tesalia și ale tiranilor din Grecia Mare și Sicilia, a dat, înainte de Pindar, forma definitivă a odei triumfale, trecînd, în același timp, drept maestru în arta compunerii epigramelor, acele scurte poeme menite a fi săpațe pe monumentele funerare ori comemorative. Lui jîi sînt atribuite multe dintre cele inspirate de războaiele persane.

Din toți acești poeți, singurul pe care-l putem judeca într-adevăr după operă este Pindar*, care a trăit în prima jumătate a secolului V. În ciuda Apariției celei mai mari părți a versurilor, pa-tru cărți de Epmikii ce ne-au rămas ilustrează

suficient forța geniului sau. În legătură cu victoriile atletice la Jocuri, și știm de cită glorie se bucurau ele în ochii grecilor, marele liric teban se pricepe să evoce în scurte apropieri emoționante anumite mituri potrivite pe care le încarcă cu înalte semnificații religioase și morale. Niciodată un limbaj poetic n-a fost mai dens și mai strălucitor decît al lui. În ciuda unei obscurități care ține mai degrabă de textura strînsă a gîndirii decît de alegerea cuvintelor ori de

sintaxă. Pin-dar a fixat pentru eternitate câteva formule celebre și pure ca: „Omul este visul unei umbre” sau ruga patetică ce și-o adresează sieși: „Nu tînji, suflet al meu, către nemurire, ci istovește ogorul posibilului!”

După asemenea culmi ale geniului liric, acesta nu putea decît să decadă. Contemporan cu Pin-dar, Bachilide* din Ceos, de la care ne-au rămas câteva ode, îi este mult inferior. La sfîrșitul secolului V, Timoteos din Milet, de la care ni s-a păstrat pe un papirus poemul numit Perșii, a reînviat, modernizîndu-l, nomos-ul ilustrat odinioară de Terpandru, în vreme ce Filoxenos din Citera compunea ditirambi. Și unul și celălalt s-au aflat din plin sub influența teatrului attic, care în acea epocă era singura formă de poezie într-adevăr vie. În veacul următor prea puține nume se impun memoriei: Antimahos din Colo-fon, care a scris o epopoeie intitulată Tehaida, a folosit metrul elegiac spre a cînta, într-un lung poem numit Lyde, povesti nefericite de dragoste. Este considerat primul dintre poeții erudiți, deschizînd astfel calea literaturii elenistice, care a luat față de el atitudini contradictorii: Calimah îl critică vehement, dar alții îl prețuiesc mult. Nimic nu ni s-a păstrat însă de la el. O poeta rodiană, Erina, care a murit tînră, a reactualizat în schimb, în felul ei propriu, accentele saifice într-un poem în hexametri, Furca de tors, ais cărui fragmente au fost păstrate pe un papirus, inspirația, dacă nu forma, meritînd a fi numita lirică.

Spre a ne da seama de excepționala bogăție a lirismului grec în epocile arhaică și clasică, a trebuit să recurgem la lungă și seacă enumerare de mai sus. Ca și în cazul epopoeii, geniul grec a fixat și aici legile genului, sub cele mai diferite aspecte ale acestuia. Neîndoielnic că literatura ulterioară, în lumea alexandrină și romană, va îmbogăți și mai mult resursele poeziei personale. Chiar lărgindu-și cîmpul inspirației, ea va rămîne în esență fidelă formelor poetice concepute prima oară de greci.

Din punct de vedere cronologic, tragedia și comedia au apărut destul de tîrziu în raport cu celelalte genuri poetice. Am văzut că ele s-au născut la Atena, sub Pisistrate, una din ditiramb, cealaltă din cîntecele falice, în cadrul cultului lui Dionysos, de care au rămas ulterior legate reprezentațiile dramatice. Se înțelege de ce cei mai străluciți poeți tragici au fost atenieni.

Cel dintîi mare nume al tragediei este Fry-nihos*, ale cărui opere s-au pierdut, dar erau încă apreciate la sfîrșitul secolului V. El nu folosea decît un actor, care dialoga cu corul, piesele avînd mai mult caracterul unui oratoriu decît al unei drame adevărate. Meritul său constă în a fi fost primul care s-a inspirat din istoria contemporană: Căderea Miletului evoca eșecul revoltei ioniene, în 494; Fenicienele, reprezentate prin 476—475, aveau ca temă urmările bătăliei de la Saîamina. Eschil și-a amintit de ea patru ani mai tîrziu, cînd a scris Perșii. Totuși Frynihos își alegea îndeobște subiectele din bogatul repertoriu al le-t5n^el^r epice: urmașii săi

au procedat la fel, tara a se simți legați de o tradiție mitologică ce nu avea cîtusi de puțin rigorile unei dogme.

. Cei trei mari poeți attici din secolul V repre-zmta pentru noi întreaga tragedie greacă: Eschil*, cel mai^ vîrstnic dintre toți, în prima jumătate a yeacului, Euripide*, cel mai tînăr, într-a doua, ^r ^°fode*, care a trăit nouăzeci de ani acope-333 nn *™ întreșime> imediat după războaiele persane. Prin intermediul operelor lor, din care ni s-a transmis doar o selecție limitată, efectuată de gramaticii din epoca tîrzie din rațiuni de ordin didactic, constatăm cum evoluează încetul cu încetul concepția despre tragedie. Rolul corului. Ia început foarte important, descrește treptat odată cu locul, inițial preponderent, acordat elementului liric. Dialogul se dezvoltă și se anima. Eschlî introduce în drama al doilea actor, iar apoi, imi-tîndu-l pe mai tînărul Sofocle, pe al treilea. Cum fiecare din acești actori, schimbîndu-și costumele și măștile, putea juca personaje diferite, resursele scenice devin considerabile, iar acțiunea, iniția! destul de restrînsă, capătă o importanță tot mai mare. La Euripide rolul corului nu mai este decît cel al unui martor discret, ale cărui intervenții servesc mai ales la separarea principalelor momente ale tragediei, ocupînd orchestra și atenția spectatorilor în timpul corespunzător antractelor noastre, în schimb, interesul poetului și al publicului este acaparat de conflictul dramatic, de loviturile de teatru, de zugrăvirea treptată a sentimentelor personajelor, de duelurile oratorice dintre protagoniști. Autorul ne povestește o în-tîmplare, ne solicită emoția, ne stîrnește mila și teama, se comportă de acum înainte ca un adevărat poet tragic: scriitorii greci au fixat și în această privință regulile genului, lăsîndu-le moștenire literaturii europene.

Tragedia modernă datorează tragicilor greci, dincolo de tehnica literară, un lucru ce-i conferă mereu noblețe și măreție: problema angoasantă a Destinului. La Eschil, ca și la Sofocle și Euripide, pe scenă se joacă soarta omului, așa cum s ea hotărîtă de puteri supranaturale. Eschil, însuflețit de credința religioasă adăpată la izvoarele tradiționale ale sacrului, îi înfățișează pe muritori supuși zeiței Nemesis, răzbunării zeilor geloși care pedepsesc orice lipsă de măsură, orice încălcare a legii rituale: și totuși un înalt sentiment de dreptate, al cărei instrument a știut deveni cetatea Atenei prin vocea Areopagului, vine deja să tempereze în epilogul Orestiei rigoarea acestor condamnări. Sofocle preferă să ne facă a urmări 334 victimele crudului destin, ale cărui imprezibile schimbări înșală calculele și superbia oamenilor: din această derizorie neputință ia naștere patetismul acut din Oedip rege. Dar o înaltă concepție despre legea morala, ca în Antigona, înalță în ochii noștri aceste victime predestinate, ce se sacrifică unui ideal. Euripide, cel mai complex dintre cei trei poeți, cade cu ușurință în frazeologie, iar uneori pare ca se complace în intervențiile divine; el sporește

totodată numărul peripețiilor dramatice și a loviturilor de teatru spre a ne suscita compasiunea față de nenorocirile personajelor sale, expuse tuturor încercărilor Destinului. Multe din tragediile lui se termină prin același cuplet semnificativ: „Ce ne vine de sus ia forme diferite. Felurită și înșelătoare este purtarea zeilor. Ce se prevedea nu s-a împlinit. Căile voinței divine sînt neștiute. Aceasta este învățătura piesei”. Zguduiți de astfel de forțe care-i depășesc, sărmanii muritori suferă de rele fără număr, de care uneori ei înșiși sînt răspunzători și pe care mărinimia lor știe cîteodată să le depășească. Tema n-a încetat să ne trezească admirația și simpatia.

Mai îndepărtată de concepțiile noastre moderne este comedia greacă clasică, încă de la sfîrșitul veacului VI, sicilianul Epiharm* a compus în dialect doric comedii despre care știm prea puțin, dar pe care cei vechi, și Platon în primul rînd, le apreciau deosebit pentru caracterul veridic al observației care-și făcea loc și pentru valoarea maximelor ce le dădeau culoare. Tot pe teritoriul doric, la Megara, aproape de Atena, era solid îm-pîntată tradiția scenetelor comice, pare-se deosebit de grosolane. Influența acestor prime încercări, îmbinată în Attica cu cîntecele foarte deocheate ale strigăturilor ce însoțeau procesiuni-r'ile ^dionisiace, au dat naștere comediei numite vechi, care în curînd avea să-și aibă locul ei alături de tragedie în concursurile oficiale organizate cu ocazia sărbătorilor lui Dionysos. Se numărau aproape 40 de autori de comedii „vechi”, ceea ce dovedește cu prisosință succesul acestui gen literar tipic atenian pe întreaga durată a veacului V. Cratinos*, care a început să scrie pînă la 455, Eupolis* și Aristofan*, în cursul ultimului sfert al secolului, au fost reprezentanții cei mai vestiți. Doar de la ultimul ni s-au păstrat piese complete ce ne dau o idee foarte precisă despre ce publicul atenian aprecia mai mult.

Comedia „veche” este totdeauna o operă de actualitate și de luptă, căreia îi pasă foarte puțin de asemănările cu realitatea, căutînd mai ales să stîrnească rîsul prin invențiuni bufone și neîncetate aluzii la cotidian. Tema este de obicei o acțiune fantastică ori grotescă, condusă de actorul principal în prezența unui cor de personaje pitoresc deghizate, oameni, animale sau abstracțiuni personificate. Mai multe episoade înfățișează modul în care eroul își atinge scopurile în ciuda piedicilor. Apoi, după un interludiu în care corul se adresează publicului, ca să-i exprime, fără nici o legătură cu intriga, părerile autorului în legătură cu un subiect sau altul din actualitate, urmează o nouă serie de scenete ce înfățișează consecințele situației astfel create, precum și procesiunea finală cu care corul părăsește teatrul cele-brîndu-1 pe Dionysos. Pornind de la această schemă tipică, poeții aveau întreaga latitudine să-și amuze publicul după bunul plac al fanteziei lor: totul era permis, totul era apreciat, de la calambur pînă la parodia literară rafinată, de la scatologic, și

obscuritate pînă la poezia cea mai subtilă, de la brutală injurie personală pînă la comicul de observație și caracter. La Aristofan varietatea tonurilor este foarte mare, ca și ușurința cu care trece de la cel mai grosolan la cel mă; delicat, uirindu-l pe cititorul modern. Dacă sîn-tem înșă șocați de glumele prea decoltate ori derutați de aluziile politice care ne scapă, ne seduc» în schimb, verva pe care secolele n-au veștejit-o, elanul poetic și sentimentul naturii agreste, ce-șt păstrează încă și astăzi aceeași prospețime și farmec. Nici o altă operă nu ne pune în legătură mai directă cu poporul atenian din epoca lui So-crate, Alcibiade și Tucidide, nici una nu ne da

în aceeași măsură impresia de a fi totodată o mărturie asupra autorului și a vremii sale.

Ultimele piese ale lui Aristofan, scrise la începutul veacului IV, se deosebesc în mod evident de primele: cu Adunarea femeilor și Plutos, poetul se orientează către o nouă formă de comedie, numita comedia „medie”. Rolul corului este acum redus, iar fantezia ceva mai puțin liberă. Satirizarea persoanelor face loc celei sociale, atacurile individuale zugrăvirii tipurilor umane, inven-țiunea bufă folosirii parodice a mitului. Urmașii lui Aristofan, ca Antifanes și Alexis din Turioi, par a fi fost scriitori fecunzi, cărora le erau atribuite sute de piese. Nu știm înșă aproape nimic despre ei, iar comedia greacă, aidoma tragediei, n-a mai produs capodopere în secolul IV pînă la apariția lui Menandru, ce aparține deja epocii elenistice.

Nu trebuie să ne mire faptul că în literatura greacă cei dinții prozatori sînt cu mult posteriori primilor poeți. Acesta este un fenomen destul de răspîndit și cei vechi și-au dat seama de el: Plu-tarh îl relevă cu încîntare într-un pasaj celebru al dialogului său Despre oracolele Pitiei. Folosirea prozei simple, dezbărată de toate ornamentele stilului poetic și de ajutorul pe care versurile îl constituie pentru memorie, marchează un important progres pe calea gîndirii raționale, traducînd preocuparea primordială pentru căutarea și înfățișarea adevărului. Această cercetare se numește în grecește historia: ea s-a preocupat la început de evenimentele umane și de cadrul natural al desfășurării lor. De unde și numele de istorie, inseparabilă de geografie, în perioadele mai vechi.

Grecii îl socoteau pe Homer drept primul istoric, căci, de fapt, la început nu se făcea deosebirea între istorie și epopee. Cele dinții opere în care apar preocupări de ordin istoric sînt tot poeme epice, ca întemeierea Colofonului, compus în secolul VI de filosoful Xenofan. Tradiția a fost mențmută la începutul veacului următor de către 337 P^oetu[^] Panyasis, unchiul lui Herodot, despre care am mai vorbit, ei relatînd în ale sale Ionice întemeierea de către Codros și Neleus, într-o epoca foarte veche, a primelor cetăți din Ionia. Curiozitatea mereu vie a ionienilor se hrănea și cu povestirile fantastice ale unei calatorii în ținuturile necunoscute de la nordul Mării Negre: este vorba de Poemul arimas pilor, a cărui

paternitate era atribuită unui personaj pe jumătate legendar, Aristeas din Procones, ce ar fi trăit la mijlocul veacului VII.

Hecateu* din Milet, care a jucat un rol important la sfârșitul veacului VI și cu ocazia revoltei loniei, a rupt cu această tradiție, redac-tîndu-și în proză ionică Genealogiile., o culegere de legende interpretate în lumina unui raționalism naiv, și mai ales o descriere a întregului pămînt locuit, intitulată Periegeză, de care Herodot s-a folosit din plin. Din fragmentele păstrate se vede că-l interesa mult etnografia și că dădea dovada de un oarecare spirit critic. „Relatez aici, ne spune el, ceea ce cred eu că este adevărat, deoarece poveștile grecilor sînt foarte diferite și, după părerea mea, demne de rîs." A perfecționat folosirea hărților geografice, inițiate mai înainte de Anaximandru. în secolul V a avut mai mulți imitatori, ca Acusilaos din Argos, Haron din Lampsacos, Helanicos din Mitilene și pe atenianul Ferecide, nici unul neatingînd faima lui Herodot din Halicarnas, primul prozator a cărui operă ni s-a păstrat integral, cel pe care Cicero îl numea pe drept cuvînt „Părintele istoriei".

într-adevăr, odată cu Herodot*, acest gen literar este definit pentru posteritate în liniile lui esențiale. Este vorba de expunerea cercetărilor istoricului pentru a salva de la uitare faptele însemnate ale oamenilor. Opera urmărește deopotrivă să desfete și să instruiască, atare preocupări fiind implicite, obiectivitatea relatării este însă cea care trebuie să primeze, în cazul nepotrivirii între izvoare, ori a unei tradiții evident neverosimile, autorul își exercită spiritul critic, alegînd în funcție de criterii ce i se par valabile. Bineînțeles că aceste criterii nu sînt obligatoriu cele care ne par astăzi cele mai bune, important este

însă că ele aveau în principiu un caracter rațional. Herodot își propune să stabilească în chip conștiincios adevărul, sa evidențieze legătura dintre efecte și cauze, sa zugrăvească obiceiurile etniilor să prindă trăsăturile indivizilor remarcabili, să evoce scene pitorești și vii, să consemneze faptele importante și demne de aducerea aminte, sa sugereze reflexii folositoare, stîrnind din cînd în cînd curiozitatea printr-un amănunt straniu ori surprinzător; toate acestea îi reușesc de minune, grație vastei sale informații, întemeiată deopotrivă pe lecturi întinse și pe o temeinică cercetare personală, grație simpatiei voioase ce i-o inspira neamurile și oamenii, fără prejudecăți de rasă ori civilizație, grație unei inteligențe sprintene, neîncrezătoare în povești, dar respectuoasă față de legile morale și de zei. Lumea greacă și cea barbară prind viață în Istoriile sale, spre informarea și plăcerea noastră, datorită însușirilor unei arte inimitabile, cînd prolixă, cînd eliptică, în cadrul căreia povestitorul, variindu-și efectele în funcție de interes ori fantezie, se lasă antrenat în lungi digresiuni, dezvoltînd detaliile care îl amuză și revenind apoi cu dezinvoltură la tema sa principală, procedînd cu o nepăsare ce

presupune complicitatea cititorului, în plus, aceasta primă mostră a prozei grecești își păstrează o uimitoare prospețime, ca și cum, pe drept cuvânt, «privighetoarea din Halicarnas», spre a folosi expresia[^] unui erudit bizantin, a știut „să-și împodobească frumosul stil cu toate florile dialectului ionic”.

Herodot era contemporanul lui Pericle, pe care l-a [^] cunoscut dealtminteri la Atena. Atenianul Tucidide* aparține generației următoare, cea care a văzut desfășurarea războiului peloponesiac. Ușa ce a fost unul dintre actorii conflictului, ca strateg la Tasos și sub zidurile Amfipolisului când ^trasidas a cucerit orașul, a fost îndepărtat din unctă drept urmare a acestui eșec, trebuind să AC 5^u[^]u.mească cu rolul de spectator. A urmarit 339 •Sa Peripețiile războiului cu neîntreruptă aten-> devenind povestitorul fidel al acestuia. Opera lui este sumara, idealizează foarte ușor personajele care-i sînt pe plac, într-un cuvînt istoriei ce ne-o propune îi lipsesc densitatea și profunzimea: de aici se desprinde și mai clar cît de definitiv valabilă a fost recunoașterea principiilor generale stabilite implicit de Herodot și Tucidide, pentru ca Xenofon, dispunînd de mult mai puține calități, să merite incontestabil numele de istoric grație faptului de a fi încercat sîrguincios să le urmeze.

Alături de cele trei nume importante ale istoriografiei grecești din secolele V și IV, cunoaștem din simple menționări sau din citate mai mult sau mai puțin întinse, un număr destul de mare de autori și de opere. Ctesias din Cnidos a scris la începutul veacului IV o Istorie a perșilor, terminată de Dion din Colofon. Teopomp din Chios, născut prin 377, a compus un rezumat al lui Herodot și o istorie a lui Filip II al Macedoniei. Papirusii ne-au păstrat fragmentele unei lucrări anonime, căreia i s-a spus Helenicele de la Oxy-rinhos, scrisă, pare-se, în prima jumătate a veacului IV și tratînd evenimentele anului 396—395. Eforos din Gume, care și-a redactat cea mai mare parte a operei sale după 350, a fost cel dintîi care a conceput o istorie universală, în care a adunat rezultatele unei imense compilări: trei secole mai tîrziu, Diodor din Sicilia avea să se folosească din plin de ea în a lui Bibliotecă istorică. În fine, mai mulți istorici minori, cunoscuți sub denumirea de attidografi, și-au consacrat operele istoriei Attice, așa cum făcuse odinioară Hela-racos.

Apariția și dezvoltarea istoriei nu sînt decît un a^{ctj}. privilegiat într-adevăr, al începuturilor gîndirii raționale și al reflecției științifice datorate J1 esență grecilor din epocile arhaică și clasică, aralel cu preocuparea specială referitoare la organizările [^] sociale omenești și la evoluția lor, asis-am ia ivirea în Ionia, cu începere din zorii vea-341 fi Ul f a unei* rea^e investigații științifice și filosofice. Numele lui Tales* din Milet și al lui Pitagora* din Samos (exilat ulterior la Crotona), unul la începutul secolului VI, celălalt în a doua jumătate a acestuia, sînt legate de întîile speculații matematice și astronomice,

ultimele însoțite la Pitagora de o formă de asceza mistică, a cărei influență a fost profundă și durabilă. Alți mile-sieni, ca Anaximandru, contemporanul lui Tales, și discipolul său Anaximene au meditat și ei despre natură și esența ei reală, încă de la sfârșitul veacului, Xenofan din Colofon a elaborat în versuri teologia unui zeu unic, impersonal, criticând politeismul antropomorfic. Parmenide din Elea, ce-l va urma în orașul său natal pe discipolul Zenon, și Empedocle din Agrigent, cam în aceeași vreme, folosesc și ei forma poetică, dar cu mai multă strălucire decât Xenofan, spre a-și expune concepțiile ontologice. Contemporanul lor, Hera-clit din Efes, afirma că totul este în necontenită luptă, mișcare și devenire. Vigoarea și originalitatea acestor primi gânditori răzbate și astăzi prin fragmentele destul de numeroase păstrate în citatele scriitorilor.

În veacul V, Anaxagora* din Clazomene, care fusese la Atena prietenul lui Pericle, considera că principiul fundamental al lumii este Spiritul, care a orînduit haosul originar, în plus a aplicat critica raționalistă mai multor prejudecăți răspîndite, ca aceea despre divinitatea astrelor, și chiar unor forme de divinație: atare libertate de gîndire i-a atras exilul din Atena, ca urmare a unei acuzații de impietate. Democrit* din Abdera, ceva mai tînăr decât Anaxagora, a conceput noțiunea de atom, prin care explica existența tuturor lucrurilor, inclusiv a zeilor. Hipocrate* din Cos, aparținînd unei familii de medici practice a cultului lui Asklepios, a aplicat artei sale principiile observației raționale: prin lucrările lui a întemeiat medicina clinică și totodată a fixat îndatoririle medicilor în celebrul juramînt ce a rămas pînă astăzi regula lor de aur. În același timp, Atena primea cu entuziasm, chiar dacă ulterior avea să le intenteze un proces de impietate, pe sofîștii care dădeau contra bani peșin

lecții de 3'

313
elocința și dialectică. Grație dialogurilor lui Platon putem aprecia virtuozitatea unui Gorgias* din Leontini sau a unui Protagora* din Abdera, meșteri în a trezi îndoiala cu ajutorul ideilor contradictorii.

De la speculația cosmogonică la scepticismul rațional, acesta este în mare drumul parcurs de aforismul filosofic grecesc de la origini pînă în momentul în care, către 430, învățătura lui Socrate începuse să-și dea roadele. Influența exercitată de acest moralist prin cuvîntul și pilda sa a fost așa de hotărîtoare încît toți filosofii anteriori sînt numiți astăzi presocratici. Protagora spusese că „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Socrate a așezat studiul sufletului omenesc în centrul preocupărilor lui, propunînd fiecăruia să se străduiască a se cunoaște mai întîi pe sine însuși, conform interpretării pe care o dădea unui celebru adagiu delfic. Preocupările lui permanente erau observația

psihologică și reflecția morală. Pornind de la exemple simple luate din viața zilnică, inteligența sa, experta în abilitățile verbale ale sofisticii, știa să le folosească, înaintînd încet, dar sigur, pe calea cunoașterii adevărului și a virtuții. „Socrate cel dintîi”, spune Cicero în Tusculane (V, 10), a coborît filosofia din cer, aducînd-o în orașele noastre, introducînd-o chiar în casele noastre și obligînd-o să se ocupe de morala practică, de problema binelui și răului”. Am văzut înrăită parte pentru ce eminentele lui merite de cetățean și de gînditor nu l-au apărut de pedeapsa capitală. El își jucase însă rolul de inițiator și pusese în mișcare geniul filosofic al lui Platon.

Dacă Socrate n-a scris nimic, discipolul său •l laton* a fost de o extraordinară fecunditate și este semnificativ faptul că} în ciuda marelui nau-aturii antice, bogata lui operă a întregime. Mai mult decît o întîm-acest excepțional privilegiu se ex-
.....0 răspîndită că operele

i de poemele homerice, reprezen-^ ri~--- i • '• --

Plare Plică n &i Platon

. ,— j-- h'wwiunc iiumciice, ri Lea mai aleasa floare a elenismului.

roasele lui dialoguri, fără a mai pune la socoteală pe cele apocrife, au fost clasate cronologic de către moderni după criteriile stilistice uneori discutabile, în mare, această serie corespunde totuși realității, permițînd să urmărim cu aproximație itinerarul spiritual al filosofului, de la Laheș pîna la Legile, de-a lungul unei existențe ce a cunoscut destule peripeții. Primele dialoguri sînt fidele metodei socratice, redîndu-ne, se pare, o imagine veridică a genului de învățătură al acestuia. Apoi, personalitatea lui Platon prinde să se afirme și propriile sale teze capătă glas prin gura maestrului, care rămîne interlocutorul principal al dialogurilor. Preocupărilor mai ales morale — defînirea curajului, a pietății, a virtuții și a dreptății, pornind de la cercetarea vorbirii și comportamentului obișnuit — li se adaugă apoi investigații mult mai vaste și mai ambițioase: înțelegerea sistemului universului (și aici Platon recurge la speculațiile ontologice ale filosofilor presocratici) prin teoria Ideilor; sesizarea naturii sufletului nemuritor și a relațiilor sale cu trupul; în fine, formularea legilor după care trebuie să se conducă cetatea ideală, căci pentru Platon metafizica și psihologia duc în mod inerent la politică, aceasta fiind datoare să traducă în practică justetea gîndirii.

Această reflecție neconținut reînnoită este de o nepuizabilă bogăție. Experiența dobîndită de autor din lecturile lui, din călătoria, din contactele cu oamenii de stat, învățații, scriitorii și ceilalți filosofi, explică atît varietatea problemelor puse în discuție cît și a personajelor aduse în scenă să-și expună în fiecare controversă, cu admirabilă forță și veridicitate, diversele teze existente. Forma dialogului favorizează atare pluralitate, fără a-l împiedica pe Platon să

conchidă. Arta lui îi dă posibilitatea să insuflă viață tuturor creațiilor geniului său, grație unui stil de o miraculoasă suplețe, potrivit în egală măsură cu ironia și cu abstractizarea, cu evocarea poetică a unui peisaj ori a unui mit, dar și cu parodiarea unui sofist sau a unui orator.

Limba lui Platon rămîne

un model inegalabil al prozei attice: este cert ca niciodată un instrument verbal mai rafinat nu a fost pus la dispoziția gândirii omenești.

Influența lui Platon s-a transmis deopotrivă prin operele sale, cât și prin învățămîntul practicat cu începere din 387 în gimnaziul închinat eroului Academos, aflat la mică distanță de poarta Dipylon, lingă Atena: de aici numele de Academie dat acestei școli. Ea nu trebuie să ne facă să uităm că alți discipoli ai lui Socrate au apucat pe căi diferite: atenianul Antistene, autor a numeroase dialoguri și tratate pierdute, a întemeiat școala cinică, al cărei nume vine de la gimnaziul Kynosarges, cartier al Atenei în care-și ținea lecțiile, în vreme ce Aristip din Cirene, teoretician al plăcerii, deschidea calea la ceea ce va fi epicu-reismul. În ce privește pe elevii lui Platon, toți au fost eclipsați de personalitatea zdrobitoare a lui Aristotel, rector al gândirii occidentale. Dar cu toate că filosoful a fost contemporan cu Demostene, el nu poate fi separat de colectivul ce lucra sub îndrumarea sa și a cărei operă comună, călăuzită de fapta maestrului, aparține lumii elenice.

Dacă demersul platonician, ca și cel aristotelic, sfîrșește în politică este pentru că în ochii grecului totul există prin prisma cetății. Cum asupra concetățenilor nu se poate acționa decît prin cuvînt, nu este de mirare că grecii au fost creatorii elo-cinței, codificînd retorica. Dintre toate genurile literare, acesta, strîns legat de evoluția democrației politice și judiciare, nu s-a dezvoltat decît odată cu ea, apărînd ultimul, din punct de vedere cronologic, în istoria literaturii clasice. Desigur, mea de la sfîrșitul veacului VI, judecînd după mărturia lui Herodot, ionienii din Asia aveau oratori abili, ca Aristagoras din Milet, de pildă. Ulterior, ^ luptele politice din Atena lui Temistocle și Pericle au dat prilej de afirmare celor ce se pricepeau să vorbească bine. Dacă discursurile pe 345 ^are ^uc^e i ^e atribuie lui Pericle nu sînt riguros autentice, cel puțin istoricul ne declară (I,

adunării grecilor cu ocazia Jocurilor olimpice din 380), mînuiește cu strălucire locurile comune, pe care le încarcă de tot prestigiul unei limbi armonioase și cadențate: elogiul făcut în Panegiric natriei sale Atena s-a bucurat de un astfel de succes încît însuși titlul discursului a căpătat ulterior sensul de elogiu pe care i-l dăm astăzi, în plus, Isocrate avea și o ^gîndire politica originală. Conștient de faptul că Grecia se vlăguia în lupte intestinale, el considera că trebuie să pună capăt acestor certuri spre a începe, sub un comandament unic, cucerirea Asiei persane. Cînd și-a dat seama ca Atena nu mai era în măsura să joace rolul conducător ce-1

visase pentru ea, și-a îndreptat speranțele către Filip al Macedoniei: într-o viziune cu adevărat profetică, preconcepuse marele plan al lui Alexandru.

N-am putea să ne închipuim o mai radicală opoziție decât cea dintre Isocrate și Demostene*. Primul era un om de cabinet, celălalt unul de acțiune. Unul cizela cu răgaz perioadele rafinate, celălalt se lăsa purtat de o înflăcărată elocință. Cel dintâi a crezut multă vreme că regele Macedoniei va scăpa greșită de decădere, cel de al doilea s-a opus cu neînduplecată hotărâre politicii lui Filip. Ambii erau legați, cu toate că în mod diferit, de măreția patriei comune, în cele din urmă istoria a dat dreptate profesorului în defavoarea omului politic: și totuși se spune că Isocrate a murit în urma șocului sufleteș ce i l-a pricinuit vestea înfrângerii de la Cheronea, în vreme ce Demostene, dîr în fața înfrângerii, a primit însemnata cinste de a pronunța elogiul funebru al soldaților căzuți în luptă. Sumbul și mîndrul crainic al independenței Ateiei a știut să găsească în cursul luptei unele dintre cele mai nunoase accente pe care dragostea de patrie și pasiunea pentru binele public le-au insuflat vre-ata^umii om: prea puțin contează pentru pro-b"*'1 ?lo^ie.că în cele din urmă s-a aflat în ta-17 l ^a Inv*n^or-Biciuind în cuvinte usturătoare Atâtea, moliciunea, mentalitatea huzurului și oarba ușurința a concetățenilor săi, el lăsa moștenire națiunilor viitoare un exemplu asupra căruia vor avea de reflectat întotdeauna cu folos, în comparație cu atare elocința directă și uneori fulgerătoare, cît de hrănită va fi fost ea de o artă desăvîrșit asimilată, operele altor oratori politici contemporani pălesc, indiferent de meritul lor: Eschine* marele rival al lui Demostene, Hy-peride* și Licurg*, de la care posedăm unele lucrări, sînt uneori abili, locvaci, vii ori chiar pasionați. Nici pe departe nu ne mișcă vreunul, așa cum o face Demostene. Este bine că terminăm cu el această scurtă trecere în revistă a literaturii grecești în perioada cînd măreția ei era legată de independența cetății: în momentul în care aceasta independență e pe cale să dispară, omul care a luptat pentru ea este totodată și cel din urină monument strălucitor al literelor elene.

Capitolul IX

O ARTĂ PE MĂSURA OMULUI

Capodoperele literaturii și gîndirii grecești nu sînt accesibile contemporanilor noștri decât într-un mod cu totul imperfect datorita barierei limbii, în schimb, capodoperele artistice strînse în muzee, unde ne sînt înfățișate deseori cu admirabil rafinament, mijlocesc un contact direct cu geniul elen care le-r., conceput și realizat. De la primele entuziasme ale lui Winckeîmann și ale emulilor săi, sculpturile, ceramica, „medaliile” ori bijuteriile grecești n-au încetat să exercite asupra amatorilor o atracție ce se traduce în chip elocvent prin prețurile ridicate ce le ating astfel de obiecte vîndute la licitațiile publice. Cel mai mic vas micenian, cea mai

neînsemnată statueta geometrică, o monedă de argint, un intaliu sînt cumpărate cu aur pe piețele de la Londra, Basel sau New York. Ce să mai spunem atunci de piesele importante, marmure ori bronzuri arhaice și clasice, vase cu figuri roșii, pictate de un meșter cunoscut? Valoarea lor este astăzi inestimabilă. Atare pasiune dovedește cît ele mult vorbește încă arta greacă gustului și sensibilității noastre. A-ceasta nu înseamnă însă că trebuie să credem ca marturia ei despre civilizația căreia îi aparține este deosebit de descifrat. Formele ei familiare, ușu-înțelegerii nu sînt decît aparențe. Plăcerea operă este arta grecească o procură 349 de t' "ostru Pregătit să o recepteze de secole tradiție clasică nu înseamnă în același timp și pătrunderea mesajului ideatic ce îl cuprinde de obicei. Căci această operă are un sens: ea n-a fost menită, de regulă, doar satisfacției estetice, ci unui scop practic sau religios, căruia trebuia să-i răspundă în primul rînd. Se cuvine deci de la început să sesizăm intenția profundă a artistului, fără de care riscăm să-i interpretăm greșit opera. Două exemple sînt suficiente, referindu-se la monumente binecunoscute.

Vestitul basorelief al Atenei melancolice, care datează de la mijlocul veacului V, a făcut să curgă multă cerneală de la descoperirea lui pe Acropole, în 1888. Cîte interpretări felurite n-a suscitată? Zeița cu coiful pe cap, sprijinită de lance, este aplecată înainte către un mic cip rectangular, pe care-l privește cu atenție puțin ne-păsătoare. S-a presupus că Atena citea (ca să fim drepti, într-o poziție puțin comodă) inscripția de pe o stelă, socotelile trezorierilor tezaurului sacru sau lista soldaților morți pe cîmpul de luptă; alții și-au închipuit că un obiect sau un personaj fusese reprezentat pe pilastru, dar numai pictat pe marmura lisă, în loc să fie sculptat ca restul scenei, și că acest detaliu esențial s-ar fi șters cu timpul; un altul voia să vadă în pretinsul pilastru imaginea simplificată a zidului Acropolei, așa cum a fost el reconstituit în parte de Cimon; în fine, mai mulți l-au luat drept bornă a sanctuarului zeiței, care ar fi trasat cu lancea limita teritoriului sacru ce-i fusese consacrat. Toate aceste explicații erau eronate, așa cum s-a demonstrat de curînd, recurgîndu-se la singura metodă sigură, ce constă în plasarea monumentului în contextul unor documente anologice, precis identificate. Numeroase picturi de pe vase contemporane basoreliefului ne permit să interpretăm, fără risc de a greși, pilastrul în chestiune ca o borna sau terma, ce marca pe un stadion linia de plecare și de sosire în cursa de viteză. Tocmai atare terma reține atenția Atenei în onoarea căreia erau celebrate Jocurile panatenaice, ea însăși practicînd, după cum ne spune legenda, în-

o

cerca de viteză. Zeița nu este deci cîtuși de melancolică, iar monumentul nu este alt-
decît ofranda pe care învingătorul la între-

erea de alergare a pus să fie reprezentată divină Cațroană a acelor jocuri în fața termei ce simboliza proba pe care e o câștigase. Atare inter-retare foarte prozaică modifică evident în chip esențial întreaga noastră atitudine mentală față de basorelieful lipsit pe viitor de misterul ce ne incită curiozitatea. Nu ne mai este îngăduit să visăm la pretinsa melancolie a Atenei, dar nu e mai folositor să înțelegem adevăratul sens al unei opere decât să ne lăsăm legănați de o închipuire lipsită de temeuri?

Un alt exemplu nu mai puțin elocvent. Vestita statuie de bronz din Muzeul de la Atena, numită Efebul de la Maralon, n-a încetat să suscite interesul și admirația cunoscătorilor de când pescarii au prins-o în mrejele lor pe coasta de nord-est a Atticii, la câțiva ani după primul război mondial. Ea reprezintă un adolescent foarte tânăr, într-o poziție instabilă, cu mâna stângă întinsă și palma în sus, susținând un obiect azi dispărut; mâna dreaptă este ridicată, cu degetul gros și arătătorul unite. Ce zeu sau muritor reprezintă această capodoperă a statuarei secolului IV, de o eleganță ușor molatecă ce ne duce deja cu gândul la Praxitele? Este oare un băiat ce se amuză trăgând cu mâna dreaptă firul acelei jucării făcute din două discuri alăturate, cunoscută și celor vechi, care în vremurile moderne a căpătat denumirile succesive de emigretă, bancb-lora sau yo-yo? Este vorba de un tânăr învingător la jocuri, trăgând cu mâna panglica, simbol al victoriei sale, dintr-o cutie ținută în cealaltă mână? Învrtea cu sfoara un prisnel așezat pe palma stângă? E un culegător de fructe ori un Paharnic umplând o cupă? Soluția corectă a fost orrmlată puțină vreme după descoperire, fiind, on PT^ata prin argumente hotărâtoare: este vorba de tln-arul Hermes care, conform textului din 151 o "oTMenc închinat acestui zeu, găsisese în drum țestoasa; el a așezat-o pe palma mîinii stingi, pocnind din degetele manii drepte ridicate, \$>eș expresiv folosit încă de grecii moderni spre a-sî manifesta bucuria. Gîndind că într-o clipă avea să inventeze lira, pentru care carapacea broaștei îi va folosi drept cutie de rezonanță, tînărui zeu se lasă pradă entuziasmului naiv al imaginației creatoare. Această interpretare, sprijiniră de nenumărate observații concordante, permite ca statuia să fie comentată cu precizie grație Imnului homeric către Hermes și să i se redea atmosfera poetică și sacră în care a fost concepută: opera nu se mărginește numai să ne încînte privirea, ci este și o mărturie asupra gîndirii religioase a vremii ei.

Exemplul Atenei melancolice și cel al lui Hermes de la Maraton arată limpede că arta greacă a epocilor arhaică și clasică nu trebuie numai gustată, ci și înțeleasă. Ea nu este cîtuși de puțin o artă gratuită, desfătare a rafinaților, vizînd simpla delectare a spiritului și simțurilor. Opera de artă are o semnificație, ea răspunde unor nevoi și intenții precise. Calitatea estetică este un

plus dobândit, iar noi comitem o gravă eroare de optică crezând că artistul și-a propus ca prim țel să creeze frumusețea. De fapt a vrut să realizeze un obiect propriu scopului căruia îi era destinat: templul este casa unui zeu înainte de a fi un monument arhitectonic; statuia este o ofrandă înainte de a fi o operă plastică; cupa este mai întâi un vas de băut, căruia materialul și decorația îi sporesc doar valoarea. Stendhal a spus-o foarte bine: „La cei vechi frumosul nu e decît o excrescență a utilului”. Artă pentru artă este o teorie străină conștiinței elenice.

Cînd cercetăm locul ocupat de artiști în societatea greacă, avem confirmarea celor de mai sus. Celebritatea unora dintre ei, Fidias,* Ictinos*, Zeu-xis*, Praxitele* nu trebuie să dea naștere la iluzii. Să nu atribuim contemporanilor acestora o opinie care este rodul mai ales al posterității! Manj maeștri ai artei clasice ne sînt cunoscuți în esența prin intermediul lucrărilor unor compilatori care

o,-ris în epoca romană, ca Plinius cel Bătrîn a u '>' . • • • • A • • j T-- i ...

• pausania, inspirați ei înșiși de erudiții elenistici.

Această critica de artă — dacă avem dreptul să-o numim astfel — reflectă atitudinea unei epoci în care gustul pentru operele de artă, hrănit de o lungă tradiție, luase un caracter academic și implicit retrospectiv: s-a remarcat că în a sa Pe-riegeza sau „Călătorie în Grecia”, scrisă în secolul II al erei noastre, și în care pomenește atîtea nume de artiști, Pausania nu înregistrează nici unul posterior veacului II î.e.n. Atare curiozitate de anticar ne informează incomplet asupra modului în care grecii arhaici și clasici își prețuiau artiștii în viață. Doar rarele mărturii ale autorilor din veacurile V și IV, Herodot, Platou, Xenofon, permit unele concluzii sigure, ce ar putea surprinde la început.

O primă constatare se impune: în corul celor Nouă Muze, fiicele lui Apollo, care patronează nobilele preocupări ale spiritului, nici una nu-și are în seama arhitectura și artele plastice. Astfel de absență este grăitoare: ea înseamnă că în ochii grecilor munca arhitectului, a pictorului sau a sculptorului nu aparține aceluiași gen de activitate creatoare ca cea a poetului, a astronomului ori a muzicianului. Artistul depinde în prea mare măsură de materialul cu care lucrează pentru a fi situat pe același plan cu cei ce armonizează sunete și cuvinte. Oricîtă admirație s-ar nutri pentru rezultatele muncii sale, nu i se recunoaște cîtuși de puțin privilegiul inspirației divine, ca favoriților Muzelor: artistul este socotit înainte de toate un meșteșugar.

j. P6?PFe aceasta avem și o altă mărturie, adusă de însași arta plastică. Se știe că în epoca ro-mana Amatorii bogați]dupa cum ne confirmă Cicero și Plinius cej Țmăr) se înconjurau cu plăcere de Portretele marilor filosofi, poeți și oratori. Ele în OraU ibliotecile și grădinile. S-au copiat astfel mare număr efigiile reale ori presupuse ale lui Corner, Platon, ^ Socrate sau Euripide, ale lui De-53 j- ene p1} Epicur, așa cum au fost acestea rea-ate

odinioară de sculptorii greci din veacul IV

teșug, artistul trebuie să se dovedească pricepui în meseria lui: el nu și-ar putea închipui sciziunea * tre inspirație și priceperea manuală, nici că cea din urma ar putea dauna primei.

Condiția lui enrîla 1-a ferit astfel de ispitele nefinisării și ale

SU<-1«*" I-I^J'-J"!

primitivismului, ale cărui primejdii le putem aprecia astăzi din plin.

Acestei înfișetăți a meseriei, general recunoscuta de artiști cât și de profani, trebuie să i se atribue extraordinara calitate medie a operelor grecești numite „de epocă bună”. Desigur, Grecia da atunci nu număra numai artiști de primă mărime. Muzeele noastre au în depozite cantități de opere mediocre, fie că e vorba de sculptură ori de ceramică. Chiar și aceste opere mediocre se remarcă însă printr-o anume acuratețe de execuție, ce reflectă întreaga dăruire a meșterului și siguranța mișcărilor mâinilor lui. De aici decurge și calitatea marilor ansambluri de sculptura decorativă pe care grecii ni le-au lăsat și care reprezintă marea masă a operelor autentice ale celei mai înfloritoare epoci: friza și frontonul tezaurului sifnienilor, metopele tezaurului atenienilor de la Delfi, metopele și frontoanele templului lui Zeus de la Olimpia, metopele, friza și frontoanele Partenonului, friza de la Basai-Figalia, decorația Mausoleului din Halicarnas. Este clar ca ansambluri atât de importante sînt opere colective, datorate unei întregi armate de executanți: sculpturile Partenonului au fost realizate într-un răstimp de cincisprezece ani, de la 447 la 432, cînd s-au sculptat cele 92 metope, 160 de metri de friză (cu 360 de figuri) și 40 de statui colosale ale frontoanelor. Ne închipuim cîte probleme de organizare punea atare operă maestrului responsabil, pe care nimeni nu mai ezită astăzi să-l identifice cu Fidias însuși. Sute de muncitori lucrau pe șantierul de pe Acropole, pietrari și zidari, pictori și aurari, fiecare cu ucenicii și sclavii săi - vi totuși toți acești executanți, de vârste și a ente foarte inegale, evident, au știut sa se su-

0 se realizeze ceva bine, nu trebuie sa se țină

S ama de timp. Documente autentice ne lașă a

întrevedea grija penare artiștii greci o acordau

oerelor lor. Posedăm fragmente ale socotelilor

privitoare la cheltuielile efectuate cu sculptorii

frizei Erehteionului de pe Acropole, la sfîrșitul

Birului V. Pentru unul din grupurile păstrate,

vC"1-"1" ^, r. . A , %. ț. ^ u <

compus din doua tiguri m altorelief un tmar ghemuit și un bărbat în picioare, artistul a primit suma de 120 drahme, adică o drahmă pe zi, ceea ce reprezintă salariul mediu al unui

lucrător de înaltă calificare, timp de patru luni: or, grupul are o înălțime de numai 0,58 m, iar marmura era pusă la dispoziția sculptorului. Se deduce de aici încetineala și minuția lucrului. Aceeași conștiinciozitate plină de atenție și în ce privește execuția marilor bronzuri: cercetarea amănunțită a Aurigai de la Delfi a evidențiat importanța extremă a retușurilor aduse statuii după turnare, în-depărtându-se prin ciocănire defectele de suprafață datorate bulelor de aer sau scoriilor și nuanțându-se modelajul prin intervenția cu dălțița,

lai rece.

Și în arhitectură regăsim aceeași grijă pentru perfecțiunea riguroasă: coloanele unui edificiu doric nu erau canelate decât după așezarea în operă a tamburilor. Se obținea astfel o corespondență exactă a finelor muchii de piatră, din vârful pînă la piciorul coloanei. La templul de la Segesta*, în Sicilia, care datează de la sfîrșitul secolului V, evenimente neprevăzute au întrerupt construcția înaintea acestei faze de execuție, iar coloanele și-au păstrat forma lor lisă. Cînd un zid era finisat în chip special, el era supus unei fasonări de sus în jos, după așezarea în operă a asizelor. Se știe cu ce tehnică rafinată erau ridicate astfel de ziduri: fiecare bloc era legat de celelalte cu cramppane de metal iar fețele de îmbinare se încheiau în cel mai mic joc, grație planurilor lucrate cu gradina pe toate suprafețele de contact ale fiecărui. Așa sînd lucrurile, arheologii pot astăzi să șasească aproape fără greș locul original al secarei pietre în orice zid prăbușit.

și s-ar opri în acest moment, vasele ar fi în

ff! ocrime negre, ca buccero etrusc. Intervine însă înăiirc&iii „ ^1 «j .|U
.

a treia faza, cu o reoxidare parțială și cu o sca-

j .a ușoară a temperaturii de la 945 la aproxi-aeie u?^<i.ii JT

JT. .

ativ 875 de grade: se deschide orificiul de ieșire gazelor, permițînd din nou intrarea aerului în tor. peste tot unde argila este poroasă, oxidul feros și oxidul magnetic de fier absorb oxigenul • redevin oxid feric roșu, acest proces neproducîndu-se pe părțile vasului acoperite cu firnis. Căci cel din urmă, datorită particulelor foarte fîne care-l compun, are o consistență compactă ce nu permite oxigenului să pătrundă din nou; reoxidarea nu se mai produce deci și firnisul rămîne negru. Cînd arderea este terminată, corpul vasului e roșu cu excepția porțiunilor acoperite cu firnis, rămase de culoare neagră, frumoasă și luscioasă. O operație atît de delicată, pe care olarii din cartierul Kerameikos au pus-o la punct în mod empiric și treptat, a păstrat mereu pentru ei un caracter misterios, chiar cînd

au învățat să o ducă fără greș la bun sfârșit. Se înțelege pentru ce acești meșteri ai focului și-au pus munca sub protecția divină a lui Hefaistos și a Atenei, uniți printr-un cult comun în templul care pe atunci domina cartierul lor, templu numit astăzi, fără temeii, Tezeion.

^Gustul grecilor pentru înalta virtuozitate tehnică se vădea cel mai bine în statuaria de aur și fildeș, numită și hryselefantină. Elaborată în perioada arhaică, această formă de artă, astăzi dispărută, a atins apogeul odată cu coloșii lui Fidias: Zeus de la Olimpia și Atena Partenos de pe Acropole. Imensele statui atingeau 12 metri înălțime. Carcasele erau goale și susținute de o armătură de lemn. Și astăzi se mai vede pe dalajul iartenonului lăcașul stîlpului central care susținea armatura Atenei Partenos. Corpul însuși al statuii era de lemn, sculptat în detaliu și sprijinit în ușa pe armătură. Se aplicau apoi fildeșul și

țifele. Au fost înălțimi mici, pe lângă

359 ns n. Au fost aurul și m. foi decorate au repousse și

Pnnse np IPTM, A r t,

pe lemn m cuie, pentru veșminte, coafura

și ia moderna îi atribuie uneori o importanță decisivă, vine în Aparte de aici. Fidelitatea față de trecut traduce împlințarea temeinică a artistului în mediul social. Liber profesionist printre concetățenii săi, membru al clasei de mijloc, cea a meșteșugarilor și a micilor proprietari, care cel mai adesea constituie forța cetății, el este pe deplin apt să exprime sentimentele și aspirațiile unei societăți în care și află în chip firesc locul.

Această societate îi cerea în primul rând să răspundă nevoilor ei în domeniul religios. O religie antropomorfă, în care cultul este strâns legat de imaginea divinității, cerea mult de la artist. El avea îndatorirea să dea o formă concretă imaginii mentale pe care concetățenii săi și-o făceau despre divinitate. A fost adus astfel să studieze modelul uman, deoarece zeii sînt asemănători oamenilor, și să-i confere prin intermediul artei lui acea frumusețe perfectă ce părea a fi singura pe măsura zeilor. Investigația naturalistă și idealizarea sînt deci în arta greacă două tendințe complementare și nu antagonice. Prima se traduce printr-un efort, susținut fără încetare de la începuturile arhaismului, către realitatea și exactitatea anatomică: în pictura ceramică și în sculptură se poate urmări cu precizie progresul în redarea ochiului, a arcadei epigastrice sau a modelajului genunchiului, în același timp artistul se arată însă preocupat de a pătrunde pe cale intelectuală secretul corpurilor studiate: el este convins că frumusețea rezida în raporturi matematice, raționale sau iraționale, a căror lege inteligența noastră o poate descoperi. De unde și importanța noțiunilor de simetrie și simetrie, al căror conținut adevărat ne scapă astăzi din lipsa unei definiții precise; dar textele stau mărturie că aceste noțiuni serveau de criterii estetice și stîrneau în cel mai înalt grad interesul artiștilor.

defi tOF Pre.ocuP^ri ^ se adăugau încercările de
bile11^6 a TU"U* S1'stem ^ proporții ideale aplica-
51 «ri,i COrP,ului omenesc, în acest sens a procedat
sculptorul Policlet* când și-a redactat lucrarea nu-

Dacă statuia de cult este opera majora a sculptorului, iar templul, cea a arhitectului, artiștii sînt solicitați și de alte sarcini cărora li se dedică plini de pasiune și conștiinciozitate. Decorarea edificiilor sacre, a monumentelor funerare, a mobilierului de cult necesita concursul lor și le stimula imaginația, în limitele programului stabilit de autoritatea responsabilă. Tezaurul miturilor ancestrale le punea la dispoziție un amplu material pe care-1 foloseau și pentru operele lor profane. Adresîndu-se unui public căruia miturile îi erau familiare, n-aveau nevoie să fie prolixi: cîteva trăsături caracteristice, sau cel mult o inscripție, erau suficiente pentru identificarea personajului. Fiind sigur că va fi înțeles din pricina complicității prealabile cu publicul, artistul putea merge drept la esențial. De unde și simplitatea operelor grecești, la care orice detaliu contează și a căror forță expresivă constă tocmai în sobrietatea lor. Două cupluri de războinici sugerează o bătălie în fața Troici, după cum un măr în mina lui Herakles reamintește episodul Hesperidelor, iar un trunchi de copac fără crengi reprezintă o pădure. Acest popor inteligent știa să înțeleagă din jumătate de cuvînt: el aprecia mult o artă bogată în aluzii și simboluri, ce apela continuu la concursul activ al spectatorului și voia sa spună mult cu mare economie de mijloace, utilizînd din plin metonimia și litota. Această artă se hrănea din observarea vieții zilnice, dar aspira să exprime durabilul. Admitea violența, dar excludea gesticulația. Dacă se preta de minune la nararea unei întîmplări, îi plăcea încă și mai n^ulț să sesizeze esența permanentă a unei ființe: nimic nu simbolizează mai elocvent Grecia cla-Slca jlecît o figură izolată, șezînd sau în picioare, goală ori înveșmîntată, bărbat sau femeie care ^editează ori visează, sau, și mai bine, fără a i ^absorbită de nici un gînd sau acțiune anume, trăiește etern o existență calmă, disponibilă, su-^erana. Fără a disprețui anecdota, pe care pic-3*3 Otl1 ^eram\Ști au folosit-o cu mare succes, arta clasică țintește îndeobște mai sus. Este neîndoielnic o artă fremătătoare și colorată: sa nu uitam că toate statuile de marmură erau pic-tate pentru a accentua impresia de prezență fizică. Solicitînd simțurile, această artă se adresează spiritului, vizînd satisfacerea acestuia dincolo de plăcerea simțurilor. Aflat în serviciul unui individ sau al unei cetăți, rămasă pe măsura omului, artistul grec capătă și-și întărește sentimentul propriei individualități. Arta greacă a

fost cea dintâi care a pus în deplină lumină personalitatea artistului, înă de la origini, legenda s-a referit la numele vestit al lui Dedal*, strămoș și patron al sculptorilor, din care Socrate se lauda, glumind, că descinde. Un alt artist legendar, Epeios*, trecea drept constructorul Calului troian. Opere ale unuia, cât și ale celuilalt erau încă arătate în epoca clasică. Pornind de la acești iluștri strămoși, seria sculptorilor este neîntreruptă: la finele veacului VII cretanii Dipoinos* și Scylis se proclamau „de-daiizi”, așa cum au făcut și elevii lor Tectaios și Angelion, autori ai colosalului Apolo de la Delos, pe care Calimah l-a văzut și l-a cântat. În Grecia s-a împămmentit obiceiul ca sculptorii să-și semneze operele: semnăturile păstrate sînt atît de numeroase încît au fost adunate în culegeri speciale, devenite izvor fundamental pentru istoria artei. Mărturia lor îmbogățește sau confirmă pe cea a lui Pau-sania, care a consemnat cu grija numele artiștilor celebri ale căror statui îi erau arătate. De la sculptori, obiceiul s-a extins la olari: în cursul veacului VI ceramiștii attici au început să-și semneze vasele cele mai frumoase, fie ca pictori, fie ca olari. Și în acest caz documentele sînt atît de numeroase încît constituie pentru arheologi o bază solidă a clasamentelor lor cronologice și stilistice. Definierea cu precizie a „manierei” principalilor artiști a fost dintotdeauna ambiția erudiților: faptul că un astfel de efort s-a dovedit deosebit de fructuos în cazul ceramicii pictate, pictorii acesteia nefiindu decît simpli meșteșugari, evidențiază în ce măsura

favoriza societatea greacă dezvoltarea talentului individual.

înseamnă oare că am ajuns să deosebim cu ușurința aceste talente în toate domeniile? Nici pe departe, din păcate. Astfel, în ce privește sculptura, operele care s-au păstrat sînt în general anonime, iar semnăturile descoperite se află îndeobște pe socluri goale, în vreme ce textele literare ne-au transmis informații doar despre marii artiști. Se depun eforturi considerabile pentru a potrivi piesele acestui mozaic, lacunele rămîn însă imense, iar rezultatele nesigure. Cît despre pictura monumentală, ilustrată în veacul V de numele lui Polignot* și Parasios*, iar în cel următor, înaintea lui Alexandru, de cele ale lui Zeuxis*, Eufranor* și Pausias*, ea nu este încă și mai necunoscută: îndepărtatele și imperfectele imitații pe care le ghicim pe frescele sau mozaicurile din epoca romană ne fac să regretăm amarnic că o artă atît de strălucită și unanim admirată de cei vechi a dispărut fără să lase nici o operă autentică. Hazardul, în schimb, a făcut să ajungă la noi mai multe întalii și monede semnate: ele atestă că gravorii, ca și olarii, erau mîndri de virtuozitatea lor tehnică și țineau uneori la con-semnarea paternității propriilor opere. De fapt, Euainetos, Cimon și Eucleidas, cărora li se datorează frumoasele monede siracuzane de la sfîrșitul secolului V și începutul celui următor, nu erau cu nimic mai prejos de cei mai buni sculptori -că vremii lor.

Faima de care se bucurau unii artiști le aducea comenzi ce depășeau cu mult cadrul cetății lor de baștină ori chiar al regiunii respective. Această situație e bine conturată încă din epoca arhaică: J secolul VI Sparta apelează la arhitectul Teo-5J?r* din Samos și la sculptorul Batykles* din Magnezia, ambii ionieni. Și invers, Miletul, ceva mai târziu, comandă sicionianului Canahos* să-i sculpteze statuia de cult pentru templul lui Apolo. Ț-ra .. Dorian Cirene aprecia mult arta attică. 36s Irami din Siarcuza își realizau ofrandele cu con-rsul celor mai diverși artiști. Sanctuarele pan-
 alenice de h J^elfi și Olimpia atrăgeau sculptori din diferite părți, în căutare de comenzi bănoase și jucau rolul de expoziții permanente de opere de artă. Produsele artelor miniaturale, bronzuri podoabe, teracote, vase, țesături, circulau de la un capăt la altul al lumii grecești, înlesnind difuziunea stilurilor și reciprocele lor influențări. Se înțelege că în asemenea condiții originalitatea școlilor locale este destul de greu de definit: ea se estompează deseori în fața evoluției generale a stilului, cam aceeași peste tot, și a influenței personale a marilor maeștri, ce se exercită după hazardul întâlnirilor. În definitiv, ceea ce ne surprinde nu este atât gustul specific al unei cetăți sau al alteia, ci interesul general față de artă. Desigur, iradierea anumitor centre și, mai ales, a Atenei a fost determinantă pentru formarea unei estetici comune. Este însă uimitoare rapiditatea și eficacitatea difuziunii acestei estetici: în Jocuri așa de îndepărtate ca Cirene, Selinunt sau Posidonia-Paestum au fost descoperite capodopere comparabile cu cele mai alese lucrări din Grecia propriu-zisă. În domeniul artistic, ca și în cel literar, în ciuda dezbinărilor politice, greccitatea a devenit de timpuriu conștientă de unitatea ei.

ÎNCHEIERE

Am dorit ca paginile precedente să lase cel puțin să se întrevadă bogăția și complexitatea unei civilizații, ale cărei trăsături tind îndeobște să se simplifice excesiv în amintirea noastră. După cum lumea greacă nu se reduce la singura cetate a Atenei, elenismul nu trebuie restrâns doar la secolul lui Pericle, un „secol” care de fapt a durat numai treizeci de ani. De la poezii micenieni, precursori ai lui Homer, până la Plafon și De-mostene, de la Dedal, strămoșul antic al sculptorilor, până la Praxitele și Scopas, de la olarii atticici ai veacului XIII la cei ai „stilului Ker-ci”, drumul este lung și variat: zece secole de eforturi și încercări, de explorări și de confruntări, de rivalitate și emulație. Zece secole de-a lungul cărora un popor mic, unitar și diversificat totodată, <ț știut să elaboreze cu răbdare, în ciuda luptelor intestinale și a amenințărilor din afară, o cultură originală, nouă, completă, în care și-au aflat locul concomitent principalele aspecte ale condiției u-tnane: credința religioasă și încrederea în om, sim-tul misterului cosmic și voința de a înțelege natura, ideea de ierarhie și cea de

egalitate, res-P^ctul faț% fo grupHl social și interesul purtat individului. Nu trebuie să ne surprindă că aceste exigențe contradictorii au declanșat neîncetate con->llcte în suflete, ca și în state. Dar înseși aceste conflicte au fost nu o dată generatoare ale pro-91 greșului.

purtați de simpatia lor pentru Atena, pe care o asimilează în mod greșit democrațiilor moderne, fiu comit o greșeală mai mică decât cei germani dintr-al treilea Reich care cinsteau în Sparta prefigurarea fascismului. Alte timpuri, alte obiceiuri: In acest sens Renan ne reamintește pe bună dreptate că „adevărata admirație este cea istorică”. Totuși, dacă societățile se schimbă, omul rămîne asemănător sieși. Iată pentru ce lecția Greciei este mai puțin o lecție politică și mai mult una morală. Lecție de modestie și de luciditate ce așează omul la locul cuvenit: capabil să înțeleagă mult, dar știind deopotrivă să si ignore; iubind viața, dar știind-o trecătoare; folosindu-se cu plăcere de inteligența sa, fără a uita că viitorul aparține zeilor, acești zei concepuți după chipul lui și prin care măsura omenească, sub forma ei ideală, este supremul punct de referință al universului. Grecul trăiește pasiunile omului. El știe că nimic nu se obține fără luptă. Dar, conștient de propria-i slăbiciune, nu-si disprețuiește adversarul, în vreme ce reliefulurile triumfale ale monarhilor Orientului îi reprezintă pe aceștia zdrobind sub car mulțimi copleșite și tremurînde, arta greacă evocă marile fapte ale istoriei sau ale epopeii sub forma unor lupte egale, fie că-i vorba de centauri și lapiți, de greci și de troieni, de atenieni și de amazoane. Dușmanul nu este veșnic zdrobit, iar atunci cînd este înfrînt, are dreptul la îndurare. Nu întîmplă-tor troienii Priam, Hector și Andromaca sînt cele mai mișcătoare personaje din Iliada. Se povestea că Ahile s-a îndrăgostit de războinica Pentesilea chiar în momentul în care, pe cîmpul de luptă, ti dădea lovitura de grație. Anecdota, ilustrată de o frumoasă cupă attică cu figuri roșii, este plină de tîlc: cel mai viteaz nu-i decit o jucărie în mîinile destinului.

Pentru definirea gîndirii grecești se folosește deseori cuvîntul umanism, citîndu-se pe bună dreptate vestitul cor al bătrînilor tebani din Antigona lui Sofocle: „Multe minuni sînt pe lume, dar nici una nu este atît de minunată ca omul!”. Să amintim totuși că pentru acest umanism omul este un

punct de plecare și o măsura necesara, nu o limita sau un scop. Dar orice speculație prea generala este mtrucîtva lipsita de temei: moștenirea Greciei arhaice și clasice poate fi mai bine apreciata prin contactul direct cu operele. Acestea sînt atît de bogate și de frumoase incit fiecare dintre noit abordîndu-le singur, poate afla în ele, pe lingă trasaturile eterne ale omului, partea de moștenire ce i se potrivește mai mult.

:UVÎNT ÎNAINTE.....

PREFAȚA EDIȚIEI FRANCEZE .... INTRODUCERE .....

Obiectul și metoda acestei cărți .

Cadrul natural.....

Capitolul I. CIVILIZAȚIA MICENIANA .

Miceniienii erau greci.....

Linearul B și tabletele miceniene . Apariția și apogeul civilizației miceniene .
Schliemann. Morminte și palate la Micene.

Tirint. Pylos.....

Ceramica miceniană.....

Societatea miceniană.....

Dispariția statelor miceniene. Invasia doriană Capitolul II. CIVILIZAȚIA GEOMETRICA
SAU

EPOCA LUI HOMER .....

Colonizarea Ionici.....

Răspîndirea dialectelor grecești Ceramica geometrică, întîietatea Atenei . Adoptarea scrierii
alfabetice: Homer și civilizația greacă în secolul VIII .... Grecia rurală în vremea lui
Hesiod . Capitolul III. PERIOADA ARHAICA (SECOLELE VIU—VI î.e.n.).....

Criza socială și colonizarea. Exemplul Terei: întemeierea Cirenei. Falantos și întemeierea
Tarentului. Eroii fondatori .... Colonizarea nordului Mării Egee. Calcidica și
Tracia. Propontida și Pontul Euxin. Mi-lesieni și megarieni în Marea Neagră .

1

11 12 14

19

20

21

24

26

28

30

34

37

39

39 40 44

48 52

54

55

61

65

67 69 71

72

80

Colonizarea Italiei și a Siciliei. Așezările din

Adriatica.....

Colonizarea Extremului Occident. Spania,

Sudul Franței, Corsica.....

Colonizarea Africii: Cirene. Grecii în Egipt.

Elenismul în Cipru.....

Civilizația arhaică în Grecia propriu-zisă și

în Ionia; cetățile grecești.....

Progresul social. Problema agrară. Bogăția și poporul. Legiuitorii și reformele lor. * Tirania și tiranii.....

Sparta: formarea statului spartan. Cuceririle sale. Războaiele lăuntrice din Grecia. Războiul Ielantin. Dezvoltarea comerțului: prosperitatea Corintului. Apariția monedei. Atena arhaică: Solon, Pisistratizii .... Ionia. Relațiile cu Lidia și Mermnazi. Civilizația orientalizantă și arhaismul grec. Amenințarea asiatică . /

Capitolul IV. EPOCA CLASICA (DE LA RĂZBOAIELE PERSANE LA URCAREA PE TRON A LUI ALEXANDRU CEL MARE, 490—336) . Primul război persan: Maraton. Importanța istorică a victoriei ateniene .... Al doilea război persan. Armata lui Xerxes. Luptele de la Termopile și Artemision. Sala-mina. Plateea. Eliberarea Ioniei . Pentacoetia. Prima Ligă de la Delos. Cimon. Politica lui Pericle. Imperiul atenian. Originile conflictului cu Sparta .... Războiul peloponesiac. Războiul lui Arhidamos. Afacerea Sfacteriei. Victoriile și moartea lui Brasidas. Pacea lui Nicias. Precaritatea ei. Expediția în Sicilia. Războiul De-celeiei. Greutățile politice și militare ale Atenei. Aigospotamos. Luarea Atenei de către Lysandros.....

Sparta și Atena după 404. Cei Treizeci. Re-instaurarea democrației la Atena. Expediția celor Zece Mii. Războiul corintic. Elenismul occidental: Dionis cel Bătrîn .... Conflictele din Grecia propriu-zisă. A doua Ligă de la Delos. Epaminonda și hegemonia tebană. Bătălia de la Mantinea . Dificultățile elenismului occidental: Dionis cel Tânăr, Timoleon. Creșterea

regatului Macedoniei. Filip II. Cuceririle sale. Al treilea război sacru. Căderea Olintului și pacea lui Filocrate. Noile acțiuni ale lui Filip. Al patrulea război sacru. Bătălia de la Cheroneea. Liga de la Corint. Moartea lui Filip. .

Capitolul V. POLEMOS .

Importanța războiului în lumea greacă . Armata de uscat: hopliții. Armamentul grele in-

143

IU

145 148

95 98 105

^^•K^>>^*_TM***'.

s^is^'rrk'SSSi

Cavaleria. Căiți tactic. ^<<^

ss^1 rci^^su, —

Organizarea taci . •-tnruor Doc-

ateniana • / Rolul P^^caton •)r

"SS^^iFSdr^:

Inovațiile taci &/bolului ^^ Forturi

^o-ri^^ Va"nor. <> «f^ "-t^r"

Războiul naval. V^cnsnmii.- 5. "*A>M]lh». .•bnter.-i.Tr «a- -----

Dreptul ln\ma<<v-----

țator. Apariția scrupulelor moi u ic ~- -dulcesc asprimea. Ideea războiului just. Datoria militară și năzuința de pace . Urmările sociale ale stării de ruzbui. Mer-cenariatul.

Importanța lui istorică . Capitolul VI. RITURI ȘI "^^

113

122

129

151 155

158

16"

178

1S-1 189

-,i Sentimentul reluiU* ,ueial, btnw A,,tron0nu»r-

iyt

201

J

133 § 373

statui funeraie m e ^tulogu*.. rea defuncții^- i Eleusis . -mul. Misterele de 237

Oracole și divinație. Prevestiri întâmplătoare. Preziceri verbale. Sibile și profeți. Sanctuare oraculare. Dodona, Delfi: istoric, procedură de consultare, sanctuar. Zei tămăduitori: Asklepios.....215

Politeismul. Polivalența și pluralitatea zeilor, înmulțirea divinităților minore. Proliferarea eroilor. Divinizarea alegoriilor. Primirea făcută ZL'ilor străini. Demonii . . . 263 Spiritul critic împotriva religiei tradiționale. Scepticism și lipsă de credință: Xenofan, Anaxagora. Procesul lui Socrate . . . 209

Capitolul VII. CETĂȚEANUL ÎN CETATE 276

Definiția cetății. Teritoriul ei. Zona rurală: agricultură și mine. Orașul: așezări și planuri urbane. Casa.....277

Munca. Slavajul. Repartiția numerică a populației 287

Posesia și conferirea dreptului de cetățenie. Educația cetățeanului. Problema amorului „grec”.....292

Drepturile și îndatoririle cetățeanului. Categoriile intermediare. Tribul. Diversele regimuri politice: aristocrație, oligarhie, democrație. Constituțiile Atenei și Spartei . . 297 Legea. Reglementările economice: moneda, metrologia. Comerțul și schimburile . . 312 Dincolo de cadrul cetății: ligi și amficionii. Eșecul acestor încercări de remediere a fără-mișării politice a lumii grecești. Elenismul este înainte de toate sentimentul unei culturi comune.....319

Cnpitolul VIII. GINDITOU I ȘI POEȚI . . . 323

Fecunditatea literelor grecești, O literatură scrisă destinată lecturii orale. Cartea greacă 324 Epopeea. Poemele ciclice. Tradiția hesiodică. Imnurile.....320

Lirismul. Bogăția și varietatea lirismului arhaic de la Artiloh Ia Simonide. Pindor . . 329

Teatrul. Tr;i"CfHa attică în seculul V. Comedia veclie 333

Apariția prozei. Isturia în Ionia: Herudot. Istoria în Attică: Tucidide, Xenofon . . 338 Speculația științifică și filosofică: școala io-niană. Sofiștii și Socrate. Platon și Academia . . . . .

Elocința. Cei dintîi retori attici. Isocrate și Demostene.....

Capitolul IX. O ARTA PE MĂSURA OMULUI Arta la greci are un sens. Exemplele Atenei

melancolice și Efebului de la Maraton . Artistul în societatea greacă, înfîietatea meseriei.

Sensul muncii în colectiv. Perfecțiunea tehnică.....

Exemplele ceramicii attice și sculpturii hrys-elefantine. Noțiunea de școală .... Arta în serviciul religiei antropomorfe. Idealizarea modelului uman. Simplitate și

sobrietate.....

Personalitatea artiștilor. Semnăturile. Artiștii itineranți. Unitatea elenismului .

ÎNCHEIERE.....

319 350

352 358

351

3(51 307